

STUDII ȘI COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE III

MARIUS CÂMPEANU
(coordonator)

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș

**STUDII ȘI COMUNICĂRI
ȘTIINȚIFICE
III**

*Lucrările Sesiunii anuale
a Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
Baia Mare, 4-6 octombrie 2023*

**Marius Câmpeanu
(coordonator)**

Baia Mare
2024

Consiliul Județean Maramureș

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș

Baia Mare, str. Monetăriei, nr. 1-3

cod: 430406; jud. Maramureș

Telefon: 0040-262-211924; fax: 0040-262-211927

e-mail: maramuresmuzeu@gmail.com

www.maramuresmuzeu.ro

Editor: Viorel Rusu

Corectură limba română: Lucia Pop

Corectură și traduceri limba engleză: Oana-Alexandra Chirilă

Tehnoredactare: Pécsi Tünde

Coperta I: **Rafinăria de aur din Baia Mare (1925-1967)**,
astăzi Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș,
carte poștală ilustrată, mijlocul secolului al XX-lea.

© **Toate drepturile rezervate.** Responsabilitatea pentru conținutul științific al studiilor, formulări și calitatea rezumatelor revine, în exclusivitate, autorilor. Orice reproducere fără permisiunea în scris a autorilor și a Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș este interzisă.

ISSN 3008-4172

ISSN-L 3008-4172

CUPRINS – CONTENTS – INHALT

ISTORIE

MIHAI CHIRIAC, NYARADI ZSOLT

***Considerații istorice și arheologice privind un monument roman
descoperit în așezarea civilă de la Odorheiu Secuiesc***

*Historische und archäologische Überlegungen zu einem römischen Denkmal,
das in der Zivilsiedlung Odorheiu Secuiesc entdeckt wurde.....* 7

VASILE MĂRCULEȚ, CĂTĂLINA MĂRCULEȚ, IOAN MĂRCULEȚ
Cutremure care au afectat Imperiul Romano-Bizantin între 324 și 610.

I. Cutremure produse între 324 și 400

Earthquakes affected the Roman-Byzantine Empire between 324 and 610.

I. Earthquakes produced between 324 and 400..... 11

WALTER ÜBELHART

***Circulația monedelor minerești în bazinul auro-argintifer Baia Mare
(secolele XVI-XVII)***

Umlauf von Bergwerksmünzen im Silber-Gold-Becken von Baia Mare

(sechzehntes und siebzehntes Jahrhundert)..... 43

Cristian MAREȘ

Frații Dunca de Sajo (Șieu), eroi pentru cinci națiuni

The Duca brothers of Sajo (Șieu), heroes for five nations 53

VIOREL CÂMPEAN

Familia Doroș. Contribuții documentare

The Doroș family. Documentary contributions..... 77

ADRIANA ZAHARIA

Lupta dr. Vasile Lucaciu împotriva Episcopiei de Hajdúdorog.

O nouă încercare de maghiarizare a românilor

Dr. Vasile Lucaciu's fight against the Diocese of Hajdúdorog.

A new attempt to Magyarize the Romanians..... 89

MIHAELA-CRISTINA GHERHEȘ

Profesorul Gheorghe Vornicu - erou al Primului Război Mondial

și întemeietor de instituții culturale în Maramureș

Professor Gheorghe Vornicu - hero of the First World War

and founder of cultural institutions in Maramureș..... 103

MARIUS CÂMPEANU

Participarea românilor din comuna Șișești în Primul Război Mondial

The participation of the Romanians from the Șișești commune in

the First World War..... 109

DOREL MICHÎȘ

***Alecsiu Latiș (1882-1949) - cel dintâi catehet, preot și protopop ortodox
al Băii Mari***

Alecsiu Latiș (1882-1949). The first teacher of religion, priest and

archpriests orthodox at Baia Mare..... 153

VIOREL CÂMPEAN, MARTA CORDEA

Contribuții la activitatea Tipografiei „Sf. Vasile” de la Mănăstirea Bixad (1926-1948)

Contributions to the activity of the Bixad Monastery „Sf. Basil”..... 167

CONSTANTIN BĂJENARU

Marea adunare regională electorală național-țărănistă de la Făgăraș din februarie 1928

The great regional national-peasants electoral assembly at Făgăraș on February 5, 1928..... 179

GHERHEȘ ILIE

Jurământul de fidelitate în dezbatere confesională greco-catolică (1930)

The pledge of allegiance in the greek-catholic confessional debate (1930).... 191

VIOREL RUSU

Cotidianul „Tribuna Ardealului”, singurul „organ de afirmare al românilor din Ungaria” (septembrie 1940-octombrie 1944)

The „Tribuna Ardealului” Newspaper; the Only „Means of Affirmation for the Romanians in Hungary” (September 1940 – October 1944)..... 195

IONUȚ CIORBA

Implicarea României în Al Doilea Război Mondial, văzută prin ochii unui preot ortodox bihorean (1943)

Romania’s involvement in the Second World War seen through the eyes of an Orthodox priest from Bihor (1943)..... 209

DAN RAMF

Deportați sași în URSS. Studiu de caz: Mongier Iulia

Deported saxons to the USSR. Case study: Mongier Iulia..... 217

GAVRIL BABICIU

Părintele dr. Vasile Lucaciu în memoria filatelică

Father dr. Vasile Lucaciu in the philatelic memory..... 225

DIANA IANCU

Arta memoriei. Considerații despre Leon Alex (1907-1944)

The art of memory. Considerations about Leon Alex..... 229

PATRIMONIU**SORANA MIȘCA**

Rafinamentul și eleganța meșteșugului.

Din colecțiile băimărene ale breslelor lăcătușilor, tâmplarilor și fierarilor

The refining and elegance of craftsmanship. From the collections of the guilds of locksmiths, carpenters and blacksmiths..... 241

LUCIA POP

Colecții memoriale în patrimoniul muzeului băimărean

Memorial Collections in the Patrimony of the County Museum of History and Archaeology Maramureș..... 253

ISTORIE

CONSIDERAȚII ISTORICE ȘI ARHEOLOGICE PRIVIND UN MONUMENT ROMAN DESCOPERIT ÎN AȘEZAREA CIVILĂ DE LA ODORHEIU SECUIESC

Mihai CHIRIAC*
NYARADI Zsolt**

Zusammenfassung: Historische und archäologische Überlegungen zu einem römischen Denkmal, das in der zivilsiedlung Odorheiu Secuiesc entdeckt wurde. Das römische Denkmal, das Gegenstand der vorliegenden Diskussion ist (Bild Nr. 1), wurde im Jahr 2017 bei Ausgrabungen in der Tompa-László-Straße entdeckt. Dabei wurden insgesamt 62 archäologische Komplexe entdeckt, von denen 17 aus der Römerzeit stammten. Aus technischer Sicht weist das römische Denkmal mit der Inventarnummer 16467 folgende Daten auf: Der Altar besteht aus Kalkstein mit einer Dicke von 15 cm und einer Breite von 21,5 cm. Der wichtigste Aspekt des Denkmals wird durch die Inschrift dargestellt: *SILVANO DOM(ESTICUS) Marcus Aurelius GEM inus / GEM ellus*.... Was den Rest der Inschrift betrifft, glauben wir, dass sie in der Form „*M. Aurelius Geminus*“ wieder zusammengesetzt werden kann, wenn man bedenkt, dass *Geminus* oder *Gemellus* das Beiwort wäre.

Schlüsselwörter: römische Denkmal, der Altar, Römerzeit, Tompa-László-Straße, *Silvanus*.

Existența sau inexistența castrului de la Odorheiu Secuiesc a fost o problemă amplu discutată în istoriografia de specialitate. Cu toate că efectiv castrul nu a fost repertoriat pe teren deoarece pe amplasamentul acestuia a fost construit un edificiu medieval, este mai mult decât evident că acesta a existat, întrucât avea ca și rol strategic bararea văii Târnavei Mari și a principalului drum de legătură cu bazinul Ciucului, făcând legătura între castrele de la Inlăceni și Sânpaul¹. În acest sens, au fost descoperite termele castrului în anul 1874 de către inginerul K. Vanky cu ocazia unor lucrări cu caracter edilitar². Clădirea avea *hypocaustum* și era alcătuită din șase încăperi de dimensiuni diferite, printre care au fost identificate: *frigidarium*, *tepidarium*, *caldarium* și două *praeefurnia*³. Singura unitate militară auxiliară atestată cu certitudine a fost *cohors I Ubiorum*, recrutată din tribul germanic al ubiilor de pe Rin⁴.

* Cercetător independent, doctor în istorie; Mediaș; e-mail: prof.mihai.chiriac@gmail.com.

** Muzeograf arheolog, doctor în istorie; Muzeul Haaz Rezso Odorheiu Secuiesc; e-mail: nyaradi_zsolt@yahoo.com.

¹ Bado Attila, *Problematica castrului roman de la Odorheiu-Secuiesc (județul Harghita)*, în „*Angustia*”, 3, 1998, p. 77; Valeriu Cavruc, *Repertoriul Arheologic al județului Harghita*, Sfântu Gheorghe, Editura Carpații Răsăriteni, 2000, pp. 169-170; Mihai Chiriac, *Bazinul Târnavelor în epoca romană*, Iași, Editura Studis, 2016, p. 40.

² Mihai Bărbulescu, Florin Gheorghe Fodorean, Luciana Nedelea (editori), *Tabula Imperii Romani – Forma Orbis Romani DACIA*, București, Editura Academiei Române, 2021, p. 305.

³ Bado Attila, *op. cit.*, p. 81; Mihai Chiriac, *op. cit.*, p. 41.

⁴ Ion Iosif Russu (coordonator), *Inscripțiile Daciei Romane*, volumul III, Dacia Superior 4, zona răsăriteană, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988, p. 204.

Monumentul roman care face subiectul discuției de față a fost descoperit pe parcursul anului 2017, cu ocazia săpăturilor efectuate pe strada Tompa László. În cursul acestora au fost descoperite în total 62 complexe arheologice, dintre care 17 aparțineau epocii romane, 6 datau din secolul al XIII-lea, 10 din secolul al XIV-lea, 12 din secolul al XV-lea, restul, adică 16, încadrându-se în secolele XVIII-XIX. Cu privire la complexele epocii romane, acestea sunt reprezentate de două locuințe adâncite în pământ (C-9, C-30), o fundație masivă din piatră (C-27), un complex imens adâncit în pământ (C-29), o fântână (C-22, C-23), respectiv rămășițele unor complexe de suprafață (C-50), restul fiind gropi mai mici de provizii sau gropi de stâlpi.

Din punct de vedere tehnic monumentul roman, care are numărul de inventar 16467, prezintă următoarele date: altarul este realizat din piatră de calcar cu o grosime de 15 cm și o lățime de 21,5 cm. Cel mai important aspect al monumentului este reprezentat de inscripția: „SILVANO DOM(ESTICUS) Marcus Aurelius GEM inus / GEM ellus...”. Referitor la restul inscripției, considerăm că aceasta se poate reîntregi sub forma: M. Aurelius Geminus, considerând faptul că Geminus sau Gemellus ar fi cognomenul.

Interesant este faptul că, alături de acest altar, au mai fost scoase la suprafață 564 fragmente de oase de animale (nr. inv. 16478), o monedă de bronz cu diametrul de 2,9 cm (nr. inv. 16843), datând de la Marcus Aurelius (161-180), din anii 159-160, cu inscripția „AURELIUS CAESAR A(UG) PII F/ (TR) (POT) XIII COS II, S-C”, un bronz îndoit (nr. inv. 16901) și un corn parțial prelucrat (nr. inv. 16907). Materialul ceramic era foarte bogat, fiind descoperite 1792 de fragmente (nr. inv. 16751), printre care găsim diverse forme și tipuri de ceramică romană, mai ales de uz comun.

După cum se cunoaște, cultul zeului Silvanus s-a bucurat de o atenție sporită în vechea provincie traiană, făcând parte din „grupul principal”⁵ și având, până în prezent, 100 de atestări după știința noastră, cele mai multe fiind la Apulum (31), Micia (21) sau Ampelum (9)⁶. Din cele 100 de inscripții, în 85 avem precizat numele dedicantului, dintre acestea remarcându-se: Apulum (26 de atestări), Micia (16), Alburnus Maior (9), Ampelum și Ulpia Traiana (6), Potaissa (5), respectiv Napoca (4)⁷. În plus, în Dacia a fost descoperit și studiat un sanctuar al acestei divinități, la Micia⁸ fiind, de asemenea, analizată probabilitatea existenței unui templu la Ulpia Traiana Sarmizegetusa⁹, singurul loc unde sunt atestate, până în prezent, însoțitoarele acestei divinități¹⁰.

⁵ Mihai Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, Editura Tribuna, 2003, p. 252.

⁶ Maria-Adriana Airinei, *Particularități ale cultului lui Silvanus în Dacia Romană*, în „Buletinul Cercurilor Științifice Studențești”, 19, 2013, Iași, p. 52.

⁷ *Ibidem*, p. 52.

⁸ Constantin Pop, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa și teritoriul ei: coloniști, religii, lăcașuri de cult*, în „Ephemeris Napocensis”, 4, 1994, p. 74.

⁹ Hadrian Daicoviciu, Dorin Alicu, Ioan Piso, Constantin Pop, *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1975-1977 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și semnificația lor*, în „Sargetia”, XIV, 1979, p. 150.

¹⁰ Mihai Bărbulescu, *op. cit.*, p. 60.

CONSIDERAȚII ... PRIVIND UN MONUMENT ROMAN LA ODORHEIU SECUIESC

În privința epitetelor pe care acest zeu le poartă le întâlnim pe *domesticus*, *silvester*, *deus*, *sanctus* sau *augustus*. Epitetul *domesticus* este întâlnit de 57 de ori la Micia (18), Apulum (12), Ampelum (5), Napoca, Potaissa (4), Porolissum (3), Ulpia Traiana (2), Cristur, Gherla, Salinae, Sântămăria de Piatră, Sebeș, Tibiscum, Uroi, Viștea¹¹ și Odorheiu Secuiesc, cu tot cu atestarea de față, fiind, după câte se pare unul specific zonei Pannoniei¹².

Monumentul roman de la Odorheiu Secuiesc

¹¹ Maria-Adriana Airinei, *op. cit.*, p. 52.

¹² Sorin Nemeti, *Sincretismul religios în Dacia romană*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2005, p. 96.

CUTREMURE CARE AU AFECTAT IMPERIUL ROMANO-BIZANTIN ÎNTRE 324 ȘI 610. I. CUTREMURE PRODUSE ÎNTRE 324 ȘI 400

Vasile MĂRCULEȚ*
Cătălina MĂRCULEȚ**
Ioan MĂRCULEȚ***

Abstract: Earthquakes that Affected the Roman-Byzantine Empire between 324 and 610. I. Earthquakes between 324 and 400. *The Mediterranean Sea, located at the collisional contact between the generally northward-moving African tectonic plate and the Eurasian tectonic plate, is considered one of the most important seismic and volcanic regions on the globe. From a seismic point of view, during the last three quarters of the 4th century, i.e. between 324 and 400, the territories of the Roman-Byzantine Empire were affected by a number of 28 earthquakes, apparently of high intensity in the years 328 or 329, 330, 332, 334 or 335, between September 337 and April 340, 341 (two), 342, 343, 344, 346, 348, the early years of the second half of the 4th century, 356, 24 August 358, between 5 October 361 and 28 June 363, 2 December 362, February 363, 18-19 May 363, 21 July 365, 11 October 368, 368 or 369, 370, 375, 394, 396, 397 or 398, the last years of the 4th century. Their density was roughly one earthquake every 3 years.*

Keywords: earthquake, tsunami, Roman-Byzantine Empire, Constantinople, Jerusalem, Alexandria.

Perioada cuprinsă între 324, anul rămânerii lui Constantin I ca împărat unic, și 400, cel al sfârșitului de secol, înregistrează, pe lângă evenimentele politice, militare, religioase, sociale și altele, și numeroase dezastre naturale care au afectat diferite regiuni ale Imperiului Romano-Bizantin. Între acestea, izvoarele de care dispunem, contemporane sau tardive, constând în cronică, corespondență sau alte relatări aparținând unor autori romano-bizantini, bizantini sau străini, precum și cele epigrafice sau rezultate ale cercetărilor arheologice, înregistrează un număr extrem de mare de cutremure care au lovit teritoriile imperiului.

Seismicitatea și vulcanismul ariei Mării Mediterane. Marea Mediterană, rest din vechea Mare Tethys, este situată la contactul de tip coliziune dintre Placa Tectonică Africană, care are o deplasare generală spre nord, și Placa Tectonică Eurasiatică, care se deplasează spre sud (Foto 1)¹. Ca urmare a acestui contact tectonic, aria Mării Mediterane este considerată una dintre cele mai importante regiuni seismice și vulcanice de pe glob.

* Cercetător independent, doctor în istorie, Mediaș, <https://orcid.org/000-0002-3409-2818>;
e-mail: vasilemarculeț@gmail.com.

** Doctor în geografie, Institutul de Geografie al Academiei Române, București;
e-mail: cmarculeț@yahoo.com.

*** Cercetător independent, doctor în geografie, București; e-mail: ioan_marculeț@yahoo.com.

¹ Nestor Lupei, *Dinamica terestră*, București, Editura Albatros, 1979, pp. 144-145.

Vulcanismul activ și latent, în numeroase rânduri generator de cutremure, este concentrat în regiunile mărilor Tireniană și Egee, componente ale bazinului mediteraneean. Un număr însemnat de vulcani activi se regăsesc în aria celor două mări: Etna, Stromboli, Vulcano și Veziviu, în Marea Tireniană, respectiv Santorini, Kos, Nisyros, Milos, Methana, în Marea Egee.

În partea estică a Mării Mediterane, seismicitatea și vulcanismul sunt amplificate de joncțiunea directă sau indirectă a unor plăci tectonice mari, mijlocii și mici, separate de falii. Acestea sunt plăcile tectonice Africană, a Mării Egee (Egeeană), Anatoliană și Arabă (Fig. 2)².

Contactul direct între Placa Africană și Placa Mării Egee (asociată, în general, Plăcii Eurasiatice) a determinat crearea unei pene acreționare și a unui arc vulcanic activ. Ca urmare, fundul mării este foarte neregulat, cu porțiuni mai puțin adânci, uneori cu relieful ajuns la suprafață sub formă de insule, și cu șanțuri tectonice (Elen, Pliniu, Strabon).

În perioada cuprinsă între 324 și 400, informațiile transmise de sursele amintite ne-au permis identificarea unui număr de 27 de seisme care au afectat diferite regiuni ale Imperiului Romano-Bizantin. Unele dintre acestea au fost urmate de numeroase replici, de tsunami sau incendii, izbucnite în mod natural, care au provocat pagube imense, materiale și umane, atât zonelor rurale, cât, mai ales, centrelor urbane pe care le-au afectat (Fig. 3). Demersul nostru se va concentra, îndeosebi, pe prezentarea acestor fenomene și a consecințelor lor.

Cutremure produse între anii 324 și 400.

Primul cutremur din secolul al IV-lea, din perioada analizată de noi, care a afectat teritoriile romano-bizantine, s-a produs în anul 328 sau 329. Cunoaștem din *Cronica lui Zuqnîn*, redactată în secolul al VIII-lea, care folosește informații provenite din surse mai vechi, că seismul a afectat puternic cetatea Antiochia Siriei. Potrivit cronicii, „un cutremur sever a avut loc în același oraș, astfel încât întregul oraș a fost pe cale să fie dărâmat și distrus cu totul”³.

Următorul seism din timpul lui Constantin I s-a produs în anul 330. Referiri la el se regăsesc în *Cronica* lui Ioannes Malalas și în *Cronica lui Zuqnîn*. Conform lui Ioannes Malalas, seismul a afectat, mai ales, orașul Maximianoupolis din provincia Osrhoene. Cu privire la cutremur, autorul consemnează sub anul 330, că „în timpul domniei lui Constantin, Maximianoupolis din Osrhoene, a suferit de mânia lui Dumnezeu, al doilea dezastru după capturarea lui de către perși” și că „împăratul Constantinus a reconstruit orașul și zidurile sale, pentru că au căzut”⁴. Aflăm, de asemenea, din lucrarea aceluiași autor, că împăratul Constantinus I

² *Ibidem*, pp. 229-230; Ion Manta, *Vulcanii Terrei*, București, Editura Albatros, 1985, pp. 39-40.

³ *The Chronicle of Zuqnîn. Parts I and II. From the Creation to the Year 506/7 AD*. Edited and Translated by A. Harrak, Piscataway, NJ, 2017, p. 262 (*The Chronicle of Zuqnîn*).

⁴ J. Malalas, *The Chronicle of John Malalas*. A Translation by Elizabeth Jeffreys, M. Jeffreys and R. Scott with B. Croke, Jenny Ferber, S. Franklin, A. James, D. Kelly, Ann Moffatt, Ann Nixon, Melbourne, 1986, 13.12; [a se vedea și ediția republicată: J. Malalas, *The Chronicle of John Malalas*. Translated by Elizabeth Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott, Leiden-Boston, 2017, 13.12].

(306-337) „a dăruit cu generozitate ajutor supraviețuitorilor” și că „a numit orașul Constantina, după sine”⁵.

Seismul a fost datat de unii cercetători în anul 341, în timpul domniei lui Constantius II (337-361)⁶. Parcurgerea textului autorului romano-bizantin ne permit să deducem că o asemenea propunere cu privire la datarea seismului vine, însă, în contradicție cu informațiile autorului romano-bizantin, care datează producerea cutremurului în timpul lui Constantinus I. Constatarea făcută, ne determină să acceptăm ca veridică datarea cutremurului în anul 330, făcută de Ioannes Malalas.

Foarte probabil, la același cutremur se referă și o scurtă și incompletă însemnare din *Cronica lui Zuqnîn*. Însemnarea în cauză înregistrează succint faptul că în anul 329-330, s-a produs „un cutremur [...] care a distrus numeroase [locuri]”⁷.

Un nou cutremur, înregistrat de o sursă literară târzie, *Cronica* lui Theophanes Confessor, redactată la începutul secolului al IX-lea, s-a produs în anul 332. Potrivit lui Theophanes Confessor, în AM 5824, respectiv AD 331/332, „în timpul unui sever cutremur din Cypru, orașul Salamis a fost distrus și a murit un număr considerabil de oameni”⁸.

Singurele informații provenite dintr-o altă sursă, care pot fi asociate acestui cutremur, sunt cele transmise de *Cronica* lui Ioannes Malalas, redactată în secolul al VI-lea. Acest autor datează însă cutremurul amintit în timpul domniei lui Constantius Chlorus (305-306)⁹.

Exactitatea informațiilor transmise de Ioannes Malalas ridică numeroase semne de întrebare. În primul rând, el plasează domnia lui Constantius I Chlorus în succesiunea celei a lui Maxentius, ceea ce este absolut inexact¹⁰. Așa cum se știe, Constantius Chlorus a domnit în *pars Occidentis* în calitate de *caesar* între 1 martie 293 și 1 mai 305 și ca *augustus* între mai 305 și 25 iulie 306, iar Maxentius ca *augustus* în Italia între 28 octombrie 306 și 28 octombrie 312. Se poate constata că Maxentius și-a început domnia la trei luni după moartea lui Constantius Chlorus, nu invers. Inexactitatea știrilor transmise de Ioannes Malalas cu privire la domniile celor doi împărați se datorează, în opinia noastră, confuziei pe care autorul o face între Constantinus I și tatăl său, Constantius I Chlorus. În consecință, considerăm ca veridică datarea acestui cutremur în timpul lui Constantinus I, care i-a succedat tatălui său, în 306, iar ulterior l-a eliminat pe Maxentius (312).

⁵ *Ibidem*; [a se vedea și ediția republicată: *Ibidem*].

⁶ Cf. Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *Catalogue of ancient earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th century*, Roma, 1994, p. 249, nr. 139.

⁷ *The Chronicle of Zuqnîn*, p. 262.

⁸ Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*. Translated with Introduction and Commentary by Cy. Mango and R. Scott with the assistance of G. Greatrex, Oxford, 1997, AM 5824 [AD 331/2]; Cf. Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, pp. 247-248, nr. 136.

⁹ J. Malalas, *op. cit.*, 12.48; [a se vedea și ediția republicată: J. Malalas, *op. cit.*, 12.48].

¹⁰ *Ibidem*[a se vedea și ediția republicată: *Ibidem*].

Câțiva ani mai târziu, în 334 sau 335 un alt cutremur devasta insula Kos. Informații despre el se regăsesc în *Chronographia* lui Elias bar-Sinaya, mitropolit de Nisibis, precum și în *Cronica lui Zuqnîn*. Primul consemnează sub anul 646 (334-335) că în acest an „a avut loc un cutremur în insula Kos”¹¹. Cel de-al doilea, care îl datează în anul 332, înregistrează faptul în acest an „a avut loc un cutremur în care mai multe locuri din insula Cois s-au prăbușit”¹².

Foarte posibil, un cutremur s-a produs în regiunile microasiatice ale Imperiului Romano-Bizantin în primii ani ai domniei lui Constantius II, cândva între septembrie 337 și aprilie 340. Din puținele informații pe care le deținem, cunoaștem că seismul a afectat, mai ales, orașul Nicomedia.

Singurele informații despre el ne-au parvenit din *Chronicon anonymi auctoris ad Annum Christi 1234 pertinens*. Potrivit acestei surse, „în acest timp”, respectiv în perioada domniei comune a celor trei fii ai lui Constantin I, anume Constantius II, Constantin II și Constans, dintre septembrie 337 și aprilie 340, „a avut loc un cutremur violent care a devastat orașul Nicomedia de acolo, care s-a prăbușit complet”¹³.

În deceniul 341-350, izvoarele literare de care dispunem menționează un număr de cinci cutremure de mare intensitate. Aceste dezastre au afectat diferite regiuni ale Imperiului Romano-Bizantin¹⁴.

Primul dintre acestea a avut loc, cel mai probabil, în anul 341. Informații cu privire la producerea acestui cutremur se regăsesc în mai multe surse.

Socrates Scholasticus relatează, spre exemplu, că „în aceeași epocă avură loc mai multe cutremure violente în regiunile Orientului, iar Antiochia, în particular, fu zgduită pe durata unui an întreg”¹⁵. O informație asemănătoare înregistrează Sozomenos în a sa *Istorie bisericească*, unde afirmă că în anul 341, „partea orientală a imperiului și mai cu seamă Antiochia, erau zgduite de cutremure teribile”¹⁶. Cu privire la producerea aceluiași cutremur, Theophanes Confessor susține că în acest an, „Antiochia a fost zgduită de cutremure puternice timp

¹¹ Élie bar-Šinaya, *La Chronographie d'Élie bar-Šinaya, métropolitain de Nisibe*. Traduite pour la première fois d'après le manuscrit Add. 7197 du Musée Britannique. Translated and Annotated by L.-J. Delaporte, Piscataway, NJ, 2012, p. 65; Cf. Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 248, nr. 137.

¹² *The Chronicle of Zuqnîn*, p. 248.

¹³ *Chronicon anonymi auctoris ad Annum Christi 1234 pertinens*, vol. I, edidit J.-B. Chabot, Louvain, 1937, p. 121 § XXVII (*Chronicon ad Annum Christi 1234*).

¹⁴ Cf. Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, pp. 248-255, nr. 137-143, 145-146.

¹⁵ Socrate de Constantinople, *Histoire ecclésiastique. Livres II et III; Livres IV-VI*. Texte grec de l'édition G.C. Hansen (GCS). Traduction par P. Périchon et P. Maraval. Notes par P. Maraval, Paris, 2005, 2006, II.X.22; [a se vedea și ediția: Socrates, *The Ecclesiastical History*, comprising a *History of the Church, in Seven Books, from the Accession of Constantine, A.D. 305, to the 38th Year of Theodosius II, Including a Period of 140 Years*. Translated from the Greek, with some Account of the Author, and Notes Selected from Valesius, London, MDCCCLIII, II.X].

¹⁶ Sozomène, *Histoire ecclésiastique. Livres III-IV*. Texte grec de l'édition J. Bidez. Introduction par B. Grillet et G. Sabbah. Traduction par A.-J. Festugière. Qnnotation par G. Sabbah, Paris, 1996, III.6.9.

de trei zile”¹⁷. Astfel de știri se regăsesc în *Cronica* lui Mihail Syrianul, care confirmă distrugerile suferite de Antiochia¹⁸.

Informațiile autorilor menționați conduc la concluzia că, cel mai probabil, inițial s-a produs, cel puțin, un cutremur major. Acesta a fost urmat, se pare, de numeroase replici destul de puternice, care au fost resimțite în intervalul de timp specificat.

În același an, un alt cutremur s-a produs tot în regiunile orientale ale Imperiului Romano-Bizantin. Știri referitoare la efectele lui se regăsesc, de asemenea, în mai multe surse.

Cu privire la acest cutremur, Hieronymus consemnează că „multe orașe din Răsărit s-au prăbușit în urma unui înfricoșător cutremur”¹⁹. O informație asemănătoare se regăsește în *Consularia Constantinopolitana*, care consemnează că în 341 „s-a produs un cutremur în Răsărit, care a continuat tot anul, dar nu la Antiochia”²⁰. Știri asemănătoare se regăsesc în lucrarea *Istorie împotriva păgânilor în șapte cărți* a lui Paulus Orosius, în care se arată că în anul 341 s-a produs „un cutremur teribil care a distrus până în temelii un număr mare de orașe din est”²¹.

Anul 342, înregistrează un nou seism în regiunile orientale ale Imperiului Romano-Bizantin. Un „cutremur sever” lovește insula Cipru, susține Theophanes Confessor, potrivit căruia, în urma devastatoarei mișcări tectonice, „cea mai mare parte a orașului Salamis s-a prăbușit”²². Mihail Syrianul ne spune că acest cutremur „distruse multe locuri”, între care orașul Salamis din Cipru, care „fu dărâmat”²³. Istoricul Glanville Downey, care consacră un scurt studiu identificării cutremurelor care au afectat Constantinopolul între anii 342 și 1454, consideră că seismul din 342 a lovit și capitala imperiului²⁴.

Partea orientală a Imperiului Romano-Bizantin era lovită de un nou cutremur în anul 343. Conform informațiilor de care dispunem, provenite din diverse surse, orașul Neocaesarea Pontului (Niksar, în Turcia) a suferit mai distrugereri. Asemenea informații întâlnim în cronicile lui Hieronymus și Theophanes Confessor care

¹⁷ Theophanes Confessor, *op. cit.*, AM 5833 [AD 340/1].

¹⁸ Michel le Syrien, *Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*. Éditée pour la première fois et traduite en français par J.-B. Chabot, t. I, Paris, 1899, p. 270.

¹⁹ Jerome, *A Translation of Jerome's Chronicon with Historical Commentary*, M.D. Donaldson, Lewiston, Queenston, Lampeter, 1996, AD 341 (235c) (*Chronicon*); [a se vedea și ediția: Jerome, *Chronicle*. Translated and Edited by R. Pearse, Ipswich, UK, 2005, p. 317, AD 341 (4c)].

²⁰ Anonymorum Complurium, *Consularia Constantinopolitana seu Descriptio Consulium*, în Hydatius, „*Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana. Two Contemporary Accounts of the Final Years of the Roman Empire*”. Edited with an English translation by R.W. Burgess, Oxford, 1993, p. 237 (*Consularia Constantinopolitana*).

²¹ Orosius, *Seven Books of History against the Pagans*. Translated with an introduction and notes by A.T. Fear, Liverpool, 2010, 7.29.5; [a se vedea și ediția: Paulus Orosius, *The Seven Books of History against the Pagans*. Translated by R.J. Deferrari, Washington, D.C, 1981, VII.29].

²² Theophanes Confessor, *op. cit.*, AM 5834 [AD 341/2].

²³ Michel le Syrien, *op. cit.*, p. 271.

²⁴ G. Downey, *Earthquakes at Constantinople and Vicinity, A.D. 342-1454*, în „*Speculum. A Journal of Medieval Studies*”, XXX, 1955, 4, p. 596.

consemnează că „Neocaesarea din Pont a fost distrusă cu excepția bisericii și a palatului episcopal”²⁵. Mihail Syrianul înregistrează și el faptul că „orașul Caesarea Pontului (Neocaesarea, n.n.) fu scufundat [în pământ]”²⁶.

În anul 344, insula Rhodos este afectată de un puternic cutremur. În *Cronica* lui, principala sursă care înregistrează producerea acestui cutremur, Theophanes Confessor consemnează că „în acest an, insula Rhodos s-a prăbușit în timpul unui cutremur violent”²⁷.

Un puternic cutremur a afectat în anul 346 orașul Dyrrachium (Durrës, în Albania) din Dalmația, dar s-a resimțit puternic și în Italia. Hieronymus notează în cronica lui că în acest an „Dyrrachium a fost ruinat de un cutremur”, dar și că „trei zile și nopți Roma a fost zguduită și multe orașe din Campania au fost scuturate”²⁸. O informație similară se regăsește și în *Cronica* lui Theophanes Confessor, care datează, însă, cutremurul în anul 345²⁹. La rândul lui, autorul anonim al lucrării *Expositio totius mundi et gentium*, confirmă producerea cutremurului în care vede o război din cauza divinității din cauza locuitorilor orașului, subliniind că „într-adevăr, Dyrrachium a fost distrus de divinitate din cauza răutății locuitorilor sau, mai bine zis, așa cum se spune, a fost scufundat și a dispărut”³⁰.

Un alt cutremur a lovit în anul 348 zona de răsărit a Mării Mediterane, respectiv a Feniciei sau a Libanului actual. Singura sursă care înregistrează acest seism este *Cronica* lui Theophanes Confessor, care-l datează în AM 5840, respectiv AD 347/348. În acest an, consemnează Theophanes, „orașul Berytos (Beirouth, în Liban, n.n.) din Fenicia s-a prăbușit în timpul unui violent cutremur”³¹. Cercetătorii contemporani, care au studiat fenomenul, datează acest cutremur în anii 348 sau 349³².

În a doua jumătate a secolului al IV-lea, seria cutremurelor care au lovit Imperiul Romano-Bizantin continuă. Sursele de care dispunem înregistrează și în această epocă un număr apreciabil de seisme care au afectat diferitele regiuni ale acestuia.

Descoperirile realizate în urma săpăturilor efectuate de arheologi de la Universitatea din Lecce, sub auspiciile Misiunii Arheologice Italiene în Turcia, sub coordonarea lui F. D’Andria, în 1993, în partea de nord a vechiului oraș Hierapolis din Phrygia (Pamukkale, lângă Denizli, în Turcia), au pus în evidență

²⁵ Jerome, *Chronicon*, p. 44, AD 344 (236c); [a se vedea și ediția: Jerome, *Chronicle*, p. 318, AD 344 (7c)]; Theophanes Confessor, *op. cit.*, AM 5835 [AD 342/3]; Cf. Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 250, nr. 141.

²⁶ Michel le Syrien, *op. cit.*, p. 271.

²⁷ Theophanes Confessor, *op. cit.*, AM 5833 [AD 343/4]; Cf. Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 251, nr. 142.

²⁸ Jerome, *Chronicon*, p. 44, AD 346 (236f); [a se vedea și ediția: Jerome, *Chronicle*, p. 318, AD 346 (9f)]; Cf. Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 250, nr. 141.

²⁹ Theophanes Confessor, *op. cit.*, AM 5837 [AD 344/5].

³⁰ *Expositio totius Mundi et Gentium*, introduction, texte critique, traduction, notes et commentaire par J. Rougé, Paris, 1966, § LIII.

³¹ Theophanes Confessor, *op. cit.*, AM 5840 [AD 347/8].

³² Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 254, nr. 145.

urmele unui seism violent, care a lovit regiunea. Momentul producerii acestui cutremur, care nu este înregistrat în nicio sursă scrisă, a fost datată de cercetători în a doua jumătate a secolului al IV-lea, cel mai probabil la începutul acestei perioade³³.

O serie de informații indirecte ne determină să nu excludem posibilitatea ca un cutremur să fi afectat Nicomedia (Izmir, în Turcia) în anul 356. Despre acest ipotetic seism nu dispunem decât de informații indirecte. Spre exemplu, retorul Libanius, în *Discursul 61*, intitulat și *Monodie pentru Nicomedia* făcând vorbire de un cutremur care a devastat Nicomedia în 24 august 358, afirmă că „în trecut, un cutremur a luat o parte și a cruțat alta” a orașului³⁴. Sozomenos relatând despre seismul din 24 august 358 îl numește „noua catastrofă a Nicomediei”, ceea ce conduce la concluzia că anterior, dar destul de recent, avusese loc un altul³⁵. Socrates Scholasticus, afirmă, în *Istoria bisericească*, faptul că un seism care a distrus Niceea (Iznik, în Turcia) în 11 octombrie 368 s-a produs „la doisprezece ani după cel care a ruinat Nicomedia”³⁶. În lucrarea *Adaptarea armeană a Istoriei bisericești*, a aceluiași autor, este reluată această știre precizându-se că seismul care a devastat Niceea a avut loc „la doisprezece ani după distrugerea provocată de marele cutremur [la Nicomedia]”³⁷.

Informațiile transmise de Socrates Scholasticus, conduc fără dubii la datarea respectivului seism în anul 356. Nu poate fi exclusă în totalitate posibilitatea ca acest cutremur menționat doar indirect de surse să fie unul și același cu cel ale cărui urme au fost depistate arheologic la Hierapolis.

Un seism extrem de violent a lovit cetatea Nicomedia din Bithynia la 24 august 358³⁸. O serie de informații referitoare la el și la distrugerile produse se regăsesc în mai multe surse. Detalii cu privire la producerea lui ne oferă, în primul rând autorul contemporan, Ammianus Marcellinus, în lucrarea lui, *Istorie Romană*. Din lucrarea lui Ammianus Marcellinus aflăm că seismul care a lovit Nicomedia Bithyniei nu a fost unul singular, ci că „în acele zile, niște cutremure groaznice de pământ, care s-au repetat au cauzat ruina multor orașe și chiar a munților din Macedonia, Asia și Pont” și că dintre toate aceste dezastre, cel mai grav a fost „ruinarea Nicomediei, reședința Bithyniei”³⁹. În temeiul acestor informații, unii autori susțin că seismul a fost resimțit și la Constantinopol⁴⁰.

³³ *Ibidem*, pp. 254-255, nr. 146.

³⁴ Libanius, *Between City and School. Selected Orations of Libanius*. Translated by Raffaella Cribiore, Liverpool, 2015, 61.19.

³⁵ Sozomène, *op. cit.*, IV.16.3.

³⁶ Socrate de Constantinople, *Histoire ecclésiastique*, IV.XI.4; [a se vedea și ediția: Socrates, *The Ecclesiastical History*, IV.XI].

³⁷ Idem, *The Armenian Adaptation*, p. 108, § 64.

³⁸ Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 255-259, nr. 147.

³⁹ Ammiano Marcellino, *Le Storie*. A cura di A. Selem, e-Book, Novara, 2013, XVII.VII.1; [traducere în limba română în: Ammiani Marcellini, *Rerum gestarum libri qui supersunt* / Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*. Studiu introductiv, traducere, note și indice D. Popescu, București, 1982, XVII.7.1].

⁴⁰ G. Downey, *op. cit.*, p. 506.

În relatarea lui, Ammianus Marcellinus ne conturează o imagine apocaliptică, care a precedat producerea seismului. Conform relatării sale, „cu nouă zile înainte de calendele lui septembrie (24 august, n.n.), în revărsatul zorilor, grămezi mari de nori au acoperit cerul cu puțin înainte senin”, astfel că, „nemaiputând pătrunde lumina soarelui, [...] pe pământ s-a așternut, ca o pătură groasă, întunericul dens”, după care „o mare furtună s-a dezlănțuit furioasă, în năvala căreia se auzeau gemetele munților și mugetele valurilor, care se spărgeau lovindu-se de maluri. Au urmat vârtejuri cu meteori aprinși”⁴¹. În final, arată autorul, s-a produs și „groaznicul cutremur care a distrus din temelie orașul și împrejurimile”⁴².

Urmările catastrofale ale cutremurului sunt prezentate în aceiași termeni apocaliptici de Ammianus Marcellinus, atât în ceea ce privește distrugerile materiale, cât și pierderile umane. Referindu-se la aceste aspecte, autorul relatează că „fiindcă multe clădiri fuseseră construite pe coasta colinelor, au căzut unele peste altele, producând, în dărâmarea lor, un vuiet imens. În vremea aceasta răsunau munții de țipetele celor ce-și strigau soțiile, copiii, rudele și prietenii. În sfârșit, a doua oară și cu mult înainte de a treia (după ora 8 dimineața, n.n.), cerul a devenit limpede și senin, descoperind vederii grozăvia dezastrului. Unii, apucați sub dărâmături, au murit sub greutatea zidurilor căzute, alții, îngropați până la gât în moloz, când ar fi putut scăpa dacă ar fi fost cineva să-i salveze, mureau din lipsă de ajutoare. Nu puțini stăteau atârnați de lemnele ale căror capete ascuțite îi străpunseseră. Uciși dintr-o singură lovitură, mulți care cu puțin înainte fuseseră oameni, erau acum o grămadă de cadavre. Alții, rămași teferi în interiorul caselor dărâmate, se sfârșeau totuși de durere și de foame. [...]. Alții, prinși de dezastrul venit pe neașteptate, încă mai erau vii, îngropați sub ruine, Cu capetele sparte, cu umerii zdrobiți și cu picioarele rupte, la hotarul între viață și moarte, implorând ajutorul altora, care erau în aceeași situație, mureau rostind rugăminți”⁴³.

Dezastrul produs de seism a fost amplificat de incendiul care a urmat, provocat de cutremur. Cu privire la acest aspect, Ammianus Marcellinus susține că „ar fi putut supraviețui unele clădiri, temple și case particulare, și o mare parte dintre oameni, dacă flăcările incendiului, izbucnit din pricina cutremurului, n-ar fi nimicit timp de cinci zile și tot atâtea nopți tot ce au putut arde”⁴⁴.

Știri sumare cu privire la cutremurul din 24 august 358, oferă și rhetorul Libanius în *Discursul 61*. Cu privire la acest seism, Libanius afirmă că „în trecut, un cutremur a luat o parte și a cruțat alta, dar a dărâmat până la pământ acest oraș. Deja dărâmasese unele orașe, dar nu făcuse o distrugere atât de mare. Dacă ar fi fost lipsit doar de oameni risipiți de ciumă, sau chiar de toți cei care se sacrificau într-un trup în afara cetății, conform legii, și nu ar fi căzut, nu ar fi neapărat doborât tot orașul. Acum mândouă sunt puse jos, iar fața orașului a fost distrusă odată cu nimicirea cetățenilor săi”⁴⁵.

⁴¹ *Ibidem*, XVII.VII.2-3; [traducerea în limba română în: *Ibidem*, XVII.7.2-3].

⁴² *Ibidem*, XVII.VII.3; [traducerea în limba română în: *Ibidem*, XVII.7.3].

⁴³ *Ibidem*, XVII.VII.4-7; traducerea în limba română în: *Ibidem*, XVII.7.4-7].

⁴⁴ *Ibidem*, XVII.VII.8; traducerea în limba română în: *Ibidem*, XVII.7.8].

⁴⁵ Libanius, *Between City and School*, 61.19.

Libanius ne oferă, și el, o prezentare a dimensiunilor dezastrului. O face însă indirect prin intermediul unor întrebări retorice, pe care le include în discursul lui: „O, cele mai frumoase orașe, cât de perfidă a fost de la bun început creasta pe care te-ai angajat: era rea și imita calul rău care l-a aruncat pe călărețul bun de pe spate. Unde [sunt] aleile? Unde sunt colonadele? Unde sunt căile? Unde sunt fântânile? Unde sunt piețe? Unde sunt școlile de retorică? Unde sunt sanctuarele? Unde este acea prosperitate? Unde sunt tinerii? Unde sunt bătrânii? Unde sunt locurile de scăldat ale Grațiilor și ale Nimfelor înseși, dintre care cea mai mare își ia numele de la împăratul care l-a finalizat și este echivalentul unui oraș întreg? Unde este acum Consiliul? Unde este comunitatea? Unde sunt femeile? Unde sunt copiii? Unde e palatul? Unde este hipodromul, care era mai puternic decât zidurile Babilonului?”⁴⁶.

Alte izvoare ne oferă în formă mai detaliată sau mai laconică arealul geografic afectat de cutremurul din 24 august 358. Spre exemplu, în *Consularia Constantinopolitana*, sub anul 358, se consemnează că „în acel an a avut loc un cutremur, astfel încât orașul Nicomedia a fost complet distrus cu nouă zile înainte de kalendele lunii septembrie”, dar că și „alte 150 de orașe din acele părți au fost tulburate”⁴⁷. La rândul lui, Hieronymus ne transmite informațiile că „Nicomedia a fost complet devastată de un cutremur”, respectiv că „orașele învecinate au fost afectate parțial”⁴⁸. Potrivit lui Sozomenos „noua catastrofă a Nicomediei” a fost o pedeapsă primită din partea divinității, „care o răsturnase complet” și că se vorbea despre „o distrugere completă a orașului”⁴⁹. Acest autor înregistrează, de asemenea, faptul că „Niceea, Perinthus și orașele învecinate au fost parte ale dezastrului, și pe lângă acestea și Constantinopolul”⁵⁰.

Philostorgius, care scrie de pe poziții arianiste, susține că seismul din 358 a împiedicat desfășurarea unui sinod al episcopilor orientali niceeani, „a cărui șoc a doborât biserica peste capetele celor care deja sosiseră și se întâlneau în ea, cincisprezece la număr”⁵¹. Din lucrarea acestui autor mai aflăm că „Nicomedia a fost distrusă de cutremur, foc și revărsarea mării”⁵².

Informațiile transmise de Philostorgius fac foarte plauzibilă concluzia că este foarte posibil ca seismul să fi provocat fisuri în scoarța terestră care să fi condus la eliberarea de gaze, probabil metan, care s-au aprins, precum și un tsunami în Marea Mediterană. În urma acțiunii concertate a celor trei factori, „mulți oameni

⁴⁶ *Ibidem*, 61.17.

⁴⁷ *Consularia Constantinopolitana*, p. 238.

⁴⁸ Jerome, *Chronicon*, p. 49, AD 358 (241a); [a se vedea și ediția: Jerome, *Chronicle*, p. 323, AD 358 (21a)].

⁴⁹ Sozomène, *op. cit.*, IV.16.3.

⁵⁰ *Ibidem*; Cf. G. Downey, *op. cit.*, p. 506.

⁵¹ Philostorgius, *Church History*. Translated with an Introduction and Notes by PH. R. Amidon, Atalanta, 2007, 4.10; [a se vedea și ediția: Filostorgiu, *Istoria bisericească*. Ediție bilingvă. Traducere de D. Garofeanu. Studiu introductiv, table chronologic și note explicative de D. Mirșanu. Ediție îngrijită de A. Muraru, Iași, 2012, IV.10].

⁵² *Ibidem*, 4.11; [a se vedea și ediția: Filostorgiu, *op. cit.*, IV.11].

au pierit”, conchide autorul⁵³.

Distrugerea orașului Niceea Bithyniei este înregistrată și de Theodoretus de Cyrrus, care focalizează atenția exclusiv pe această cetate, în zona căreia localizează, de altfel, cutremurul. În consecință, notează el, „seismul extraordinar”, care s-a produs, „a dărâmat cea mai mare parte a orașului și a făcut să piară majoritatea locuitorilor”⁵⁴. Înregistrarea de către Theodoretos la Niceea a unor evenimente, pe care toate celelate surse dau a fi fost consumate la Nicomedia, ne determină să afirmăm că ne aflăm în fața unei confuzii făcute de autor între cele două centre urbane, afectate de seismul din 24 august 358.

Informații despre cutremurul care a distrus Nicomedia în 24 august 358, se întâlnesc și în alte surse. O succintă menționare este făcută în *Cronica lui Zuqnîn*, care reține doar faptul că Nicomedia „s-a prăbușit când a avut loc un mare cutremur, îngropându-și locuitorii”⁵⁵. *Chronicon Paschale*, care datează seismul în luna octombrie, relatează că în acel timp „a avut loc un mare și violent cutremur în Nicomedia, pe la ora 3 a nopții”, în urma căruia „orașul s-a prăbușit și a fost distrus”⁵⁶. Socrates Scholasticus, menționează doar că „teribilul seism” care s-a produs „provocă ruina Nicomediei”⁵⁷. Theophanes Confessor, referindu-se la seismul din anul 358, consemnează că „în acest an, orașul Nicomedia a fost dărâmat de un violent cutremur, care a avut loc în jurul orei 3 din noapte, și foarte mulți oameni și-au pierdut viața”⁵⁸. Mihail Syrianul se limitează să menționeze succint că la data preconizată întrunirii episcopilor orientali, „acest oraș fusese dărâmat de un cutremur de pământ”⁵⁹.

Probabil, la acest cutremur, care s-a resimțit și la Constantinopol, face referire, în termeni destul de confuzi, și Gregorios de Nyssa în patru din lucrările lui, anume panegiricele, *Discurs funerar pentru Pulcheria*, *Discurs funerar pentru împărăteasa Flacilla*, *Scrisoarea 17* și *Împotriva sorții*⁶⁰. În discursul consacrat Pulcheriei, rostit la 25 august 385 cu prilejul morții prințesei Pulcheria, fiica împăratului Theodosius I, decedată cu o zi înainte, când se comemora cutremurul din 24 august 358, autorul sublinia faptul că acest lucru s-a petrecut „ieri, în aceea zi a anului când diferitele cartiere ale orașului tremură de întristare când își amintesc de cutremurul care a avut loc”, respectiv că „printre toate cetățile

⁵³ *Ibidem*, 4.11; [a se vedea și ediția: Filostorgiu, *op. cit.*, IV.11].

⁵⁴ Théodoret de Cyr, *Histoire ecclésiastique*. Tome I (*Livres I-II*), Tome II (*Livres III-V*). Texte grec de L. Parmentier et G.C. Hansen (CGS NF 5, 1998³) avec annotation par J. Bouffartigue. Introduction A. Martin. Traduction P. Canivet. Revue et annotée par J. Bouffartigue, A. Martin, L. Pietri et Françoise Thelamon, Paris, 2006, 2009, II.26.2.

⁵⁵ *The Chronicle of Zuqnîn*, p. 272.

⁵⁶ *Chronicon Paschale 284-628 AD*. Translated with introduction and notes by M. Whitby and Mary Whitby, Liverpool, 2007, p. 33.

⁵⁷ Socrate de Constantinople, *Histoire ecclésiastique*, II.XXXIX.2; [a se vedea și ediția: Socrates, *The Ecclesiastical History*, II.XXXIX].

⁵⁸ Theophanes Confessor, *op. cit.*, AM 5850 [AD 357/8].

⁵⁹ Michel le Syrien, *op. cit.*, p. 274.

⁶⁰ J. Daniélou, *Chronologie des sermons de Grégoire de Nysse*, în „Revue des Sciences Religieuses”, 29, 1955, 4, p. 364-365.

frumoase sub soare [al nostru] trăiește un alt tremur”, pentru a încheia „că am experimentat un adevărat tremur [în sensul unui cutremur] care cu siguranță nu a atenuat aceste dure circumstanțe. Nici frumusețea clădirilor, orice obiect fără viață, literele înflorate nici vederea unor pietre alese de pe pământ nu o înlocuiește; mai degrabă locuința radiantă a propriei ei naturi este magnifică în sine pentru că excelează în har, totuși această zguduire îl slăbește brusc”⁶¹. În discursul consacrat Flacillei, soția împăratului, moartă în 14 septembrie 384, același autor arăta că „în numele cui suntem biciuiți cu un flagel după altul? [...] Observăm că în scurt timp asemenea nenorociri ne-au chinuit. Nu ne-am revenit încă după prima lovitură și nici nu ne-am șters lacrimile din ochi când o calamitate ne asaltă din nou”⁶². În sfârșit în *Scrisoarea 17*, referindu-se la trecutul înfloritor al orașului menționează „clădirile publice care au dispărut”, înainte de epoca în care era redactată epistola⁶³. În sfârșit în ultima dintre lucrările amintite, o dezbateră polemică cu astrologii, într-o manieră interogativă, după ce inițial reamintea faptul că „marea metropolă a Bithyniei”, care era Nicomedia a fost complet distrusă „prin cutremur și foc”, el se întreba retoric, „și acolo câți tineri, câți copii, adulți și bătrâni, liberi și sclavi, stăpâni și supuși, bogați și săraci, sănătoși și bolnavi, toți au pierit într-o clipă, toții fiind devorați la fel de flăcări, casele au devenit pentru toată lumea morminte?”⁶⁴. În continuarea dezbaterii sale polemice, Gregorios de Nyssa continuă făcând trimitere la regiunile lovite de cutremur și la unele dintre urmările acestuia arătând că „despre a crede că există conjuncții astrale pentru a provoca distrugerea orașelor în dezastre seismice, acest argument este puțin probabil și poate fi înțeles din aceasta: cine nu știe că astfel de fenomene apar nu numai în regiunile locuite dar și în cele nelocuite? Dacă cineva știe din experiență directă sau din auzite de Muntele Gasagi de la hotarele Bithyniei, va găsi adevărul cuvintelor mele: chiar la trecere tot vârful muntelui s-a prăbușit și oferă călătorilor o priveliște înspăimântătoare. S-au întâmplat și fenomene de genul acesta spre teritoriul paflagonienilor: în unele locuri chiar și case au fost înghițite în aceste prăpastii, dar în cea mai mare parte regiunea lovită de calamitate era lipsită de locuitori. Ce nevoie este de a enumera, unul câte unul, cazurile ciprioților, pisidienilor, aheilor, care oferă dovezi din belșug despre ceea ce spun eu?”⁶⁵.

⁶¹ Gregory of Nyssa, *A Homily of Consolation Concerning Pulcheria*. Translated by C. McCambly, 2023, p. 9, pe: http://www.lectio-divina.org/images/nyssa/A_Homily_Of_Consolation_Concerning_Pulcheria.pdf (accesat: 12.09, 2023); Cf. J. Daniélou, *Chronologie des sermons de Grégoire de Nyssa*, în „Revue des Sciences Religieuses”, 29, 1955, 4, p. 364.

⁶² Idem, *A Funeral Oration for the Empress Flacilla*. Translated by C. McCambly, 2023, 9, pe: https://www.lectio-divina.org/images/nyssa/A_Funeral_Oration_For_The_Empress_Flacilla.pdf (accesat: 12.09, 2023); Cf. J. Daniélou, *op. cit.*, pp. 364-365.

⁶³ Grégoire de Nyssa, *Lettres*. Introduction, texte critique, traduction notes et index par P. Maraval, Paris, 1990, 17.17; [a se vedea și ediția: Gregory of Nyssa, *The Letters*. Introduction, Translation and Commentary by Anna M. Silvas, Leiden-Boston, 2007, 17.17].

⁶⁴ Gregorio di Nissa, *Contro il fato*, a cura di M. Bandini, Bologna, 2003, XV.5.

⁶⁵ *Ibidem*, XVII.1-2.

Între victimele cutremurului s-au numărat și importanți reprezentanți ai administrației și clerului. Spre exemplu, Ammianus Marcellinus îl menționează pe Aristaenetus, vicarul Diocezei Pontus. Cu privire la moartea acestuia, el relatează că „Aristaenetus, care obținuse de curând titlul dorit de vicar peste dioceza pe care Constantius o numise Pietas, în onoarea soției sale Eusebia, și-a dat sufletul după o lungă agonie, închis între dărâmături”⁶⁶. Lucrarea lui Ammianus Marcellinus este, de altfel, singura care ne oferă informația cu privire la moartea vicarului Diocezei Pontus.

Alte victime au fost Cecropius (Kekropius), episcopul Nicomediei, sau episcopul de Bosporos. Moartea lor, survenită în urma prăbușirii bisericii în care se aflau, alături de alți credincioși, este susținută de mai multe din aceste surse⁶⁷.

În timpul domniei lui Julianus (5 octombrie 361-28 iunie 363), la o dată neprecizată un puternic seism s-a produs în întreaga zonă a Mării Mediterane. Seismul a afectat, mai ales, regiunile din bazinul răsăritean al acesteia⁶⁸. În *Discursul 1, Autobiografia*, Libanius înregistrează faptul că „au fost cutremure de pământ, avertismente de nenorocire, care au distrus parțial sau complet unele orașe ale Palestinei și ale Syriei”⁶⁹. Din *Discursul 18, Orație funerară pentru împăratul Julianus*, al aceluiași autor, reiese că seismul s-a resimțit puternic în Palestina, în Pont, Grecia, Lybia și Sicilia. În stilul retoric care îi caracterizează discursul, Libanius susține că „pământul a simțit cu adevărat pierderea lui și l-a onorat pe erou printr-o tunsoare adecvată a treptelor sale, scuturând, ca un cal, călărețul său, atâtea și atâtea mari orașe. În Palestina mai multe; a libienilor toate și fiecare. Prosternate sunt cele mai mari orașe ale Siciliei, prosternată e toată Grecia, cu excepția uneia”⁷⁰.

Seara zilei de 2 decembrie 362, aducea cu sine un nou cutremur produs în regiunile est-mediteraneene ale Imperiului Romano-Bizantin. Grav afectate de seism au fost, și de această dată, orașele Nicomedia și Niceea din Bithynia⁷¹.

Principala sursă care ne oferă informații cu privire la acest cutremur este *Istoria romană* la lui Ammianus Marcellinus. Acesta relatează că „în a patra zi a nonelor lui decembrie (2 decembrie, n.n.), când soarele da înspre seară, un cutremur de pământ a dărâmat și ce mai rămăsese din Nicomedia.

⁶⁶ Ammiano Marcellino, *op. cit.*, XVII.VII.6; [traducerea în limba română în: Ammianus Marcellinus, *op. cit.*, XVII.7.6].

⁶⁷ Philostorgius, *op. cit.*, 4.10; [a se vedea și ediția: Filostorgiu, *op. cit.*, IV.10]; Sozomène, *op. cit.*, IV.16.5; Theophanes Confessor, *op. cit.*, AM 5850 [AD 357/8].

⁶⁸ Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 259-262, nr. 148-150.

⁶⁹ Libanio, *Discursos I. Autobiografia*. Introducción, traducción y notas de A.M. Bellido, Madrid, 2001, I.134.

⁷⁰ Libanius, *Funeral Oration upon the Emperor Julian*, în „Julian the Emperor containing Gregory Nazianzen's Two Invectives and Libanius' Monody with Julians's extant Theosophical Works”. Translated by C.W. King, London 1888, p. 214; Cf. Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 250, nr. 141.

⁷¹ P. Van Nuffelen, *Earthquakes in A.D. 363-368 and the date of Libanios, Oratio 18*, în „The Classical Quarterly”, New Series, 56, 2006, 2, p. 657; Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 250, nr. 141.

Aceeași soartă a avut-o și o mare parte din Niceea⁷².

Nu este exclus ca la acest seism să se refere și unele știri cuprinse în *Discursul 18* al lui Libanius. Avem în vedere afirmația retorului romano-bizantin care, referindu-se la un seism din timpul domniei lui Julianus, afirmă că „târgul Niceea zace în ruine; orașul, preeminent în frumusețe, se clatină la căderea sa și nu are încredere în timpul care vine”⁷³.

Un alt seism s-a produs în aceleași regiuni, în februarie 363, în ajunul debutului campaniei militare, organizate împotriva Imperiului Sassanid, de împăratul Julianus. Cutremurul, care, se pare că, nu a produs pagube a fost simțit, în primul rând, la Constantinopol⁷⁴. Informațiile referitoare la producerea lui le regăsim în *Istoria romană* a lui Ammianus Marcellinus, în *Discursul 18*, al lui Libanius, precum și într-o *Vita Constantini*, păstrată într-un manuscris din Patmos.

Potrivit lui Ammianus Marcellinus, „chiar în momentul pornirii în expediția împotriva parților, s-a anunțat că la Constantinopol s-a simțit un cutremur de pământ”⁷⁵. La rândul lui, Libanius, referindu-se la același fenomen, afirmă în termenii specifici retoricii discursului său că „Neptun a zguduit principalul oraș al Thraciei”⁷⁶. Acest principal oraș al Diocezei Thraciei, la care face trimitere retorul, nu era altul decât Constantinopolul. Conform relatării din *Vita Constantini*, s-a produs „un mare cutremur care a zguduit și marea navă a Sfintei Sophia, amvonul s-a răsturnat și a fost distrus, ca și pardoseala”⁷⁷. Unii istorici sunt de părere că informațiile din acest izvor se referă la cutremurul din 2 decembrie 362, opinie pe care nu o împărtășim⁷⁸.

Un violent cutremur a lovit regiunea Palestinei în noaptea de 18-19 mai 363. Informații despre el deținem din mai multe surse contemporane sau tardive⁷⁹. Cu puține excepții, sursele existente s-au axat pe reținerea urmărilor avute de seism asupra Ierusalimului, unde evreii primiseră acordul lui Julianus să-și reclădească Templul.

Una dintre cele mai complete și mai complexe imagini a evenimentelor din Ierusalim și Palestina, produse în timpul cutremurului din noaptea de 18-19 mai 363, oferă lucrarea *Pătımirea lui Artemius (Artemii passio)*, atribuită unui anume

⁷² Ammiano Marcellino, *op. cit.*, XXII.XIII.5; [traducerea în limba română în: Ammianus Marcellinus, *op. cit.*, XXII.13.5].

⁷³ Libanius, *Funeral Oration*, p. 214.

⁷⁴ Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 263-264, nr. 152.

⁷⁵ Ammiano Marcellino, *op. cit.*, XXIII.I.5; [traducerea în limba română în: Ammianus Marcellinus, *op. cit.*, XXIII.1.5].

⁷⁶ Libanius, *Funeral Oration*, p. 177.

⁷⁷ *Une nouvelle Vie de Constantin dans un Légendier de Patmos*, édité par Fr. Halkin, în „Analecta Bollandiana”, LXXVII, 1959, p. 103, § 21.

⁷⁸ N.N. Ambraseys, C.F. Finlel, *Long-term seismicity of Istanbul and Marmara Sea region*, în „Terra Nova”, 3, 1991, p. 535, nr. 10.

⁷⁹ K.W. Russell, *The Earthquake of May 19, A.D. 363*, în „Bulletin of the American Schools of Oriental Research”, 238, 1980, pp. 47-64; Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, pp. 264-267, nr. 153, cu bibliografia problemei.

Ioannes Monachus. Autorul acesteia susține că anterior producerii seismului, pe când constructorii „erau pe cale să pună fundațiile când o furtună cu o ploaie torențială a coborât și a umplut săpătura. Fulgerele și tunetele au căzut neîncetat toată noaptea aceea”⁸⁰. Cu privire, la cutremurul propriu-zis, sursa menționată înregistrează faptul că „pe măsură ce se apropia ziua a fost un cutremur, încât mulți chiar din cei care rămăseseră în fața ușilor și-au pierdut viața”⁸¹. Concomitent cu seismul, relatează, în continuare izvorul, „și un incendiu a început în fundațiile în curs de săpat și i-au ars pe toți cei care au fost prinși acolo”⁸². Spre deosebire de celalalte surse, *Artemii passio* ne oferă și câteva informații deosebit de însemnate cu privire la dezastrul produs de seism, nu numai la Ierusalim ci și în restul Palestinei. Aflăm, astfel, că „s-a întâmplat, de asemenea, că au căzut unele orașe: Nicopolis (cca. 30 km vest de Ierusalim, n.n.) și Neapolis (Nabulus, în Cisiordania, Palestina, n.n.), Eleutheropolis (Bayt Jibrin sau Beit Jibrin, în Israel, n.n.) și Gaza și multe altele. O colonadă la Aelia, adică la Ierusalim, de lângă sinagoga evreilor, s-a prăbușit și i-a ucis pe mulți dintre ai lor. Și un incendiu a izbucnit pe neașteptate și a distrus foarte mulți evrei. Era întuneric în acele locuri și cutremure continue, provocând multe morți în multe orașe”⁸³.

Gregorios de Nazians, ostil lui Julianus, relatează că seismul s-a produs în timp ce lucrau la reclădirea Templului din Ierusalim. Acesta susține că în timp ce munceau la refacerea Templului, participanții au fost „brusc alungați de o furtună însoțită de cutremur de pământ”, precum și faptul că dintre cei care încercau să se refugiesc într-un templu vecin, „un foc veni din templu, îi opri, mistui și distruse pe unii”⁸⁴.

Cam în aceiași termeni prezintă evenimentele episcopul Cyrillus de Ierusalim, care afirmă că „la început, când au vrut să pună temeliile Templului, în duminica anterioară cutremurului, au fost vânturi puternice și furtuni, astfel încât nu au putut pune temeliile Templului în acea zi. Chiar în acea noapte s-a produs marele cutremur”⁸⁵. Cyrillus continuă în aceeași notă arătând că, încercând să se refugieze în sinagogă, evreii „au găsit ușile sinagogii închise” ceea ce i-a descumpănit, astfel că „au rămas în jur în tăcere și frică, când deodată ușile sinagogii s-au deschis de la sine și din clădire a ieșit un foc, care i-a atins pe majoritatea”, astfel

⁸⁰ [John the Monk], *Artemii passio (The Ordeal of Artemius, BHG 170-71, c, CPG 8082)*. Edited by S. Lieu, în vol. „From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine Views. A Source History”. Edited by S.N.C. Lieu and D. Montserrat, London-New York, 1996, p. 253, § 68.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Grégoire de Nazianze, *Discours 4-5 contre Julien*. Introduction, texte critique, traduction et notes par J. Bernardi, Paris, 1983, 5.4; [a se vedea și ediția: Grigorie de Nazianz, *Cuvântarea a V-a. Împotriva împăratului Iulian. Cel de-al doilea discurs-invectivă*, în Grigorie de Nazianz, Chiril al Alexandriei, „Cuvântarea a IV-a, Cuvântarea a V-a. Împotriva lui Iulian (I-II)”. Ediție bilingvă. Traducere și note de Anamaria-Irina Stoica. Studiu introductiv de Miruna Tătaru-Cazaban. Ediție îngrijită de A. Muraru, Iași, 2020, V.4].

⁸⁵ Apud S.P. Brock, *A Letter Attributed to Cyril of Jerusalem on the Rebuilding of the Temple*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London”, XL, 1977, 2, p. 275, § 6.

că „cei mai mulți dintre ei s-au prăbușit și pierit în fața clădirii”⁸⁶.

Prezentarea evenimentelor legate de cutremurul din 18-19 mai 363 se regăsește și în *Istoria bisericească* a lui Sozomenos. Acesta relatează că „chiar în ziua în care trebuiau să pună temeliile se produse un mare seism, mișcarea pământului aruncă pietrele în aer și pieriră mulți evrei, atât dintre cei care organizau lucrul, cât și dintre cei care veniră să vadă”⁸⁷. Asemenea celorlalți autori, Sozomenos consemnează, și el, că teribilul cutremur a fost urmat de un incendiu, precizând însă clar despre această informație că ea circula doar pe cale orală, anume că „în tot cazul se spune”⁸⁸. În continuarea relatării fenomenului el consemnează că „de la temeliile Templului izbucni brusc un foc care mistui pe mulți dintre ei”, precizând însă că „acest lucru este spus și crezut cu încredere de toți și nu este contestat de nimeni, cu excepția faptului că, după unii, că oamenii se forțau pe drumul spre Templu când flacăra a venit în întâmpinarea lor și a provocat ceea ce am spus din nou, iar, potrivit altora, a avut loc în momentul în care au început să scoată dărâmăturile”⁸⁹.

Socrates Scholasticus consemnează, și el, că „în timpul nopții, s-a produs un mare cutremur care aruncă în aer pietrele vechilor fundații ale templului și le împrăstie pe toate, împreună cu clădirile din jur”⁹⁰. Totodată, susține autorul romano-bizantin, „un foc venit din cer distruse toate uneltele muncitorilor. Așa că se vedeau nimicite de flacăra ciocane, dălți, fierăstraie, topoare cu un singur tăiș sau cu două tăișuri, pe scurt, tot ceea ce era necesar muncitorilor pentru munca lor. Focul a mistuit toate acestea în timpul zilei”⁹¹.

Cutremurul din 18-19 mai 363 își află o prezentare asemănătoare și în *Adaptarea armeană a Istoriei bisericești* a aceluiași autor. În respectiva lucrare se arată că „chiar în noaptea aceea a avut loc un cutremur. A demolat toate fundațiile și a distrus zidăria construcției. Nu a rămas piatră peste piatră care să nu fi fost răsturnată. Uneltele muncitorilor erau arse de focul care a căzut de sus pe acel loc – ciocanele și ferăstraiele, topoarele și securile; Toate uneltele de zidire erau hrană pentru foc”⁹².

O prezentare aproape identică a cutremurului din 18-19 mai 363 din Palestina, cu cea realizată de Socrates, se regăsește în *Cronica lui Zuqnîn*. Autorul acesteia consemnează și el că „în timpul nopții, s-a produs un cutremur atât de puternic încât vechile pietre de temelie ale templului au zburat în sus și toate s-au împrăștiat de la intensitatea acestuia. De asemenea, casele care erau în apropierea locului au fost smulse, iar vestea ruinei s-a răspândit în toată țara”⁹³. În continuarea relatării

⁸⁶ Apud *Ibidem*, p. 275, § 7.

⁸⁷ Sozomène, *op. cit.*, V.22.7.

⁸⁸ *Ibidem*, V.22.11.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ Socrate de Constantinople, *Histoire ecclésiastique*, III.XX.8; [a se vedea și ediția: Socrates, *The Ecclesiastical History*, III.XX].

⁹¹ *Ibidem*, III.XX.10-12.

⁹² Idem, *The Armenian Adaptation of the Ecclesiastical History of Socrates Scholasticus*. Translation of the Armenian Text and Commentary by R.W. Thomson, Sterling, VA, 2001, p. 97, § 53.

⁹³ *The Chronicle of Zuqnîn*, p. 276.

lui, autorul consemnează că după cutremur, dar „într-o altă zi, focul a căzut din cer, distrugând toate lucrările arhitecților, zidarilor și tot felul de unelte de lucru. Se vedeau ciocanele, cleștele, topoarele și securile și pe scurt toată lucrarea care fusese pregătită de ei pentru construcție ardea în vâlvătaia focului. Focul a ars uneltele toată ziua”⁹⁴.

În aceleași cadre sunt prezentate fenomenele din timpul cutremurului din Palestina, din 18-19 mai 363, de Rufinus de Aquileia. În a sa *Istorie a Bisericii* acesta relatează că în noaptea care a precedat începerea lucrărilor la Templul din Ierusalim, „a fost un cutremur puternic și nu numai că pietrele pentru temelii au fost aruncate departe, dar aproape toate clădirile din jur au fost puse la pământ. De asemenea, porticurile publice în care stăteau numeroșii evrei care, în mod clar, intenționau să finalizeze proiectul, s-au prăbușit la pământ, îngropându-i pe toți evreii înăuntrul. La ziuă, crezând că a scăpat de nenorocire, mulțimea rămasă împreună s-a grăbit să-i caute pe cei care au fost îngropați”⁹⁵. Prezența valului de foc care a urmat cutremurului se regăsește și în lucrarea lui Rufinus, care îi face o prezentare puțin mai aparte. Conform relatării lui, în timp ce se petreceau cele prezentate, „afară a izbucnit deodată un glob de foc care a străbătut scuarul, țesând încoace și în colo, arzându-i și ucigând evreii care erau acolo. Acest lucru s-a întâmplat din nou și din nou, cu mare frecvență, pe parcursul întregii zile”⁹⁶.

Theodoretos de Cyrros se plasează pe aceleași coordonate privind evenimentele și consecințele care au însoțit și urmat seismului care a afectat Palestina în noaptea de 18-19 mai 363, îndeosebi Ierusalimul. Informațiile transmise de el nu diferă, în ceea ce privește conținutul, de majoritatea celor provenite din lucrările celorlalți autori proveniți din rândul clerului. Theodoretos susține că „după ce au strâns zeci de mii de măsuri de gyps și de var, brusc vânturile suflă cu violență, însoțite de vârtejuri de uragan și furtuni, care le împrăștiară pe toate”⁹⁷. După furtună a urmat „mai întâi de un formidabil cutremur de pământ”, iar apoi „un incendiu izbucni în săpăturile pentru fundații și arse majoritatea săpătorilor și îi împrăstie pe ceilalți”⁹⁸.

Foarte probabil, la același cutremur se referă și Hieronymus în lucrarea *Comentariu la Isaia* în care, bazându-se pe informații mai vechi primite pe cale orală, menționează distrugerea orașului Areopolis (Rabba, în Iordania). „Când eram tânăr – afirmă el –, am auzit de un anume oraș Areopolis – dar și fiecare oraș este martor la aceasta: în aceeași noapte, zidurile acestui oraș au căzut în timpul unui cutremur”⁹⁹.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ Rufinus of Aquileia, *History of the Church*. Translated by Ph. R. Amidon, Washington, D.C., 2016, 10.39.

⁹⁶ *Ibidem*, 10.40.

⁹⁷ Théodoret de Cyr, *op. cit.*, III.5.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ St. Jerome, *Commentary on Isaiah. Including St. Jerome's Translation of Origen's Homilies 1-9 on Isaiah*. Translated and With an Introduction by Th. P. Scheck, New York / Mahwah, NJ, 2015, 5.44 (*Commentary on Isaiah*); Cf. Fr. Jacques, B. Bousquet, *Le raz de marée du 21 Juillet 365 du cataclysme local à la catastrophe cosmique*, în „Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité”, 96, 1984, 1, pp. 446-447; Cf. Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, pp. 264-267, nr. 153.

Informații cu un conținut similar se regăsesc și în lucrarea târzie a lui Alberto Milioli, *Cronica Imperatorum*. În cronica lui, autorul înregistrează faptul că în timp ce se lucra la reconstrucția Templului din Ierusalim, „deodată s-a produs un cutremur, pietrele s-au împrăștiat, iar constructorii au fost trântiți și arși de un glob de foc care ieșea din interiorul templului”¹⁰⁰.

Știri diferite sunt cuprinse de în *Istoria universală* a lui Agapius de Hierapolis, redactată în secolul al VIII-lea. Aflăm din relatarea lui că „în timpul nopții un vânt puternic s-a ridicat și a distrus tot ce aveau construit”, muncitorii evrei la Templu¹⁰¹. Cu privire la seismul din 18/19 mai 363, Agapius mai transmite interesanta informație, care nu se mai regăsește în alte izvoare, anume că „a venit apoi un mare cutremur și 22 de orașe au fost înghițite”¹⁰².

În sfârșit, Mihail Syrianul nu face nicio referire la cutremurul de pământ. În cronica lui, el reține doar incendiul care a pus capăt tentativelor evreilor de la reconstrui Templul din Ierusalim. Potrivit acestuia, în timp ce constructorii lucrau la refacerea lui, „focul din cer coborî asupra lor”¹⁰³.

Următorul seism, poate cel mai violent din secolul al IV-lea, urmat de un tsunami, înregistrat de surse, s-a produs în dimineața zilei de 21 iulie 365. Intensitatea lui a fost una atât de mare, încât cutremurul a fost resimțit pe o arie geografică întinsă, atât în *pars Orientis*, cât și în *pars Occidentis*¹⁰⁴.

Epicentrul cutremurului este posibil să fi fost în largul insulei Creta. Asupra localizării lui cercetătorii în domeniul seismologiei nu s-au pus de acord. Unii dintre ei îl plasează în sudul insulei, alții în nordul acesteia¹⁰⁵. În opoziție cu aceste opinii, o altă parte a seismologilor, în temeiul „deplasărilor verticale” produse de tsunami în insulele Creta și Antikythira, consideră că este „probabil ca epicentrul cutremurului să fie, mai degrabă, între extremitatea de sud-vest a Cretei și Șanțul Elen decât în sudul sau în nordul Cretei”¹⁰⁶.

Seismul a generat și un puternic tsunami, care a afectat coastele estice ale Siciliei, Insulele Ionice, zone din vestul Peninsule Balcanice, sudul Peloponezului, coastele sudice ale Cretei, regiuni ale Tripolitaniei, din Africa de Nord, și din Delta Nilului, în Egipt¹⁰⁷. Aria geografică întinsă afectată de seism a făcut ca acesta să fie perceput drept un veritabil cutremur universal, care a lovit întreaga

¹⁰⁰ Albertus Miliolus notarius regis, *Cronica Imperatorum*, edidit O. Holder-Egger, în „Monumenta Germaniae Historica”. Scriptores, t. XXXI, Hannovere, MDCCCIII, p. 606, § XLVI.

¹⁰¹ Agapius (Mahboub) de Menbidj, *Kitab al-'Unvan / Histoire universelle*. Éditée et traduite par Al. Vasiliev. Seconde partie (I), în „Patrologia Orientalis”, VII, 1911, pp. 125/581.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ Michel le Syrien, *op. cit.*, p. 283.

¹⁰⁴ G. Downey, *op. cit.*, p. 597.

¹⁰⁵ Cf. Fr. Jacques, B. Bousquet, *op. cit.*, p. 423-461; Emanuela Guidoboni, G. Ferrari, Cl. Margottini, *Una chiave di lettura per la sismicità antica: la ricerca dei «gemelli» de terremoto del 365 d.C.*, în vol. „I terremonti prima del Mille in Italia e nel' area mediterranea, a cura di Emanuela Guidoboni, Bologna, 1989, pp. 552-571.

¹⁰⁶ Cf. P.A. Pirazzoli, J. Ausseil-Badie, P. Giresse, E. Hadjidaki, M. Arnold, *Historical Environmental Changes at Phalasarna Harbor, West Crete*, în „Geoarchaeology: An International Journal”, 7, 1992, 4, p. 387.

¹⁰⁷ P.A. Pirazzoli, J. Ausseil-Badie, P. Giresse, E. Hadjidaki, M. Arnold, *op. cit.*, p. 387.

lume cunoscută¹⁰⁸. Referiri la el identificăm, atât în surse literare și epigrafice, în primul rând, cât și în rezultatele cercetărilor arheologice.

Cele mai consistente știri referitoare la producerea cutremurului și la consecințele lui le regăsim în *Istoria* lui Ammianus Marcellinus. Acesta relatează că „în a XII-a zi a calendelor lui august, sub consulatul lui Valentinianus și al fratelui său, s-au produs pe neașteptate, pe toată suprafața pământului niște grozăvii extraordinare [...]. Puțin după revărsatul zorilor, începând cu fulgere dese, care spintecau neîntrerupt văzduhul, tot pământul a fost zguduit de un uriaș cutremur”¹⁰⁹. În continuarea relatării lui, Ammianus Marcellinus înregistrează efectele imediate ale seismului. Acesta consemnează faptul că „marea și-a retras apele în larg, iar valurile, în rostogolirea lor, i-au descoperit adâncurile, încât se vedeau felurite specii de viețuitoare rămase ca pe uscat. Atunci, pentru prima dată, pe cât se putea crede, ieșeau la lumina soarelui întinderi mari de munți și de văi, care de la facerea lumii stăteau acoperite de imensa genune. Multe corăbii s-au oprit împotmolite, ori se mișcau cu greu în puțină apă care se mai găsea în unele locuri pe fundul mării, unde se puteau culege cu mâinile peștii și alte asemenea viețuitoare marine”¹¹⁰. În sfârșit, relatarea lui, Ammianus Marcellinus surprinde și dezastrul produs de tsunami în unele orașe-porturi din estul și din vestul imperiului evidențiind, atât distrugerile materiale, cât și pierderile umane. Cu privire la aceste aspecte, el înregistrează faptul că „valurile care se retrăseseră, ca niște ființe supărate de o înfrângere, s-au repezit cu mare furie înapoi, lovindu-se în fierberea lor de țărături, inundând insule și ținuturi continentale și făcând una cu pământul nenumărate clădiri din orașele în care au ajuns. Astfel, în învrăjbirea furioasă a elementelor naturii, fața răsturnată a lumii părea ceva din domeniul basmelor. Căci noianul de ape revărsate peste orice așteptări a prins la fund și a înecat multe mii de oameni. Iar după retragerea aceluiași ape, atâtea corăbii se vedeau naufragiate, atâtea cadavre zăceau întinse pe spate sau întepenite cu capul în jos. Alte corăbii mari, luate de vârtejurile furioase, au rămas agățate pe acoperișurile caselor, cum s-a întâmplat la Alexandria, iar unele au fost împinse pe uscat până la două mile (cca. 3 km, n.n.) departe de țărm, cum am văzut noi una avariata și roasă de carii în apropierea orașului Mothone (Methoni, în Grecia, n.n.) din Laconia”¹¹¹.

O prezentare a cutremurului din 21 iulie 365, a tsunamiului care i-a urmat și a consecințelor acestora, în special, în ceea ce privește efectele devastatoare avute asupra așezărilor din Creta ne oferă autorul anonim al *Vieții Sfântului Athanasius*. Conform relatării acestuia, în timpul împăraților Valentinian I și Valens, „a avut loc un astfel de cutremur cum nu a fost niciodată și, se pare, nu va mai fi în viitor.

¹⁰⁸ Cf. Fr. Jacques, B. Bousquet, *op. cit.*, p. 423-461; Cf. Emanuela Guidoboni, G. Ferrari, Cl. Margottini, *op. cit.*, p. 553. Cf. S. Drici, *Séismes durant l'Antiquité: la part des textes et de l'archéosismologie*, în „Iikosim”, 9, 2020, p. 51.

¹⁰⁹ Ammiano Marcellino, *op. cit.*, XXVI.X.15-16; [traducerea în limba română în: Ammianus Marcellinus, *op. cit.*, XVII.10.15-16].

¹¹⁰ *Ibidem*, XXVI.X.16-17; [*Ibidem*, XXVI.10.16-17].

¹¹¹ *Ibidem*, XXVI.X.16-19; [*Ibidem*, XXVI.10.16-19].

Astfel, multe orașe au fost distruse. Apoi în Creta, mai mult de o sută au fost dărâmate¹¹². Cu privire la tsunami, autorul notează că, „de asemenea, marea a ieșit din țărmurile ei și a inundat, unele locuri, astfel că, lucru mai puțin obișnuit, pământurile, odinioară arabile, au devenit mlăștinoase iar apoi navigabile. În alte locuri s-a retras atât de mult încât au putut fi găsiți marinari rămași în mijlocul pământului uscat¹¹³.

Distrugerile provocate de seism și tsunami în Creta sunt confirmate de rezultatele săpăturilor arheologice întreprinse la Gortyna și Phalasarna. Cu privire la efectele cutremurului asupra orașului Gortyna, Antonino Di Vita conchide că „urmările acestui cutremur sunt peste tot și Gortyna apare distrusă de sus și până jos¹¹⁴. Referitor la efectele provocate de același cutremur și de tsunami, Paolo A. Prazzoli și colaboratorii lui precizau că „mișcarea seismotectonică care a provocat valul de tsunami în 365 d.Hr. înălțase și vestul Cretei. În acest caz, situl de la Phalasarna fusese deja ridicat cu 6,6 m, doar cu câteva minute înainte de sosirea valului”, pentru a conchide în același sens că „în 365 d.Hr. situl a fost în cele din urmă ridicat cu 6,6 m într-o mișcare bruscă și spălat din nou de valul de tsunami¹¹⁵.

Episcopul Athanasius al Alexandriei (Sfântul Athanasius), însuși, ne oferă și el o succintă prezentare a cutremurului din 21 iulie 365, a tsunamiului care i-a urmat și a efectelor acestora în Orient. Acesta consemnează succint că „fu un mare cutremur [de pământ] în a 27-a zi a epifiei (21 iulie, n.n.), marea se revărsă în Orient și făcu să piară mulți [oameni]. Fură, de asemenea, distruse multe locuri¹¹⁶.

O serie de informații referitoare la cutremurul din 21 iulie 365 și la consecințele acestuia în diverse locuri ale imperiului se regăsesc în câteva lucrări ale lui Hieronymus. În *Cronică*, acesta prezintă consecințele cutremurului în Sicilia și în alte insule mediteraneene. Ca urmare, arată el, „un cutremur a zguduit întreaga lume și marea a înaintat pe țărm: cutremurele au zguduit orașele Siciliei și ale multor insule, zdrobind, astfel, nenumărați oameni¹¹⁷. Referindu-se la tsunamiul generat de același seism, în lucrarea *Comentariu la Isaia*, Hieronymus, conchide că în urma cutremurului, „mările au călcat țărmurile întregii lumi¹¹⁸. Alte

¹¹² *Vita et conversatio Sancti patris nostri et confessoris Athanasii Archiepiscopi Alexandrini incerto auctore*, în „Patrologiae cursus completus”, Series Graeca, accurante J.-P. Migne, Patrologia Graeca, t. XXV. „S. Athanasius Alexandrinus Archiepiscopus”, Lutetia Perisiorum, 1857, p. CCX, § 29; Cf. Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 264-267, nr. 153.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ A. Di Vita, *I terremoti a Gortina in età romana e proto-bizantina. Una nota*, în „Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente”, LVII-LVIII. Nuova Serie XLI-XLII (1979-1980), 1986, p. 437.

¹¹⁵ P.A. Pirazzoli, J. Ausseil-Badie, P. Giresse, E. Hadjidaki, M. Arnold, *op.cit.*, pp. 387-390.

¹¹⁶ Athanase d'Alexandrie, *Histoire «Acéphale» et Index syriaque des lettres festales d'Athanase d'Alexandrie*. Introduction, texte critique, traduction et notes par Annik Martin, avec la collaboration du texte syriaque de Micheline Albert, Paris, 1985, p. 269, XXXVII.

¹¹⁷ Jerome, *Chronicon*, p. 52, AD 365 (244c); [a se vedea și ediția: Jerome, *Chronicle*, p. 326, AD 366 (2c)].

¹¹⁸ St. Jerome, *Commentary on Isaiah*, 5.44.

informații cu privire la efectele cutremurului în Epidaurum (Cavtat, în Croația), în Dalmația, întâlnim în *Viața Sfântului Hilarion* a aceluiași autor. Cu privire la producerea seismului și a consecințelor lui în aceste regiuni, Hieronymus susține că în momentul sosirii Sfântului Hilarion în zonă „a avut loc un cutremur în întreaga lume, după moartea lui Julianus, ceea ce a făcut ca marea să-și spargă țărmurile și să lase corăbii atârând de povârnișurile abrupte ale munților. Părea că Dumnezeu amenința cu un al doilea potop sau că toate lucrurile reveneau la haosul original”¹¹⁹. În continuarea relatării lui, autorul redă groza provocată oamenilor „de valurile care urlă, de apele zgomotoase și talazurile învolburate care se năpustesc spre țărm”¹²⁰.

Informații cu privire la cutremurul din 21 iulie 365 întâlnim în *Conferința II* a lui Ioannes Cassianus. Referindu-se la distrugerile provocate de cutremur și tsunami în regiunea orașului Panephris (Farafra?, în Egipt, lângă Lacul Menzaleh), și a consecințele acestora pe termen lung, autorul notează că „pământul de aici, împreună cu cea mai mare parte a teritoriului învecinat, a fost cândva atât de fertil, încât, potrivit rapoartelor, a fost capabil să alimenteze masa regelui. Dar a fost invadat de mare, care și-a rupt țărmurile după un cutremur brusc. A distrus aproape toate satele și a acoperit pământul, cândva bogat, cu mlaștini sărate”¹²¹.

Sozomenos vorbește de o succesiune de cutremure, consemnând că „deoarece pământul era zguduit continuu de cutremure foarte groaznice, casele s-au prăbușit și în multe locuri au apărut crăpături bruște în pământ, nu mai era sigur să trăiești nici acasă, nici în aer liber”¹²². În continuarea relatării, Sozomenos prezintă efectele produse de tsunamiul generat de cutremur asupra locuitorilor orașului Alexandria din Egipt, așa cum le aflase el după mult timp. Ca urmare, cu privire la acest aspect, el susține că „presupun, din câte am aflat, că pe vremea când era împărat sau când era încă doar în al doilea rang al puterii imperiale a avut loc catastrofa care i-a lovit pe locuitorii Alexandriei Egiptului, când marea, în urma unui val de maree, făcând o incursiune, și-a depășit țărmurile și a scufundat în mare măsură pământul, până în punctul în care, odată ce apa s-a retras, s-au găsit vase de mare chiar și pe țărmurile acoperișurilor”¹²³.

Un alt istoric, Socrates Scholasticus ne oferă și el o versiune a evenimentelor legate de cutremurul din 21 iulie 365. Conform acestuia, în timp ce uzurparea lui Procopius era în desfășurare, „a avut loc un cutremur care a devastat multe orașe”¹²⁴. Asemenea celorlalți autori, Socrates înregistrează și el faptul că seismul

¹¹⁹ Idem, *The Life of S. Hilarion*, în „The Principal Works of St. Jerome”. Translated by W.H. Fremantle, with the Assistance of G. Lewis and W.G. Martley, în „A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of The Christian Church”. Translated into English with Prolegomena and Explanatory Notes under the Editorial Supervision of H. Wace and Ph. Schaff, vol. VI. St Jerome: „Letters and Select Works”, Oxford-New York, MDCCCXCIII, p. 313, § 40 (*S. Hilarion*).

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ J. Cassian, *Conferences*. Translated and Preface by C. Luiheid. Introduction by O. Chadwick, New York-Mahwah, 1985, 11.3.

¹²² Sozomène, *op. cit.*, VI.2.13.

¹²³ *Ibidem*, VI.2.14.

¹²⁴ Socrate de Constantinopole, *Histoire ecclésiastique*, IV.III.3; [a se vedea și ediția: Socrates, *The Ecclesiastical History*, IV.III].

a fost urmat de un tsunami care a provocat mai distrugerii. În acest sens, el arată că „marea și-a schimbat țărmurile obișnuite” și că în unele locuri „s-a revărsat în așa măsură încât a inundat locurile pe care înainte oamenii se plimbaseră pe uscat și s-a retras în așa măsură din alte locuri, încât cei care navigau s-au găsit pe uscat”¹²⁵.

O imagine asemănătoare a seismului din 21 iulie 365 și a tsunamiului care i-a urmat prezintă Socrates Scholasticus și în *Adaptarea armeană a Istoriei bisericești*. Cu privire la seismul produs, acesta relatează că în timp ce imperiul se confrunta cu problemele generate de uzurparea lui Procopius „a avut loc un cutremur înfricoșător, care a afectat multe orașe”¹²⁶. Referitor la tsunamiul care a urmat, autorul consemnează că cutremurul „a schimbat țărmul cunoscut al mării astfel încât oricine putea naviga peste locurile altădată înalte ale pământului”¹²⁷.

Theophanes Confessor, care își ia informațiile din mai multe surse pentru *Cronica* sa, ne oferă multe detalii interesante. Acesta susține că la data amintită „a avut loc un mare cutremur noaptea în întreaga lume”, urmat de un tsunami¹²⁸. Referitor la acest al doilea fenomen, el ne prezintă atât situația din Alexandria Egiptului, cât și din Marea Adriatică. Cu privire la evenimentele petrecute în Alexandria, el consemnează că „corăbiile Alexandriei, ancorate la țărm, au fost ridicate sus, deasupra clădirilor înalte și a zidurilor și au fost duse în [oraș], în curți și case. Când apa s-a retras, au rămas pe uscat. Oamenii au fugit din cetate din cauza cutremurului, dar când au văzut corăbiile pe uscat, s-au urcat la ei pentru a le jefui încărcăturile. Dar apa care se întoarce le-a acoperit pe toate”¹²⁹. Deosebit de interesante sunt știrile cu privire la întâmplările provocate de tsunami în Marea Adriatică. Theophanes relatează că „alți marinari au povestit că navigau în Marea Adriatică la acea oră când au fost prinși și deodată vasele lor stăteau pe fundul mării”, dar că „după scurt timp apa s-a întors iarăși și așa și-au reluat călătoria”¹³⁰.

Autorul *Cronicii lui Zuqnîn*, include în lucrarea lui o serie de informații cu privire la cutremurul și tsunamiul din 21 iulie 365, care sunt aproape identice cu cele transmise de majoritatea celorlalți autori. Astfel, el consemnează faptul că la data menționată „a avut loc un mare cutremur care a distrus numeroase orașe”¹³¹. În ceea ce privește producerea și efectele tsunamiului care a urmat seismului, în lucrare se arată că „marea s-a revărsat dincolo de țărmul ei, provocând o astfel de inundație încât vasele navigau în locuri care fuseseră în trecut uscat călcat de oameni. În alte zone, aceasta s-a retras în totalitate, astfel încât se vedea uscatul”¹³².

¹²⁵ *Ibidem* [a se vedea și ediția: *Ibidem*].

¹²⁶ Idem, *The Armenian Adaptation*, p. 106, § 62.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ Theophanes Confessor, *op. cit.*, AM 5859 [AD 366/7].

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ *The Chronicle of Zuqnîn*, p. 279.

¹³² *Ibidem*, p. 280.

Cutremurul de pământ și tsunamiul care i-a urmat precum și distrugerile provocate de cele două fenomene naturale sunt înregistrate și de Paulus Orosius în istoria lui. După ce relatează că „un cutremur care a lovit întregul pământ”, autorul continuă cu informația că violentul seism „a stârnit și marea așa mult că, se spune, pe măsură ce apa s-a revărsat, a lovit și a scufundat un mare număr de orașe insulare care se aflau pe coastă, distrugându-le”¹³³.

În aceeași termeni consemnează producerea cutremurului de pământ și a tsunamiului pe care l-a generat, precum și pagubele provocate, Paulus Diaconus. Acesta menționează în lucrarea sa, *Historia Romana* că „în vremea aceea a fost un cutremur în toată lumea, încât marea a ieșit din țărmul ei”, astfel încât „cetățile Siciliei și multe alte insule au fost zguduite și distruse și nenumărate popoare au fost copleșite de ruine”¹³⁴.

Știri interesante se regăsesc în *Historia Romana*, a lui Landolfus Sagax. Potrivit menționării din lucrare, în anul 365, „a avut loc un cutremur în lumea întreagă, încât cetățile Siciliei și din multe insule s-au zguduit și nenumărate popoare au fost zdrobite de ruine”¹³⁵. În ceea ce privește tsunamiul determinat de cutremur, în lucrare se arată că „chiar și marea și-a schimbat granițele potrivite și, în unele locuri, s-a scurs cu atâta forță încât locurile care au fost cu mult timp în urmă puteau merge, puteau fi udate; s-a retras din alte regiuni lăsând pământ uscat”¹³⁶.

Istoricul bizantin Mihail Glykas, care scrie în secolul al XII-lea, face referiri doar la producerea și efectele avute de tsunami asupra regiunilor afectate. Potrivit acestuia, la data cunoscută, „s-a întâmplat ceva groaznic Alexandriei. Căci marea s-a retras atât de departe încât până și corăbiile au rămas pe pământ uscat. Dar când mulțimea de oameni se înghesuise de dragul de a vedea minunea, marea se întoarse la locul ei și chiar dincolo de marginile țărmurilor cunoscute. Prin aceasta s-a întâmplat că cincizeci de mii de oameni (cifra exagerată, n.n.) au pierit sub ape. Pe lângă aceste lucruri, Creta și regiunile Siciliei au fost acoperite, aproape în întregime, de inundația mării, care se întindea peste 100 de stadii (cca. 18,5 km, n.n.) dincolo de țărmurile obișnuite. La fel și în celelalte golfuri mari ale mării, apele s-au împărțit în două părți și s-au retras, astfel încât corăbiile s-au scufundat până la fund, iar apa, revenită în locul de odinioară, ele aveau să iasă, la rîndul lor, la vedere”¹³⁷.

Efectele cutremurului și tsunamiului din 21 iulie 365, în Alexandria din Egipt își află relatarea și în *Chronicon anonymi auctoris ad Annum Christi 1234*

¹³³ Orosius, *op. cit.*, 7.32.5; [a se vedea și ediția: Paulus Orosius, *op. cit.*, VII.32].

¹³⁴ Pauli Diaconi, *Historia Romana*. A cura di A. Crivellucci, Roma, 1914, XI.2.

¹³⁵ Landolfi Sagaxis, *Historia Romana*. A cura di A. Crivellucci, vol. I, în „Fonti per la Storia d'Italia. Scrittori secolo X-XI”, vol. 49, Roma, 1912, XII.4.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ Michaelis Glycas, *Annales*, recognovit I. Bekkerus, Bonnae, MDCCCXXXVI, p. 473-474; [a se vedea și ediția: Michaelis Glycae siculi, *Annales, a mundi exordio usque ad obitum Alexii Comneni*, în „Patrologiae cursus completus”. Series Graeca Posterior. Accurante J.-P. Migne. Patrologia Graeca, t. CLVIII, Lutitiae Parisiorum, 1866, col. 479-480].

pertinens. În această lucrare se arată că „în acest timp, a avut loc un cutremur în Alexandria și a fost zguduită marea, iar corăbiile au fost aruncate peste ziduri și au căzut în mijloc piețelor orașului. Din nou, marea și-a părăsit locul obișnuit și s-a întors și a apărut uscatul; iar corăbiile au rămas pe pământ. Dar oamenii au ieșit să jefuiască bogățiile care erau în corăbii; dar marea s-a întors asupra lor și i-a acoperit. Și marinarii au spus că navele au plutit din nou când marea s-a întors”¹³⁸.

Alături de sursele amintite, există unele care fac doar trimiteri succinte la cutremurul din 21 iulie 365. Acestea se limitează la a semna, fie producerea lui, fără niciun fel de alt detaliu. Astfel, Jacob de Edessa se limitează doar să consemneze că „a fost un mare cutremur”¹³⁹. La fel procedează autorul lucrării *Annales Mallicenses*, care notează doar că „un cutremur s-a produs în întreaga lume”¹⁴⁰.

Alte izvoare menționează, la fel, fără niciun alt detaliu, producerea tsunamiului generat de cutremur. În acest sens, în *Consularia Constantinopolitana* se arată succint că „cu 12 zile înaintea kalendelor lui august, marea a depășit țărmurile ei”¹⁴¹. O informație asemănătoare se întâlnește în *Chronicon Paschale*, care înregistrează faptul că în acest an, „marea a ieșit din țărmurile ei proprii”¹⁴². Știri cu un conținut identic se regăsesc, atât în *Fasti Vindobonense Priores*, în care se arată că „marea a ieșit din maluri”, cât și în *Fasti Vindobonense Posteriores*, care menționează că „marea s-a îndepărtat de-a lungul fiecărui mal”¹⁴³.

Producerea cutremurului din 21 iulie 365 este confirmată, se pare, și de unele surse epigrafice. În acest sens par să pledeze conținuturile inscripțiilor descoperite în Cyrene (lângă Shaḥāt, în Libya), în Africa de Nord, și Regio di Calabria, în Italia, publicate la începutul secolului al XX-lea, care, foarte probabil, fac referire la el¹⁴⁴. Inscripția din Cyrene, săpată pe o piatră tombală, conține informația potrivit căreia „Demetria, fiica moșierului Gaius. Ea zace aici în (?) acest mormânt, [îngropată] după fiul ei Teodulus. Au murit pe câmpul de

¹³⁸ *Chronicon ad Annum Christi 1234*, p. 133, § XXXIV.

¹³⁹ *The Chronological Canon of James de Edessa*, von E.W. Brooks, în „Zeitschrift Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft”, vol. 53, Leipzig, 1899, p. 312, § 40.

¹⁴⁰ *Annales Mallicenses*, editat W. Wattenbach, în „Monumenta Germaniae Historica”. Editat G.H. Pertz, Scriptores, t. IX, Hannover, MDCCCLI, p. 489, a. 365.

¹⁴¹ *Consularia Constantinopolitana*, p. 239.

¹⁴² *Chronicon Paschale*, p. 46.

¹⁴³ *Fasti Vindobonense Priores*, în „Consularia Italica”, în vol. „Chronica Minora. Saec. IV, V, VI, VII”, editat Th. Mommsen, în „Monumenta Germaniae Historica. Auctorum Antiquissimorum”, t. IX, Berolini, MDCCCLXXXII, p. 295; *Fasti Vindobonense Posteriores*, în „Consularia Italica” vol. „Chronica Minora. Saec. IV, V, VI, VII”, editat Th. Mommsen, în „Monumenta Germaniae Historica. Auctorum Antiquissimorum”, t. IX, Berolini, MDCCCLXXXII, p. 295.

¹⁴⁴ D. Comparetti, *Iscrizione cristiana di Cirene*, în „Annuario della Regia Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente”, vol. I, Bergamo, 1914, pp. 161-167; N. Putorti, *Di un titolo termale scoperto in Reggio di Calabria*, în „Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei classe di scienze morali, storiche e filologiche”, Serie 5, vol. XXI, Roma 1912, pp. 791-802.

la Myropola, în urma unui cutremur”¹⁴⁵. Cea de-a doua inscripție a fost pusă în anul 374, când Gratianus exercita pentru a treia oară consulatul, alături de Flavius Equitius¹⁴⁶. Inscripția menționează o serie de restaurări a unor terme și a unei basilici, realizate în urma distrugerilor provocate „de un cutremur”¹⁴⁷.

La rândul lor, săpăturile arheologice au pus în evidență urmele cutremurului și ale tsunamiului determinat de el și în alte regiuni riverane Mării Mediterane. Spre exemplu, asemenea efecte au fost semnalate în unele orașe ale Tripolitaniei, provincie care aparținea de Imperiul Roman de Apus, precum Leptis Magna, Oea (Tripoli, n.n.) și Sabrata¹⁴⁸.

În 11 octombrie 368, regiunile orientale ale Imperiului Romano-Bizantin au fost afectate de un nou seism. Orașul Niceea a avut, se pare, cel mai mult de suferit de pe urma lui.

Pagubele suferite de Niceea în urma cutremurului din 11 octombrie 368 sunt înregistrate de mai multe izvoare, care, în general, prezintă fenomenul în termeni foarte succinți sau fac doar referiri indirecte la el. Spre exemplu, Hieronymus, în cronica lui, consemnează că „Niceea, care suferise adesea pagube în trecut, a fost complet dărâmată de un cutremur”¹⁴⁹. Socrates Scholasticus relatează în *Istoria bisericească* a lui că „un cutremur de pământ foarte mare, care avu loc în Bithynia, distruse orașul Niceea la 11 octombrie”¹⁵⁰. Informații asemănătoare înregistrează autorul și în *Adaptarea armeană a Istoriei bisericești*, în care arată că „un mare cutremur a avut loc în Bithynia”, seism care „a distrus orașul Niceea, la 12 ani după distrugerea provocată de marele cutremur [la Nicomedia]”¹⁵¹. Sozomenos notează succint că „seisme foarte grave provocaseră distrugeri considerabile în mai multe orașe, dar în particular Niceei Bithyniei”¹⁵². Ioannes Malalas face doar trimitere indirectă la el menționând doar că „orașul Niceea suferi de mânia lui Dumnezeu”¹⁵³. Autorul sau autorii *Consulariei Constantinopolitane* înregistrează, sub anul 368, faptul că „a avut loc un cutremur, astfel că orașul Niceea a fost complet culcat la pământ cu cinci zile înainte de idele lui octombrie”¹⁵⁴. *Chronicon Paschale* consemnează la rândul ei că în anul 368 „s-a produs un cutremur în orașul Niceea, astfel încât acesta a fost distrus în luna Gorpiaeus,

¹⁴⁵ *Ibidem*, pp. 161-167; Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 281, nr. 162; Pentru impactul asupra stăpânirilor imperiale din Africa de Nord, a se vedea: Cl. Lepelley, *L'Afrique du Nord et le prétendu séisme universel du 21 Juillet 365*, în „Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité”, 96, 1984, 1, pp. 463-490; P.-Y. Pêchoux, *Le séisme de 365 et la sismicité Maghrébienne*, în „Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité”, 96, 1984, 1, pp. 490-491.

¹⁴⁶ *Consularia Constantinopolitana*, p. 240.

¹⁴⁷ N. Putorti, *op. cit.*, p. 792.

¹⁴⁸ P.A. Pirazzoli, J. Ausseil-Badie, P. Giresse, E. Hadjidaki, M. Arnold, *op. cit.*, p. 387.

¹⁴⁹ Jerome, *Chronicon*, p. 53, AD 368 (245f); [a se vedea și ediția: Jerome, *Chronicle*, p. 327, AD 368 (4f)].

¹⁵⁰ Socrate de Constantinopole, *Histoire ecclésiastique*, IV.XI.4; [a se vedea și ediția: Socrates, *The Ecclesiastical History*, IV.XI].

¹⁵¹ Idem, *The Armenian Adaptation*, p. 108, § 64.

¹⁵² Sozomène, *op. cit.*, VI.10.2.

¹⁵³ J. Malalas, *op. cit.*, 13.35; [a se vedea și ediția republicată: J. Malalas, *op. cit.*, 13.35].

¹⁵⁴ *Consularia Constantinopolitana*, p. 239.

cu cinci zile înainte de idele lui octombrie”¹⁵⁵. Ioannes de Nikiou afirmă, la fel de succint, că „în zilele acestui abominabil (principe) s-a produs un cutremur în orașul Niceea”¹⁵⁶. Jacob de Edessa consemnează că „a avut loc un cutremur puternic, iar Niceea a fost dărâmată”¹⁵⁷. În *Cronica lui Zuqnîn*, se precizează că „un cutremur puternic a avut loc în Bithynia și orașul Niceea a fost dărâmat în ziua a 11-a a Primului Tișrî (octombrie)”¹⁵⁸. Mihail Syrianul consemna că „fu un cutremur de pământ violent și teribil în care orașul Niceea fu dărâmat pe 11 Teșrî I (octombrie)”¹⁵⁹. Considerăm că la acest seism face referire și Mihail Glykas, chiar dacă îl datează în 365. În lucrarea lui, el înregistrează alături de consecințele provocate de tsunami în acest an și faptul că „printre altele, trebuie să menționăm că orașul Niceea din Bithynia, s-a prăbușit fiind complet distrus de un cutremur. Într-adevăr, muritorii erau atât de îngroziți încât au fugit cu toții în munți”¹⁶⁰.

Știri asemănătoare, la fel de succinte, se regăsesc și în câteva lucrări târzii, provenite din spațiul Europei Apusene. Foarte probabil, deși îl pune în relație directă cu seismul din 21 iulie 365, tot la acest cutremur se referă și Landolfus Sagax, care înregistra faptul că mișcarea tectonică „a fost atât de mare în zona Bithyniei, încât a dărâmat orașul Niceea”¹⁶¹. Riccobaldo da Ferrara (Ricobaldus Ferrariensis), menționează că „orașul Niceea a fost complet distrus de un cutremur”¹⁶². În același fel se exprimă Hermann von Reichenau (Herimannus Augiensis) care arată că „Niceea a fost distrusă de un cutremur”, datat de el în anul 367¹⁶³. La rândul lui, Marinus Scottus consemnează că „Niceea, care se prăbușise de multe ori înainte, a fost dărâmată cu totul de un cutremur”, pe care-l datează în anul 365¹⁶⁴.

La scurt timp după seismul din 11 octombrie 368, s-a produs un alt cutremur care a afectat zona Strâmtoarelor. Principalul oraș afectat de seism a fost Germe (situat, probabil, în apropiere de fostul oraș Kyzikos / Cyzicos, în Turcia) din Hellespont. În ceea ce ne privește, având în vedere faptul că toate sursele care se referă la el îl plasează în text după cel din 11 octombrie, admitem ca perfect plauzibilă datarea propusă de cercetătorii care consideră că acest cutremur s-a

¹⁵⁵ *Chronicon Paschale*, p. 46.

¹⁵⁶ John, Bishop of Nikiu, *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*. Translated from Zotenberg's Ethiopic Text by R.H. Charles, London, 1916, LXXXII.19; [a se vedea și ediția: Jean, évêque de Nikiou, *Chronique de Jean, évêque de Nikiou*. Texte éthiopien publié et traduit par H. Zotenberg, Paris, MDCCCLXXXIII, § LXXXII].

¹⁵⁷ *The Chronological Canon of James de Edessa*, p. 312, § 41.

¹⁵⁸ *The Chronicle of Zuqnîn*, p. 280.

¹⁵⁹ Michel le Syrien, *op. cit.*, p. 295.

¹⁶⁰ Michaelis Glycas, *op. cit.*, p. 474; [a se vedea și ediția: Michaelis Glycae siculi, *op. cit.*, col. 479-480].

¹⁶¹ Landolfi Sagaxis, *op. cit.*, XII.4.

¹⁶² Riccobaldi Ferrariensis, *Compilatio chronologica usque ad Annum MCCCXII producta*, în „*Re-rum Italianum Scriptores*”, t. IX. Edidit L.A. Muratorius, t. IX, Mediolani MDCCXXVI, col. 216.

¹⁶³ Herimannus Augiensis, *Chronicon*, în „*Monumenta Germaniae Historica*”. Edidit G.H. Pertz, *Scriptores*, t. V, Hannover, MDCCCXLIII, p. 80, a. 367.

¹⁶⁴ Marianus Scottus, *Chronicon*. Edente G. Waitz, în „*Monumenta Germaniae Historica*”. Edidit G.H. Pertz, *Scriptores*, t. V, Hannover, MDCCCXLIII, p. 528, a. 365.

produs în același an, după această dată, sau în 369¹⁶⁵.

Seismul este înregistrat de puține izvoare istorice. Știrile transmise de toate acestea, având în vedere timpul scurt scurs între cutremurul din 11 octombrie 368 și acest nou seism, fac distincție clară între cele două fenomene. Socrates Scholasticus menționează în *Istoria Bisericească* doar că „cea mai mare parte de orașului Germe din Hellespont fu dărâmată de un alt cutremur de pământ”¹⁶⁶. Același autor consemnează, în *Adaptarea armeană a Istoriei bisericești*, faptul că „și în Hellespont au fost cutremure și multe locuri au fost distruse”¹⁶⁷. La același seism se referă, cu certitudine, și *Cronica lui Zuqnîn*, care menționează că „în același timp, un alt cutremur a avut loc în Hellespont și în urma lui multe (alte) orașe s-au dărâmat”¹⁶⁸. Fără îndoială, același cutremur îl are în vedere și Jacob de Edessa, care afirmă că, după 11 octombrie, „în același an a mai fost un alt cutremur”¹⁶⁹.

În anul 370 un cutremur a afectat destul de puternic insula Cipru. Informațiile referitoare la el sunt foarte puține. Un fragment destul de confuz din *Discursul 2* al lui Libanius, lasă să se înțeleagă că se referă la acest seism. În discursul lui, pe care îl atribuie locuitorilor Antiochiei, retorul romano-bizantin consemnează că „nu suntem ciprioți și nu am văzut orașul nostru abătut de cutremure – cerul ferească – dar cu toate acestea puteți auzi mulți oameni gemând și plângând «Atlas sărace orașe! Unde naiba ești acum?» iar unul ne-a muștrat că a crezut că am participat la dezastru, deși suntem despărțiți de insulă printr-o astfel de întindere de mare”¹⁷⁰. Hieronymus, în *Viața Sfântului Hilarion*, nominalizează orașul Paphus, ca fiind cel mai afectat de cutremur. În prezentarea călătoriei acestuia pe insulă, el susține că „după ce a intrat în Paphus, orașul din Cipru renumit în cântecele poezilor”, a constatat că „ruinele templelor sale după cutremurele frecvente sunt, în prezent, singurele dovezi ale fostei sale măreții”¹⁷¹.

Anul 375 înregistra un nou cutremur, care afecta, atât regiuni din *pars Occidentis*, cât și *pars Orientis*, datat, însă, de unii cercetori „cu puțin înainte de 375”¹⁷². Efectele sale la Beneventum (Benevento, în Italia), în Italia, precum și acțiunile cetățenilor orașului de a le îndepărta, sunt prezentate de Symmachus, care a vizitat orașul după seism, în una din scrisorile adresate fratelui său. El arată că locuitorii „își secătuiesc averile lor particulare în competiția pentru împodobirea orașului. Căci după cutremur, aproape nu le-a mai rămas nimic, decât averi distruse și inimi zdrobite. Fiecare om se străduiește să-și facă datoria de bun cetățean. Zi și noapte se unesc la muncă”¹⁷³.

¹⁶⁵ Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 275-277, nr. 156.

¹⁶⁶ Socrate de Constantinople, *Histoire ecclésiastique*, IV.XI.5; [a se vedea și ediția: Socrates, *The Ecclesiastical History*, IV.XI].

¹⁶⁷ Idem, *The Armenian Adaptation*, p. 108, § 64.

¹⁶⁸ *The Chronicle of Zuqnîn*, p. 280.

¹⁶⁹ *The Chronological Canon of James de Edessa*, p. 312, § 41.

¹⁷⁰ Libanio, *Discursos*, II. Introduccion, traduccion y notas de Á.G. Gálvez, Madrid, 2001, II.52.

¹⁷¹ Jerome, *S. Hilarion*, p. 314, § 42.

¹⁷² Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 279, nr. 159.

¹⁷³ Symmachus, *The Letters of Symmachus: Book I*. Translation by Michele Renee Salzman and M. Roberts. General Introduction and Commentary by Michele Renee Salzman, Atlanta, 2011, I.3.4.

Efectele cutremurului în Imperiul Romano-Bizantin sunt prezentate de Zosimus în lucrarea sa, *Istoria nouă*. Din știrile transmise de acesta, reiese că zona cea mai afectată a fost cea a sudului Peninsulei Balcanice, respectiv a Greciei continentale și a arhipelagurilor vecine. Astfel, relatează că după moartea împăratului Valentinianus I (364-375), pe lângă alte dezastre naturale, „în diferite locuri au avut loc cutremure de pământ. Creta a fost zguduită cu violență sporită, la fel ca și Peloponezul și restul Greciei, majoritatea orașelor fură distruse cu excepția orașului Athena și a Atticii”¹⁷⁴.

Însemnarea lui Zosimus, după care cutremurul s-a produs în anul 375, „după moartea lui”, respectiv a împăratului Valentinianus I, ne permite o datare destul de exactă momentului producerii a seismului¹⁷⁵. Întrucât decesul lui Valentinianus I a survenit în 17 noiembrie 375, conchidem că mișcarea tectonică nu s-a putut produce decât între această dată și 31 decembrie.

Următorul cutremur, despre care avem doar câteva succinte informații, avea să se producă două decenii mai târziu, mai exact în anul 394. Singurele știri referitoare la el se întâlnesc în *Cronica* lui Marcellinus Comes, care relatează că „mai multe zone ale Europei au fost zguduite de un cutremur continuu și amenințător din septembrie până în noiembrie”¹⁷⁶.

În temeiul informațiilor transmise de Marcellinus Comes, considerăm că suntem în prezența unui cutremur principal, produs în septembrie 394, urmat de numeroase replici, care au continuat până în luna noiembrie a aceluiași an. În ceea ce privește zona afectată, suntem de părere că toponimul *Europa* se referă la teritoriile din Peninsula Balcanică ale Imperiului Romano-Bizantin și admitem ca absolut plauzibilă concluzia formulată de alți cercetători potrivit cărora, cel mai probabil, acestea au fost „hinterlandul balcanic al Constantinopolului”¹⁷⁷.

Conform informațiilor transmise de unele surse, un alt cutremur care a afectat, se pare, zona Constantinopolului s-a produs în anul 396. La el fac referire o serie de știri cuprise în lucrările lui Paulus Orosius și Marcellinus Comes, precum și în *Cronica Gallică de la 452*.

Foarte probabil la acest seism se referă, Paulus Orosius, care face o paralelă între un fenomen similar, care a distrus cetățile Bura și Helice din Achaia, în 373 a.Ch., și cel care a afectat Constantinopolul în 396. Referindu-se la acest din urmă cutremur, autorul relatează că „eu însumi, pe de altă parte, aș fi putut aminti evenimente similare care au fost prevestite, au început, dar nu și-au atins finalul în vremurile noastre la Constantinopol, care tot cu puțin timp în urmă a devenit capitală a lumii. Căci după un avertisment teribil și un sentiment prevăzător al propriilor boli, pământul tulburat tremura chiar în adâncurile lui dedesubt, în timp

¹⁷⁴ Zosime, *Histoire nouvelle*. Tome II, 2e partie (*Livre IV*). Texte établi et traduit par Fr. Paschoud, Paris, 1979, IV.XVIII.1-2; [a se vedea și ediția: Zosimus, *New History*. A Translation with Commentary by R.T. Ridley, Melbourne-Sydney, 2006, 4.18.1-2].

¹⁷⁵ *Ibidem*, IV.XVIII.1; [a se vedea și ediția: *Ibidem*, 4.18.1].

¹⁷⁶ Marcellinus, *The Chronicle of Marcellinus*. A Translation and Commentary by B. Croke, Sydney, 1995, p. 6, § VII.3, a. 394.

¹⁷⁷ Emanuela Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, *op. cit.*, p. 280, nr. 160.

ce deasupra atârna o flacăra răspândită din ceruri”¹⁷⁸.

Într-o manieră mult mai succintă prezintă fenomenul Marcellinus Comes. Acesta lasă să se înțeleagă că seismul principal a fost urmat de mai multe replici, care s-au prelungit câteva zile. Potrivit înregistrării din *Cronica* lui „a fost un cutremur timp de multe zile și cerul părea să strălucească”¹⁷⁹.

În sfârșit, *Cronica Gallică de la 452*, ne oferă doar o referire indirectă la seismul din 396. Autorul acestei surse, care plasează cutremurul în anul 395, consemnează că orașul Constantinopol, „de teamă de mânia lui Dumnezeu revelată în focul fulgerător înfricoșător de deasupra norilor, a scăpat, întorcându-se cu toată inima la penitență”¹⁸⁰.

Potrivit unei note marginale din *Cronica lui Zuqnîn*, un puternic cutremur de pământ s-a produs în Orient în 397 sau 398. În nota respectivă este consemnat sumar că în „anul 708 (397-398, n.n.) s-a produs un mare cutremur”¹⁸¹. Deși autorul nu o spune explicit din conținutul informațiilor cuprinse în cronica lui reiese că cele mai afectate orașe au fost Amida și Edessa. Foarte probabil, pentru a ajuta refacerea regiunilor afectate de seism autoritățile imperiale „au considerat că taxa syntelesia ar trebui anulată în întregime pentru regiunea Amida și jumătate din ea pentru zona Edessei”¹⁸².

Ultimul seism din perioada analizată de noi, s-a produs, potrivit opiniilor unor cercetători, la o dată neprecizată din ultimii ani ai secolului al IV-lea. Cutremurul a afectat, mai ales regiunile provinciei Cyrenaica din Africa de Nord, cu orașele Cyrene, Berenice (Bingāzī, în Libya) și Hydrax (neidentificat).

Principalele informații despre producerea lui, destul de confuze ne-au parvenit din două scrisori ale episcopului Synesius de Cyrene. În prima dintre ele, *Scrisoarea nr. 58*, în care se referă la excomunicarea magistratului imperial Andronicus de Berenice, consideră că abuzurile acestuia au urmat, „la Pentapolis, după un cutremur, o invazie de lăcuste, o molimă, un incendiu și un război”¹⁸³. În cea de-a doua epistolă, *Scrisoarea nr. 61*, Synesius consemnează că „Dumnezeu a zguduit pământul în mod repetat în timpul acelei zile, și cei mai mulți bărbați erau cu fața în rugăciune: pentru că pământul se cutremura”¹⁸⁴. Se pare că violența seismului a fost una destul de mare. Numai așa se explică precizarea episcopului, în continuarea textului scrisorii unde arată „cum credeam la vremea aceea că marea deschisă ar fi fost mai sigură decât pământul, m-am repezit direct în port fără a vorbi cu nimeni”¹⁸⁵.

¹⁷⁸ Orosius, *op. cit.*, 3.3.2; [a se vedea și ediția: Paulus Orosius, *op. cit.*, III.3].

¹⁷⁹ Marcellinus, *op. cit.*, p. 6, § VIII.3, a. 396.

¹⁸⁰ *The Gallic Chronicle of 452*, în vol. „From Roman to Merovingian Gaul. A Reader”. Edited and Translated by Al. C. Murray, Toronto, 2008, p. 79, § 1, a. 395.

¹⁸¹ *Cronica lui Zuqnîn*, p. 452, n. 1415.

¹⁸² *Ibidem*, p. 452.

¹⁸³ *The Letters of Synesius of Cyrene*. Translated into English with Introduction and Notes by A. FitzGerald, London, 1926, p. 140, nr. 58.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 145, nr. 61.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

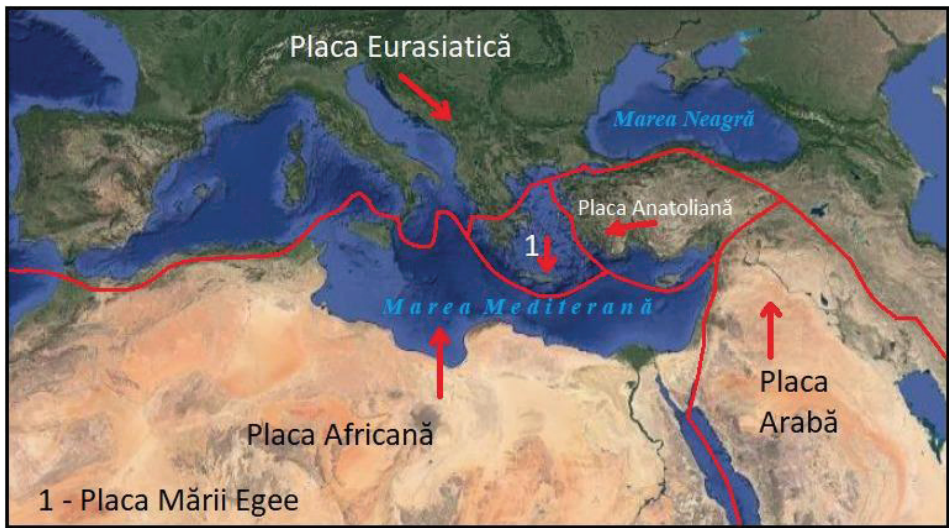
Considerații finale. Marea Mediterană, se află la contactul de tip coliziune dintre Placa Tectonică Africană, care are o deplasare generală spre nord, și Placa Tectonică Eurasiatică. Ca urmare a acestui contact tectonic, aria Mării Mediterane este considerată una dintre cele mai importante regiuni seismice și vulcanice de pe glob.

În partea estică a Mării Mediterane, joncțiunea directă sau indirectă a plăcilor tectonice Africană, a Mării Egee (Egeeană), Anatoliană și Arabă, separate de falii, conduce la amplificarea seismicității și vulcanismului. Contactul direct între Placa Africană și Placa Mării Egee (asociată, în general, Plăcii Eurasiatice) a determinat crearea unei pene acreționare și a unui arc vulcanic activ.

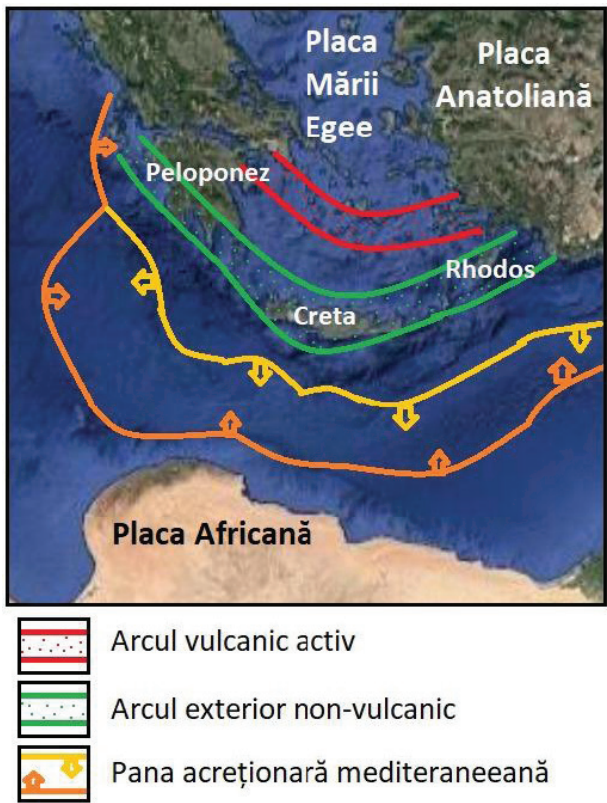
Din punct de vedere seismic, în perioada ultimelor trei sferturi ale secolului al IV-lea, respectiv cea cuprinsă între 324 și 400, știrile transmise de izvoarele istorice, literare, epigrafice, documentare sau arheologice au condus la constatarea că teritoriile Imperiului Romano-Bizantin au fost afectate de un număr de 28 de cutremure, se pare, de mare intensitate. În baza acestei constatări, suntem în măsură să conchidem că densitatea acestora a fost de un seism la mai puțin de 3 ani.

Cele 28 de seisme identificate de noi pe baza informațiilor furnizate de sursele menționate, care au afectat teritoriile Imperiului Romano-Bizantin între 324 și 400 au avut loc în: 328-329, 330, 332, 334 sau 335, între septembrie 337 și aprilie 340, 341 (două), 342, 343, 344, 346, 348, primii ani ai celei de-a doua jumătăți a secolului al IV-lea, 356, 24 august 358, între 5 octombrie 361 și 28 iunie 363, 2 decembrie 362, februarie 363, 18-19 mai 363, 21 iulie 365, 11 octombrie 368, 368 sau 369, 370, 375, 394, 396, 397 sau 398, ultimii ani ai secolului al IV-lea. Acestea au afectat un număr apreciabil de așezări, urbane și rurale. Fără excepție, sursele au înregistrat numele localităților urbane, afectate de seisme, unele chiar de mai multe ori.

Unele din aceste seisme au avut epicentrele chiar în teritoriile aflate sub jurisdicția politico-teritorială a Constantinopolului, altele în regiunile aflate sub stăpânirea autorităților din *pars Occidentis*, dar s-au resimțit puternic și în *pars Orientis*. Din aceleași surse constatăm că unele seisme de mare intensitate au fost însoțite de furtuni violente, incendii și chiar tsunami și au fost urmate de numeroase replici.

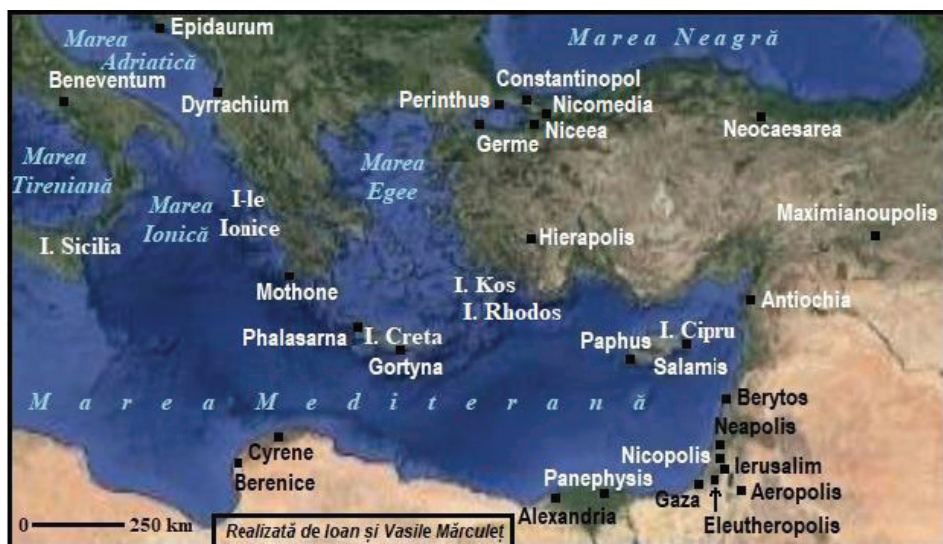

Tectonica ariei Mării Mediterane

Tectonica ariei Mării Egee

CUTREMURE CARE AU AFECTAT IMPERIUL ROMANO-BIZANTIN (324-610)

Așezări urbane romano-bizantine afectate de cutremure între 324 și 400

CIRCULAȚIA MONEDELOR MINEREȘTI ÎN BAZINUL AURO-ARGINTIFER BAIA MARE (SECOLELE XVI-XVII)

Walter ÜBELHART *

Zusammenfassung. Umlauf von Bergwerksmünzen im Silber-Gold-Becken von Baia Mare (sechzehntes und siebzehntes Jahrhundert). *Das Gold-Silber-Becken in der Gegend von Baia Mare, Baia Sprie, Căvnic und Baiuț ist seit der Antike bekannt, da sich im Untergrund Edelmetallvorkommen befinden. Im Mittelalter pachteten die Herrscher Siebenbürgens die Bergwerke im Fürstentum, wobei die Pächter hauptsächlich ausländische Investoren, aber auch einige Einheimische waren. In der vorliegenden Studie haben wir uns auf ein Thema konzentriert, das in der Fachliteratur weniger behandelt wird, nämlich den Silber-Gold-Bergbau in der Region, nämlich die Bergwerksmünzen, manchmal auch Bergwerks Pfennings genannt. Die Bergwerksmünzen, die Gegenstand dieser Studie sind, wurden in denselben Münzstätten geprägt, in denen auch die anderen Münzen mit größerer Auflage geprägt wurden, nämlich Kremnice in der Slowakei, Baia Mare und Alba Iulia in Siebenbürgen. Der Aufsatz stellt mehrere Bergwerksmünzen vor, die im 16. und 17. Jahrhundert im Silber-Gold-Becken von Baia Mare, Baia Sprie und Baiuț zirkulierten, und versucht, die auf ihrer Vorder- und Rückseite eingravierte Symbolik zu erklären.*

Schlüsselwörter: *Mittelalter, Bergwerksmünzen, Bergbau, Siebenbürgen, Silber-Gold-Becken.*

Bazinul auro-argintifer din zona Baia Mare, Baia Sprie, Căvnic și Baiuț este cunoscut încă din vremuri străvechi, datorită prezenței, în subsol, a zăcămintelor de metale prețioase. Săpăturile arheologice, precum și cercetarea unor galerii vechi de mină, au scos la iveală vechimea exploatării minereurilor auro-argintifere din această regiune. Se știe că mineritul este una din primele meserii ale omului, fiind pusă cronologic de mulți cercetători chiar înaintea apariției agriculturii. Fascinația aurului a adus în zona noastră mulți căutători, întreprinzători sau simpli aventurieri în căutarea îmbogățirii rapide de pe urma metalului prețios. În perioada Evului Mediu, conducătorii Transilvaniei au arendat minele din principat, arendașii fiind, în principal, investitori străini dar și câțiva autohtoni.

În studiul de față ne vom opri asupra unui subiect mai puțin abordat în literatura de specialitate referitoare la mineritul auro-argintifer din zonă și anume la monedele minerești, numite uneori și *feningi minerești*. Monedele minerești care fac obiectul studiului de față au fost bătute în aceleași monetării în care se băteau și celelalte monede cu circulație largă, respectiv Kremnice (în Slovacia),

*Secretar, Asociația multiculturală „Johannes Banfi Hunyades”, Baia Mare;
e-mail: wuebelhart@yahoo.de

Baia Mare și Alba Iulia (în Transilvania). Realizarea acestor monede era rodul creației breslei argintarilor, cea mai puternică breaslă din orașul Baia Mare, care conducea de fapt activitatea de bază în zonă, respectiv mineritul și extragerea metalelor prețioase.

Cercetătorii din domeniul numismaticii justifică apariția monedelor minerești ca o necesitate pe fondul lipsei posibilităților populației din aceste zone de a-și asigura cele necesare traiului din producție proprie (cereale, plante textile etc). Așezările minerești fiind situate în zone montane, în general neproductive din punct de vedere agricol, și departe de orașele mai mari ale vremii, locuitorii acestora depindeau exclusiv de magazinele aprovizionate de proprietarii minelor.

Așadar aproape fiecare localitate minieră avea propria monedă, prin intermediul căreia cei angrenați în activitatea de minerit și familiile acestora se puteau aproviziona cu cele necesare traiului. În unele localități miniere nu doar minerii erau plătiți cu aceste monede ci și alte categorii sociale, cum ar fi lucrătorii silvici sau funcționarii din administrația locală.

Dacă această monedă rezolva o problemă existențială, avea în schimb și unele dezavantaje, cum ar fi: circulația monedei era valabilă doar pe raza localității respective, nefiind acceptată de alte localități miniere învecinate; era turnată din cupru, material ieftin și ușor de falsificat; nu se putea converti în monezi de argint sau de aur, nefiind întotdeauna recunoscută de autoritățile statului. Cu toate că aceste inconveniente creau anumite nemulțumiri din partea populației, sistemul monedelor minerești a funcționat o perioadă de timp îndelungată.

Vom prezenta, în continuare, câteva monede minerești care au circulat în secolele XVI-XVII, în bazinul auro-argintifer Baia Mare, Baia Sprie și Băiuț, încercând să explicăm și simbolistica gravată pe aversul și reversul lor. Imaginile prezentate mai jos provin dintr-o lucrare exclusiv dedicată monedelor minerești, și anume *Bergwermuenzen Ungarn und Siebenbuergen (1548-1947)*, în traducere: *Monede minerești din Ungaria și Transilvania, 1548-1947*, publicată în Germania, în 2008, de doi pasionați numismați, Attila Szeman și Gabor Kiss.

Mulțumirile mele se îndreaptă și către bunul meu prieten Raul Făt din Baia Mare, care mi-a fost îndrumător în elaborarea acestei lucrări.

Monedă Baia Mare, 1575

Este cea mai veche monedă minerească din zona noastră. Este datată prin anul gravat pe aversul monedei, respectiv 1575. Aversul monedei prezintă în partea de sus inițialele „I” și „L”, încadrate de trei puncte. În mijloc, avem un scut în interiorul căruia se află două ciocane încrucișate (fistăul și barosul), simboluri ale mineritului și, totodată, ale frăției miniere. Între cele două ciocane întâlnim o stea cu șase colțuri, posibil simbol al stelei Sirius, stea de pe care conform unor legende vechi ar proveni aurul de pe Pământ.

Pe revers este frumos gravată o cupă, care întărește ideea că breasla argintarilor era responsabilă de execuția acestor monede. De altfel, sigla breslei

argintarilor din Baia Mare era identică cu cea a minerilor, respectiv, cele două ciocane încrucișate.

Monedă Baia Mare, 1601

Pe aversul monedei întâlnim literele „W” și „L”, stilizate, iar în partea de jos o floare de măceș, încadrată într-un scut mic. Literele „W” și „L” sunt inițialele celor doi arendași ai minelor din zona Baia Mare, respectiv germanul Georg Wagensperger și olandezul Gerard Lissibona. Floarea de măceș se află, de altfel, și pe blazonul Familiei Lissibona.

Pe revers întâlnim: două ciocane încrucișate, simbol al mineritului, literele „N” și „B”, inițialele monetăriei din Baia Mare (Nagy Bánya), iar în partea de jos litera „V” sau cifra cinci romană („V”), care ar putea reprezenta valoarea nominală a monedei. Litera „N”, în oglindă, era un simbol rosicrucian.

Monedă Baia Mare, 1609

Este o monedă foarte interesantă, care a circulat în orașul Baia Mare în anul 1609. Pe avers, în partea de sus, avem scris în limba ebraică „Jahve” (Dumnezeu), iar în partea mediană o strângere de mână, în fața unei inimi. Jos, într-un scut, găsim trei flori de trandafir, iar în afara scutului inițialele „G” și „L”, care aparțin arendașului din aceea vreme, olandezul Gerard Lissibona.

Pe revers, în partea de sus, apare o floare de trandafir. În mijloc, putem citi inscripția în latină „SI DEUS PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS”, în traducere „Dacă Dumnezeu este cu noi, cine poate fi împotriva noastră”. În partea de jos, întâlnim trei coloane sau cifra romană trei („III”), care ar putea fi valoarea nominală a monedei, cele două ciocane minerești și anul 1609.

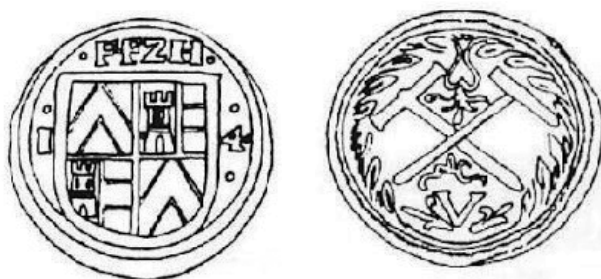

Monedă Baia Mare, 1614

Pe avers întâlnim, în partea de sus, inițialele „F”, „F”, „Z” și „H”, însemnând Felizian Freiherr zu Herbertstein. Familia Herbertstein a luat în arendă în perioada respectivă câteva mine de aur, precum și monetăria din Baia Mare. Pe aversul monedei baimărene mai apare simbolul compasului și al turnurilor care sunt, totodată, sigla familiei Herbertstein. În lateral, apar cifrele „1” și „4” și trei puncte, unul dispus pe o latură și două puncte pe cealaltă latură.

În turnul din partea de jos apar două ferestre, iar în turnul de sus o fereastră deschisă. Simbolul provine din mitologia creștină și reprezintă trinitatea. Trinitatea în minerit este atribuită legendei Sfintei Varvara (sau Barbara). Varvara a trăit în secolul al III-lea în Nicomedia. Datorită frumuseții sale neobișnuite a fost ferecată de tatăl său, Dioscorus, într-un turn. În captivitate s-a convertit la creștinism. Ca urmare a convertirii, tânăra a dispus că sălii de baie din turn să i se adauge cea de-a treia fereastră, ca semn al venerării. Tatăl și-a condamnat ficia de îndată ce a aflat acest motiv. Aceasta reușește să fugă și este în mod miraculos ascunsă în interiorul unei stânci. Sfânta Varvara este ocrotitoarea minerilor, geologilor și arhitecților.

Pe revers apar cele două ciocane încrucișate, simbol al mineritului, iar în partea de jos cifra romană cinci („V”), încadrată de două flori de crin. Pe margini întâlnim simboluri vegetale sau flăcări, simbolizând metalurgia.

Monedă Baia Mare, 1637

Pe aversul monedei, în partea de sus, întâlnim inițialele „I” și „L”, care se pare că sunt ale arendașului Johann Lissibona, unul dintre fii olandezului Gerard Lissibona. În mijloc, întâlnim litera „V” mare sau cifra romană cinci („V”).

În interiorul acesteia se află o floare de măceș, sigla familiei Lissibona, iar pe margini anul 1637 și ale motive florale.

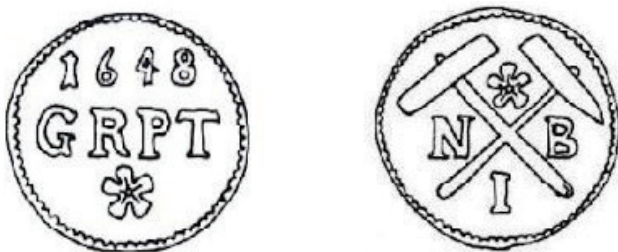
Pe revers sunt cele două ciocane încrucișate și inițialele „C” „S” „B” „D” „I”, reprezentând prescurtarea de la „Comes Stephanus Bethlen de Iktar” (Ștefan Bethlen era proprietarul minelor de aur din zonă). În partea de jos observăm simbolul dragonului sau a șarpelui care ucide puii pelicanului, conform unei legende străvechi. Pe revers, se regăsesc și câteva motive florale.

Monedă Baia Mare, 1648

Pe aversul monedei întâlnim: în partea de sus, anul baterii (1648), în mijloc inițialele „G”, „R”, „P”, „T”, (prescurtare de la „Georgius Rackozi Princeps Transsylvaniae”, adică Gheorghe Rackozi, principele Transilvaniei), iar în partea de jos, o floare de măceș.

Pe revers avem: două ciocane încrucișate, literele „N” și „B” (inițialele orașului Baia Mare), între ciocane un motiv floral (sus) și cifra romană unu („I”; jos), care ar putea reprezenta valoarea nominală a monedei.

Monedă Baia Mare (Mina Sasar), 1644

Pe aversul monedei întâlnim anul baterii (1644), respectiv inițialele „I” și „L”, de la numele arendașului Johann Lissibona, fiul olandezului Gerard Lissibona. În mijloc, se află litera „V” sau cifra romană cinci („V”), iar în interiorul ei, o floare de măceș, stilizată, sigla familiei Lissibona. În partea de jos sunt două reprezentări ale florii de crin.

Pe revers întâlnim două ciocane încrucișate, inițialele „N” și „V” de la Nagy Verem (*Mina cea Mare* sau Mina Sasar). În partea de jos este reprezentată o pasăre stând pe o ramură de copac, simbolizând Sfântul Duh.

Monedă Baia Sprie, 1626

Este o monedă frumos ornată, care a circulat pe teritoriul orașului Baia Sprie, în anul 1626. Pe avers, în partea de sus, sunt motive vegetale, iar în mijloc inițialele „G”, „D”, „G” și „P” (prescurtarea de la „Gabriel Dei Gratia Princeps”, adică principele Gabriel Bethlen al Transilvaniei). În partea de jos apare anul baterii monedei (1626).

Pe revers, în partea de sus, sunt două ciocane încrucișate, iar între ele, în partea superioară, un cerc cu patru puncte care lasă loc la mai multe interpretări. Ar putea fi vorba de o pălărie cu patru trandafiri stilizați, simbol al rozacrucienilor, o mișcare inițiată de câțiva alchimiști ai vremii care căutau să transforme metalele inferioare în aur. În stânga și în dreapta ciocanelor întâlnim inițialele „F” și „B”, de la orașul Felsőbánya (Baia Sprie). În partea de jos apare litera „V” sau cifra romană cinci („V”), care ar putea fi valoarea nominală a monedei. În interiorul acesteia este un motiv floral stilizat, flancat de literele „A” și „Z”. Nu există vreo explicație clară a acestor două litere, care apar îndeosebi pe monedele minerești din zona munților Apuseni. Fiind literele de la începutul și sfârșitul alfabetului, putem considera că simbolizează universalitatea.

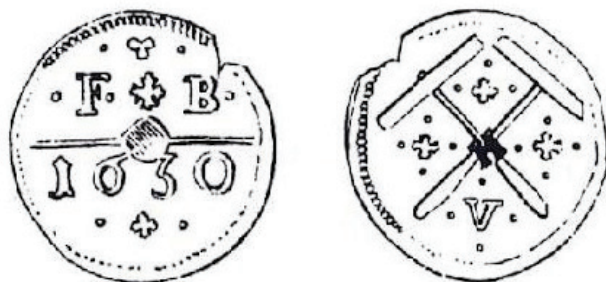

Monedă Baia Sprie, 1630

Este o monedă care a circulat pe raza orașului Baia Sprie, în anul 1630. Pe avers întâlnim, în partea de sus, trei cerculețe alipite, acestea putând simboliza cele trei globuri de aur. Sub ele, se află inițialele „F” și „B”, de la orașul Felsőbánya (Baia Sprie). În mijloc, avem un cerc din care pornesc, în direcții opuse, două linii. Sub cerc se află anul 1630, cifrele „6” și „3” fiind stilizate, având aspectul unor instrumente de laborator alchimic. În partea de jos este o floare de crin stilizată.

Pe revers găsim două ciocane încrucișate, încadrate cu flori de crin, iar în

partea de jos litera „V” sau cifra romană cinci („V”), probabil, valoarea nominală a monedei.

Monedă Baia Sprie, 1663

Pe avers, în partea de sus, este cifra romană trei („III”), care poate fi valoarea nominală a monedei. În partea mediană se află inscripția „AVXILI-VM MEVM DOMINO” (traducere: Ajutorul vine de la Domnul), iar în partea de jos, „1663”, anul punerii în circulație a monedei.

Pe revers, în câmpul central, avem două ciocane încrucișate, iar în partea de sus o floare de măceș. În mijloc apar „F” și „B”, de la orașul Felsőbánya (Baia Sprie), iar în partea de jos literele „V” și „P”.

Monedă Baia Sprie (Șuior), 1643

Pe aversul monedei apar inițialele „S”, „B”, „D” și „I”, iar în partea de jos, șarpele încolăcit, în formă de cerc, care încearcă să omoare puii pelicanului.

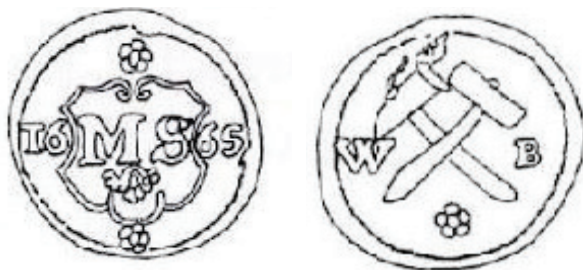
Pe reversul monedei, în partea de sus, este reprezentat un pelican, care simbolizează sacrificiul. Pelicanul este încadrat între literele „G” și „S”. În mijloc este litera „W”, „1643”, anul emiterii monedei și câteva flori de crin.

Monedă Baia Sprie (Șuior), 1665

Pe aversul monedei întâlnim, în partea de sus, o floare de măceș. În mijloc, avem un scut, în interiorul căruia sunt literele „M” și „S”, de la numele directorului Oficiului Minier Baia Sprie, Michael Sinka. De-o parte și de alta a scutului este trecut anul emiterii monedei, respectiv 1665.

Pe revers avem cele două ciocane încrucișate, literele „W” și „B”, iar dedesubtul acestora simbolul florii de măceș.

Monedă Cavnic, 1632

Pe aversul monedei, în partea de sus, se află inițialele „H” și „L”, de la numele arendașului Heinrich Lissibona, al doilea fiu al olandezului Gerard Lissibona. În mijloc, întâlnim litera „V” sau cifra romană cinci („V”), încadrată de anul emiterii (1632) și câteva motive florale (flori de măceș și crin).

Pe revers, în partea de sus, avem o floare de măceș, sigla familiei Lissibona. În partea mediană se află un scut, în interiorul căruia sunt cele două ciocane încrucișate, simbol al mineritului, și două stele cu șase colțuri, posibil reprezentarea stelei Sirius. În lateral se află inițialele „K” (stânga) și „B” (dreapta) de la Kapnikbánya (Cavnic).

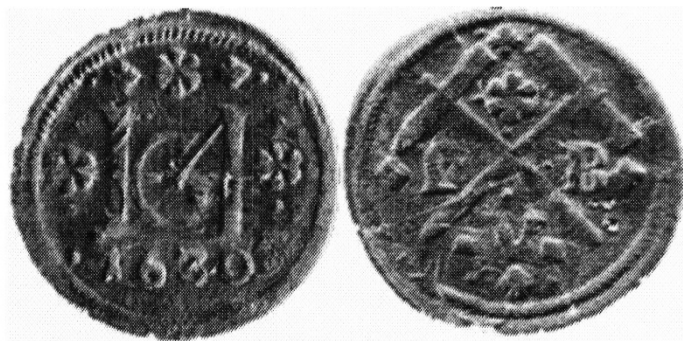

Monedă Baiuț, 1630

Este o monedă interesantă și bogată în ceea ce privește simbolistica ei. Pe avers, atenția ne este atrasă de litera „G”, dispusă între două coloane care au deasupra lor flori de crin. Între cele două coloane apare și o bară transversală care reprezintă un „N” întors, simbol rozicrucian, care prin rotirea monezii devine litera „Z”. Trecerea de la „N” la „Z” reprezintă spațiul de la Nadir la Zenit. Tot pe avers sunt trei rozete cu șase petale care pot reprezenta un motiv floral, deși flori

pe tipul șase sunt foarte rare, sau, mai degrabă, putem avea reprezentări a stelei cu șase colțuri.

Pe revers, în partea mediană, apar literele „J” întors și „B”, inițiale ale celor două coloane de pe avers respectiv Jakin și Boaz. De asemenea, mai apar cele două ciocane (de miner) încrucișate, motive florale (flori de crin) și litera „V” sau cifra romană cinci („V”).

Importanța monedelor minerești

După cum am amintit la începutul acestui studiu, datorită faptului că erau executate dintr-un material ieftin, cum era cuprul, monedele minerești nu au constituit o atracție pentru numismați. Dacă le privim din perspectiva simbolisticii, aceste monede au o foarte mare însemnătate în ceea ce privește curentul filosofic din această perioadă a renașterii, respectiv înființarea mișcării rozacruciene, a dezvoltării artei și științei la nivel european. Din păcate, numărul monedelor minerești în colecțiile muzeale și particulare este foarte mic, de la exemplare unicat până la maximum 5-10 bucăți, dintr-un anumit tip de monedă, ceea ce impune o protecție mărită și o inventariere exactă a acestora.

FRĂȚII DUNCA DE SAJO (ȘIEU), EROI PENTRU CINCI NAȚIUNI

Cristian MAREȘ *

Abstract: *The Duca brothers of Sajo (Șieu), heroes for five nations. During history, the old Romanian noble family Dunca de Sajo (Șieu) from Maramureș gave important personalities both to Romania and Hungary. In this paper I will discuss about certain descendants who lived in Moldavia during the second half of XIX century. The paper will explore the actions of Dunca brothers and their cousin, heroes for five nations, their battles, courage and heroism in many battlefields across Europe and United States, anywhere the destiny took them.*

Keywords: *Dunca, Garibaldi, US Civil War, Italian War for Independence, Romanian War for Independence, Franco-Prussian War.*

Familia nobiliară Dunca este una dintre cele mai vechi din Maramureș, atestată într-un document din anul 1346 în care apare Phylipus (Filip) Dunca de Sayo, judele nobililor, descendent din Ioan Voievod, fiul lui Iuga Vodă și frate cu Bogdan, întemeietorul Moldovei. Există și o ipoteză, mai degrabă o legendă, conform căreia familia ar fi fost întemeiată de un aventurier scoțian, pe nume Duncan, care după participarea la Războiul de 30 de ani s-a stabilit în Maramureș, dar având în vedere dovezile documentare, aceasta rămâne doar o simplă legendă.

Această familie numeroasă de nobili maramureșeni a dat o serie de personalități de-a lungul istoriei, membrii ei apar în numeroase documente din secolele XV-XVII, fiind răspândiți mai cu seamă pe teritoriul Maramureșului voivodal. Unul dintre membrii acestei familii, preotul Nicolae Dunca de Șieu, având posibilitatea de a-și trimite copiii la școli înalte, îl trimite pe fiul său Ioan Dunca să studieze dreptul la Cluj și apoi la Lemberg. Acesta s-a stabilit la Cernăuți lucrând la tribunal și devine consilier în scurtă vreme. S-a căsătorit cu Zoița Gojanu, fiică de boieri cu averi în Bucovina și Moldova, care i-a dăruit doi fii, pe Nicolae și Ștefan, ambii cu studii la Viena, care s-au stabilit ulterior în Moldova, unde aveau moșii din partea mamei¹.

Nicolae Dunca a avut doi fii, Iuliu Dunca, colonel în armata română, și Nicolae Dunca, secretar al Consiliului de Miniștri al României (1878), și trei fice. Ștefan Dunca, fratele lui Nicolae, a ajuns mare spătar, a militat pentru alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor și pentru Unirea de la 1859. A avut trei copii, pe Nicolae, Constanța și pe Titus Dunca².

* Director, Editura Marist, Baia Mare; e-mail: edituramarist@gmail.com.

¹ Ioan M. Bota, *Familia Dunca de Șieu în fața istoriei*, în „Maramureș - vatră de istorie milenară”, vol. V, Editura Dragoș Vodă, Cluj-Napoca, 2004.

² *Ibidem*.

Despre aceștia din urmă, cei doi frați Nicolae și Titus, este vorba în acest articol, dar nu trebuie uitată nici sora lor, Constanța Dunca, măritată Șchiau, o femeie cu personalitate puternică, scriitoare și prima femeie publicistă din România, cunoscută în literatură sub numele de Constanța Dunca Șchiau sau sub pseudonimul Camille d'Alb, care s-a devotat cu ardoare literaturii și apărării cauzei feministe³.

Înainte de a vorbi despre cei doi frați Dunca, va trebui făcută o scurtă referire la vărul lor primar, Iuliu Dunca, fiul lui Nicolae, fratele marelui spătar Ștefan Dunca.

General Iulius Dunca (1824–1907)

Cunoscut și sub numele de Iulius Dunca, intră ca voluntar în armata Moldovei în anul 1850 fiind sergent. Între 1852-1854 urmează Școala Militară de Ofițeri din Iași, absolvind ca sublocotenent de artilerie, în 1856 locotenent și în 1858 căpitan. Între 1860-1861 este trimis în misiune în Italia, alături de alți ofițeri români, ia parte la luptele pentru unificarea Italiei sub ordinele generalului Manfredo Fanti. Participă la asediul Gaetei ca și artilerist, alături de trupele garibaldiene din care făcea parte, în cadrul Legiunii Maghiare, și vărul său Nicolae Dunca, despre care vom vorbi mai târziu. În 1868 este decorat și făcut Cavaler al Ordinului „Coroana Italiei”. Avansează în ierarhia militară, primind funcții din ce în ce mai importante în cadrul armatei române: 1866 maior, 1867 locotenent-colonel, 1870 colonel, comandant al Regimentului 1 Artilerie, 1871 comandant al Regimentului 2 Artilerie, 1875 comandant al Artileriei Teritoriale, 1876 comandant al Școlii Militare de Ofițeri 114 din București⁴.

În anul 1877, la izbucnirea Războiului de Independență, în timpul operațiunii de acoperire a Dunării, înaintea intervenției trupelor române în Bulgaria, a comandat artileria Corpului 1 Armată la Calafat, formată din opt baterii. Ordinul de deschidere a focului împotriva provocărilor turcești de artilerie, care a marcat intrarea în război a României, i-a fost transmis de generalul Alexandru Cernat direct colonelului Iuliu Dunca. În continuare, ia parte la luptele de la Plevna, Vidin și Smârdan, ca și comandant al artileriei Diviziei 4 Infanterie și al artileriei Corpului de Vest. Tot el a condus bombardarea Vidinului până la ocuparea lui de trupele române în ianuarie 1878 și încheierea păcii.

În anul 1883 este comandant al Diviziei 8, apoi al Diviziei 1, iar în anul 1885 comandant al Diviziei 9. În 1891 este avansat la gradul de general de brigadă, comandant al Diviziei 5 și prefect al județului Constanța.

Practic, a fost unul dintre cei care au pus bazele artileriei române moderne, începându-și activitatea la șapte ani după constituirea ei, la 10 noiembrie 1843, când domnul Țării Românești, Gheorghe Bibescu, înființa prima baterie de artilerie⁵.

³ Constanța Dunca în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Editura Academiei RSR, 1975, pp. 308-309.

⁴ Adrian Stroe, Marin Ghinoiu, Florin Barbu, Gheorghe Băjenaru, Olga Dănilă, *Enciclopedia artileriei române*, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, București, 2014, pp. 664-665.

⁵ *Ibidem*.

Iuliu Dunca a moștenit tradițiile de luptători ale familiei nobiliare Dunca de Maramureș, făcându-și cu prisosință datoria de militar român, ajungând să fie erou decorat pentru două națiuni, italiană și desigur, pentru România.

Era necesară amintirea acestui văr primar al fraților Dunca despre care voi vorbi în continuare, tocmai pentru a sublinia faptul că această familie a dat mari luptători și eroi pentru cauza românească și nu numai, pentru cauza libertății neamurilor.

Nicolae Dunca (1837–1862)

Fiul cel mai mare al marelui spătar Ștefan Dunca, care a militat pentru alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor și pentru Unirea din 1859, devine ofițer în armata României Unite chiar din 1859. În 1860 demisionează din armata română și pleacă în Italia pentru a se înscrie voluntar în armata lui Garibaldi.

Aici ia parte la „Campania celor o mie” din anul 1860, cum a fost supranumită în istorie. O mie de voluntari italieni, conduși de Garibaldi, vor debarca în Sicilia pentru a cuceri Regatul celor Două Sicilii, condus de dinastia spaniolă de Bourbon și care cuprindea Sicilia și sudul Italiei. Scopul acestei expediții era unificarea Italiei prin forță, respectiv cucerirea acestui regat și încorporarea lui în regatul Piemont-Sardinia, embrionul Italiei de mai târziu. Expediția a pornit cu o mie de voluntari (inclusiv străini: maghiari, francezi, irlandezi, americani etc.), dar ulterior li s-au raliat și alții, inclusiv din Sicilia, iar după primele succese a fost susținută cu întăriri, ajungând să numere 50000 de combatanți spre sfârșitul campaniei. Sfârșitul campaniei a însemnat și sfârșitul Regatului celor Două Sicilii, acesta fiind reunit cu regatul Piemont-Sardinia, devenind Regatul Italiei.

Printre cei o mie de participanți, cât au fost inițial la această campanie, se număra ca voluntar și Nicolae Dunca, acesta aflându-se printre primii care au debarcat în Sicilia, la Marsala, în 11 mai 1860. Garibaldi a luat drumul direct spre Palermo, unde la 15 mai 1860 ia contact cu o armată inamică de 2700 de oameni, respectiv 3 batalioane de infanterie cu 4 tunuri și un escadron de cavalerie ușoară. Garibaldi avea deja 2000 de oameni, noi recruți alăturându-i-se pe parcurs. Așa ia naștere bătălia de la Calatafimi, prima din această campanie. Garibaldienii sunt nevoiți să atace pe pantă în sus, dar o fac cu mult aplomb, creând o oarecare panică în sicilieni, care trag în disperare și, terminându-și muniția, se retrag în grabă spre Palermo. A fost o victorie de moral pentru garibaldieni, care se grăbesc să asedieze Palermo la 27 mai pentru a-l cuceri la 30 mai. În cursul bătăliei de la Calatafimi, Nicolae Dunca cade rănit strigând „Trăiască Italia liberă!”. Se reface și continuă campania, după cucerirea Siciliei trecând în Calabria, sudul Italiei, până la retragerea Bourbonilor și cucerirea de către garibaldiști a întregului Regat al celor Două Sicilii, care este integrat în regatul Italiei. A luptat într-o serie de bătălii, printre care Marsala, Calatafimi, Capua, inclusiv în bătălia de la Volturmo, din 1 octombrie 1860. În bătălia de la Capua este rănit a doua oară, și datorită eroismului său este promovat la gradul de căpitan.

Nicolae Dunca era bun prieten cu maghiarul Filip Figyelmessy, alt voluntar, supranumit de Garibaldi „erou între eroi”. Acesta organizase în Italia Legiunea Maghiară de voluntari, formată în mare parte dintre numeroșii maghiari fugiți în urma înfrângerii revoluției lor de la 1848-1849. Nu este de mirare că Nicolae Dunca apare în cadrul acestei legiuni, într-o listă trimisă lui Kossuth, la 4 ianuarie 1861, la poziția 5 în cadrul Regimentului 1 Husari maghiari ca și fost ofițer austriac de origine română (originea austriacă este o greșeală). Ulterior, apare ca și comandant al companiei 1 din această unitate, în timpul luptelor din Calabria împotriva oponenților unirii italiene⁶.

În anul 1861 demisionează din Legiunea Maghiară și pleacă voluntar în armata nordistă americană, alături de Figyelmessy. Motivele acestei decizii nu sunt clare. Există o informație că, deși s-a înțeles bine cu colegii maghiari, totuși a avut o dispută cu un ofițer ungar care i-ar fi rănit sentimentele naționale, ajungându-se la duel⁷. După unele surse, plecarea lui ar fi avut loc la sfârșitul anului 1860. Cert este că în pașaportul italian al lui Nicolae Dunca, aflat în Arhivele Naționale din Washington, apare că la 31 martie 1861 activa cu grad de căpitan, deținând, în același timp, și funcția de aghiotant în armata Uniunii, respectiv în Regimentul 8 New York⁸.

Figyelmessy ajunge inspector general la Wheeling, Virginia de Vest, sub conducerea generalului John C. Fremont, iar Nicolae Dunca ofițer în Brigada I, Divizia Blanka, New York (Regimentul 8 fiind parte a acestei Divizii) compusă în parte din voluntari germani, aici servind ca aghiotant în statul major al generalului Julius Stahel-Szanvald, de origine maghiară, dar tot în subordinea generalului John C. Fremont.

Cu acest regiment ia parte la bătălia de la Bull Run (sau prima bătălie de la Manassas) din 21 iulie 1861. Regimentul 8 infanterie are un rol decisiv în acoperirea retragerii trupelor unioniste, evitând ca înfrângerea să se transforme în dezastru. Aici, moldoveanul Eugen Alcaz este dat dispărut, iar Eugen Ghica-Comănești este rănit ușor. Această bătălie l-a consacrat pe generalul confederat Thomas Jackson cu supranumele de Stonewall (zid de piatră) pentru rezistența încăpățanată a brigăzii sale, care a adus victoria sudiștilor. Ulterior, Stonewall Jackson va deveni unul dintre cei mai importanți generali sudiști, mâna dreaptă a generalului Robert E. Lee.

Trebuie menționat și faptul că Nicolae Dunca a fost, poate, primul corespondent de război român voluntar din războiul civil american, el trimițând ziarului „Românul” două scrisori, în care analiza cauzele războiului, situația ambelor armate, starea frontului și luptele principale, inclusiv considerente de ordin personal sau culese de pe câmpul de luptă⁹.

⁶ Paul Cernovodeanu, Ioan Stanciu, *The Romanians and the American Civil War*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 4/octombre-decembre 1980, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, pp. 608-609.

⁷ *Ibidem*, p. 609.

⁸ <https://historia.ro/sectiune/portret/romani-participanti-la-razboiul-civil-american-570034.html>.

⁹ Scrisorile au fost publicate în „Românul”, numerele din 9/21 mai 1862 și 19 mai/10 iunie 1862.

În 1862 războiul civil ia o turnură care se vrea decisivă. Nordiștii plănuiesc o campanie prin care să-și îmbarce trupele pe mare și să le debarce în apropiere de capitala sudistă Richmond, pe care să o asedieze și să o ocupe punând astfel capăt războiului. Pentru asta au nevoie de trupe și de liniște spre Washington, unde generalul Stonewall Jackson pornește o campanie în Valea Shenandoah, o combinație strălucită de marșuri, lupte de uzură și bătălii decisive. Washingtonul nu este în siguranță până ce această amenințare nu este eliminată. Strategia sudiștilor este să mențină amenințarea din Valea Shenandoah, astfel ca nordiștii să nu poată alimenta cu trupe campania spre Richmond. Acest aspect a dat naștere la o serie de bătălii în această vale, nordiștii încercând să anuleze amenințarea armatei lui Stonewall Jackson. Una dintre aceste bătălii a fost cea de la Port Republic (9 iunie 1862), premergătoare fiindu-i bătălia de la Cross Keys (8 iunie 1862). Aici, căpitanul Nicolae Dunca era deja avansat ca unul dintre adjutanții direcți ai generalului John C. Fremont.

Bătălia de la Cross Keys este din start o greșeală a comandanților nordiști, generalul Fremont și generalul Tyler având trupele dispuse de o parte și alta a râului, fără a se putea susține reciproc, pe când generalul sudist Stonewall Jackson controlează singurul pod din orașul Port Republic, astfel că poate manevra pe linii interioare, transferând trupe dintr-o parte în alta, în timp ce nordiștii fac o altă greșeală majoră, atacând necoordonat. Astfel, cu trupe net inferioare, Jackson reușește să administreze o înfrângere severă nordiștilor.

Primul moment în care bătălia de la Cross Keys putea fi câștigată de către nordiști a fost în primele faze ale luptei, când flancul drept condus de colonelul Samuel Carroll a ajuns la pod și aproape că a capturat statul major al confederaților, inclusiv pe generalul Stonewall Jackson. Trei ofițeri superiori sudiști au fost capturați, restul, în frunte cu generalul Stonewall Jackson scăpând cu fuga. Dar atacul nu a fost susținut de infanterie și artileria era insuficientă, astfel că sudiștii au adus trupe suplimentare care au respins flancul drept al nordiștilor silindu-i să se retragă. Din moment ce generalul Tyler, de partea cealaltă a râului, nu face nicio mișcare ofensivă, Stonewall Jackson mută unități suplimentare peste pod și organizează o defensivă puternică. Dacă Tyler ar fi atacat atunci pe malul opus, soarta confederaților ar fi fost pecetluită, dar nu a fost așa.

Generalul Fremont ordonă un atac concentric spre capul de pod, mișcare greu de coordonat pe o astfel de suprafață, mai ales în flancul stâng, cel mai îndepărtat, unde comanda generalul Julius Stahel, fostul superior al lui Nicolae Dunca. Unitatea lui Stahel avansează, dar brigada sudistă a lui Isaak Trimble, bine ascunsă, deschide un foc puternic din flanc de la nici 10 metri de prima linie, rezultând zeci de morți și răniți în câteva secunde. Fumul rezultat din salva confederaților provoacă panică și brigada lui Stahel se retrage în debandadă, descoperind flancul stâng, iar sudiștii profită și avansează amenințând întregul dispozitiv nordist.

La cartierul general al generalului Fremont se primesc rapoarte despre căderea flancului stâng, astfel că acesta pregătește un ordin pentru a-l trimite

urgent generalului Stahel, pentru a menține poziția. Acesta trebuia trimis prin unul din adjutanții săi de la cartierul general. Cea mai bună alegere este căpitanul Nicolae Dunca, din mai multe motive. Este un căpitan curajos, care a dovedit asta în campaniile în care a luptat, mai mult, a servit sub ordinele generalului Stahel pe vremea când acesta era comandant adjunct în Regimentul 8 Infanterie New York, inclusiv la bătălia de la Bull Run. Și un alt aspect, Nicolae Dunca a luptat în Italia în Legiunea Maghiară, așa că avea multe în comun cu generalul Julius Stahel. Așa că cea mai bună alegere pentru a-i transmite un ordin crucial revenea celui mai potrivit să o facă, respectiv căpitanului Nicolae Dunca. Nu știm dacă Nicolae Dunca s-a oferit voluntar sau a fost numit pentru această misiune, cunoscând caracterul său, înclinăm pe ideea că s-a oferit voluntar.

Pornește călare să ducă ordinul lui Stahel, dar configurația frontului se schimbase, trupele lui Stahel dăduseră înapoi mai mult decât se știa la cartierul general al generalului Fremont, iar confederații au înaintat și învăluit flancul nordiștilor, pătrunzând în adâncime, astfel că Nicolae Dunca a călărit tocmai prin pozițiile ocupate de confederați. Sau, poate, în grabă, pentru a-și duce la îndeplinire misiunea, a ales o cale mai scurtă și mai riscantă, care fără să știe îl duce în apropierea terenului disputat sau ocupat de către sudiști.

Cert este că nu reușește să-și ducă misiunea până la capăt, este ucis de două gloanțe, trupul său, jefuit, fiind găsit după încheierea bătăliei. A fost înmormântat cu onoruri, pe câmpul de luptă, în prezența generalului Blaker și a numeroși ofițeri din statul major și trupă. Ulterior, rămășițele sale au fost mutate în cimitirul Bisericii Unioniste de lângă Cross Keys, iar după terminarea războiului în cimitirul Național din Staunton, Virginia. În anul 1999, pe cheltuiala ambasadei americane, eroului Nicolae Dunca i s-a ridicat o statuie în Vișeu de Sus.

Raportul generalului John C. Fremont despre bătălia de la Cross Keys menționează: „Pierderile noastre au fost mari, Regimentul 8 infanterie New York singur a avut 46 de morți și 134 răniți. Unul dintre adjutanții mei, căpitanul Nicolae Dunca, un capabil și bun ofițer român, a fost ucis de un glonț de pușcă pe când împărțea un ordin pe acest câmp de luptă”¹⁰.

Scrisoarea lui Eugen Ghica-Comănești, camaradul său, alături de care luptase la Bull Run și care a participat și la Cross Keys, după propria mărturie, dă câteva amănunte despre moartea lui Nicolae Dunca. Scrisoarea a fost adresată surorii lui Nicolae Dunca, Constanța¹¹, și a fost publicată în „Gazeta Transilvaniei” din 4/17 ianuarie 1915 (vezi foto).

¹⁰ I. Podea, *Capitan Nicolae Dunca și major Gheorghe Pomuțiu în războiul civil 1861-1865 (1918)*, p. 20.

¹¹ Constanța Dunca-Șchiu (1843-1923), sora lui Nicolae și a lui Titus, a fost o personalitate remarcabilă, una dintre primele scriitoare feministe din România, profesoară și prima femeie jurnalist din România.

Titus Dunca (1845-1903)

Titus Dunca, fratele mai mic al lui Nicolae și al Constanței Dunca, văr primar cu Iuliu Dunca, a fost, poate, cel mai mare aventurier român al celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. În 1859, la doar 14 ani și jumătate, intră voluntar în armata Principatelor Unite, în Batalionul 1 Geniu, un an mai târziu ajungând sergent major. În 1862 batalionul se desființează, iar tânărul Titus Dunca pleacă în Italia, la Neapole, pentru a studia matematica. Dar firea lui aventuroasă nu îi dă pace, așa că intră în legătură cu cercurile revoluționare din Italia. Curând se înscrie voluntar în rândurile Legiunii Maghiare care lupta sub ordinele lui Garibaldi, pe urmele fratelui său Nicolae și ale vărului său Iuliu.

Este începutul a douăzeci de ani de lupte și aventuri incredibile pe câmpurile de luptă europene, în majoritatea războaielor vremii, implicare în mișcări subversive pe cuprinsul Europei, Titus Dunca devenind erou pentru patru națiuni, apreciat și elogiat de o serie de mari personalități europene ale timpului.

După cum spune el însuși într-un articol din „Adevărul”, din martie 1902, cu un an și jumătate înaintea morții, intitulat profetic *La sfârșitul meu*: „Douăzeci de ani ai tinereții mele – de la 1862 la 1882 – i-am petrecut cu o viață furtunoasă și de aventură. Ca soldat al Libertății și al Dreptului, am luat parte la mai multe războaie de independență și de apărare. Am luat parte la revoluțiunea, sau mai bine zis la insurecțiunea nenorocită a Poloniei din 1863, la alte întreprinderi cutezătoare și temerare câte odată, la expediții și călătorii escentrice. Fără pretențiuni de literatură, și în stil cum s-ar zice expeditiv, îmi propun a nara, din când în când, unele dintre amintirile mele care cred că vor interesa pe public, pe români mai cu seamă. Căci făcând și puțină istorie adevărată și confidențe de lucruri necunoscute până acum, am să fac și... *românism*. Numai – îmbătrânit și infirm cum sunt astăzi – dacă aş avea timp să istorisesc cât mai multe, dintre care unele vor fi și surprinzătoare și instructive. În această carieră – care m-a adus unde am ajuns! – am cunoscut și mi s-a strâns dreapta, ca român, de către mai mulți dintre marii patrioți și agitari ai cauzei poporului. Am cunoscut în Italia pe G. Manzini și Garibaldi; pe dictatorul de la 1849 al Ungariei L. Kossuth, pe generalii Klapka, Túr, Perczel și pe col. Teleky (pe când ungurii exilați și nenorociți rătăceau în lumea întreagă prizonieri și condamnați de Austria cu care s-au împăcat în 1867 pentru a persecuta ei și a tiraniza pe celelalte naționalități). Am cunoscut pe gen. Mieroslawski, pe Langievicz, Bossak-Hauke pe alți patrioți conducători ai sfâșiatei și nefericitei Polonii. În Spania: pe Em. Castelar, R. Zorilla, Pi y Margall și gen. Prim. În Turcia pe Mitadt, nefericitul întemeietor ai „Junei Turcii” (organizația reformistă a Junilor Turci – n.a.), asasinat de fiara nebună și sângeroasă care desfide și rușinează civilizația Europei. Am cunoscut pe J. Stevens, fostul șef suprem al Feneanilor Irlandezi – spaima Angliei. Iar în Franța: pe Ledru-Rollin, Felix Pyat, Schölscher, Esquiros, Cremieux, Gambetta.

Lui Victor Hugo i-am fost prezentat la vila sa din insula Jersey – cum deja am spus-o în Adevărul din 22 februarie. Lui Alex. Dumas tatăl, popularizatorul prin romane a istoriei Franței – la Posilipo, lângă Napoli; lui Ferd. Lesseps, operatorul

istmului de Suez – în Egipt și apoi la Marsilia; tot la Marsilia am cunoscut pe Jules Verne, vulgarizatorul atâtor științi, prin voiajele sale fantastice și extraordinare; iar la Bordeaux, 1870, am asistat la moartea lui Ponson du Terail, cea mai fecundă imaginație de romancier al Franței.

Un cimitir! Da, am făcut un apel nominal al unui întreg cimitir, însă a unuia glorios și populat de figuri mărețe ale secolului al XIX-lea! Căci dintre ei numai unul singur, astăzi octogenar, a trecut în al XX-lea, generalul Tūr.

Mult! Mult îi plăcea binefăcătorului și idolului vieții mele, C. A. Rosetti, ca să-i povestesc și să-i amintesc despre acești *mari duci ai poporului*, pe cari el îi cunoștea mai pe toți de aproape – ca pe niște coloane mărețe și neclintite ale marelui templu al libertății și a dreptului omului!...”¹².

Există puține surse primare despre viața acestui mare aventurier și cavaler al libertății, care a devenit erou pentru patru națiuni, după cum vom vedea mai departe. „În 1898 Dunca mai avea și alte scrieri dramatice în manuscris, anunțând totodată că va preda tiparului un volum senzațional: *Furtuna vieții mele (1862-1882). Amintiri de războaie, expediții, aventuri și călătorii extraordinare. Dueluri. Anecdote. Cunoștințele cu Garibaldi, Mazzini, Kossuth, Emilio Costelor, R. Zorillo, Mieroslavski, J. Stephens, Gambetta, Rochefort, Ledru-Rollin, Esquiros, Alex. Dumas-tatăl etc.* Volumul însă n-a mai apărut niciodată și, după credința noastră, nici n-a fost măcar scris”¹³. Din păcate, spunem noi, deoarece dacă ar fi fost scrise și publicate, ar fi fost printre cele mai extraordinare memorii ale unui român din secolul XIX.

În anii 1902-1903 au apărut în ziarul „Adevărul”, condus de prietenul său Constantin Mille, patru articole de amintiri, un al cincilea, despre bătălia de la Bordeaux, nu a mai apărut. În schimb, în cursul anului 1915, au apărut postum câteva fragmente inedite din amintirile lui¹⁴. După moartea sa, survenită la 14 octombrie 1903, se pare că i-a lăsat un dosar cu documente lui Constantin Mille, după cum spune acesta într-un număr din ziarul său din 1906¹⁵, referindu-se la o dispută politică în care a fost implicat postum și numele lui Dunca. Câteva scrisori de pe frontul francez din 1870-1871 îi sunt publicate în ziarul „Românul”.

Despre viața lui Titus Dunca a scris Tiberiu Avramescu în trei numere consecutive ale revistei „Magazin istoric” din 1968¹⁶ (desigur, cu constrângerile epocii) și Traian Corneanu în „Maramureș - vatră de istorie milenară”¹⁷.

¹² „Adevărul”, anul XV, nr. 4528, București, 8 martie 1902.

¹³ Tiberiu Avramescu, *Un Cavaler rătăcitor pe drumurile libertății: Titus Dunca* (III), în „Magazin istoric”, anul II, nr. 10 (18), București, octombrie 1968, p. 88.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ „Adevărul”, anul XVIII, nr. 6164, București, 17 octombrie 1906.

¹⁶ Tiberiu Avramescu, *Un cavaler rătăcitor pe drumurile libertății: Titus Dunca*, în „Magazin istoric”, anul II, nr. 7-8 (16-17), București, iulie-august 1968, pp. 141-147; Idem, nr. 9 (18) septembrie 1968, pp. 80-83; Idem, nr. 10 (19), octombrie 1968, pp. 84-88.

¹⁷ Traian Corneanu, *Căpitanul Titus Dunca, luptător pentru libertatea popoarelor asuprite*, în „Maramureș - vatră de istorie milenară”, volumul V, Editura „Dragoș Vodă”, Cluj-Napoca, 2004, pp. 363-380.

Pe baza acestor surse, plus alte referiri din ziarele vremii, în special din „Adevărul” lui Constantin Mille, voi încerca să reconstitui, în linii mari, viața aventuroasă a acestui mare luptător român cu origini maramureșene, care ar trebui să ne facă mândri.

Prima campanie din Italia (1862)

După ce se înscrie voluntar în Legiunea Maghiară ce lupta în Italia (maghiarii refugiați în urma eșecului revoluției lor de la 1848-1849 erau în mare număr în Italia, unde doreau să lupte în continuare contra Austriei), tânărul Titus Dunca, la 17 ani, intră direct în luptă alături de trupele garibaldiene, la fel ca și fratele și vărul său.

Sicilia și sudul Italiei au intrat în componența regatului Italiei în urma expediției „celor o mie” de combatanți ai lui Garibaldi, din anii 1860-1861, campanie la care a luat parte și Nicolae Dunca, fratele mai mare al lui Titus. Dar parte din locuitorii acestor provincii deveniseră nemulțumiți de faptul că viața nu li s-a modificat în bine și au trecut la o acțiune de brigandaj atacând trupele piemonteze, cel mai important lider al briganzilor fiind Carmine Crocco, ce conducea circa 2000 de briganzi susținuți de parte din populație. După o serie de lupte au ajuns să controleze o regiune destul de extinsă în provinciile Calabria și Basilicata, iar bourbonii din exil au căutat să exploateze situația trimițând trupe în ajutorul lor, astfel că războiul se extinde.

Garibaldi își trimite susținătorii alături de trupele piemonteze, inclusiv Legiunea Maghiară din rândurile căreia făcea parte și tânărul Titus Dunca. Acesta ia parte cu curaj la o serie de lupte împotriva armatelor bourbonilor și briganzilor. Revolta este înfrântă, mai ales în urma neînțelegerilor apărute între briganzi și bourboni.

În 1863 îi este prezentat lui Garibaldi pe insula Caprera, acesta este impresionat de tânărul revoluționar de 18 ani, fratele lui Nicolae Dunca, care luptase sub ordinele sale și căzuse cu un an în urmă în Războiul Civil din SUA. Îl îndeamnă pe tânărul luptător să plece să lupte în insurecția poloneză ce izbucnise de curând.

Participarea la insurecția poloneză (1863-1864)

Polonia fusese împărțită între Prusia, Rusia și Austria la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Ultima împărțire, care a șters Polonia de pe hartă până în 1918, a avut loc în 1795. Dar polonezii nu au cedat, au organizat războaie și insurecții pentru a-și redobândi independența țării. Polonia fusese împărțită între trei imperii, avantajul constând în faptul că cele trei imperii se suspectau și se dușmăneau reciproc. Astfel, când a izbucnit, în 1863, insurecția poloneză pe teritoriul rusesc (ca și în cazul insurecției din 1830), austriecii i-au sprijinit discret pe insurgenți pentru a-i slăbi pe ruși. O modalitate a fost prin permisiunea neoficială a acestora de a se organiza pe teritoriul Galiției de unde treceau în Rusia pentru a lupta împotriva trupelor țariste, liderii insurecției având un refugiu în Galiția. Tânărul Dunca se strecoară, alături de alți voluntari (printre care și un român, viitorul

căpitan Mălinescu), prin Galiția în Polonia ocupată de ruși și ia parte timp de nouă luni la luptele disperate ale polonezilor împotriva trupelor țariste. Aici îi cunoaște pe liderii militari polonezi sub ordinele cărora luptă cu mult curaj: generalul L. Mieroslawski, generalul Marian Langiewicz, generalul J. Bossak-Hauke, alături de care va lupta în Franța în 1870 și unde acesta își va găsi sfârșitul. Generalul Marian Langiewicz, participant și el la „campania celor o mie”, alături de Nicolae Dunca (poate s-au cunoscut de atunci), apreciază în mod deosebit curajul tânărului Titus și îl ridică la gradul de porucznik (locotenent).

În octombrie 1863 Titus Dunca este rănit la picior, în timpul luptei de la Miehow. Este retras în Galiția, la Lemberg, pentru a se reface, dar între timp, la începutul lui 1864, insurecția poloneză este pe cale de a fi înfrântă sub superioritatea zdrobitoare a armatelor țariste care distrug totul în calea lor. Atitudinea austriecilor se schimbă, nedorind să îi zgândărescă pe rușii care se arată a fi învingători. Așa că dau dovadă de duplicitate și arestează liderii răsculați aflați în Galiția.

Referitor la înfrângerea insurecției, iată ce scrie Titus Dunca într-unul dintre articolele despre care vorbeam, publicat în 1903 într-un supliment al ziarului „Adevărul”, intitulat *Polonezii și românii*: „În revoluțiunea polonă de la 1863-64, în care Muravieff, supranumit Călăul, a spânzurat și a fusilat, până ce sfânta Rusie, și-a dat încă o digestie de sânge, au luat parte și doi români, eu și răposatul căpitan Mălinescu. Streinii ne organizam în cete, împreună cu galițienii, sub comanda d-lui Golahonski (fratele tatălui actualului cancelar austro-ungar) și apoi treceam în Regat pentru a ne sugruma cu crapus-noii Țarului liberator!...

Istoria scrisă cinstit, și cei care nu au uitat, își amintesc de grozăviile muscălești de atunci; își amintesc de luptele crâncene și disperate a lui Lelevel, Bossak-Hauke, Rochebrunn, Zapalovici și alți conducători ai polonilor. Forța însă, ca totdeauna, a învins dreptul! *La Varșovia s-a făcut din nou liniște!* - spânzurătorile, torturile și temnițele *Țarului liberator* au contribuit mult la veselia balurilor de la Palatul de iarnă, din iarna lui 1863-64. Austria juca păpușile. Închidea ochii asupra organizării cetelor revoluționare – și din când în când dezarma pe unele și aresta comandanții lor – spre a surâde celor din Petersburg, după ce a căuta să-i muște¹⁸.

Liderul suprem al răsculaților polonezi, prințul Adam Sapieha, care conducea Guvernul național (Jond narodovni), este arestat de austrieci la cererea Petersburgului și deținut în Palatul Curții de Justiție din Lemberg timp de câteva luni, dar sub un regim oarecum lejer, el putând fi vizitat de familie. În Lemberg se aflau cam 800 de revoluționari (povstanieți) care urmau să treacă în Rusia țaristă pentru a lupta în insurecția pe cale de a fi înăbușită. Polonezii decid că este necesară eliberarea prințului Sapieha pentru continuarea luptei. A fost organizată evadarea prințului de către un grup de șase oameni, la nevoie, dacă lucrurile degenerau în oraș, putând interveni și două sute dintre acești revoluționari înarmați. Printre cei șase aleși era și Titus Dunca, în vârstă de 19 ani, semn de mare încredere.

¹⁸ Supliment gratuit la nr 5049 al ziarului „Adevărul”, apărut în 20 august 1903.

Evadarea are loc în februarie 1864 printr-un tertip, într-o noapte de iarnă cu ninsoare abundentă, cei șase reușind pe deplin acțiunea fără vărsare de sânge, deși Titus Dunca și maiorul Dolniki erau poziționați fiecare aproape de câte o santinelă gata să o ucidă la primul semnal. Studentul Zainczkovski a intrat în palat cum că ar fi avut treabă acolo, prințul a forțat o fereastră spre curte și s-a întâlnit cu el, a primit pelerina lui și prințul a ieșit în noaptea întunecată presărată cu fulgi groși de zăpadă. O oră mai târziu, trei trăsură plecau în goană din Lemberg, în una dintre ele era prințul Adam Sapieha. Pe când s-a dat alarma, trăsură prințului era aproape de granița cu România, a trecut la Mihăileni unde prințul a fost primit de domnul Uhrinovski care îl conduce la București, unde este primit chiar de domnitorul Alexandru Ioan Cuza. Prințul Adam Sapieha îi face o vizită mamei lui Titus Dunca, căreia îi mulțumește pentru ceea ce a făcut fiul său pentru el¹⁹.

După ce s-a dat alarma la Lemberg, au fost făcute peste 140 de arestări, dar cei șase reușesc să fugă la Cracovia fiind ascunși de simpatizanții polonezilor, inclusiv de un hotelier care i-a adăpostit chiar în spatele Curții criminale din oraș. Când au încercat să treacă frontiera la Sandomir în 4 martie, au fost arestați de austrieci toți șase, împreună cu alți 23, dezarmați și închiși în fortăreața din Cracovia²⁰. Peste patru zile, la 8 martie, Titus Dunca evadează împreună cu trei camarazi, într-un mod „romantic”, cum spune chiar el, „fugă în care era să ne înecăm în șanțul fortăreței plin cu apă, și în care ne coborâsem din turnul bisericii Sf. Stanislav”²¹. Peste trei zile a trecut granița cu România la Sinăuți și de acolo la București. În urma protestelor rusești și austriece, Titus Dunca este arestat în România, împreună cu alții, dar cu complicitatea autorităților române care doreau să-l scape fără complicații diplomatice, este dus cu o diligență, însoțit de un căpitan de călărași, până la Giurgiu de unde este trecut pe teritoriul Imperiului Otoman. Aici lucrează o vreme la căile ferate turcești, apoi pleacă în Egipt unde lucrează ca inginer la săparea Canalului de Suez de către francezul Ferdinand de Lesseps.

Războiul italo-austriac (1866)

La începutul lui 1866 Titus Dunca se află la Paris, unde în primăvara aceluia an îl cunoaște pe James Stevens, liderul Fenianilor irlandezi, organizație ce lupta prin toate mijloacele pentru eliberarea Irlandei de sub stăpânirea britanică. Cu câteva luni înainte, Stevens reușise o evadare spectaculoasă dintr-o închisoare britanică, ajutat de naționaliștii irlandezi, iar acum se afla în exil la Paris, dar fără a-și înceta activitatea subversivă împotriva Angliei. Cei doi s-au împrietenit, Dunca spune că îi fusese prezentat de un amic intim al lui Mazzini și că Stevens se afla în Franța pentru a pescui în ape tulburi și să obțină sprijin contra Angliei, în contextul în care războiul austro-prusac era pe cale să înceapă, și Italia era gata să se alăture contra Austriei. Afând că Stevens intenționează să-l viziteze

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Ibidem.*

²¹ *Ibidem.*

pe marele Victor Hugo, aflat într-un exil autoimpus (între 1853-1870) în insula Jersey, din cauza opoziției față de împăratul francez Napoleon al III-lea, Dunca îl roagă să îi permită să vină cu el pentru a-l cunoaște pe marele scriitor. Stevens acceptă, astfel că Dunca, Stevens și alți trei naționaliști irlandezi se deplasează incognito la Chebourg, ca negustori de crustacee și moluște, și trec pe insula Jersey la 15 aprilie pe un vaporeș cu o asemenea încărcătură.

Întâlnirea are loc la vila lui Victor Hugo, întâlnirea și premisele acesteia fiind descrise de Dunca într-un articol intitulat *Balconul lui Victor Hugo*²². Victor Hugo este foarte impresionat de tânărul revoluționar român, căruia i-a spus că i-a cunoscut, în 1850, pe revoluționarii români de la 1848, Rosetti, Brătianu, Golescu și alții. Îi acordă și un autograf: „Domnului Titus Dunca de Sajo. Urmează calea libertății, libertatea este speranța și visul poporului, disperarea și coșmarul tiranilor”²³.

În vară izbucnește războiul austriaco-prusac, Italia se aliază cu Prusia contra Austriei, pentru italieni acesta fiind numit Al Treilea Război de Independență. Scopul Italiei este cucerirea de la austrieci a provinciilor Veneției, Friuli și a orașului Mantua.

Titus Dunca se reîntoarce în Italia gata să intre în luptă, dar Garibaldi are alte planuri pentru el, îl trimite în misiune în România, alături de o delegație de șase ofițeri italieni, pentru a impulsiona recrutarea de voluntari și a-i convinge pe români să se alăture unui plan prin care Austria să fie atacată din mai multe părți de către italieni și români (românii să invadeze Transilvania), în timp ce ungurii și sârbii se vor revolta pentru a scutura jugul austriac. Sosit în România, se alătură generalului Gheorghe Magheru, fost revoluționar de la 1848, când a fost organizatorul taberei de voluntari de la Râureni, care a fost dizolvată în urma invadării turcilor și bătăliei de la Dealul Spirii, revoluția fiind înfrântă de acțiunea conjugată a rușilor și turcilor.

Generalul Magheru era pe cale să recruteze 10000 de voluntari români, sub pretextul „pazei Dunărei”, după cum spune Dunca, dar gata de a năvăli în Transilvania, Austria fiind prinsă în războiul contra prusacilor la nord și contra italienilor la sud. Dublată de o revoltă a sârbilor și ungurilor (Kossuth și ungurii din exil, mai ales cei din Italia, duceau o propagandă masivă pentru asta), întreaga acțiune ar fi fost o lovitură grea dată austrieșilor, care nu ar fi avut cum să o gestioneze. Titus Dunca este trimis de generalul Magheru să recruteze voluntari din sudul Moldovei, reușește să strângă peste o mie în taberele de la Focșani și Râmnicu-Sărat, dintre care pe 500 îi îmbracă în celebra cămașă roșie garibaldiană.

Dar la 3 iulie 1866 are loc celebra bătălie de la Königgrätz (Sadowa), încheiată cu o înfrângere decisivă a austrieșilor în fața prusacilor. Se încheie pacea între Prusia și Austria, cu cedările austriece, aceasta din urmă putând să-și desfășoare trupele disponibilizate în interior, făcând planul acțiunii românilor și răscoala sârbilor și ungurilor greu de realizat. Iată cum o înfrângere categorică

²² „Adevărul”, anul XV, nr. 4514, București, 22 februarie 1902.

²³ *Ibidem*.

pe câmpul de luptă a ruinat un plan ingenios pentru destrucțurarea Imperiului Austriac încă din 1866. Dacă bătălia de la Königgrätz (Sadova) s-ar fi încheiat nedecis, austrieii ar fi fost nevoiți să mențină sau chiar să întărească acel front, devenind tot mai vulnerabili în interior și spre Transilvania, iar atunci poate am fi avut un atac românesc în Transilvania cu 50 de ani mai devreme față de 1916. Nu știm cum ar fi fost istoria dacă s-ar fi realizat.

Titus Dunca își eliberează voluntarii și cere permisiunea generalului Ion Ghika, ministrul de război, și generalului Magheru pentru a se întoarce să lupte în Italia. Aceștia îi dau permisiunea, elogiindu-l pentru activitatea sa. Revine în Italia, la Monza, alături de Garibaldi, după care reîntră în luptă.

Chiar și după încheierea păcii dintre Prusia și Austria, italienii încă luptă în nordul peninsulei și în Marea Adriatică (aici are loc bătălia de la Lissa, de partea austriacă un rol important îl are un alt român, colonelul David Urs de Margina, care conduce garnizoana ce apără insula, bătălia navală încheindu-se cu o înfrângere severă pentru italieni).

În nord, trupele regale italiene au dificultăți și suferă câteva înfrângeri, dar voluntarii lui Garibaldi rezistă și salvează onoarea. Aceștia pătrund în Trentino și dau lupte importante, la cea de la Bezzecca (21 iulie 1866) ia parte și Titus Dunca, care luptă vitejește și este rănit în picior. Garibaldi personal îl îmbrățișează, îl ridică la gradul de căpitan și îl decorează cu „Valoarea Militară” (primul român decorat cu această distincție) spunându-i: „Pentru iubitul Titus, demn frate al lui Nicolae”. După cum scrie chiar Titus Dunca: „Căci tot el (Garibaldi n.a.), după Monte-Rotordo și Bezzecca, i-a închis și acestuia cu medalia «Valoarea Militară» a Italiei (pe care nici un alt român nu o are), o gaură de plumb austriac în picior, întovărășită iarăși de o sărutare și de cuvintele: Ecco per ii caro Tito, il degno fratello di Nicolo!..., îmbrățișare care mă puse în pericol de a fi înăbușit, de acele ale lui Filip Bruzzesi, Sant-Ambrogio și alți buni amici, cari îi raportaseră cum mă pricepeam și eu, cu cei 22 de ani ai mei, a da cu tifla și a scărpina pe *Kaiserlihi*”²⁴. Cincizeci și doi de ani mai târziu, în urma bătăliilor purtate de Legiunea Română din Italia, în 1918, alți români vor fi decorați cu „Valoarea Militară” italiană.

Întâlnirea cu Kossuth (1866)

Titus este alături de Garibaldi la intrarea triumfală a acestuia în Florența, după care călătorește prin Italia fiindu-i prezentat lui Alexandre Dumas-tatăl, dar are și o întrevvedere de câteva ceasuri cu Kossuth Lajos. Acestei întrevederi interesante, Titus Dunca îi acordă un articol întreg, intitulat *Ludovic Kossuth și maghiarii filo-români! (1864, 1866)*²⁵, cu subtitlul *Tempora mutantur!* (proverb latin care tradus sună *Timpurile se schimbă*). Ulterior, acestui proverb i s-a adăugat o continuare, *Tempora mutantur, nos et mutamur in illis*, adică *Timpurile se schimbă și noi ne schimbăm odată cu ele*, ceea ce este relevant despre ceea ce scrie Titus Dunca în acest articol.

²⁴ „Adevărul”, anul XV, nr. 4528, București, 8 martie 1902.

²⁵ „Adevărul”, anul XV, nr. 4542, București, 22 martie 1902.

La început, Titus Dunca amintește de soarta nefericită a refugiaților maghiari, în urma eșecului revoluției de la 1848-1849, care cutreierau lumea în urma asupririi austriece, dar și de modul în care se va schimba situația după 1867, când se vor alătura asupritorilor: „Mă gândesc ce ar fi spus acești aprigi fii ai lui Attila, Biciul lui Dumnezeu, dacă cineva, atunci, le-ar fi prezis că chiar ei, în 1867, vor încorona acest execrat vultur (e vorba de vulturul austriac cu două capete – n.a.) cu coroana lui Sf. Ștefan?”²⁶.

Titus Dunca vorbește cum în acea perioadă ungurii cutreierau Europa pentru a cere ajutor contra Austriei, inclusiv în România la Cuza, cu fel de fel de promisiuni, eveniment mai puțin cunoscut, dar nu unic, să ne amintim de demersurile din 1919 a unei părți a liderilor maghiari pentru o uniune cu România.

„Conspirau de acolo și implorau compătimirea și ajutorul tuturor liberalilor și naționaliștilor din Europa; trimiseră chiar la București, la Vodă Cuza, în 1864, pe Tűr și Klapka ca să-i propună împăcare și înfrățire cu românii (!!) și planul unei confederațiuni orientale a Ungariei, a României, a Transilvaniei independente (!!!) și a Serbiei. – Cred și eu că disperați și în halul în care se aflau, ar fi îngheuncheat și la picioarele lui Dalai-Lama al Tibetului, cerându-i alianță – atunci!

Dar *tempora mutandur*, și nu putem azi acele propuneri frățești decât generalului Tűr, care singur numai printre dâșii mai trăiește, și trăiește acum mai mult ca și om de afaceri și ca mare întreprinzător, în Franța și în Italia... Acestor propuneri, dulci și de aur, Kogălniceanu răspunse... dând din umeri și surâzând. Iar lui Vodă îi șopti: Măria Ta, adu-ți aminte de vorba neamțului: *Timeo Danaos et dona ferentes!* (Teme-te de greci și când își aduc daruri! – n.a.). Presimțind apoi, se pare, ceea ce era să se întâmple cu trei ani în urmă, răspunsul lui Cuza Vodă a fost și mai categoric – cu cruzimea zeflemelelor care erau slăbiciunea sa. Așa că amândoi generalii unguri rătăcitori își căutară de drum”²⁷.

Mai departe, Dunca face referiri la unele evenimente din timpul lui Cuza, inclusiv vizita la Constantinopol și unele conspirații, dând de înțeles că ar fi și unguri implicați, și că știe mai multe dar va reveni. Apoi, continuă cu descrierea modului în care a ajuns să aibă întrevederea cu Kossuth și desfășurarea acesteia. După cum s-a amintit, participă alături de Garibaldi la primirea triumfală din Florența, la Napoli face cunoștință cu Alexandre Dumas tatăl, apoi decide să viziteze Legiunea Maghiară în care și el a servit câteva luni, la fel ca și fratele său. În 16 octombrie este primit „cu mari demonstrații de dragoste” la sediul Legiunii de la Bologna, la dîneu ofițerii toastând pentru „frații români”, poate și în urma unei scrisori de recomandare de la generalul Cialdini, după cum consideră Dunca²⁸. Colonelul Fejervary îl anunță pe Dunca că marele Lajos Kossuth se află la Bologna și dorește să îl cunoască.

Iată cum descrie Titus Dunca întâlnirea cu Lajos Kossuth, o mărturie interesantă pentru istorie: „Măgulit de această dorință (de a-l cunoaște – n.a.), la

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

22 octombrie ora 2 p.m. suiam scările hotelului Brun unde era găzduit și colonelul mă prezentă fostului dictator, fost dușman al românilor la 1848, și care ne lăsă ca moștenire și suvenir a numelui său pe fiul său F. Kossuth, actualul șef al extremei stângi din Camera maghiară; inamicul cel mai înverșunat al românilor celor din Ungaria și al nostru, cărora ne face mai multă scârbă epilepticul său șovinism. După mai multe întrebări de ordin personal îmi făcu și asupra «sentimentelor ce le avem noi românii din Principatele Unite pentru *nenorocitul popor maghiar*».

Eu, care nu aveam decât 22 de ani, și care nu știam pe atunci cum se vorbește cu un așa vulpoi bătrân, i-am răspuns crud că: La noi în țară ne facem datoria de inimă de a primi bine pe emigranții unguri, dar că tirania maghiară din Transilvania, Banat și Maramureș, cum și pe 1848, nu-l putem uita, și că l-am auzit pe generalul Klapka vorbind cu ură, dispreț și dorință de răzbunare despre români.

Kossuth, care vorbea românește perfect, cum vorbea alte 6-7 limbi, încheie conversația prin aceste textuale cuvinte:

«- No, domnule căpitan Dunka, să rupem cartea cu istoria dușmăniei noastre, să ne spălăm și unii și alții sângele de la 1848, și să ne îmbrățișăm ca frații pentru viitor; căci numai în confederațiune este scăparea noastră din ghiarele spurcate de doi vulturi, amândoi lacomi și cu câte două capete. Am greșit că am trimis la București pe Klapka și pe Tūr în 1846. Klapka se înțelege numai la iepe și Tūr e fără socoteală de când s-a însurat» (făcând aluzie la negustoria de cai ce o făcea Klapka și la însurătoarea lui Tūr cu o nepoată a mareșalului Ney). Și urmă:

«- Da, eu doresc împăcare cu românii, eu care cu Vulturul cu două capete nu mă voi împăca niciodată. Dacă te întorci în țară, spune la amici și neamici că bătrânul Kossuth îi salută!»

N-am uitat aceste cuvinte și le repet întocmai. Ce avea el în suflet. . . , n-o știu! Ce am voit însă, este să reamintesc cum și ce vorbeau ungurii înainte de 1867!

Cât despre bătrânul mare patriot Kossuth se știe că el și-a ținut cuvântul și nu mai călcat în Ungaria cât a trăit, a murit lângă Turin, pensionar al Italiei²⁹.

Un aspect interesant, Titus Dunca este prezentat a doua zi, la același hotel, contelui de Flandra, aflat în trecere, de către generalul Castaldini. În scurta lor întrevedere, contele de Flandra i-a spus că a fost foarte surprins de alegerea sa la tronul României cu opt luni înainte, alegere despre care nu fusese avizat. Ulterior, tronul va fi acceptat de Carol de Hohenzollern.

Este posibil ca Titus Dunka să fi participat la campania împotriva Romei (Statul Papal nu făcea parte din Italia) sau la asaltul împotriva Romei, condus de fiul lui Garibaldi, și, ulterior, chiar de acesta. De asemenea, posibil să fi participat la bătălia de la Mentana, la nord-est de Roma, la 3 noiembrie 1867. Tot așa, este posibil să fi participat la revolta spaniolă din 1868. În amintirile sale, îi enumeră printre cunoscuții săi pe principalii capi ai revoltei, dintre care pe doi viitori prim miniștri (Emilio Castelar și Manuel Ruiz Zorilla), o serie de deputați și chiar pe generalul Juan Prim y Pratz, membru al guvernului revoluționar de la 1868, despre care spune că i-ar fi întâlnit în Spania.

²⁹ *Ibidem*.

Campania din Franța (1870-1871)

Revine în țară, probabil în 1868, se ocupă cu publicistica, fără prea mare succes, dar participă la un concurs de tir pe care îl câștigă dovedindu-se cel mai bun trăgător, premiul fiind un ceas de aur.

Izbucnește războiul franco-prusac, la 2 septembrie 1870 Napoleon al III-lea capitulează la Sedan. Prusacii se îndreaptă spre Paris, apare Comuna din Paris, iar trupele din sud încep lupta împotriva lor. Titus Dunca, lipsit de mijloace materiale, își vinde ceasul de aur câștigat la concursul de tir și pleacă voluntar în Franța. La Marsilia face un apel emoționant pentru toți românii aflați pe pământ francez pentru a se înrola voluntari. La Cazinoul din Marsilia, în fața a 2000 de oameni, este felicitat de generalul Louis d'Aurelle de Paladinez, șeful diviziei militare și ulterior comandant al primei armate de Loara. În onoarea lui Dunca se strigă: Trăiască Franța! Trăiască România!³⁰

Titus Dunca, deși căpitan în armata italiană, pleacă pe front ca simplu soldat în armata Rinului, în Regimentul 1 Francitirori. Se evidențiază în bătăliile de la Soissons (lângă Reims), Changris și Villers Cotterets. Lângă Soissons încasează un glonț în piciorul stâng și o lovitură de sabie în șold. Români amintiți de Titus Dunca, alături de care a luptat: Vasile Moruzi Pechianu din Galați (19 ani) și Ioan Bistrițeanu din Transilvania, mort într-o ambuscadă la 8 septembrie, lângă Mulhouse. Dunca se aventurează în acțiuni periculoase. Într-una din acestea capturează un maior și opt ulani prusaci, acțiune pentru care este decorat de guvernul francez în septembrie 1870. Ziarele franceze din Paris și Marsilia („Figaro”, „L'Union”, „Petit Journal”) îl evidențiază pe tânărul voluntar român de 25 de ani. Regimentul 1 este decimat în lupte, din 640 de oameni rămân valizi abia 142, așa că este retras pentru refacere. La Paris, în refacere, îl întâlnește pe prințul Adam Sapieha, la a cărei evadare a avut un rol covârșitor în 1864, și pe generalul polonez Bosak-Hauke sub comanda căruia luptase în revolta poloneză. A fost ultima lor întâlnire, deoarece polonezul va cădea la Dijon în 1871, luptând alături de trupele lui Garibaldi venite în ajutorul noii republici franceze.

La 18 septembrie 1870 Parisul este înconjurat de prusaci, Gambetta reușește să evadeze cu un balon de aer cald. Apare un decret al republicii conform căruia ofițerii străini erau admiși în armata franceză. Astfel, Titus Dunca este admis în prima armată a Loarei cu gradul de locotenent, în Legiunea Străină (totuși, el era căpitan în armata italiană), în Corpul XV de armată condus de generalul La Motterouge, grad recunoscut la 2 octombrie 1870. În legiune mai erau voluntari polonezi, belgieni, americani, englezi, irlandezi, suedezi, danezi, maghiari, sârbi, spanioli, egipteni, ruși, abisinieni etc.

La începutul lunii octombrie, Corpul XV de armată este gata de luptă. Trei divizii de infanterie și una de cavalerie, cam 60000 de oameni, dar prost înarmați și echipați, încearcă despresurarea Parisului asediat, alături de alte unități franceze. Corpul XV este trimis pe dreapta Loarei pentru a apăra Orleans. După un marș

³⁰ Tiberiu Avramescu, *Un cavaler răătăcitor pe drumurile libertății: Titus Dunca*, în „Magazin istoric”, anul II, nr. 9 (18), București, septembrie 1968, pp. 80-81.

forțat de șase ore, intră în luptă la 10 octombrie pentru a opri armata generalului prusac von Tann. Lupta de la Artenay (la care participă activ și Titus Dunca) durează cinci ore, artileria franceză provoacă pierderi, dar cavaleria nu rezistă și trupele republicane sunt înfrânte. Apare problema retragerii în siguranță, pentru a salva ce se mai putea salva. Pentru acoperirea retragerii, dincolo de Loara, sunt lăsate la periferia orașului Orleans o unitate a Legiunii Străine, două batalioane de gardă mobilă și trei companii de zuavi, 3000 contra 15-16000 de prusaci rezistă eroic timp de zece ore, câștigând timpul necesar retragerii francezilor.

Titus Dunca luptă în cartierul Bannier, care va fi total distrus de prusaci. La amiază luptă pe terasa bisericii St. Paterne, alături de 80-100 de voluntari italieni, biserica ia foc în urma bombardamentului de artilerie. Se dau lupte de stradă, în fața statuii Jeannei D'Arc rezistă timp de patru ore. Dunca se întreabă dacă nu cumva au fost trădați de francezi, ulterior generalul La Motterouge este destituit. La ora 17.30 caporalul Moruzi cade rănit lângă Titus Dunca, acesta îl consideră mort. Lupta continuă, la ora 18.00 Titus Dunca cade rănit de explozia unui obuz strigând „Trăiască Republica! Trăiască România!”. Este ridicat de patru italieni care îl duc la ambulanță, chiar când atacă o șarjă prusacă care ucide pe unul dintre acei italieni, dar șarja este respinsă, astfel că Titus Dunca, rănit în pânțele, picior și coapsă este evacuat și salvat. Din cei 1490 de oameni din Legiunea Străină au ajuns la Blois abia 39, dintre care 5 ofițeri. Zuavii au avut pierderi și mai grele, din 390 au scăpat doar 16. Comandantul lui Dunca este ucis de nouă schije de obuz. Orleans va fi recucerit de francezi la 10 noiembrie. Va fi pierdut din nou la 5 decembrie, dar fără participarea lui Dunca, rănit. Moruzi reușește să scape și el³¹.

Rănilor lui Dunca nu sunt prea grave, în noiembrie este din nou gata de luptă. Este repartizat în armata Britaniei, fiind numit ordonanță a generalului Keratry, dar la foarte scurt timp revine la Tours unde este repartizat la Corpul XIX francez și este avansat căpitan, practic la gradul avut în armata italiană a lui Garibaldi. Face parte din statul major al generalului Antoine Chanzy, comandantul celei de-a doua armate de pe Loara. În bătălia de la Vendome, din 15 decembrie 1870, câștigată de francezi, este din nou rănit și trimis în refacere la Marsilia, unde îl cunoaște pe Jules Verne.

Sfârșitul războiului prin armistițiul din 28 ianuarie 1871 îl prinde aici. Participă la ședințele parlamentului francez, se reîntâlnește cu Victor Hugo și alți oficiali, inclusiv cu Garibaldi. Este trimis la trupele franceze din sudul țării, îndeplinește diferite funcții, dar în martie pleacă înapoi în țară³².

Războiul de independență (1877-1878)

Între 1871-1877 lucrează în țară ca inginer, se implică și în politică, dar fără a reuși să fie ales deputat. Totuși, ca fapt divers, la un moment dat, într-o dispută cu conservatorii, provoacă la duel pe 13 dintre aceștia, oferindu-se să lupte cu toți odată.

³¹ Idem, pp. 81-83.

³² *Ibidem*.

La 1877, când izbucnește Războiul de Independență, Titus Dunca, care a luptat în atâtea războaie în Europa, nu putea sta deoparte când propria sa țară intră în război. Nu era nevoie de îndemnul lui Garibaldi, cu care menține o vie corespondență, și care îi scrie să se implice în luptă. La 10 mai 1877 este șef al avanposturilor în regiunea Calafat, acolo unde vărul său, Iuliu Dunca, comanda artileria română. Conform legii din 16 mai 1877, ofițerii care își obținuseră gradul în armate străine sunt integrați în armata română cu gradul respectiv. Apare decretul din 8 iunie 1877, conform căruia Titus Dunca este admis cu gradul de căpitan, obținut în Legiunea Franceză, în Batalionul de Miliție Ilfov. Ia parte la operațiunile de bombardare ale pozițiilor turcești de dincolo de Dunăre, ca și adjutant al colonelului Matei Vlădescu, comandantul Diviziei de rezervă. Această divizie nu a luptat la Grivița la 30 august 1877, data căderii redutei cucerite de armata română, dar a luat parte la încercuirea și asedierea Plevnei, în vecinătatea Griviței. Ia parte la luptele de tranșee, rezistă încercării de spargere a încercuirii de către trupele turcești și asistă la capitularea lui Osman Pașa, care îi predă sabia colonelului român Mihai Cristodulo Cerchez, la 29 noiembrie 1877. Sunt luate prizoniere cinci batalioane turcești cu trei colonei, unitatea lui Dunca transportându-i dincolo de Dunăre.

Colonelul Vlădescu propune spre decorare 276 ofițeri și soldați pentru medalia „Virtutea militară” și 8 ofițeri pentru „Steaua României”. Primul pe listă pentru „Steaua României” este căpitanul Titus Dunca. Ulterior, prin Înaltul Decret 311/15.02.1878, este decorat cu medalia „Virtutea Militară” pentru *fapte meritorii de curaj și sâvârșite cu ocazia luptelor ce s-au succedat*.

Campania din Tunisia (1881-1882)

După câțiva ani în țară, Titus Dunca pleacă din nou ca voluntar în Legiunea Franceză, cu gradul de căpitan, unde participă la campania pentru ocuparea Tunisiei, sub ordinele generalului Breart. Ajunge în sudul Marocului și în Sudanul francez (actualul Mali) până în Niger. În 1882 revine definitiv în țară.

Sfârșitul

Sănătatea îi este șubrezită în urma atâtor campanii, războaie și răni. Lucrează ca inginer, a încercat să publice un ziar (cu denumirea „Înainte”), în 1880, fără succes. Ulterior, traduce piese de teatru (*Doi sergenți, Nerone*), chiar scrie și o piesă de teatru, *Învingător și învins*, despre Traian și Decebal, care se joacă de câteva ori la Iași, dar nu și la București. Tragedia îl lovește în 1896, când fiica lui cea mare, Alma Leonia Dunca, crescută de sora lui Constanța Dunca Șchiav și devenită una dintre cele mai frumoase domnișoare din elita budapestană, unde locuia atunci mătușa ei, moare într-un tragic accident, la 21 de ani (luase o doză prea mare de cocaină împotriva unei dureri de dinți)³³. A doua soție îi moare prin 1899-1900, la vârsta de 32 de ani, fapt care îl face să se izoleze tot mai mult, bolnav de neurastenii

³³ Tiberiu Avramescu, *Un cavaler rătăcitor pe drumurile libertății: Titus Dunca*, în „Magazin istoric”, anul II, nr. 10 (19), București, octombrie 1968, p. 88.

și amenințat de paralizie generală. Se plânge că neavând anii de pensie (fiind toată viața în campanii, majoritatea peste hotare) este nevoit să muncească așa bolnav. Este econom la spitalul din Pitești, moare bolnav și în lipsuri la 14 octombrie 1903, lăsând în urmă fiica din a doua căsătorie, Ada Ortansa Dunca, de 8 ani, elevă la azilul Elena Doamna. Încă nu împlinise 59 de ani.

Grade și decorații în diferite armate

1860: sergent major în armata română (la 15 ani);

1862: voluntar în armata italiană;

1863: locotenent în armata revoluționară poloneză, rănit în luptă (Miehow);

1866: căpitan în armata italiană, rănit în luptă (Bezzecca), decorat cu „Valoarea Militară”;

1870: locotenent, apoi căpitan în armata franceză, rănit de două ori în luptă (Orleans și Vendome);

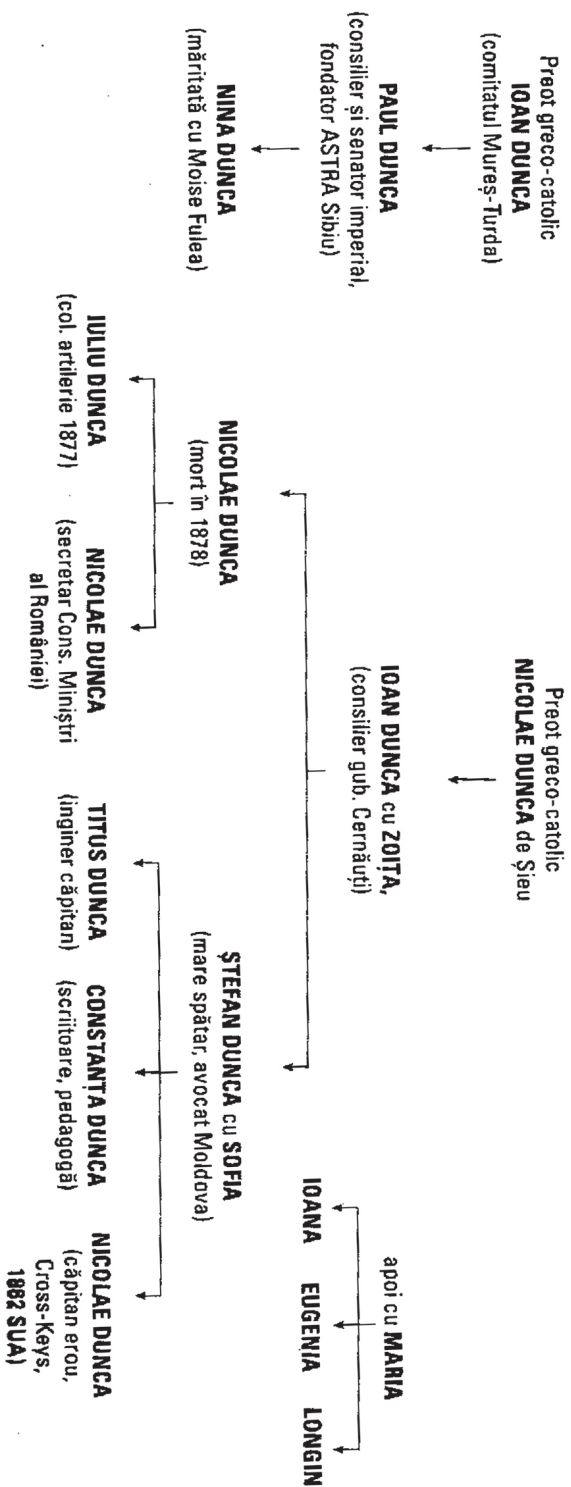
1877-1878: căpitan în armata română, decorat cu „Steaua României”;

1882: căpitan în Legiunea Franceză.

Concluzii

Familia de nobili maramureșeni Dunca de Șieu (de Sajo) s-a remarcat prin tradiții militare și bravură în luptă. Nici urmașii din ramura stabilită în Moldova, la începutul secolului al XIX-lea, nu a făcut excepție. În a doua jumătate a acestui secol, frații Dunca de Șieu s-au remarcat prin calitățile lor militare, alături de vărul lor primar. Aceștia au devenit eroi pentru cinci națiuni: vărul lor Iulius Dunca pentru Italia și România, Nicolae Dunca pentru Italia și Statele Unite ale Americii, iar Titus Dunca pentru Italia, Polonia, Franța și România.

O ramură a genealogiei familiei Dunca de Șieu

Arborele genealogic pe ramura moldoveană a familiei Dunca

FRAȚII DUNCA DE SAJO (ȘIEU), EROI PENTRU CINCI NAȚIUNI

Nicolae Dunca
(n. 1837 - d. 8 iunie 1862)

Constanța Dunca-Șchiau
(n. 16 februarie 1843 - d. 1923)

Titus Dunca
(n. 1845 - d. 1903)

Frații Dunca

Blazonul familiei Dunca de Sajo

Generalul Iuliu Dunca (1825-1907)

Din trecut.

Doi români în războiul Americii în 1861.

București, Decembrie 1914.

Eugeniu Ghica, înecat din viață zilele trecute, a luat parte activă în războiul Oseșiunii din America de Nord. Împreună cu dânsul se afla și Nicolae Dunca, care, cu puțin înainte, se acoperise de glorie în Italia, ca căpitan garibaldian. Erau amici.

Soarta voi ca Nicolae Dunca să cadă cu onoare, pe câmpul de onoare în luna Mai 1862.

Mama și sora acestuia se aflau în acel timp în Paris, unde d-șoara Constanța Dunca, ilustră scriitoare și conferențiară, își termina studiile literare și pedagogice. Fu dat lui Eugeniu Ghica să le comunice dureroasa știre.

Iată scrisoarea acestuia, ca răspuns la cererea surorii ca să-l dea amănunte asupra tristului eveniment. Ne-a fost procurată de di Aureliu Dunca, fratele mai mic al celui a cărui moarte eroică a făcut să se vorbească de patria lui, și în noul continent, unde România era așa de puțin cunoscută, în acea epocă.

Reproducem scrisoarea, ca una care pune în relief însușirile sufletești

a celui care a scris-o, și valoarea amicală pe care-l deplănge:

New-York, 30 Iulie 1862.

Domnișoară,

Scrisoarea d-voastră, oglindire vie a durerii ce resimțiti, m'a mișcat neînchipuit. Cine, cunoscând pe Nicu, ar putea să rămâne neînsător față cu nenorocirea ce l-a lovit? Ce să zic eu, eu care îl cunoșteam de aproape, îl apreciam, îl eram amic?

Dacă nu v'am dat îndată amănunte asupra durerosului eveniment, și m'am mulțumit numai să-l comunic d-nei Dunca, mama d-voastră, am făcut-o cugetând că poate ar fi mai bine să aștept timpul, acest mare consolator, să mai fi potolit violența primei d-voastre dureri.

Imi cereți prea crude amănunte, și mă întreb dacă poruncindu-mi să vă spun totul, sunteți în stare să și auziți totul. Deci, vă mărturisesc că mă supun cu regret.

În ziua marelui bătălii dela Crosskey, — un mic orșel din apusul Virginiei, — Nicu servea ca adjutant al general-simului Fremont; căci cu toate meritele lui, în adevăr excepționale, sau, mai bine zis, tocmai din pricina acelor merite, cari deșteptau invidia multora, nu putuse câpăta decât gradul de căpitan. Câtă să vă mai spun că dintre cei peste

treizeci ofițeri cari alcătuiau statul major Nicu era singurul cărui l se putea încredința misiunii în toată nădejdea, așa că el, și numai el, era acela care era însărcinat totdeauna să ducă ordinele generalului, pe diferitele puncte ale câmpului de bătălie.

Către seară, colonelul Albert, șeful statului major, îngrijat de violența focului ce se auzea la aripa stângă comandată de generalul Stahel, dădu ordin lui Nicu să încalce și să meargă în gâlp într'acolo, ca să aducă informații asupra celor ce se petreceau. Misiunea era dezastruoasă, deoarece cel însărcinat cu dânsa trebuia să cutorească frontul bătăliei, pe lungime de mai mulți kilometri.

Îndată ce primi ordinul, Nicu și plecă; plecă pentru a nu se mai reîntoarce, și acel cari l-au văzut plecând, l-au văzut pentru ultima oară!

Încet, încet focul se răli, și către 6 ore seara încetă. Răniții și morții fură culeși din toate părțile și trista corvadă se sfârși, fără să se fi dat de Nicu, cu toate căutările speciale și pline de ardore ce se ordonase. Acel cari țineau la dânsul, începeau deja să se liniștească, încredințați că fusese făcut prizonier, când fură crud și amar decepționați. Doi soldați izbutiseră să găsească și să aducă la bivouac corpul nelăsat în eroului dela Gasta. Două gloante în mijlocul pieptului.

Scrisoarea lui Ghica-Comănești către Constanța Dunca care descrie circumstanțele morții lui Nicolae Dunca (publicată în „Gazeta Transilvaniei”, 1915)

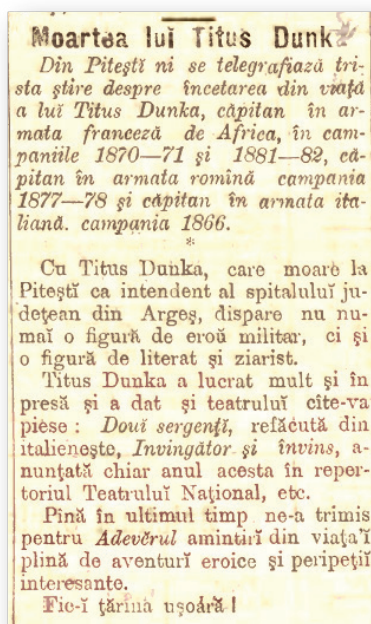
Bustul lui Nicolae Dunca din Vișeu de Sus

Mormântul lui Nicolae Dunca

Titus Dunca, schiță în „Adevărul”

Anunțul morții lui Titus Dunca în ziarul „Adevărul”

FAMILIA DOROȘ, CONTRIBUȚII DOCUMENTARE

Viorel CÂMPEAN *

Abstract: The Doroș Family. Documentary contributions. *This article is dedicated to several members of the Doroș family, an old Romanian family, with origins, it seems, in the historical Maramureș, in a village that has now disappeared. The prominent Doroș personalities presented in this article lived mainly in the Satu Mare and Maramureș counties, but held strong connections to Țara Oașului. Activating as priests, lawyers, notaries, or teachers, a number of members of this family gained their contemporaries' respect. The Doroș' descendants have ensured that this family's legacy is not forgotten.*

Keywords: *Greek Catholic priest Ioan Doroș, Greek Catholic priest Athanasie Doroș, Greek Catholic priest Nicolae Doroș, dr. Titu Doroș, Alexandru Doroș, Tarna Mare.*

Ne-am propus în cele ce urmează să vorbim despre una dintre familiile românilor din nordul țării, care s-au distins prin activitatea membrilor săi. Am putea afirma că aceștia și-au arătat nobilitatea nu prin blazoane și diplome ci printr-o atitudine autentic aristocratică, încercând să se pună în slujba comunităților unde membrii ei au deținut adeseori funcții de conducători.

Există ipoteza că familia Doroș și-ar fi avut originea în localitatea Doroslău (Dorozlo), astăzi dispărută, atestată însă documentar în 1421, localizată undeva între Giulești și Hărniciești, deci în Maramureșul istoric¹.

Primul membru al familiei despre care vom vorbi mai mult este preotul greco-catolic **Ioan Doroș**. S-a născut în 4 februarie 1851 la Târșolț, în familia cantorului-învățător Vasile Doroș și a Irinei Bura². Despre Vasile Doroș știm că s-a născut în 1830, era originar, probabil, din Târșolț și s-a căsătorit cu Irina Bura, născută în 1832, și ea localnică³. În Târșolț, locuiau pe ulița Pecieni, la numărul 179. În familia lor s-au mai născut copiii: în 1853 fiul Ștefan, decedat în același an⁴, în 1854 fiica Ana⁵, în 1857 gemenii Teodor și George⁶, care nu vor trăi decât câteva săptămâni⁷. În 1860 s-a născut fiul Vasile (viitor învățător)⁸, în 1863 Grigore (decedat în 1941)⁹, iar în 1866 fiica Maria¹⁰.

* Bibliotecar, doctor în istorie, Biblioteca Județeană Satu Mare; e-mail viorel_campean@yahoo.com.

¹ Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, volumul II, O-Z, București, Editura Academiei R.S.R., 1966, p. 318.

² Biroul Județean Satu Mare al Arhivelor Naționale (în continuare BJSmAN), *Colecția registrelor parohiale*, reg. 1591, f. 41v.

³ *Ibidem*, reg. 1591, f. 74v.

⁴ *Ibidem*, ff. 49v., 116.

⁵ *Ibidem*, f. 52v.

⁶ *Ibidem*, f. 58.

⁷ *Ibidem*, ff. 125 v., 126.

⁸ *Ibidem*, reg. 1592, f. 27.

⁹ *Ibidem*, f. 68.

¹⁰ *Ibidem*, f. 89.

În 26 iunie 1869 s-a născut fiul Nicolae, ajuns și el preot greco-catolic, asupra căruia vom reveni.

Înainte de tatăl lui Ioan, învățător la Târșolț era tot un dascăl cu numele Ioan Doroș, posibil bunicul părintelui Ioan.

Ioan Doroș a absolvit liceul la Beiuș în anul școlar 1869/1870. Între colegii din anul terminal i-am remarcat pe preoții greco-catolici Petru Caba, Ioan Clintoc (profesor câțiva ani la Beiuș), Vasile Anderco dar și pe viitorul mitropolit ortodox Vincențiu Mangra¹¹.

Înainte de hirotonire, Ioan Doroș s-a căsătorit cu Rozalia Bud. A fost hirotonit în anul 1875. Rozalia Bud făcea parte dintr-o familie preoțească, tatăl acesteia fiind preotul greco-catolic Ioan Bud. De menționat, mai întâi, ar fi faptul că Ioan Bud a fost paroh la Bixad, cel puțin din 1856 până când și-a dat obștescul sfârșit. Tatăl Rozaliei s-a născut la Baia Mare, în anul 1811, făcând parte din familia Bud de Budești, înnobilită de către Matei Corvin în 1481, apoi de Ulászlo în anii 1494 și 1510¹². Calitatea nobiliară a acestei familii a fost recunoscută în cercetările efectuate în anii 1749-1769¹³. Consacrarea lui Ioan Bud în treapta preoției a avut loc în 1836¹⁴. Mama Rozaliei Bud se trăgea dintr-o familie de origine franceză, care i-a dat printre alții pe episcopul de Kossice Ioan Perger¹⁵. Ioan Bud a păstorit o lungă perioadă la Sat-Șugatag, unde s-au născut cei mai mulți dintre cei cinci copii ai familiei, iar în ultimii ani din viață a funcționat ca paroh la Bixad. În această calitate a repausat în 14 decembrie 1859, la Bixad fiind și înmormântat¹⁶. Dintre frații Rozaliei îi amintim aici pe ilustrul vicar al Maramureșului, istoricul și folcloristul Tit Bud, precum și pe Corneliu Bud, paroh peste un sfert de veac la Gherța Mare¹⁷.

Ioan Doroș a slujit mai întâi ca administrator interimar la Mireșu Mare¹⁸. Din 1886 a fost administrator, apoi paroh în Slatina (în prezent, Solotvino, Ucraina) cu filia Ocna Slatina¹⁹, până după Marea Unire. După ce o lungă perioadă de timp

¹¹ Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș. 1828-1928. Cu o privire asupra trecutului Românilor din Bihor*, Beiuș, Tiparul Tipografiei „Doina”, 1928, p. 184.

¹² Ioan cavalier de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, ediția a II-a, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Societății culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă”, 2003, p. 47.

¹³ Pál Joódy, arhivar principal comitatens, *Cercetarea calității de nobil în comitatul Maramureș. Anii 1749-1769*, ediția a II-a revăzută și adăugită de Vasile Iuga de Săliște, (traducere din limba maghiară), Cluj-Napoca, Editura Societății Culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă”, 2003, p. 58.

¹⁴ *Șiematismulu Veneratului Cleru a nou înființatei diecese a Gherlei pre anulu dela Christosu 1867*, Gherla, 1867, p. 225.

¹⁵ Dumitru Pop, *Folcloristica Maramureșului*, București, Editura Minerva, 1970, pp. 71-72.

¹⁶ Viorel Câmpean, *Preoți din Sătmăre*, manuscris.

¹⁷ Pentru familia Bud vezi articolele: Viorel Câmpean, *Legăturile cărturarului Tit Bud cu Sătmăreul și sătmărenii*, „Confluente”, Satu Mare, anul III, nr. 3 (6), ianuarie 2008, pp. 39-40; Idem, *Bud de Budești, o mare familie preoțească cu origini nobiliare*, în „Informația de duminică”, Satu Mare, 5 august 2007.

¹⁸ *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Szamosújváriensis graeci ritus catholicorum pro anno a Christo nato 1877*, Gherla, Typis Typographiae Dioecesane, 1877, p. 112.

¹⁹ Vasile Moldovan, *Vizitație canonică în Maramureș, 27 Iunie-24 Iulie 1913*, Blaj, Tiparul Seminarului Greco-Catolic, 1913, p. 157.

a fost notar al districtului, ulterior a deținut și funcția de protopop al districtului Sighet²⁰.

Preotul Ioan Doroș a avut o familie frumoasă. Cei mai cunoscuți copii ai săi au fost Athanasie, care i-a urmat menirea de preot greco-catolic, și Titu, avocat, despre care vom vorbi mai pe larg. Tot în familia lui s-au născut copiii: Nicorel (mort pe front în Primul Război Mondial), precum și fiicele Valeria (este mama preotului Tit Borca, slujitor pe meleaguri sătmărene, la Prilog și Tarna Mare), Felicia (căsătorită cu preotul Mihail Doboși) și Marta.

Familia preotului protopop Ioan Doroș

Sub supravegherea, conducerea și prin munca sa neprecupețită s-a zidit frumoasa biserică de piatră din Slatina, cu admirabilul ei iconostas. Episcopul Mihail Pavel a fost un mare susținător și sprijinitor al acestei biserici. Ioan Doroș a înființat la Ocna Slatina un cor bisericesc de plugari români, care a cântat la înmormântarea episcopului de pie amintire Mihail Pavel (1 iunie 1902). Mai târziu, fiul său Athanasie, profesor de religie la liceul din Sighet, a înființat un cor identic în Slatina „Corul Athanasian al plugarilor din Slatina Marmației MCMX”. În anul 1912, revista „Luceafărul” saluta activitatea deosebită a formațiunii corale; informațiile fuseseră furnizate redacției de către vicarul Tit Bud .

În unele duminici, după vecernie, s-a ocupat de catehizarea și alfabetizarea țăranilor, ceea ce constituie un fapt laudabil ținând cont de împrejurările politice de opresiune națională din acele vremuri. De asemenea, s-a mai ocupat de întreținerea școlii primare greco-catolice, pe care a refăcut-o, și de casa parohială.

Ioan Doroș a fost unul dintre colaboratorii efemerei, dar atât de merituoasei prime publicații în limba română, apărută în ținuturile noastre, „Gutinelul”. A publicat în această „foaie” cântece de dragoste și strigături „de sub piatra Gutuiului”²¹.

²⁰ *Șematismul Veneratului Cler al Diecezei Greco-Catolice Române de Gherla pe anul 1914*, Gherla, Tipografia Diecezană, 1914, p. 261.

²¹ Dumitru Pop, *op. cit.*, p. 47.

Corul din Slatina

În anul 1910 s-a numărat printre membrii fondatori ai Băncii „Maramureșana”, făcând parte din comitetul de reviziune²².

Are interesante consemnări asupra declanșării „Războiului cel mare”, acolo, în ținutul Maramureșului istoric din dreapta Tisei²³.

Un document precizează faptul că în 27 noiembrie 1918 Reuniunea învățătorilor români din comitatul Maramureș, împuternicește prin preotul Ioan Doroș pe învățătorii Ion Bîlțiu-Dăncuș din Slatina și Grigore Ciple din Ieud să participe cu vot decisiv la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia²⁴. Este de remarcat faptul că la 1 decembrie 1918, în Alba Iulia, fusese prezent și protopopul Slatinei, Ioan Doroș, care a fost ales între membrii Marelui Sfat Național Român²⁵. Dar, după cum se știe, la Alba Iulia a fost prezent și parohul Tarnei Mari, fiul părintelui Ioan Doroș, Athanasie²⁶.

Părintele Ioan Doroș a fost obligat să plece din Slatina, comună rămasă la Cehoslovacia, din cauza multor motive, opresiuni, jigniri. A fost mutat în Sat-Șugatag, unde a fost paroh între anii 1920 și 1923. A repausat în ziua de 3 februarie 1923 în casa fiului său Titu, în Sighet²⁷. Este înmormântat în Sighetu Marmăției, alături de fiul său Titu și nora sa.

Din descrierile celor care l-au cunoscut știm că avea înălțimea de 175 cm, era

²² „Unirea”, anul XX, nr. 48, Blaj, 26 noiembrie 1910, p. 397.

²³ Ilie Gherheș, *Comemorare 100 de ani de la declanșarea Marelui Război: Primul Război Mondial în Maramureș (I, II)*, în „Familia Română”, Baia Mare, anul 14, nr. 1 (52), martie 2014, pp. 109-114; *Ibidem*, anul 15, nr. 4 (55), decembrie 2014, pp. 222-224.

²⁴ *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională: Documente. 1848-1918*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului din R.S.R., 1981, doc. 189, pp. 348-349.

²⁵ Ioan Georgescu, *George Pop de Băsești. 60 de ani din luptele naționale ale românilor transilvăneni*, Oradea, Editura Asociația culturală ASTRA, 1935, p. 201; *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională: Documente. 1848-1918*, București, 1981, doc. 193, pp. 352-353.

²⁶ Viorel Câmpcean, Viorel Ciubotă, Diana Kinces, *Românii sătmăreni și Marea Unire. Dicționar de personalități*, Baia Mare, Editura Surorilor Lauretane, 2018, 208 p.

²⁷ *Șematismul Veneratului Cler Român Unit al Diecezei de Gherla pe anul 1925. De la înființarea Episcopiei anul 72. Dela Sfânta Unire a românilor cu biserica Apostolică a Romei anul 225*, Gherla, Tipografia Diecezană, 1925, p. 88.

brunet, purta barbă călugărească. Era un bun predicator, cu o frumoasă pregătire intelectuală. Copiilor săi le trimitea la liceu traduceri în ciornă a lecțiilor de latină. A fost un om de o admirabilă noblete sufletească.

În organul informativ al AGRU-lui din Maramureș a apărut în anul 1939 un articol elogios privitor la viața și activitatea părintelui Ioan Doroș²⁸.

Fratele său, **Vasile Doroș**, s-a născut în anul 1860 la Târșolț, după cum am văzut. S-a căsătorit cu Etel Fejes și a avut o familie numeroasă. La data morții îi trăiau copiii: Maria (căsătorită cu Petru Ivánovits), Alexandru, Roza (căsătorită cu Petru Papp), Ileana (căsătorită cu Ivan Ivánovits), Irina, Ana, Vasile și Alexandru. A fost casier al Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Maramureș. A decedat în 18 decembrie 1915, fiind înmormântat la Sighet²⁹.

La 26 iunie 1869 se naștea în Târșolț, în familia cantorului-învățător Vasile Doroș și a Irinei Bura, un băiat cu numele **Nicolae**. Liceul l-a urmat la piariști în Sighet, absolvind în anul 1889³⁰. A urmat apoi studii teologice la Gherla și a fost hirotonit în anul 1893.

La început, a funcționat în calitate de catehet la Liceul din Sighet³¹. A slujit multă vreme la Breb, începând din 2 aprilie 1901. Mulți ani, la școala confesională din Breb învățător a fost fratele său, Vasile. Împreună au depus o frumoasă activitate, numărul mare al știutorilor de carte fiind elocvent³². S-a zbatut mult pentru deșteptarea poporului, inclusiv prin răspândirea de „foi” românești³³.

În anul 1906 a fost prezent, alături de nepotul Athanasie, pe atunci teolog, și de alți cinci săteni din Breb, la expoziția națională de la București.

A rămas văduv prin 1913, astfel că în 1914 îl găsim în calitate de capelan al vicarului Tit Bud la Sighet, pentru ca în 1925 să fie paroh la Sat-Șugatag. A venit în această parohie după repausarea fratelui său mai mare, preotul Ioan Doroș, care a slujit pentru ultima oară la Sat-Șugatag.

A fost unul dintre fruntașii național-țărăniști din zonă, în anul 1937 fiind cap de listă la alegerile locale³⁴. În anul 1938 încă era slujitor în parohia maramureșeană Sat-Șugatag.

Alexandru Doroș s-a născut în anul 1880, la Breb, în familia învățătorului Vasile Doroș. A studiat la Sighet, Beiuș și Budapesta.

După Marea Unire a venit la Satu Mare. S-a implicat în toate palierele societății românești din oraș. În anul 1924, Casina română din localitate și-a ales un nou conducător, după demisia „irevocabilă” a directorului Băncii Naționale, Dumitrescu. Judecătorul Moiş a refuzat, astfel că a fost numit Alexandru Doroș,

²⁸ „Dumineca”, anul XVI, nr. 20, Sighetu Marmăției, 14 mai 1939, pp. 2-3.

²⁹ Informații din necrologul învățătorului Vasile Doroș, aflat într-o colecție particulară.

³⁰ *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Szamosujváriensis graeci ritus catholicorum pro anno a Christo nato 1900*, Gherla, Typis Typographiae Dioecesane, Gherla, p. 300.

³¹ *Ibidem*.

³² Vasile Moldovan, *op. cit.*, p. 185.

³³ Tit Bud, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile și mănăstirile române din Maramureș, din timpurile vechi până în anul 1911*, Gherla, [cu literele tipografiei diecezane], 1911, p. 33.

³⁴ „Dimineața”, anul 33, nr. 10972, București, 9 iulie 1937, p. 12.

care era de profesie judecător³⁵.

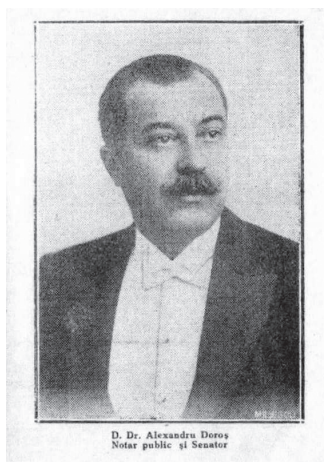
A fost președinte de tribunal până în anul 1922. După aceea a fost avocat, până în vara anului 1926 când devine notar public la Satu Mare³⁶. A făcut parte din mișcarea națională românească³⁷.

A fost membru în consiliile de administrație ale unor bănci românești din Satu Mare, precum Casa Națională S.A. și Banca Română S.A.³⁸. A predat la Liceul „Mihai Eminescu” din Satu Mare, între 1923 și 1925, ca profesor auxiliar de drept³⁹.

În anul 1926, după cum se știe, Ilie Carol Barbul a fost numit prefect. Făcând parte și el din formațiunea averescană, Alexandru Doroș a fost numit inspector administrativ⁴⁰. A fost și ajutor de primar la Satu Mare, iar în timpul guvernării Iorga a fost ales senator.

În cursul lunii iunie 1935 președintele Ligii Antirevizioniste, Flaviu Șuluțiu, părăsește județul Satu Mare, astfel că va fi urmat la conducere de către vicepreședintele de până atunci, notarul public dr. Alexandru Doroș⁴¹. În luna decembrie a anului 1936 a avut onoarea să țină un discurs la sfințirea monumentului dr. Vasile Lucaciu din Satu Mare⁴².

După dictatul de la Viena s-a refugiat la Lugoj, unde îl găsim în anul 1941 ca notar public⁴³.

³⁵ „Satu Mare”, anul VI, nr. 8, Satu Mare, 3 februarie 1924, p. 3.

³⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 120, București, 4 iunie 1927.

³⁷ Vasile Iuga de Săliște, *Oameni de seamă ai Maramureșului. Dicționar 1700-2010*, Cluj-Napoca, Editura Societății Culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă”, 2011, p. 1228.

³⁸ Claudiu Porumbăcean, *Sistemul bancar sătmărean interbelic (1919-1939)*, în „Satu Mare. Studii și comunicări”, Satu Mare, vol. XXIX/II, 2013, pp. 93, 99.

³⁹ *Anuarul al X-lea al Liceului de Stat „Mihail Eminescu” din Satu Mare pe anul 1928/1929*, Satu Mare, Librăria D. Șuta, 1929, p. 40.

⁴⁰ „Satu Mare”, anul VIII, nr. 27, Satu Mare, 4 aprilie 1926, p. 4.

⁴¹ „Nord-Vestul”, anul I, nr. 15-18, Baia Mare, 15 august 1936, p. 45.

⁴² „Universul”, anul 53, nr. 224, București, 15 august 1936, p. 10.

⁴³ „Monitorul Oficial”, Partea 2, anul 109, nr. 197, București, 21 august 1941.

Primul născut în familia părintelui Ioan Doroș, a fost **Tit (Titu)**. A văzut lumina zilei la 1 septembrie 1879, în Slatina, unde tatăl său era paroh. Școala primară a urmat-o în localitatea natală, cu învățătorul Ioan Vancea. Studiile secundare le-a început la Sighet dar le-a continuat la Beiuș, unde avea să absolve liceul în anul 1898⁴⁴.

Tit Doroș, absolvent de liceu și avocat

Studiile de drept le-a urmat la Cluj. Și-a ales cariera de avocat, în procese apărându-i, în special, pe români. A fost căsătorit cu Amalia Mosolygo, originară dintr-o veche familie de preoți greco-catolici.

A făcut parte din mișcarea de emancipare națională și culturală a românilor care au făurit Marea Unire. S-a remarcat în înființarea Institutului de credit „Banca Maramureșeană”. A animat și a întărit activitatea „Astreii” din părțile Sighetului⁴⁵.

A avut, de asemenea, merite în organizarea C.N.R. și a gărzilor naționale în noiembrie 1918, la Sighet⁴⁶. În efervescența creată de înălțătorul moment al unirii, alături de Vasile Chindriș a redactat „Sfatul”, organul oficios al C.N.R.⁴⁷. Pentru meritele sale, puse în slujba națiunii a fost decorat cu „Steaua României” în grad de ofițer.

A intrat în politică după Marea Unire, astfel știm că a făcut parte din conducerea grupării averescanilor, în 1926 deținând funcția de prefect al județului Maramureș, iar în 1928 era președintele organizației județene. Între anii 1919 și 1926 a fost profesor de drept și de instrucție civilă la Liceul „Dragoș Vodă” din Sighet⁴⁸. A decedat la 3 iulie 1934⁴⁹.

Putem spune că de cea mai frumoasă recunoaștere din familia Doroș s-a bucurat **Athanasie**, căruia comunitatea din Tarna Mare i-a ridicat un bust, iar o

⁴⁴ Constantin Pavel, *op. cit.*, p. 253.

⁴⁵ Valeriu Achim, *Nord-vestul Transilvaniei – cultură națională – finalitate politică. 1848-1918*, Editura Gutinul, Baia Mare, 1998, p. 131.

⁴⁶ *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională: Documente. 1848-1918*, București, 1981, doc. 167, 184, pp. 315-316, 343.

⁴⁷ Mircea Popa, *Aspecte ale presei culturale maramureșene din perioada interbelică*, în „Maramureș vatră de istorie milenară”, III, Cluj-Napoca, 1997, p. 326.

⁴⁸ Vasile Iuga de Săliște, *op. cit.*, p. 377.

⁴⁹ „Dimineața”, anul 30, nr. 9891, București, 12 iulie 1934, p. 3.

intelectuală devotată localității, a publicat un demers monografic⁵⁰, după ce, cu câțiva ani înainte, alocase numeroase pagini familiei Doroș într-un volum dedicat personalităților din Tarna Mare⁵¹.

Athanasie Doroș a văzut lumina zilei în 14 august 1886, la Slatina, ca fiu al protopopului Ioan Doroș din Sighet și al Rozaliei Bud. A urmat cursurile Liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș, absolvind în anul 1904⁵². Teologia a absolvit-o la Seminarul Greco-Catolic din Gherla, fiind hirotonit în 1910. Frumoasa perioadă a studenției îl găsește pe Athanasie în mijlocul „falangei tineretului maramureșean, crescută în spirit românesc”, falangă compusă din Gavrilă Iuga, Vasile Filipciuc, Ilie Chindriș, Alexandru Ciplea, etc⁵³. A frecventat și cursurile Facultății de Filologie din Cluj.

Legătura sa trainică cu părțile oșenești începe prin căsătoria cu Elisabeta Covaci (născută în 1891, la Potău), fiica preotului paroh din Tarna Mare, Antoniu Covaci, și a Mariei Anderco. De notat că ambii părinți ai soției proveneau din vechi familii nobiliare și preoțești române. Căsătoria a fost oficiată în 14 aprilie 1910, în localitatea de domiciliu a miresei, Tarna Mare.

Tinerii soți Athanasie și Elisabeta Doroș

Între 1910-1918 a funcționat ca profesor de limba română în cadrul liceului piariștilor din Sighet⁵⁴. Prin înființarea acestei instituții catolice s-a urmărit contracararea influenței școlii reformate din orașul maramureșean. Aplicarea acestui plan a fost de bun augur pentru românii din zonă, care erau lipsiți de școli,

⁵⁰ Doina Molnar, *Athanasie Doroș. Preotul greco-catolic. Eroul Unirii de la Tarna Mare*, Satu Mare, Editura Citadela, 2016, 198 p.

⁵¹ Idem, *Pași prin biografii târnărene*, Cluj Napoca, Editura Risoprint, 2011, 220 p.

⁵² Constantin Pavel, *op. cit.*, p. 257-258.

⁵³ Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, ediția a II-a, Baia Mare, Editura Gutinul, 1997, p. 178.

⁵⁴ *A Máramaroszigeti kir. kath. Főgimnázium Értésítője tanévrol (Anuarul liceului piarist din Sighetu-Marmației)*, Sighetu Marmației, 1915, p. 17.

deși formau majoritatea populației ținutului. De aceea, afluența românilor înspre clasele gimnaziului catolic a constituit un proces firesc⁵⁵.

În vara anului 1918, preot militar fiind (preot confesor cu gradul de căpitan), e numit administrator parohial la Tarna Mare, în locul socrului său, repausat în luna aprilie a aceluiași an.

În 1 Decembrie 1918 a fost prezent la Adunarea Națională de la Alba Iulia, făcând parte din cei 81 de delegați sătmăreni⁵⁶. În fruntea celor din zona de nord a județului Satu Mare (comitatul Ugocea pe atunci) se afla Athanasie Doroș, însoțit de stegarul Adrian Tomoioagă și de soldatul Vasile Gele din Turț⁵⁷.

Mare trebuie să fi fost dezamăgirea parohului Tarnei, deopotrivă și a enoriașilor, după marea bucurie de la Alba Iulia. Localitățile acestea ale nordului fuseseră lăsate statului cehoslovac. Nu a avut liniște însă Athanasie Doroș până nu a reușit să îndrepte eroarea istoriei.

La 20 mai 1920 a redactat petiția locuitorilor din Tarna Mare și Valea Seacă, iar în 27 mai 1920 a sătenilor din Bocicău, adresate Comisiei române pentru revizuirea frontierelor, de la București, condusă de generalul Petalla. S-a spus despre Athanasie Doroș că „a mutat granițele din loc!” Într-adevăr, demersurile sale au fost încununate de succes, în 4 mai 1921 încheindu-se la Praga convenția între România și Cehoslovacia, republica cehoslovacă cedând teritoriul de la sud de Tisa locuit de români, în schimbul a trei sate. Solemnitatea schimbului de teritorii s-a făcut la Tarna Mare în 30 iunie 1921, în mijlocul însuflețirii generale părintele Athanasie Doroș oficiind o slujbă religioasă. La intrarea în localitate s-a ridicat un arc de triumf cu inscripția: „Bine ai venit, România Mare”⁵⁸.

În anii următori a redactat memorii pentru retrocedarea către România a unor sate din plasa Ugocea, situate la sud de Tisa, cu populație preponderent românească, demersuri rămase însă fără rezultat.

Athanasie Doroș a fost un adevărat animator cultural pentru zona oșenească. Are meritul de a fi înființat, în 1925, despărțământul Ugocea al „Astrei”. Între anii 1925-1930 a pus bazele filialei Tarna Mare a Băncii „Albina”.

De asemenea, merită menționată străduința sa de a înființa biblioteci sătești în zona Oașului, în 1934 la Tarna Mare inaugurându-se un asemenea lăcaș de cultură, rod al străduințelor lui Athanasie Doroș. Peste ani, în 1997, lăcașul va primi numele celui care i-a inspirat înființarea. În același an 1997, post-mortem, Athanasie Doroș a primit din partea oficialităților locale titlul de cetățean de onoare, pe casa parohială din Tarna Mare fiind așezată o placă comemorativă, întru veșnica aducere aminte a reîntregitorului.

Din anul 1926 a fost numit paroh, până atunci fiind administrator parohial⁵⁹.

⁵⁵ Remus Câmpeanu, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 166.

⁵⁶ Viorel Ciubotă, Doru Radosav, *1918 în Sătmărean*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1996, p. 93.

⁵⁷ Doru Radosav, *Oșenii la Alba Iulia*, în „Cronica sătmăreană”, Satu Mare, 25 noiembrie 1983.

⁵⁸ *Rectificarea graniței Maramureșului*, în „Adevărul”, București, 5 iulie 1921.

⁵⁹ „Curierul creștin”, anul VIII, nr. 20, Gherla, 15 octombrie 1926, p. 100.

A repausat în 27 iunie 1932, fiind înmormântat în curtea bisericii din Tarna Mare, alături de socrul său, părintele greco-catolic Antoniu Covaciu ⁶⁰.

Încheiem articolul nostru cu scurte prezentări ale biografiilor copiilor lui Athanasie Doroș. Primul născut, **Liviu** (1911-1986), a absolvit Facultatea de Drept. Fiind căsătorit cu o farmacistă, au devenit patronii unei farmacii în apropiere de Brăila. Naționalizarea i-a lăsat fără farmacie, dar nu a fost cel mai grav lucru care i s-a întâmplat. În anul 1952 a fost arestat pentru 10 ani. Umilit și îmbolnăvit în acești ani, a trăit o viață retrasă. A fost preocupat de istoria familiei, rămânându-i în memorie poveștile bunicului său Antoniu Covaci care a fost student teolog la Viena în anii când și Eminescu a studiat acolo. Se pare că au existat și mărturii documentare (o fotografie chiar) despre prietenia dintre tânărul teolog sătmărean și cel care avea să devină poetul nostru național⁶¹.

Sever Nicolae (1912-2006), a absolvit, de asemenea, Facultatea de Drept și Institutul de Științe Administrative. A fost angajat ca funcționar public la primăriile din Satu Mare și Ploiești. Refugiat după dictatul de la Viena, a fost încorporat, luptând în Peninsula Crimeea. A fost decorat cu medalia „Bărbăție și Credință” cu spade, clasa a III-a. Peste 30 de ani a fost șef serviciu în cadrul Întreprinderii Comunale Satu Mare. Unul dintre cei trei copii ai săi poartă numele Athanasie⁶².

Leontina Iuliana (1914-?), căsătorită cu Nicolae Pop, șef al gării Halmeu, are meritul de a fi păstrat memoria tatălui lor, fiind principala organizatoare a comemorării a 50 de ani de la decesul acestuia⁶³.

Sabin (1924-1994), refugiat după dictatul de la Viena la Turnu Severin, împreună cu sora lui, Veturia, au fost deportați în Rusia, vreme de doi ani, ei fiind înlocuitori pentru doi tineri germani, al căror tată, influent în oraș, a putut opera această modificare. Venit slăbit din deportare, a reușit totuși să urmeze studii de limba română și filosofie la București. După absolvire a predat multă vreme la Liceul „Mihai Eminescu” din Satu Mare.

Veturia Ana Cosma (1926-?), după drama trăită alături de fratele Sabin, a obținut bacalaureatul. Și-a întemeiat o familie cu inginerul constructor Ioan Cosma și nu și-a uitat niciodată meleagurile natale, Tarna Mare⁶⁴.

Lucian Gavrilă (1927-1982), a fost crescut de două mătuși din Satu Mare. A obținut brevetul de pilot de aviație dar a fost și antrenor de baschet, trăind la Năvodari⁶⁵.

Angela Maria (1929-?), a absolvit Facultatea de Farmacie din București. A fost căsătorită cu inginerul Simion Mălăescu. Deși mezină, a devenit lidera

⁶⁰ George Vulturescu, *Cultură și literatură în ținuturile Sătmăruului. Dicționar 1700-2000*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2000, p. 77.

⁶¹ Doina Molnar, *Athanasie Doroș. Preotul greco-catolic. Eroul Unirii de la Tarna Mare*, Satu Mare, Editura Citadela, 2016, pp. 105-107.

⁶² *Ibidem*, pp. 106-108.

⁶³ *Ibidem*, pp. 109-110.

⁶⁴ *Ibidem*, pp. 111-112.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 112.

familiei, prin dragostea și atașamentul față de memoria tatălui său și pentru cinstirea strămoșilor din familiile Doroș și Covaci, îndeosebi la Tarna Mare. A fost o fire energică, își susținea cu fermitate punctele de vedere. A condus o farmacie până către finalul vieții⁶⁶.

Încheiem acest articol dedicat câtorva membri ai familiei Doroș precizând că devotamentul copiilor și nepoților părintelui Athanasie Doroș pentru cinstirea înaintașilor lor este exemplară.

Pr. Athanasie Doroș, locul de veci și bustul de la Tarna Mare

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 114-116.

LUPTA DR. VASILE LUCACIU ÎMPOTRIVA EPISCOPIEI DE HAJDÚDOROG. O NOUĂ ÎNCERCARE DE MAGHIARIZARE A ROMÂNILOR

Adriana ZAHARIA*

Abstract: *Dr. Vasile Lucaciu's Fight Against the Diocese of Hajdúdorog. A New Attempt to Magyarize the Romanians. In 1912, the Diocese of Hajdúdorog was established, an action considered by many as yet another attempt to Magyarize the Romanians in Transylvania, as a number of Romanian communes would have been annexed to this newly created Diocese. Thus, in protest, a congress was organized in Alba Iulia. Various Romanian personalities delivered speeches during the event, denouncing the Magyarization plans, and emphasizing the importance of preserving the Romanian identity. Dr. Vasile Lucaciu highlighted the dangers posed by this new Diocese. In his speech, Lucaciu appealed to the symbols and historical heritage of the Romanians. Iuliu Maniu, as Lucaciu, also condemned the Magyarization plans and called for action to defend the Romanian identity. After the Diocese was officially established on June 8, 1912, and even though the larger situation was unfavorable for the Romanian cause, Lucaciu appealed at the Holy See, to little positive consequence. More so, Hungarian authorities began persecuting those who opposed the new ecclesiastical realities.*

Keywords: *Hajdúdorog Episcopate, Dr. Vasile Lucaciu, magyarization, congress, Alba Iulia, Romanian identity.*

În anul 1912 a fost înființată Dieceza de rit greco-catolic Hajdúdorog din Ungaria, o acțiune considerată de mulți ca fiind o nouă încercare de maghiarizare a românilor din Imperiul Austro-Ungar¹. La scurt timp, liderii românilor au organizat un congres la Alba Iulia, în semn de protest față de anexarea comunelor românești la această Dieceză, dr. Vasile Lucaciu fiind printre cei dintâi care au evidențiat pericolele reprezentate de această nouă instituție. După ce Dieceza a fost oficial înființată pe 8 iunie 1912, Lucaciu a mers la Roma pentru a discuta problema la Vatican, dar contextul era deja nefavorabil pentru români. Autoritățile au început să-i persecute pe cei care se opuneau noilor realități eclesiastice.

În Dieceza Hajdúdorog sunt încorporate forțat 83 de parohii: 44 de la Dieceza de Oradea; 4 de la Dieceza de Gherla; 35 parohii de la Arhiepiscopia de Făgăraș și Alba Iulia – Vicariatul Secuilor. Episcopul Munkácsului, Anton Papp, a fost desemnat să se ocupe de administrarea diecezei prin intermediul vicarului

* Jurnalist, doctor în istorie, Informația Zilei, Satu Mare; e-mail: adrizaharia@yahoo.com.

¹ Tema din prezentul studiu a fost abordată și în teza de doctorat: Maria-Adriana Zaharia, *Dr. Vasile Lucaciu (1852-1922), activitatea culturală și politică*, susținută la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie, Cluj-Napoca, 16 iulie 2022, în Capitolul 8. *Activitatea dr. Vasile Lucaciu între anii 1896-1914, Episcopia de Hajdúdorog, o nouă încercare de maghiarizare*; Vezi și Adriana Zaharia, *Dr. Vasile Lucaciu (1852-1922), activitatea culturală și politică*, Satu Mare, Editura Solstițiu, 2023, pp. 307-313. Textul prezentului studiu a suferit modificări, iar Anexele nu au mai fost publicate.

Iaczkovics Mihályi, de origine ruteană². Dintre parohiile luate de la Oradea și Gherla, în 22 de parohii ce aparțineau de comitatul Sătmar, slujba se ținea doar în limba română³.

Ca o noutate, în demersurile de înființare a Episcopiei de Hajdúdorog nu au mai fost parcurse procedurile standard. Factorul decizional principal la înființarea unei episcopii noi era, în arhitectura instituțională a Sfântului Scaun, Congregația de Propaganda Fide, dar în cazul de față Congregația a fost complet ocolită, acest rol fiind preluat de către guvernul de la Budapesta. Totul s-a rezolvat între ambasadorul austro-ungar, Nunțiatura papală de la Viena și papa Pius al X-lea, care s-a implicat personal⁴.

Guvernul maghiar și-a prezentat intențiile la conferința episcopilor de la Budapesta, ținută în noiembrie 1911. Sunt prezenți: episcopul de Oradea Demetriu Radu, canonicul Ioan Georgiu din Gherla și Vasile Hossu, pe atunci episcop de Lugoj. Mitropolitul Victor Mihály a lipsit invocând starea de sănătate precară și vremea nefavorabilă.

În zilele de 8–9 februarie 1912 are loc a doua conferință a episcopilor la Budapesta, pentru definitivarea înființării episcopiei. Episcopul de Oradea Demetriu Radu susține că nu a știut acest aspect foarte important și anume că vor fi anexate și parohii românești. Reprezentantul Vaticanului la Viena, Rossi Stockalper, infirmă poziția episcopului român, afirmând că i-au fost prezentate inclusiv hărți cu parohiile ce urmau să fie încorporate la noua dieceză⁵. Constrâns de situație, mitropolitul Victor Mihály convoacă la Blaj conferința episcopilor, ținută în zilele de 17-19 februarie 1912. De data aceasta sunt implicați politicieni și intelectuali români din Transilvania. S-a vorbit inclusiv de revenirea unor parohii greco-catolice la ortodoxie. Alexandru Vaida-Voevod compară momentul cu anul 1700, dar în sens invers.

Deznaționalizare, acesta este cuvântul cheie prezent în toate disputele și folosit deopotrivă de români și de maghiari cu referire la controversata episcopie. Presa românească se implică în această chestiune publicând pozițiile românești. Subiectul este dezbătut în ziarele „Unirea” din Blaj, „Românul” și „Tribuna” din Arad, „Gazeta Transilvaniei” din Brașov, „Drapelul” din Lugoj⁶.

Sătmărenii sunt printre primii care reacționează și organizează manifestări împotriva acestei episcopii. Ziarul „Românul” din Arad, în ediția de miercuri, 22 februarie/6 martie 1912, scrie că „în numele a 5000 de credincioși greco-catolici s-a ținut zilele trecute la Sătmar o adunare de protestare împotriva înființării unei episcopii maghiare”. Știrea este preluată din ziarul „Magyarország”. Ziarul

² Simion Retegan, *Luptând pe două fronturi. Memorandistul Vasile Lucaciu*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, p. 410.

³ Viorel Ciubotă, *Lupta românilor sătmăreni pentru Unire (1918-1919)*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2004, p. 64.

⁴ Cecilia Cârja, *Românii greco-catolici și Episcopia de Hajdúdorogh (1912). Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 11.

⁵ Cecilia Cârja, *op. cit.*, pp. 25-26.

⁶ *Ibidem*, pp. 27-29.

„Românul” își exprimă nemulțumirea că niciun participant la manifestare nu a trimis știrea presei românești⁷.

În data de 29 mai 1912, la Alba Iulia, are loc „Congresul românilor”, organizat în semn de protest împotriva anexării mai multor comune românești la episcopia maghiară de Hajdúdorog, cu scop clar de maghiarizare. Dr. Vasile Lucaciu ține aici o cuvântare. La adunarea de protest de la Alba Iulia, prezidată de George Pop de Băsești, au participat peste 20.000 de români, reprezentând toate orașele și satele din Transilvania, Maramureș, Sătmar, Bihor. Au luat cuvântul mai mulți intelectuali greco-catolici, care au subliniat primejdia ce-o va constitui noua episcopie pentru poporul român și biserica sa⁸. „Bănățenii, din pricina revărsărilor de ape, și mai mari de acolo, n-au putut să vie. [...] O însuflețire de nedescris stăpânește marea miilor înfrățite ale tuturor plaiurilor noastre. Marea albelor cămăși și sumane e împeștrită de îmbrăcămintea neagră a intelectualilor, mulți la număr și ei”, scrie „Românul” în ediția din 30 mai 1912⁹.

Dintre cei care au ținut cuvântări sunt pomeniți: George Pop de Băsești, dr. Teodor Mihali, dr. Alexandru Vaida-Voevod, dr. Ștefan Cicio-Pop, dr. Victor Bontescu, dr. Iuliu Maniu; canonicii Isidor Marcu, dr. Sâmpălean din Blaj și dr. Domide din Gherla. George Pop de Băsești dezvăluie adevăratul plan al nou înființatei episcopii, maghiarizarea forțată a românilor prin biserică: „Maghiari greco-catolici nu au fost niciodată și nu sunt nici astăzi. Credincioșii Bisericii noastre, care vorbesc azi limba maghiară, sunt frați de ai noștri [...] care în urma vitregiei împrejurărilor și-au pierdut limba maternă română. Nimenea dintre noi să nu se amăgească și să nu creadă, că e scutit de acest pericol”¹⁰.

În cuvântarea sa, părintele Vasile Lucaciu vorbește de simbolistica mormântului episcopului Atanasie Anghel: „înseamnă pentru noi istorie de veacuri” și „izvor de nădejde, pentru viitor”. Oratorul cataloghează drept excesiv de îndrăzneță și nejustificată cererea adversarilor pentru înființarea unei episcopii maghiare. El sugerează că răspunsul adecvat la această cerere ar fi disprețul, exemplificând cu reacția poporului românesc când li s-a impus înființarea unei școli ungurești – poporul a refuzat, afirmând că nu au nevoie de ea. În mod similar, susține că ar trebui să existe o populație maghiară greco-catolică suficient de mare înainte de a se înființa o episcopie pentru aceasta, remarcând că o parte din popor, în special rutenii, și-au pierdut limba și sentimentul național de-a lungul timpului: „Dacă e vorba de înființarea unei episcopii pe seama maghiarilor, apoi vă spun, mărit Congres, că e așa de îndrăzneță, de neîntemeiată pofta dușmanilor noștri în această privință, încât noi numai cu dispreț le-am putea răspunde: Vă trebuie episcopie maghiară? Poporul românesc ar răspunde cum au răspuns

⁷ *Împotriva episcopiei maghiare*, în „Românul”, anul II, nr. 42, Arad, 22 februarie/6 martie 1912, p. 8.

⁸ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, p. 111.

⁹ *Dela marea adunare dela Alba-Iulia. Un moment istoric. 25.000 participanți. (Prin telefon dela trimisul nostru special)*, în „Românul”, anul II, nr. 107, Arad, 17/30 mai 1912, p. 2.

¹⁰ *Ibidem*.

iubiții mei credincioși, când a venit inspectoratul școlar și a zis: Vă trebuie școală ungurească? Nu ne trebuie. Da noi vă vom da. Apoi faceți dar și prunci pentru ea. Tot așa și pentru episcopia maghiară, trebuie să faceți întâi și maghiari pentru ea, căci nu sunt maghiari greco-catolici. E o parte din popor, care în vitregimea veacurilor și-a uitat limba. Sunt ruteni, care cu limba și-au pierdut și sentimentul național. Nu ne ocupăm de dâșii”¹¹.

După prânz, adunarea s-a deschis cu alocuțiunea lui Iuliu Maniu, care pe lângă „afacerea înființării episcopiei maghiarizatoare” cuprinde și un istoric al Unirii. Iuliu Maniu cheamă la acțiune de la mic până la cel mai mare: „Datoria noastră este, ca atunci când este vorba să se rupă din biserica noastră 76.000 de suflete și să se taie din corpul acestei biserici 104 comune, cu toții de la cel mai mare până la cel mai mic să strigăm, că nu ne învoim la acest lucru, și cu ultima energie să ne silim a împiedeca acest plan infernal”¹². Iuliu Maniu a citit proiectul de hotărâre al adunării, prin care se va trimite și un „Memoriu” către papă. „Memoriul” a fost citit de Alexandru Vaida-Voevod. „În momentul convorbirii noastre telefonice vorbea părintele Constantin Lucaciu”, scrie „Românul” concluzionând: „Noi avem impresia că la Alba Iulia s-a petrecut ceva măreț, iar vuietul naturii răsvrătite de acolo, care a ajuns până la noi, ne-a rămas ca un simbol al entuziasmului furtunatic al miilor de oameni”¹³.

Dieceza de rit greco-catolic din Ungaria s-a înființat în data de 8 iunie 1912, prin bula papală „Christifideles graeci”, și este publicată oficial de Vatican în „Acta Apostolicae Sedis”, nr. 12 din 1 iulie 1912¹⁴. În luna iunie, dr. Vasile Lucaciu merge la Roma, de unde, în 25 iunie 1912, îi trimite lui George Pop de Băsești o scrisoare în care descrie situația nefavorabilă a românilor în chestiunea episcopiei maghiare: „am ajuns să cunosc întreaga situație, până la cele mai amănunte și intime părți. Lucruri de necrezut. [...] Curios, toți factorii de seamă sunt cu noi și totuși e mare primejdia. [...] Mai e la mijloc și indolența. Ceia umblă ca furnicile. Ai noștri? Numai singur preasf. Radu a venit odată, apoi atât”¹⁵.

Vasile Lucaciu îl roagă pe George Pop de Băsești să le ceară preoților Marchiș din Carei, Alexiu Pop din Sanislău și fratelui său Constantin din Craidorolț să organizeze proteste, separat, în fiecare comună, cu scopul de a ajunge până la Roma îngrijorarea credincioșilor. Mărturisește că lucrează la „Memoriul” ce urmează să fie tipărit¹⁶. În jurnalul său, arhiepiscopul romano-catolic de București Raymund Netzhammer relatează că decizia papală de a înființa noua dieceză fusese deja publicată atunci când Lucaciu a ajuns la Roma, de altfel prea târziu,

¹¹ *Cuvântarea părintelui Lucaciu*, în „Românul”, anul II, nr. 109, Arad, 19 mai 1912, p. 5.

¹² *Cuvântarea d-lui dr. Iuliu Maniu – Rostită în adunarea dela Alba-Iulia*, în 29 Maiu, în „Românul”, anul II, nr. 110, Arad, 20 mai/2 iunie 1912, p. 1.

¹³ *Dela marea adunare dela Alba-Iulia. Un moment istoric. 25.000 participanți. (Prin telefon dela trimisul nostru special)*, în „Românul”, anul II, nr. 107, Arad, 17/30 mai 1912, p. 2.

¹⁴ *După publicarea bullei odioase*, în „Cultura Creștină”, anul II, nr. 13, Blaj, 10 septembrie 1912, p. 385.

¹⁵ Ion Iacoș, Valeriu Achim, *Dr. Vasile Lucaciu luptător activ pentru unirea românilor*, texte alese II, Baia Mare, Editura Gutinul, 2000, p. 193.

¹⁶ *Ibidem*.

așa cum îi anticipase el însuși anterior: „Așa cum mi s-a comunicat, instrumentul papal de înființare a noii dieceze fusese publicat deja când Lucaciu a sosit la Roma, el ajungând acolo prea târziu, așa cum eu i-am spus mai înainte”¹⁷.

În 2 septembrie 1912, la Odoreu, comitatul Sătmár, a avut loc o adunare la care au participat mii de români din satele din împrejurimi și din Țara Oașului. Dr. Lucaciu ține o cuvântare lungă prin care combate înființarea noii episcopii. Vorbește despre poporul român și despre existența sa istorică de aproape două mii de ani. Cu o individualitate națională bine definită prin limbă, legi și datini strămoșești, românii sunt o adevărată „sentinelă” romană „la porțile orientale ale Europei”¹⁸.

În aproape două mii de ani, poporul român a trecut prin multe suferințe, „dar oricum ar fi, nu-i permis să ne întristăm!” Dr. Lucaciu îndeamnă a privi „cu nădejde înălțătoare în viitor” și declară că nu face „politică militantă”, grija principală fiind în acele momente „limba și legea noastră, vasăzică tezaurul, comoara cea mai scumpă, ce ne-a lăsat bunul Dumnezeu, ca zestrea ființei noastre române, pe acest pământ”. Iar scopul acestor conferințe și „mitinguri populare” a fost acela de a respinge atacul lansat împotriva limbii române. Preoții sunt datori să apere libertatea conștiinței religioase și limba liturgică: „suntem pe stânca puternică a drepturilor câștigate: și datori suntem a apăra moștenirea lăsată nouă de părinți, ca întreagă și neștirbită să o putem transmite nepoților și strănepoților noștri”¹⁹. După ce face un scurt istoric al Bisericii Greco-Catolice din Ardeal și enumeră drepturile câștigate de-a lungul timpului prin decrete oficiale emise de Sfântul Scaun²⁰, la sfârșitul cuvântării declară: „drepturile, limba națională, legea strămoșească, vii nu le lăsăm, și respingem orice atac, împotriva lor”. Protestele românilor vor fi înaintate atât împăratului cât și papei, „să le arătăm, că înființarea episcopiei celei noi pe noi nu ne poate atinge”, și nimeni nu-i poate rupe „din legăturile firești și canonice, în care suntem și ne aflăm cu diecezele noastre române, și cu provincia noastră metropolitană de Alba-Iulia-Făgăraș”. Acest lucru cere de la toți „simțul de dreptate, și patriotismul nefățărit, precum și alipirea noastră nestrămutată către legea și limba noastră națională”²¹.

Ziarul „*Délmagyarország*” din Szeged, în ediția din 16 octombrie 1912 consemnează că, după adunarea de la Odoreu, Vasile Lucaciu a fost amendat. Plutonierului de jandarmerie Ács Géza l-a atenționat pe orator să liniștească poporul, în caz contrar, adunarea urma să fie dizolvată. Când plutonierul a vrut să intervină, Lucaciu a strigat: „– Să nu turbați de furie!” Ács Géza l-a denunțat, Lucaciu a negat că l-ar fi jignit pe plutonier, însă pe baza declarațiilor martorilor,

¹⁷ Apud Végheő Tamás, Katkó Márton Áron, *Források a Magyar Görögkatolikusok történetéhez*, 3. kötet: 1912–1916, Nyíregyháza, 2019, p. 89.

¹⁸ *Discursul Părintelui Dr. Vasile Lucaciu rostit în Odoreu (Cotul Sătmăruului), în 2 sept. a.c. în cauza Episcopiei de Hajdu-Dorog*, Arad, Tipografia Concordia, 1912, p. 3.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 4-5.

²⁰ *Ibidem*, pp. 6-21.

²¹ *Ibidem*, pp. 22-23.

Lucaciu a fost amendat cu 50 de coroane pentru insultă la adresa autorității²².

În perioada următoare, autoritățile au recurs la persecuții față de cei care se împotriveau noilor realități ecleziastice²³. La 12 decembrie 1912, preoții din comitatul Sătmarului au organizat o adunare și au redactat 14 petiții, pe care le-au tradus în italiană și le-au trimis la Roma²⁴. Comitele Sătmarului Csaba Adorján întocmește un raport despre protestele românilor din comitatul Sătmár față de înființarea diecezei greco-catolice de Hajdúdorog, proteste consemnate și în presă. Datat la 27 decembrie 1912, documentul a fost înaintat primului ministru asigurându-l că ședințele din 1 decembrie de la Satu Mare și cea din 6 decembrie de la Baia Mare nu au fost întâlniri „cu caracter de adunare, nu s-a solicitat nicio aprobare oficială pentru ținerea acestora”. Aproximativ 16–18 persoane, dintre preoții comunelor care au fost arondate diecezei de limba maghiară, „s-au adunat într-un restaurant din Satu Mare și probabil – lucru ce nu s-a putut stabili cu siguranță – ei s-au înțeles aici la un pahar de bere să țină o adunare la Baia Mare”.

Conform investigațiilor făcute, Csaba Adorján declară că „la Satu Mare nu s-a adoptat niciun fel de hotărâre de fond”. În Baia Mare, în 6 decembrie, în incinta instituției financiare românești „Aurora” s-au întâlnit în jur de 16–18 persoane, care „după spusele directorului instituției financiare respective dr. Dragoș Teofil” urmau să formuleze o solicitare către Sfântul Scaun „care să fie semnată de comunele arondate la noua episcopie, comune care au aparținut până acum episcopilor și arhiepiscopilor de Gherla, Oradea și Blaj, în care ei cer menținerea situației de până acum”. În opinia comitelui, „această adunare a fost un fel de eșec, pentru că la ea au participat doar patru-cinci persoane dintre reprezentării comunelor vizate”, fiind prezenți mai mult conducătorii Partidului Național Român. Sunt enumerați: Vasile Lucaciu, preot în Șișești, Romulus Marchiș, protopop de Carei, și Constantin Lucaciu, preot în Craidorolț. Au mai participat canonicii dr. Ciceronescu, dr. Domide, dr. Suciu, dr. Macovei, dr. Niculescu. Ambele consfătuiri nu au avut „caracter public”, prin urmare nu există „nicio posibilitate de a lua măsuri legale împotriva acestora”. În finalul raportului, comitele Sătmarului declară că a dat ordin autorităților să urmărească „cu cel mai mare tact, dar cu o vigilență sporită orice mișcare care se îndreaptă împotriva episcopiei înființate”²⁵.

În primăvara anului 1913, vicarul episcopal Jaczkovics Mihályi face o vizită în parohiile românești, acolo unde preoții au semnat proteste. Pe data de 10 aprilie, ajunge în comuna Moftinu Mic cu intenția de a vizita școala și biserica. Preotul George Mureșan se afla în biserică pentru spovedania credincioșilor, fiind

²² Lucaciu *legújabb szerepe* [Cea mai recentă scenă cu Lucaciu], în „Délmagyarország”, anul I, nr. 55, 16 octombrie 1912, p. 9.

²³ Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 42.

²⁴ *Ibidem*, p. 44.

²⁵ Csaba Adorján *Szatmár vármegyei főispán jelentése miniszterelnökhöz a Hajdúdorogi egyházmegye felállítása elleni román tiltakozások tárgyában* [Raportul comitelui comitatului Sătmár către primul ministru privind protestele românilor față de înființarea Diecezei greco-catolice de Hajdudorog], apud Véghseő Tamás, Katkó Márton Áron, *op. cit.*, pp. 281-282.

Joia Mare din Postul Paștelui. Câțiva tineri l-au scos pe vicar afară din biserică, iar preotul Mureșan împreună cu 14 săteni au fost arestați a doua zi²⁶. Va urma un proces judecat la Tribunalul din Satu Mare, considerat al doilea ca amploare după celebrul proces al memorandiștilor de la Cluj²⁷.

În 23 februarie 1914, la sediul episcopiei din Debrecen a avut loc un atentat cu bombă, în urma căruia vicarul Jaczkovics Mihályi a fost ucis. În ediția din 27 februarie 1914, ziarul „Szamos” din Satu Mare publică un interviu cu Vasile Lucaciu despre acest atentat. Dénes Sándor, redactorul șef al publicației, îl consideră pe renumitul preot greco-catolic din Șișești „unul dintre cei mai autentici oameni care pot avea ceva de spus în această chestiune” pentru că este „unul dintre cei mai inteligenți politicieni”, cu „vederi foarte largi”, iar în problema națională, dr. Lucaciu „este cel mai temeinic cunoscător”. Chiar dacă nu mai are „o activitate atât de vastă”, este văzut drept „cea mai autentică voce” din Partidul Național Român²⁸.

După o lună de la atentat, la Carei s-a ținut ședința comitatului sub președinția lui Csaba Adorján. S-a decis în unanimitate să se alocă două sute de coroane pentru comemorarea victimelor atentatului. La inițiativa fostului șef al județului, Árpád Falussy, s-a discutat de urgență și problema românească. El a propus ca județul să protesteze împotriva oricărui efort care ar viza destrămarea statului maghiar. Propunerea a fost acceptată în unanimitate. Prezent la ședință, dr. Vasile Lucaciu a luat cuvântul dar a fost întâmpinat cu strigăte: „Taci! Jos cu el! Pleacă! Nu te ascultăm! Du-te la București!”. Cu greu a reușit să vorbească și, indignat, a declarat că Falussy ofensează constant naționalitățile. A subliniat că el nu este „oláh”, ci român și, în calitate de membru al Comitetului de zece, lucrează de ceva vreme la pactul de înțelegere între națiunile maghiară și română, respingând vehement acuzațiile lui Falussy²⁹.

La dezbateră finală a procesului împotriva acuzaților din Moftinul Mare din 23 aprilie 1914 au fost citați 35 de inculpați și 30 de martori. Avocați au fost Andrei Doboși din Satu Mare, Aurel Lazăr din Oradea, Iuliu Pordea din Cluj, Ioan Ciordăș din Beiuș, Petre Poruțiu din Bistrița, Romulus Coriolan din Târnăveni și Coriolan Bohățel din Baia Mare. Preotul George Mureșan este acuzat de instigare, iar restul sunt considerați complici. Dintre membrii comitetului Partidului Național Român au participat dr. Vasile Lucaciu, Constantin Lucaciu, Iuliu Maniu, Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Alexandru Vaida-Voevod și Teodor Mihali. Din partea presei au fost prezenți corespondenții mai multor ziare din Transilvania, Budapesta, Viena și București³⁰.

²⁶ *Reacțiunea*, în „Unirea”, anul XXIII, nr. 38, Blaj, 15 aprilie 1913, p. 1.

²⁷ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 117.

²⁸ Dénes Sándor, *Lucaci László a debreceni merényletről. Beszélgetés a lacfalusi lelkézzel [Vasile Lucaciu despre atentatul de la Debrecen. Intervi cu preotul din Șișești]*, în „Szamos”, anul XLVI, nr. 47, Satu Mare, 27 februarie 1914, pp. 1-2. Vezi Anexa 1.

²⁹ *A román tárgyalás [Negocierile românești]*, în „Budapesti Hírlap”, anul XXXIV, nr. 69, Budapesta, 21 martie 1914, pp. 5-6.

³⁰ Adriana Zaharia, *Constantin Lucaciu – o figură istorică necunoscută*, Satu Mare, Editura Solstițiu; Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2021, pp. 159-160.

Ziarul „Românul” de la Arad, în ediția de duminică 12 aprilie 1914 adresează un „Apel” către frații români din Ardeal, Banat și Ungaria, să fie prezenți în număr cât mai mare la Sătmar pentru a sprijini acuzații în aceste momente dificile. Un comitet special îi va ghida pe cei care doresc să asiste la proces și doar cei cu bilete speciale vor avea acces în sala de judecată. Pentru menținerea ordinii, se vor mobiliza forțe militare considerabile, inclusiv jandarmi cu mitraliere³¹.

Presa locală dezmente exagerările din ziarele românești, dar și din cele maghiare apărute la Budapesta. După o cercetare amănunțită la fața locului, realizată în 22 aprilie de redactorii ziarului, „Szamos” a publicat exact în ziua procesului un amplu articol în care se subliniază: „oricât încearcă să dea impresia că mâine va avea loc o audiere palpitantă a unui proces de incitare sau revoltă națională în fața tribunalului din Satu Mare, oamenii serioși sunt convinși că acest proces expirat nu depășește cadrul unui simplu caz de violență împotriva autorităților”³².

Nu au fost mobilizate trupe militare sau forțe de poliție pentru menținerea ordinii pe străzi. Atmosfera nu este atât de încordată și, atât românii, cât și maghiarii consideră că acest caz este în mâini sigure la Tribunalul din Satu Mare, a cărui decizie o așteaptă cu calm și „pe care o vor accepta cu liniște”. Dr. Némethy József a luat toate măsurile pentru ca, în ciuda așteptării uriașe, să fie ordine completă în sala de audieri, dar aceste măsuri „nu se extind pe stradă”. Judecătorii, personalul auxiliar și administrativ al Tribunalului regal pot intra în sala de audieri și în lojă fără bilet oricând. Identitatea acestora va fi verificată de ofițerii desemnați să stea la ușa de intrare în sală. „Orice altă persoană poate intra în sală pe baza unui bilet alb și în lojă cu un bilet roșu. Este interzis să stați permanent pe coridoare sau să formați grupuri. Menținerea ordinii este în sarcina poliției regale maghiare, căreia toată lumea trebuie să i se supună.” Jurnaliștii prezenți la dezbateri au primit acreditări speciale, fiind așezați la o masă amplasată în sala de audieri. Completul de judecată este format din: judecător dr. Némethy József, președinte; judecătorii votanți Jeney Sándor și Rozgonyi Viktor. Procesul verbal va fi întocmit de dr. Tóth János, secretarul tribunalului, iar partea acuzării este reprezentată de procuror dr. Fábó Zoltán. Totuși, ziaristul de la „Szamos” recunoaște interesul crescut al comunității românești pentru acest proces, fapt pentru care: „mai mulți jurnaliști români au sosit deja în Satu Mare”³³.

Dezbaterile procesului au durat trei zile, până pe data de 25 aprilie. Au fost condamnate 15 persoane, în frunte cu preotul George Mureșan, în vârstă de 55 de ani, care a primit pedeapsa cea mai mare: un an și șase luni de închisoare³⁴.

³¹ *Din calvarul nostru. Urmările urgiei Hajdudorogului*, în „Românul”, anul IV, nr. 72, Arad, 12 aprilie 1914, p. 5.

³² *A kismajtényi bűnpör fötárgyalása. Marosánék a bíróság előtt. [Procesul principal din Moftinu Mic. Mureșan și alții în fața judecătorilor]*, în „Szamos”, anul XLVI, nr. 92, Satu Mare, 23 aprilie 1914, p. 3.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Sentița dela Sătmar*, în „Unirea”, anul XXIV, nr. 43, Blaj, 30 aprilie 1914, p. 1.

După pronunțarea sentinței, redactorul ziarului „Adevărul” din București stă de vorbă cu dr. Vasile Lucaciu. Interviu, *Convorbire cu părintele Vasile Lucaciu*, a fost publicat în ediția de joi, 17 aprilie 1914. Redactorul descrie reacția profundă a preotului Lucaciu la pronunțarea sentinței pe care o consideră nedreaptă și manipulativă. Vizibil afectat de verdictul tribunalului, liderul românilor din această zonă își exprimă indignarea și dezamăgirea față de noua tentativă de maghiarizare forțată a românilor greco-catolici prin înființarea diecezei maghiare. El critică dur guvernul maghiar pentru folosirea instituțiilor religioase în scopuri politice și își exprimă îngrijorarea că Sfântul Scaun a fost înșelat de reprezentanții maghiari. Argumentează că sentința nu va slăbi, ci va întări rezistența și lupta românilor pentru drepturile lor naționale și subliniază necesitatea unei atitudini hotărâte împotriva asupririlor. De asemenea, are în vedere posibilitatea ca românii greco-catolici să se orienteze către Biserica Ortodoxă pentru a-și proteja identitatea culturală și religioasă³⁵.

*

Înființarea Episcopiei Greco-Catolice de Hajdúdorog a fost percepută de comunitatea românească greco-catolică drept o încercare de maghiarizare forțată, prin intermediul instituțiilor religioase. Lideri politici și intelectuali români, în frunte cu dr. Vasile Lucaciu, au opus o rezistență semnificativă, organizând adunări masive, proteste și conferințe care au subliniat angajamentul față de păstrarea identității naționale și religioase românești.

Interacțiunile și negocierile cu Sfântul Scaun, demersurile diplomatice și acțiunile politice interne au evidențiat capacitatea de organizare și de mobilizare a românilor, în ciuda presiunilor externe și a represiunilor venite din partea autorităților. Dr. Vasile Lucaciu a fost și de data aceasta unul dintre liderii carismatici, fiind în centrul atenției atât în presa românească cât și în cea maghiară.

³⁵ L.T., *Convorbire cu părintele Lucaciu*, în „Adevărul”, anul XXVII, nr. 8832, București, 17 aprilie 1914, p. 2. Vezi Anexa 2.

ANEXE

Anexa 1

Interviu cu preotul din Șişești. De la trimisul Szamos

Satu Mare, 26 februarie

Martirii au fost îngropați, compasiunea din inimile oamenilor se estompează încet și se face loc pentru munca minții. În timp ce poliția cercetează cu mare agitație după făptași, oamenii încearcă să ghicească și caută cu disperare: care ar putea fi cauza odiosului atentat, unde, în ce fel de cercuri ar trebui căutat acel om groaznic, care a comis această faptă uluitoare cu un final nespus de trist. Combinațiile au loc poate în valuri și mai mari decât cercetările. Majoritatea oamenilor privesc acest lucru părtinitor politic, prin urmare este ceva natural că de exemplu presa de opoziție, cu o rea voință totală vrea să întoarcă tăișul acestui atentat nu numai împotriva românimii din Ungaria ci și împotriva persoanei lui Tisza István și cum ea învinuiește fără niciun temei serios românimea, tot așa fără niciun temei face legături între politica lui Tisza István și acest atentat. La fel este ceva natural, că a pornit și avalanșa declarațiilor oamenilor de stat – fie ei somități cu o greutate mai mare sau mai mică. Și în cazul acestor declarații orientarea politică are cea mai mare greutate. Ele se caracterizează prin părtinire, patimă, primordialitatea obiectivelor de partid, fără ca vreunul să se gândească la faptul care este susținut în mod corect și cu un punct de vedere limpede în declarația de mai jos: că deocamdată nu se cunoaște autorul. Iar până când făptașul nu este cunoscut, nimeni nu poate să cunoască acele motive care au stat la baza comiterii acestui atentat oribil al făptașului necunoscut.

În această avalanșă a declarațiilor considerăm aproape senzaționale cele spuse de către preotul din Șişești, Vasile Lucaci. Un cuvânt atât de hotărât, sincer și deschis cum este cel al lui Vasile Lucaci, nu s-a auzit încă în legătură cu chestiunea aceasta, pe care l-am vizitat ca să-i solicităm părerea în legătură cu acest atentat oribil. Renumitul preot greco-catolic de Șişești este unul dintre cei mai autentici oameni care pot avea ceva de spus în această chestiune. Nu numai pentru faptul că el este unul dintre politicienii cu vederi foarte largi și cei mai inteligenți, ci și pentru că el este cel mai temeinic cunoscător al problemelor naționale și care are ponderea aproape hotărâtoare în chestiunile naționale.

Chiar dacă el nu mai desfășoară acum o activitate atât de vastă cum a făcut în anii când a fost deputat, are și acum un partid important în rândul românimii și el este cea mai autentică voce din acest partid.

Vasile Lucaci a avut amabilitatea să ne declare următoarele în legătură cu atentatul de la Debrecen:

«– Ne întristează și ne consternează pe toți degradarea atât de oribilă a patimilor omenești și eu cred că nu există nimeni care nu ar condamna din inimă acest atentat oribil.

– Însă, în timp ce condamnăm această degradare, noi căutăm în situația actuală acele motive, care dau naștere la o nemulțumire, amărăciune și disperare atât de mare.

– Din partea românimii există motive destule pentru amărăciune și disperare. Despre rutenime nu vorbesc, pentru că eu nu vreau să fiu avocatul cauzei rutenilor. Rutenimea a fost părăsită de propriii intelectuali, a fost părăsită de propriul cler, aproape că a fost vândută de aceștia pentru interesele proprii. Însă asta este treaba lor. Istoria va împărți dreptate și în acest caz.

– Vorbind despre starea românimii, avem multe motive să fim nemulțumiți și să dăm glas acestor nemulțumiri. Care sunt aceste motive, nu vreau să întru acum în amănunte, pentru că în urma tratativelor Comitetului pe care le-am purtat în legătură cu pactul, și la care în ultimele zile am venit și eu acasă de la Bruxelles, am pus aceste nemulțumiri pe hârtie și astfel ele sunt cunoscute de către țara întreagă.

– Însă nu este de ajuns să constatăm motivele acestor nemulțumiri și că noi am făcut publice sincer de tot aceste motive, ci trebuie să ne străduim să îmbunătățim situația.

– Ne dezamăgește enorm glasul folosit de presa de opoziție față de româtime cu care încearcă să orienteze odiul acestui fapt oribil către româtime. Acum, când nici măcar făptașul nu este cunoscut, cu atât mai puțin pot fi cunoscute acele motive din cauza cărora acest făptaș necunoscut și-a comis făpta oribilă.

– Nu mă sfiesc să spun că eu consider această atitudine a presei de opoziție ca fiind mai periculoasă pentru statalitatea maghiară ca această crimă oribilă.

– Noi românii, ca elemente constituante ale statului, putem cita în legătură cu presa de opoziție zicala: Dumnezeu să ne ferească de prieteni, pentru că în fața dușmanilor ne descurcăm cumva noi înșine.

– Ca să amintesc și niște cazuri, articolul de fond al lui Lovászy Márton din *Magyarország*, în care el deja în prima zi a învinuit româtimea pentru această faptă oribilă, constituie un atentat mai abominabil pentru patriotismul lucid și pacea interioară a țării chiar și față de atentatul cu bombă, pentru că în timp ce atentatul este condamnat din inimă și sincer de toată lumea, atentatul politic comis de Lovászy este publicat în prima pagină a ziarului în așa fel ca să fie eficient în provocarea luptei pe viață și moarte între elementul român și cel maghiar, susținând că dacă elementul român va pierii, atunci ungurimea va obține o victorie glorioasă.

– Noi, românii nu avem niciun fel de dușmănie față de poporul maghiar, însă condamnăm în mod obligatoriu paraziții poporului maghiar și Ungariei cum sunt Lovászy și Apponyi, pe ziarul *Pesti Hírlap* și pe o parte a presei de opoziție, privind atitudinea lor față de problema națională. Pe acești atacatori îi putem considera drept paraziții poporului maghiar.

– Din partea cui, din ce motive s-a comis atentatul, la aceste întrebări nu se poate răspunde cu mintea lucidă și cu capul serios. Pentru că nici măcar atât nu se știe cine este făptașul, și atunci de unde s-ar putea ști care a fost motivul cunoscut

al făptașului necunoscut la comiterea faptei? Oricine a comis-o, a fost a faptă abominabilă, însă să generalizezi josnicia unui om sau unui grup, și să o întorci către întreaga românie sau numai către cea din comitatul Sătmăr, când nu ai niciun indiciu la asta, este o lipsă de conștiință mare de tot.

– Părerea mea este că atentatul este fapta unui om sau a unor oameni, însă nu a unei naționalități, cu atât mai puțin a românimii.»

Până aici au fost declarațiile lui Vasile Lucaciu, și până acum nu au existat declarații mai grave și mai drepte în această cauză. Fără îndoială: cuvintele pe care el le folosește sunt tăioase, însă ne putem mira de mâhnirea care izbucnește atunci când din ură politică și din părtinire, fără niciun fel de temei faptic, este învinuită și hărțuită românia întreagă? Cei care fac asta oare nu iau în socoteală că făptașii vor fi prinși și va ieși la iveală că acest atentat nu este o lucrătură românească? Și că întreaga românie din Ungaria a fost ținta urii și oprobiului, fără motiv și fără conștiință? Iar dacă atacul acesta ar fi totuși comis de niște mâini românești – lucru pe care noi nu-l putem crede – atunci oare nu ar fi acest atac mai serios, dacă el s-ar baza pe niște dovezi concrete? Dénes Sándor.

„Szamos”, anul XLVI, nr. 47, Satu Mare, 27 februarie 1914.

Anexa 2

Convorbire cu părintele Vasile Lucaciu

Din publicul care a asistat la pronunțarea sentinței în procesul de la Sătmăr nici unul n-a vibrat de o mai adâncă indignare ca părintele dr. Vasile Lucaciu. Îl vedeam cum făcea eforturi supraomenești ca să-și înăbușe revolta în suflet și să nu izbucnească într-un strigăt de mânie la adresa judecătorilor. Când actul final al procesului s-a terminat, părintele Lucaciu nu știa, ce să facă mai întâi. Alergă la părintele Mureșanu ca să-l mângâie. Se apropie apoi de masa ziaristilor și adresându-se ziaristului italian Roberto Fava rostește următoarele cuvinte:

– Oribilă și mizerabilă sentință pentru un om nevinovat.

În închipuirea lui vie și activă părintele Lucaciu se identifică cu durerea părintelui Mureșanu. A fost atât de mare emoția și indignarea lui, ca și cum el însuși ar fi fost cel condamnat. Patru ceasuri după pronunțarea sentinței, după ce părintele Lucaciu s-a mai calmat, i-am solicitat un interviu.

*

– Ați luat cunoștință, părinte, de sentința dată. Vă rog, părerea dv. asupra ei și asupra situației create prin această sentință românilor greco-catolici

– Cred, – fu răspunsul – constat un adevăr spunând, că sentința ne-a surprins pe toți deopotrivă și lucru curios pare că mai mult a surprins pe unguri decât pe români. Deosebirea e însă că publicul maghiar o ascultă și trece peste ea ca și peste un episod aproape neînsemnat, iar noi românii stăm în fața acestui fapt

înmărmuriți și cumpănind cauzele precum și urmările sale firești. E lucru cunoscut că acest proces s-a intentat cu scopul de a stabili un exemplu de teroare pentru acei români care văd în crearea diecezei maghiare de Hajdu-Dorog o primejdie pentru națiunea română din Ungaria. În ce privește urmările acestui proces constat că sentința produce în noi o adâncă compătimire pentru suferințele ce s-au pricinuit condamnaților, iar pe de altă parte suntem mândri că putem declara că astfel de procese nu numai că nu ne slăbesc, ci din contră, ne întăresc în lupta noastră de rezistență și de revendicare a drepturilor noastre naționale.

– Aud, spuneam apoi, că Papa va fi încunoștințat de sentința din Sătmár. Credeți că își va spune cuvântul în această chestie?

– Desigur că va cumpăni motivele pe care le-au prezentat înaintea Sfinției Sale solicitatorii înființării acestei episcopii precum și tendințele și scopurile politice ce s-au manifestat. Mai ales acum în acest proces, față de națiunea română.

– Vă rog, să-mi precizați, ce înțelegeți prin aceste tendințe și scopuri?

– În Bula Papală e vorba de o instituție pentru mântuirea sufletelor. Iar în tendințele și scopurile guvernului ungar în mod expres și netăgăduit este vorba de câștigarea unui mijloc puternic pentru realizarea utopiei lor de maghiarizare.

De aceea pentru guvernul maghiar această instituție nu are a face nici în clin nici în mănecă cu interesele duhovnicești ale credincioșilor, ci dimpotrivă este un abuz de putere ce se face cu instituțiile religioase pentru scopurile politice ale guvernului.

– Credeți părinte, că Scaunul Papal n-a cunoscut aceste tendințe și înainte de înființarea Episcopiei din Hajdu-Dorog?

– Răspunsul la această întrebare nu este ușor. Eu știu de mult că factorii importanți de la Sfântul Scaun din Roma au cunoscut perfect lucrurile; din păcate însă a biruit opiniunea acelora care s-au lăsat a fi amăgiți prin informațiile prietenilor maghiarilor, care au prezentat lucrurile ca o trebuință religioasă a unor credincioși greco-catolici maghiari.

– Așadar părinte, d-voastră ați fi în principiu împotriva înființării Episcopiei greco-catolice maghiare din Hajdu-Dorog?

– Nu voiesc să intru acum în explicațiile de natură istorică și juridică, din care ar rezulta desigur că în Ungaria nu sunt greco-catolici de naționalitate maghiară, ci numai renegați ruteni și puțini români greco-catolici, care în urma politicei nefaste de maghiarizare s-au făcut necredincioși față de limba, de legea părinților și strămoșilor lor. Eu vreau să constat numai că factorii care au lucrat la înființarea acestei episcopii au cerut-o pentru credincioșii maghiari și au prezintat la Sfântul Scaun și pe credincioșii români ca maghiari curați care doresc înființarea numitei episcopii.

– Din cele ce spuneți, părinte, rezultă că s-a lucrat cu un întreg sistem de înșelăciune și de seducere, a căruia victimă a fost Scaunul Papal din Roma?

– Durere, așa este. Scaunul de la Roma a fost sedus și înșelat în această chestiune. Și acum când a văzut protestele energice ale românilor, s-a născut întrebarea; Cum se poate? Nouă ni-a spus că parohiile acestea sunt maghiare și credincioșii din această parohie sunt pentru o episcopie maghiară.

Faptul dovedește în mod neîndoios că acești credincioși nu voiesc încorporarea în această episcopie, ci luptă pentru legea lor față de toate încălcările guvernului maghiar.

– Când astfel stau lucrurile, ce credeți că poate fi urmarea acestei sentințe?

– Eu cred că nu poate fi altă urmărie decât constrângerea tuturor forțelor naționale române pentru apărarea limbei și legii strămoșești a poporului român. Puterea șovinistă maghiară numai prin seducere poate să susțină punctul său de vedere, o bază de drept însă față de poporul român nu are. Prin urmărie, pentru noi e destul să ne afirmăm dreptul și adevărul nostru ca să învingem cu toate tendințele asupritoare. Și această apărare a drepturilor noastre o vom face după cea mai bună știință și conștiință a noastră. Acum vine rândul comitetului Partidului Național ca să inaugureze o luptă mai intensivă și mai energică, spre a nu permite ca instigațiile noastre bisericești să fie întrebuințate ca mijloace politice de demoralizare a elementului românesc și de distrugere a individualității noastre naționale.

Avocații apărători în procesul acesta, – precum se va vedea din broșura ce vom tipări în trei limbi europene, – au arătat adevărata măsură a acestei episcopii și au demascât tendințele politice ascunse în Episcopia din Hajdu-Dorog față de națiunea română.

Sublime și zdrobitoare au fost pledoariile apărătorilor. Eu cred că sentința aceasta barbară de condamnare nu se poate altfel privi decât ca o răzbunare a puterii politice pentru demascarea nimicitoare a nedreptăților față de interesele noastre naționale.

– Credeți părinte că este suficient ca față de aceste asupriri să manifestați o rezistență numai platonice?

– Eu cred că guvernării unguri sunt tot așa de orbi și răi ca și guvernării turci. Noi nu prevenim evenimentele, știm însă din proverbul înțelept al poporului că «cine sapă groapa altora, cade singur într-însa». Ei prepară moartea noastră națională, cum au făcut și turcii față de popoarele ne-mahomedane din imperiul lor. Rezultatul însă nu pentru noi va fi fatal.

– Se vorbește despre necesitatea trecerii la biserica orientală a românilor greco-catolici pentru apărarea limbii și credinței lor.

– Luând în seamă toate câte s-au manifestat cu ocazia acestui proces, nu m-aș mira dacă masele populare conduse de instinctul de conservare națională ar pași chiar pe acest teren. Mă susține însă nădejdea că Scaunul Apostolic de la Roma, înainte de ora fatală, va primi informații exacte despre primejdia rea ce se anunță, despre zguduirea conștiinței religioase a românilor greco-catolici și prin măsuri energice și corespunzătoare va preveni primejdia unei lupte religioase care poate să aibă consecințe incalculabile. L.T.

„Adevărul”, anul XXVII, nr. 8832, București, 17 aprilie 1914.

PROFESORUL GHEORGHE VORNICU - EROU AL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ȘI ÎNTEMEIETOR DE INSTITUȚII CULTURALE ÎN MARAMUREȘ

Mihaela-Cristina GHERHEȘ *

Abstract: *Professor Gheorghe Vornicu - Hero of the First World War and Founder of Cultural Institutions in Maramureș. Born in the lands of Vrancea, Gheorghe Vornicu (1892-1974) came to Maramureș after the First World War, in which he served as a fighter for the liberation of Transylvania. Here, Vornicu activated as a History and Geography teacher, and became highly involved in the organization of education and the local press, and, above all, contributed decisively to the foundation of the Ethnographic Museum of Maramureș, on the 7th of September 1926. Although not all residents in Maramureș welcomed him warmly, Vornicu quickly imposed himself through his actions, claiming the same rights in „Dragoș and Bogdan's country” as those with medieval noble origins, for the simple reason that he had participated in the liberation of Transylvania, even reaching Budapest.*

Keywords: *patriot, fighter, teacher, museum, writer.*

De la bun început țin să precizez că a te apropia de personalitatea puternică a lui Gheorghe Vornicu este mai mult decât o încercare temerară. Pentru Gheorghe Vornicu, probabil, că ar fi trebuit să se fi inventat profesia de patriot. Într-adevăr, octogenarul nostru a trăit până în ultima clipă cu conștiința că „are ceva de spus”, că este menit, este dăruit cu vocația de a fi patriot și de a le împărtăși și altora din această nobilă ardere. De altfel, lozinca după care și-a orânduit întreaga viață este una cât se poate de romantică, cât se poate de memorabilă: „Oricât aș fi de bătrân, dator țării și vieții nu vreau să rămân!”. Într-adevăr, născut la sfârșitul secolului al XIX lea (15 octombrie 1892), în Anghelești de Vrancea, într-o familie cu zece copii, protagonistul rândurilor de față a terminat Școala Pedagogică din Bârlad (1915) ca șef de promoție și s-a pregătit de un destin cu adevărat memorabil.

Mare patriot, a fost încorporat în armata română în timpul Primului Război Mondial, a devenit erou al luptelor de la Oituz și Soveja (1917) unde a fost și grav rănit. Urmare a amprentelor lăsate de crâncenele lupte pe trupul său (rănit la picior), militarul Gheorghe Vornicu, infanterist și aviator, a fost decorat cu „Coroana României” cu panglică de virtute militară. Chiar dacă a fost rănit și demobilizat, a revenit în rândurile armatei, de data aceasta, în calitate de comandant de companie: „Mobilizat din nou în 1919, participă la luptele din Ardeal și de la Tisa-Szolnok; comandant de companie, este decorat din nou, de data acesta cu <<Steaua României>>”¹.

* Profesor, Școala Gimnazială „Lucian Blaga” Baia Mare; e-mail: mihaela_gherhes@yahoo.com.

¹ Radu Zlati, *Gheorghe Vornicu*, în Monografia Liceului Pedagogic din Sighetu Marmăției, Sighetu Marmăției, Editura Valea Verde, 2012, p. 128.

Experiența dramatică a războiului, precum și faptul că venea din Vechiul Regat, l-a determinat tot timpul să aibă o altă atitudine față de problemele care i se iveau în cale. El a făcut parte din acea pătură a administrației române, adusă de către „Vechiul Regat” „să românizeze”, să unifice pe deplin țara. Gheorghe Vornicu nu a avut complexe istorice, el n-a fost niciodată „sub unguri” și nu le-a recunoscut dominația istorică. Dimpotrivă! În articolul *Gardă la Tisa*, Gheorghe Vornicu, nota: „Știm că vom avea de furcă cu ungurii. Toată presa (foile) lor (cu mici excepțiuni), de aici și de la ei toate declarațiile oamenilor politici și mai ales acțiunea vestitei Ebredö a lui Mejos cântă cântecul spadei, care a și început a-și da roadele în incidentele de pe graniță. Din partea noastră declarăm că o vom încrucișa fără frică. În încrucișarea pe care am mai avut-o să știe acel care a mâncat pământ și tot acela va mânca și acum. Cunoaștem harta și drumul spre Budapesta. Niciodată nu am fost așa de naivi să credem în desarmarea Ungariei și nici așa de proști să credem în declarațiile lor pașnice (...). Avem cunoștință că temnițele lor gem de populație nevinovată (...). De aceea ne-am pregătit. Avem o armată numeroasă, bine organizată, bine instruită, bine hrănită, bine îmbrăcată și mai ales binearmată, care este făurită din fiii unui popor conștient de drepturile și datoriile sale”².

Fiind mereu în mijlocul disputelor vremii, participând la toate mișcările care apărau ființa națională a statului român, fie împotriva revizionismului maghiar, fie a părerilor etniei majoritare evreiești din Sighet, cum că ar fi rău tratată, Gheorghe Vornicu le-a răspuns tuturor, punându-și gaj propria viață, propria experiență de front, trăită în Ungaria vecină: „Eram în 1919 în Ungaria. Am trecut și stat prin multe orașe. Nu voi a spune ce am auzit, ci numai ce am văzut. Era pe la sfârșitul lunei August într’o seară frumoasă, cam prin amurg. Mă pregăteam a ocupa orașul Kun Sent Miclos - cu compania mea. Deodată țipete și strigăte cu un trist ecou de <<ioi>> și <<vai>> ajung la urechile noastre. Ce era? Domnia lui Bella Kun se topise la apariția dorobanțului român, iar biata populație maghiară se făcea acum stăpână la ea acasă, gonind și terorizând biata populație evreiască și <<vandalii>> de noi a trebuit să luăm măsuri energice pentru reprimarea acestor porniri. Tot pe acea vreme în Budapesta se pescuiau zilnic din Dunăre și în mai multe locuri deodată câte 10-15 cadavre de evrei, cu toată vigilența statului român. Iar când armata română primi ordin să evacueze Budapesta și Ungaria evreii s’au pus luntre și punte și au făcut ca trupele române să mai rămâe încă două luni la Budapesta pentru că numai așa le era viața asigurată. Și apoi, chiar șefii noștri politici autorizați, în frunte cu actualul prim ministru D-l N. Iorga au reprimat de pe tribuna parlamentului acele incidente, pe când la Budapesta am văzut afișe cu litere enorme, iscălite de cele mai înalte personalități politice și care chemau poporul la distrugerea jidănimii”³.

² Gheorghe Vornicu, *Gardă la Tisa*, în „Gazeta Maramurășană”, anul IV, nr. 3, Sighet, 19 ianuarie 1923, p.1.

³ Idem, *O întregire a lui Ebredö ifjúság din Független, în chestiunea mișcărilor antisemite*, în „Gazeta Maramurășană”, anul III, nr. 136, Sighet, 15 decembrie 1922, p. 1.

În această ecuație a disputelor politice, evident cu suficient de mare suport etnic, regăteanul nostru suferea cumplit căci era considerat o „vinitură”, o „zânitură” chiar și de către unii români, ceea ce pentru mulți ca el a fost și putea fi un puternic motiv de abandonare, până la urmă chiar a unei neprețuite misii istorice. Vorbind cu sinceritate și spontaneitate de tot ceea ce trăia și suferea cu fiecare confruntare, profesorul Gheorghe Vornicu exprima în modul cel mai firesc cu putință „teze” naționale care aveau să facă „operă” în epocă, dar în gura altor conștiințe naționale (Mircea Vulcănescu - 1938), respectiv ideea „unirii sufletești”, a împărtășirii naționale. Astfel în articolul *Recenzii literare*, analizând poezia altui „venetic”, poetul M. Slugeru, Gheorghe Vornicu nota, cu amărăciune: „<<Strein între frați>> a d-lui Slugeru ne arată starea sufletească a autorului, plină de melancolie, stare ce nu o dată o încercăm și noi cu toții <<veneticii>> acestor locuri, veniți cu cel mai curat gând să muncim muncă de robi pe altarul patriei. Va veni vremea când aceste sugestive stiluri ale d-lui Slugeru vor constitui dureroase documente din vremurile când acești venetici munceau irosindu-și sufletul, la unificarea sufletească a unui mediu ce te lasă străin între frați”⁴.

Cu toate greutățile cotidiene îndurate menite, parcă să-i scoată în evidență doar zădărnicia marilor eforturi, a neprețuitelor sacrificii, eroul nostru aproape epopeic nu a abdicat și nu a depus armele, rămânând un enoriaș care s-a închinat la altarul neamului, convins că Neamul este singura instituție umană care rămâne veșnică și transcende generațiile și istoria: „Încă un întâiu Decembrie. Este al VII lea care se aruncă în hăul veșniciei, de la cel care a pus capăt robiei noastre de veacuri, de la cel din 1918, anul mântuirii popoarelor și al neamului nostru. Anul 1918 este limita a două lumi deosebite și el înseamnă în viața popoarelor ceea ce înseamnă anul marii revoluții franceze în istoria libertății individului (...). La noi ziua pecetluirii noii stări de lucruri este ziua de 1 Decembrie a acestui an (1918). De aceea la fiecare întâiu decembrie se cuvine să ne cugetăm și să vedem, cu cât suntem mai tari și mai uniți în rosturile neamului nostru și cu cât ne-am ridicat în ochii lumii (...). Și dacă această socoteală este departe de a ne mulțumi, se cuvine măcar în aceste momente de reculegere, să lăsăm tot ce ne îndepărtează de un rezultat mai bun, tot mai bun, pentru că deasupra noastră, - călători în această lume - există ceva care trebuie să-l trecem veșniciei și aceasta este Neamul”⁵.

Protagonistul nostru, acest personaj emblematic pentru etapa coagulărilor noastre naționale pentru provinciile reunificate la 1918 și-a asumat, cu exces de zel – în sensul bun al cuvântului –, misiunea național-istorică a statului român. Trimis profesor practicant, la Sfântu Gheorghe, într-un mediu foarte ostil până astăzi, la recomandarea savantului Simion Mehedinți, de către Consiliul Dirigent din Sibiu, învățătorul Gheorghe Vornicu și-a desăvârșit studiile la Universitatea din Cluj (1921).

Începând cu anul școlar 1921/1922, dascălul de Bacău și Cluj, a fost numit profesor la catedra de Istorie-Geografie, de la Școala Normală din Sighet, fiind

⁴ Idem, *Recenzii literare*, în „Gazeta Maramurășană”, anul V, nr. 19, Sighet, 9 mai 1924, p.1.

⁵ Idem, *Întâiu Decembrie*, în „Gazeta Maramurășană”, anul V, nr. 48, Sighet, 28 noiembrie 1924, p.2.

încet-încet acaparat de către noul statut, dar mai ales de noul context istorico-geografic. „Maramureșul este un ținut care răpește de la început pe cercetător”⁶. Cucerit fiind deci de noua condiție și responsabilitate, Gheorghe Vornicu s-a integrat tot mai mult în viața județului și a zonei: „Deși gândul îl bătea să se întoarcă pe plaiurile natale, unde avea de crescut doi frați mai mici rămași orfani, fiind cucerit de aspectul geografic, istoric, economic și folcloric al Maramureșului a rămas în țara lui Dragoș și Bogdan, unde a muncit vreme de zece ani cu un elan desăvârșit, pricepere și atașament față de nevoile Maramureșului obidit”⁷.

Cea mai mare împlinire pe tărâm pedagogic a profesorului Vornicu, a rămas realizarea manualului de *Geografie a Maramureșului*, ocazie cu care a străbătut și cartografiat întregul ținut al Maramureșului istoric, umplând astfel un mare gol, aducând județul în rândul celorlalte din țară.

În răstimpul petrecut în Sighet, Gheorghe Vornicu a excelat în toate, scriind despre medici, școală, tradiții, scriitori ș.a. De asemenea, analizând întregul fenomen național românesc din Sighet, constatăm că ziaristul din Țara Vrancei s-a impus în presa maramureșeană, atât ca redactor (la „Gazeta Maramurășană”), cât și ca prestigiu, lui revenindu-i onoarea „riscantă” de a scrie despre subiectele mari ale istoriei românilor, despre Avram Iancu, Întâiu Decembrie, istoria căderii tătarilor, problema evreiască, românii din Valea Timocului ș.a.

Perioada maramureșeană a lui Gheorghe Vornicu, una deosebit de eficientă, de altfel, a culminat cu onoarea ce i-a fost acordată prin organizarea la Sighet, în perioada 5-10 septembrie 1926, a Congresului profesorilor de Geografie din România. Parcurgând documentele premergătoare, programul, precum și „memoriile” lăsate de către participanți, deosebiți și reprezentativi pentru toată țara, vom observa că nu s-a schimbat aproape nimic între ce era atunci și ce este acum, afară de faptul că mulți cetățeni de atunci s-au oferit și chiar i-au găzduit pe unii dintre participanți.

Nu este locul și nici scopul acestor rânduri să descriu emulația și adevărata stare de spirit creată de marele eveniment, menit, între altele, de a introduce și Maramureșul între valorile noastre naționale, care contau în acel moment, în reconstrucția icoanei identitare. Muzeul este, în acest sens, locul cel mai nimerit unde se poate primeni această icoană, unde se face „respirație artificială” ființei naționale: „La 7 septembrie se inaugurează la Sighet, Muzeul Etnografic, în prezența savantului Simion Mehedinți, care prezida Congresul național al profesorilor de geografie și care congres se desfășura tocmai aici în Maramureș. Muzeul avea patru secțiuni: păcurăritul, industrie țărănească, obiecte casnice și obiecte bisericești. Odată cu ocuparea Maramureșului de către horthyști (1940), aproape toate colecțiile au dispărut, salvându-se doar colecția de covoare, care a ajuns la Muzeul Național de antichități din București”⁸.

⁶ Idem, *Maramurășul și Muzeul Etnografic Maramurășan*, p. 355.

⁷ Pamfil Bîlțiu, *Oameni din Maramureș*, Baia Mare, Editura Maria Montessori, 2003, p. 164.

⁸ Marian Nicolae Tomi, *Maramureșul istoric în date*, Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2005, p. 162.

Despre măreția implementării unei asemenea instituții, precum și despre grandiosul efort făcut de către deja directorul noii instituții aveau să vorbească în cuvinte elogioase toți participanții: „Toate acestea, întrând în muzeul organizat de dl. Vornicu, îți izbesc de la început privirea și nu știi ce să admiri mai întâi și, fără să-ți lase timp să te gândești mai mult, îți apar în față greutățile enorme cu care a avut să lupte colegătorul și munca nemiloasă de zi cu zi și ceas cu ceas, ani de zile, până când a ajuns să ne arate un trecut al părții celei mai românești din țară”⁹. (s.l.n. M.C.G.).

Actul de naștere al prestigioasei instituții de cultură, devenită în timp nu numai foarte necesară, dar și de nivel național și european l-a semnat, botezându-l spiritual, același savant vizionar Simion Mehedinți, care a fost și invitatul cel mai de seamă al forului științific național: „Inaugurarea Muzeului etnografic maramureșean a fost un moment unic în dezvoltarea Congresului profesorilor de geografie din România. Și pentru oamenii de știință, și pentru educatori, care se silesc să întemeieze o tradiție pedagogică în legătură cu experiența proprie a poporului nostru, crearea acestui muzeu este o operă de reală însemnătate. Tocmai în clipa, când viața originală a neamului românesc este pe cale de risipire, un profesor cu pietate față de trecut a început a culege rămășițele cele mai caracteristice din acest ținut atât de arhaic. Generația risipitoare de azi nu poate prețui cum se cuvine opera începută în Sighetul cufundat sub atâtea aluviuni eterogene. Va veni însă timpul, când o generație creatoare – și prin urmare respectuoasă față de trecut – va întreba cu mirare: cum de s-a început atât de târziu această operă profund culturală? Acei urmași vor pomeni cu adâncă recunoștință numele tuturor celor care au sprijinit pe culegătorul vrednic al documentelor etnografice din Maramureș și vor osândi fără nici o cruțare pe cei ce vor fi rămas nepăsători în acest greu moment al vieții poporului nostru. Întemeietorul muzeului poate fi deplin mulțumit de începutul său atât de lăudabil. Profesorul Vornicu e bine meritat de la Țară¹⁰”.

După deceniul deosebit de fertil petrecut la Sighet, Gheorghe Vornicu a fost numit director al Liceului „Al. Roman” din Oradea (1929-1940), apoi profesor de liceu, la Arad (1945-1952).

Pentru a rămâne în aceeași notă a neliniștii sale spirituale și la Oradea, Gheorghe Vornicu, alături de alți intelectuali a avut inițiativa înființării Muzeului Etnografic Bihorean și a Universității Populare. Activitatea lui practică de promotor cultural al unor proiecte mari, instituționale a fost dublată și de una spirituală, el publicând „Cântece și strigături din Bihor (Crișana) și Oas”, „Amintiri din Maramureș”, „Amintiri din Vrancea” ș.a.

Viața, activitatea și opera lui Gheorghe Vornicu, demne de un personaj de roman istoric în cel mai demn sens al cuvântului, au culminat cu alegerea făcută la bătrânețe, atunci când, la 81 de ani, a ales să rămână în conștiința urmașilor ca

⁹ R. Dragomir, *Muzăul etnografie Maramurășan*, în „Gazeta Maramurășană”, anul VII, Sighet, p.1.

¹⁰ Mihai Dăncuș, *Arhitectura vernaculară și alte valori ale culturii populare, în Colecțiile Muzeului Etnografic al Maramureșului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia XXI, 2010, p. 17.

autor de roman istoric, debutând cu „Umbra lui Horea” (publicat în anul 1973, la editura Eminescu).

Încă din „Prologosul autorului” de la începutul romanului, Gheorghe Vornicu s-a definit pe sine, subliniind: „De cînd am început să pricep buchiile, am fost atras de lectura poveștilor, a legendelor și faptelor istorice. Mai tîrziu m-am adîncit în studii, obligat fiind și de pregătirea mea pentru cariera de profesor de istorie. Din contactul adîncit în această știință „magister vitae”, mi-au rămas înfipite în suflet cîteva personalități din larga istorie a lumii, dar mai ales din zdruncinată istorie a neamului nostru românesc. Ca moldovean și vrîncean, mi-a umplut sufletul de admirație figura marelui voievod Ștefan cel Mare, mereu amintit în Vrancea. Apoi figura lui Gheorghe Doja, Ion Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazul, Constantin Brîncoveanu, Vasile Ursu Nicola, Tudor Vladimirescu, Avram Iancu și alții”¹¹.

Parafrazându-l pe savantul Simion Mehedinți care l-a „binemeritat de la Țară”, îmi exprim admirația istorică (profesională, de altfel) față de OM-ul Gheorghe Vornicu care și-a dedicat opera lui de final dascălului său: „Închin această carte memoriei binefăcătorului meu, dascăl și învățător, IEFTIMIE NOVAC, care, îndemnându-mă spre carte și cultură, m-a făcut să devin OM”¹².

¹¹ Gheorghe Vornicu, *Umbra lui Horea*, București, Editura Eminescu, 1973, p. 9.

¹² *Ibidem*, p. 11.

PARTICIPAREA ROMÂNILOR DIN COMUNA ȘIȘEȘTI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Marius CÂMPEANU*

Abstract: *Romanians of the Șișești Commune in the First World War. As this year marks 110 years since the outbreak of the First World War, this study presents the results of the investigation ASTRA carried out in Bontăieni, Cetățele, Dănești, Negreia, Plopiș, Șișești and Șurdești, localities that form the Șișești commune in Maramureș county, between January and February 1922. The material also contains some medallions that belonged to lower-ranking officers (lieutenants and sub-lieutenants), born in the villages of the Șișești commune, who served in the Austro-Hungarian army during the four years of War; as far as the archival sources and the available bibliographies allowed. The contribution of the Romanians from Transylvania, Banat, Crișana, Sătmăr, Maramureș and Bucovina to the Great War, represents a major research topic both in the Romanian historiography, as well as for my personal academic concerns, and it is far from being completed.*

Keywords: *First World War, Maramureș county, Șișești commune, soldiers, farmers.*

Anul 2024 marchează împlinirea a 110 ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția românilor din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr, Maramureș și Bucovina la Marele Război reprezintă pentru istorici o tematică generoasă și, în același timp, inepuizabilă. De aceea, cercetarea și valorificarea prin lucrări și studii atât a Fondului ASTRA, deținut de arhivele sibieni, cât și a altor fonduri de documente, în care se regăsesc date referitoare la românii din orașele și comunele actualului județ Maramureș, participanți în război, sunt forme concrete de recuperare a destinelor înaintașilor noștri care au trăit împrejurările vitrege ale acelor ani.

Studiul de față prezintă contribuția românilor din localitățile comunei Șișești în Marele Război, punctele de plecare fiind rezultatele anchetei desfășurate de ASTRA, în primele două luni ale anului 1922, în Bontăieni, Cetățele, Dănești, Negreia, Plopiș, Șișești și Șurdești. Mobilizarea românilor din localitățile comunei Șișești în Primul Război Mondial s-a făcut în mai multe etape. Majoritatea bărbaților cu vârste cuprinse între 23 și 42 de ani s-au prezentat pentru încorporare în 26 iulie 1914 – când s-a dispus mobilizarea parțială – sau în 30 iulie 1914 – când a avut loc mobilizarea generală. Din anul 1917, datorită pierderilor mari înregistrate de armata austro-ungară, îndeosebi pe frontul din Galiția, limita de vârstă a fost extinsă, fiind emise ordine de încorporare și pentru cei ce aveau între 20 și 50 de ani. Bărbații încorporați în luna iulie a anului 1914, exceptându-i

* Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș;
e-mail: mariuscampeanu2005@gmail.com.

pe cei din localitatea Plopiș, au fost repartizați în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare și în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. Românii recruți sau rezerviști, originari sau domiciliați la Plopiș – localitate care se în afla, în perioada respectivă, în componența plasei Mănăștur (cu sediu la Copalnic-Mănăștur), din fostul comitat Szolnok-Doboka¹ – au fost distribuiți în Regimentul de Infanterie 63 Bistrița și în Regimentul de Honvezi 12 Dej.

Deplasarea recruților și a rezerviștilor din Bontăieni, Cetățele, Dănești, Negreia, Șișești și Șurdești – localități aflate în notariatul Dănești, din plasa Baia Mare, comitatul Satu Mare – s-a făcut într-o dimineață de duminică, în deplină ordine, din gara orașului Baia Sprie către Satu Mare. Trecerea prin Baia Sprie a fost subiectul unui articol publicat în ziarul local „Felsőbányai Hirlap”. Convoiul format din numeroase căruțe, în fruntea căruia s-a aflat notarul raional Weisz Jenő, un subnotar, primarii (juzii) satelor și mai mulți învățători, a trecut prin oraș însoțit de muzică și aplauze. „Procesiunea” la care au participat aproximativ o mie de români, îmbrăcați în costume populare albe „cu decorații festive”, și-a încetinit ritmul în fața primăriei, unde îi așteptau oficialii orașului, în frunte cu primarul. În încheiere, articolul mai arată că sosirea recruților români din satele districtului Dănești s-a desfășurat „într-un mod festiv, fără nici un fel de perturbare”². Printre cei „600 de soldați din această regiune”, aflați în mișcare spre Satu Mare, se afla și Vasile Romulus Lucaci, fiul părintelui dr. Vasile Lucaci de la Șișești care, în conformitate cu raportul primpretorului din plasa Baia Mare (datat 16 mai 1916), la plecarea recruților din Șișești ar fi oficiat un serviciu religios, iar în gara din Baia Sprie ar fi ținut un discurs mobilizator³.

Depunerea jurământului de credință a soldaților din Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare (format în proporție de 73% din români) față de statul austro-ungar s-a desfășurat în dimineața zilei de 8 august 1914 (după calendarul iulian n.n.), în Piața Deák (astăzi Piața Libertății) din Satu Mare⁴. Activitatea a debutat cu intonarea imnului împăratului de orchestra militară, purtarea cu solemnitate prin fața companiilor a steagului regimentului, oficierea Sfintei Liturghii, în limba română, de către Tit Demian, preot greco-catolic din dieceza Gherlei. După aceea,

¹ Pentru mai multe informații referitoare la structurile teritorial-administrative ale fostelor județe Satu Mare și Szolnok-Doboka, a se vedea Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1921, pp. 36-39, 40-43.

² „Felsőbányai Hirlap”, Baia Sprie, 9 septembrie 1914; apud Gheorghe Muntean, *Unde sunt cei ce nu mai sunt? Povestea șișeștenilor în Primul Război Mondial*, Baia Mare, Editura Marist, 2021, p. 67.

³ *Ibidem*. Și alte articole din presa vremii (în special cele publicate în periodicele din Baia Mare și Satu Mare), au mediatizat momentul plecării tinerilor din districtul Dănești la război, accentul propagandistic fiind pus pe discursurile mobilizatoare și pe asistența spirituală acordată de părintele greco-catolic Vasile Lucaci, cunoscut opiniei publice drept opozant al autorităților de stat și luptător pentru respectarea drepturilor civile, politice și culturale a românilor din Transilvania. În acest fel, se dorea o dezinformare a populației românești din comitatul Sătmar și, în același timp, o știrbire a imaginii părintelui Lucaci. În aceeași notă propagandistică se înscrie inclusiv raportul reprezentantului puterii din Baia Mare (din 16 mai 1916).

⁴ Întreaga ceremonie a fost prezentată în „Românul”, nr. 189, Arad, 29 august/11 septembrie 1914, pp. 3-4.

PARTICIPAREA ROMÂNILOR DIN COMUNA ȘIȘEȘTI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

în fața trupei și a mulțimii adunate, au urmat discursurile rostite de preotul Tit Demian, de colonelul Laurențiu Frauenberg comandantul regimentului (în limba maghiară), de maiorul Helvei (în limba maghiară) și de căpitanul Aurel Păcală (în limba română). A mai avut loc reînnoirea jurământului ostășesc în limbile germană, maghiară și română (cei 3500 de tineri români au prestat jurământul de credință prin intermediul căpitanului Aurel Păcală). La final, din partea autorităților, au avut intervenții primarul orașului Carol Najeni și avocatul dr. Carol Barbul. În ziua următoare, la hotelul „Panonia” s-a desfășurat un banchet în onoarea ofițerilor din regiment, prilej cu care s-a toastat pentru monarhii Puterilor Centrale, pentru „feciorii din regiment cari [...] – prin grăbire cu iuteală nemaipomenită venind sub steag – au dat dovadă despre virtuțile militare a poporului nostru și de alipire față de împărat”⁵.

Liturghia de tabără a Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare (și acest regiment era format în proporție de circa 78% din români) a fost oficiată de preotul Teodor Lengyel (capelan militar în rezervă) în data de 13 august 1914. Jurământul ostășesc de credință față de stat și de împărat a fost depus în limba română prin intermediul locotenentului Nicolae Țirea⁶. În aceeași zi s-a desfășurat relocarea celor două regimente către Frontul de Est din Galiția. Din fiecare regiment, câte un batalion alcătuit din rezerviști a fost trimis în Bosnia-Herțegovina, fapt care explică prezența unor soldați români din satele comunei Șișești pe frontul sârbesc.

Desfășurarea războiului pe Frontul de Est, în toamna anului 1914, a fost în defavoarea unităților austro-ungare. Pierderi importante de vieți omenești au fost înregistrate și de Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, care potrivit ziarului „Felsőbányai Hirlap” (din 12 noiembrie 1914) a pierdut 250 de combatanți, la care se adaugă patru ofițeri căzuți în luptă și un ofițer căzut prizonier⁷. De altfel, în cei patru ani de război, periodicul care apărea la Baia Sprie a fost pentru familiile românești din satele notariatului Dănești care-și aveau bărbații plecați pe front principala sursă de informare.

*

Studiul de față se bazează, în principal, pe *Tablourile nominale* ale localităților Bontăieni, Cetățele, Dănești, Negreia, Plopiș, Șișești și Șurdești, din Fondul ASTRA, deținut de Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale. Datele biografice ale participanților la război au fost preluate din *Colecția Matricole Confesionale*, iar cele legate de combatanții care au trăit experiența prizonieratului rusec, francez ori italian din *Fondul personal dr. Gavril Oșianu*, ambele fonduri fiind deținute de Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale. De real folos au fost cărțile *Corpul Voluntarilor Români din Siberia (1918-1920)*, Baia Mare, Editura Marist, 2010 (autori: Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean și Gabriel Rustoiu), *Legiunea Română din Siberia*, vol. I-II, Cluj-Napoca, Editura Muzeului Național al Unirii Alba Iulia – Editura Mega (editori: Ioana Rustoiu,

⁵ Fragment din toastul părintelui Tit Demian. *Ibidem*, p. 4.

⁶ *Ibidem*.

⁷ „Felsőbányai Hirlap”, Baia Sprie, 12 noiembrie 1914; apud Gheorghe Muntean, *op. cit.*, pp. 73, 77.

Marius Cristea, Smaranda Cutean, Tudor Roșu), *Unde sunt cei ce nu mai sunt? Povestea șișeștenilor în Primul Război Mondial*, Baia Mare, Editura Marist, 2021 (autor Gheorghe Muntean) și articolul lui Robert C. Tökölyi, *Voluntari români maramureșeni în Primul Război Mondial (1918-19120)*, publicat în „Revista Arhivei Maramureșene”, numărul 9 din 2016, paginile 165-214.

Cele șapte documente, denumite *Tablouri nominale*, au fost completate de comisii formate din secretarii cercuali Weisz Jenő⁸ și Ioan Pașca (în cazul satului Plopiș)⁹ și din reprezentanți ai elitei rurale locale (preoți, primari, țărani de vază), pentru fiecare localitate în parte. Documentele reprezintă răspunsuri la demersul inițiat de istoricul și ziaristul sibian Teodor V. Păcățian în comunitățile românești, pentru a se vedea sacrificiile de vieți omenești și distrugerile de bunuri materiale, suferite de românii transilvăneni în Primul Război Mondial.

În paginile următoare cititorii pot întrezări destinul celor mulți, a anonimilor uitați de cărțile de istorie, a celor care în cei patru ani de război și, încă trei-patru ani după război, și-au trăit existența cotidiană în tranșee, în cazărmi, în spitale ori în trenuri blindate, fie suferind răni și numeroase privațiuni, fie cunoscând experiența prizonieratului în Rusia, Italia și Franța sau a voluntariatului în friguroasa Siberie. Unii au avut norocul să se întoarcă acasă sănătoși, iar alții mai puțin norocoși s-au întors schilodiți ori traumatizați de experiențele trăite în război. Însă, un număr mare dintre participanții la război din localitățile comunei Șișești își dorm somnul de veci pe câmpurile de luptă pe care s-au jertfit, în gropile comune ale cimitirelor militare sau în cimitirele spitalelor, pe a căror paturi au părăsit această lume, aflate la sute sau mii de kilometri depărtare de locurile în care s-au născut. Memoria celor decedați ori dispăruți este evocată de capelele eroilor și de crucile monumente de la Cetățele, Dănești, Plopiș, Șișești și Șurdești¹⁰. Dintre toate acestea, mă voi referi doar la *Capela Eroilor căzuți în Primul Război Mondial* din Șișești (cod LMI: MM-IV-m-B-04841), edificată între anii 1930-1935, în cimitirul aflat în fața căii de acces care duce la Complexul Muzeal „Pr. dr. Vasile Lucaciu”, de Dumitru Abrihan, participant în război și voluntar în regimentele din Italia. Ctitorul a onorat o promisiune făcută Divinității, când se afla pe front, aceea că dacă se va întoarce acasă teafăr va ridica o capelă în amintirea camarazilor de arme căzuți în război. În anul 1962, capela a fost tencuită de Petru Șișeștean și Parasca Tentiș¹¹.

⁸ În șase *Tablouri nominale* apare numele lui Weisz Jenő. Acesta este menționat în documentele vremii încă de la începutul secolului al XX-lea, în calitate de secretar al secretariatului cercual Dănești. Se pare că a avut o bună relație cu românii din satele de pe Fisculaș, motiv pentru care a fost păstrat în funcție și de administrația românească instaurată după Marea Unire.

⁹ Ioan Pașca a fost secretar al secretariatului cercual Făurești, format din localitățile Făurești, Lăschia, Plopiș, Trestia și Vad. C-tin Martinovici, N. Istrati, *op. cit.*, p. 43.

¹⁰ Pentru mai multe informații despre monumentele închinat eroilor căzuți în ambele războaie mondiale, aflate în satele comunei Șișești, a se vedea: *Monumente din județul Maramureș închinat eroilor din Primul Război Mondial*, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2020, pp. 163-168.

¹¹ *Monumente din județul Maramureș*, p. 166.

În continuare, pe baza informațiilor conținute în *Tablourile nominale* prezint contribuția locuitorilor din satele comunei Șișești în Primul Război Mondial.

Participarea românilor din Bontăieni în Primul Război Mondial. Datele referitoare la participanții localității Bontăieni în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține două file (trei pagini, III). Pe prima pagină este specificat numărul de 245 de locuitori, existent la 17 ianuarie 1922, data întocmirii recensării¹². Pe cea de-a doua pagină, în partea de jos, figurează totalul general al participanților la război¹³, iar pe ultima pagină comisia care s-a ocupat de întocmirea și verificarea documentului, alcătuită din: Weisz Eugen¹⁴, secretar cercual; Vasalie Selejan, primar; Andrei Pop, preot român; Dan Chirilă, plugar. A fost aplicată și ștampila rotundă a comunei Bontăieni, cu tuș mov.

Totalul general din *Tabloul nominal* arată că, din Bontăieni, au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 52 de locuitori, toți la partea activă (100%)¹⁵. Documentele de arhivă, periodicele militare ale vremii și literatura de specialitate oferă date referitoare la identitatea a încă 11 soldați, participanți la război, nenominalizați în investigația Astrei. Prin urmare, numărul participanților la război, descoperit până la această dată, devine 63.

Situația celor 63 de activi a fost, pe grade, următoarea:

- caporali, 1: Țințar Vasile;
- soldați, 62: Abraham Andrei¹⁶, Abraham George, Abraham Onisim, Abraham Pantelimon, Babiciu George, Babiciu Grigor¹⁷, Babiciu Irimie, Babiciu

¹² La ultimul recensământ austro-ungar din anul 1910, localitatea Bontăieni (Pusztatelek, în maghiară) a avut 247 de locuitori. În anul 1920 a avut 269 locuitori din care 267 erau români. C-tin Martinovici, N. Istrati, *op. cit.*, p. 271.

¹³ Totalul general al participanților la război este trecut și în partea de sus a paginii următoare. Pe ambele pagini s-a trecut, eronat, un total de „47”. Ulterior, persoana care a redactat documentul a corectat, trecând „52”.

¹⁴ În text, găsim varianta românilor din Bontăieni, de etnie maghiară, Weisz Jenő.

¹⁵ Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, *Fond ASTRA* (în continuare SJSbAN, FA), XVII, *Tablou nominal Bontăieni*, p. II, III și *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 32; Ioan Popa, *Românii din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș în Primul Război Mondial*, Sibiu, Editura Armanis, 2019, p. 656, nr. crt. 5.

¹⁶ Consider că este vorba despre Abrihan Andrei, născut în 28 noiembrie 1893, fiu al lui Ștefan Abrihan și Cătălina Șerban. Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale (în continuare SJMmAN), *Colecția Matricole Confesionale* (în continuare CMC), reg. 1922, f. 8. Conform listelor cu pierderi (*Veszteségi lajstrom*) din anul 1915, Abrihan Andrei, încorporat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania a 5-a, a fost internat în Spitalul „Rima-Muryăner Eisenwerke” din Liker. Gheorghe Muntean, *op. cit.*, p. 121.

¹⁷ S-a născut în 23 august 1887, în familia lui Ștefan Babiciu și Teodosia Roman. SJMmAN, CMC, reg. 1684, f. 28. În Marele Război a fost încorporat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. În conformitate cu listele pierderilor din anul 1917, a decedat în 16 mai 1917 într-un spital din Szekesfeheryvár (Ungaria). Își doarme somnul de veci în cimitirul „Szent Lelek-Friedhof”, rândul 29, mormântul 2. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 122.

Pavel, Boic[i]uc Alexa a[l] [lui] Pavel¹⁸, Bonto Avram, Borcutean Gavrilă, Borcutean Ioan¹⁹, Borcutean Nicolae, Burian Iftenie, Burian Ioan, Burian Petru, Burian Vasalie a[l] [lui] Ioan, Cerneștian Gavril²⁰, Ciurcaș Grigor, Cusco Grigor, Dan Costan [a]l [lui] George²¹, Dan Ioan [a]l [lui] George²², Dan Larion [a]l [lui] George, Dan Pavel²³, Dan Chirilă [a]l [lui] George²⁴, Dan Toma, Măgurean Vasile, Podar Miron, Rad Flore²⁵, Rad Ilie, Rad Ioan, Rad Nuț, Rogojean Filip²⁶,

¹⁸ Poate fi una și aceeași persoană cu Alexiu Boiciuc, născut în 27 martie 1887, în familia lui Pavel Boiciuc și Anastasia Cerneștian. A fost căsătorit cu Ileana Boiciuc (căsătoria religioasă a avut loc în 13 ianuarie 1913). SJMmAN, CMC, reg. 1684, f. 27; Idem, reg. 1917, f. 7.

¹⁹ Soldatul Borcutean Ioan, mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania a 6-a, s-a născut în 14 decembrie 1890, în familia lui Ioan Borcutean și Frăsâna Horgoș. SJMmAN, CMC, reg. 1922, f. 3. Potrivit listelor cu pierderi din anul 1916, a fost prizonier în Italia. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 121.

²⁰ Soldatul Gavril Cerneștian s-a născut în 15 noiembrie 1879, din părinții Ioan Cerneștian și Maria Pop. A fost căsătorit cu Frăsina Sălăgian (cununia religioasă a fost oficiată în 24 octombrie 1904 de capelanul Ioan Savaniu). SJMmAN, CMC, reg. 1684, f. 23. Idem, reg. 1917, f. 4. A făcut parte din compania 11 a Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1917 a fost rănit la braț, fiind internat în spitalul din Vajszka (Serbia). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 122.

²¹ Soldatul Costan Dan s-a născut în 22 aprilie 1890, din părinții George Dan și Maria Pitiritean. A decedat în anul 1951. A fost încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. SJMmAN, CMC, reg. 1922, f. 3. Conform listelor cu pierderi din anul 1916, a fost prizonier în Rusia. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 121.

²² Soldatul Ioan Dan, mobilizat în armată în anul 1916, s-a născut în 5 iulie 1895, în familia lui George Dan și Maria Selăgian. SJMmAN, CMC, reg. 1922, f. 10. Conform publicației *Rendelei Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek* (Buletinul de ordine pentru Forțele Armate Regale Maghiare – Afaceri personale) din 7 septembrie 1918, a fost eliberat din prizonierat. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 122.

²³ Consider că este vorba despre Pavel Dan (Paul, în publicația militară imperială), născut în 27 iunie 1882, în familia lui Gavril și Matrona Dan, și decedat în data de 17 iulie 1940. SJMmAN, CMC, reg. 1684, f. 24. A făcut parte din Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. Conform listelor cu pierderi din anul 1917, a fost prizonier în Rusia. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 121.

²⁴ Soldatul Chirilă Dan, în vârstă de 34 ani, de ocupație plugar, a căzut prizonier la ruși și a făcut parte din Corpul Voluntarilor Români din Siberia, Batalionul II operativ „Mărășești”, compania de depozit. În data de 7 iunie 1919 a fost transferat de la brutăria legiunii române la brutăria Batalionului II. Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Gabriel Rustoiu, *Corpul Voluntarilor Români din Siberia (1918-1920)*, Baia Mare, Editura Marist, 2010, p. 163; *Legiunea Română din Siberia*, editori: Ioana Rustoiu, Marius Cristea, Smaranda Cutean, Tudor Roșu, vol. I, Alba Iulia – Cluj-Napoca, Editura Muzeului Național al Unirii – Editura Mega, 2021, p. 367; SJMmAN, *Fond personal dr. Gavril Oșianu*, dos. 29/1934-1937, f. 101; R. C. Tökölyi, *Voluntari români maramureșeni în Primul Război Mondial (1918-19120)*, în „Revista Arhivei Maramureșene”, nr. 9, 2016, p. 205, nr. crt. 526. Presupun că este una și aceeași persoană cu Chirilă Dan, născut în data de 9 noiembrie 1885, în familia lui George Dan și Maria Selăgianu. SJMmAN, CMC, reg. 1684, f. 27.

²⁵ Soldatul Flore Rad (cu prenumele Florian în publicația militară imperială) s-a născut în 3 martie 1885. Conform celor scrise în matricola confesională a botezaților din Bontăieni, acesta a văzut lumina zilei „după moartea tătâneseu”, mamă fiindu-i Parasca Ștefănuțiu. SJMmAN, CMC, reg. 1684, f. 26. A fost mobilizat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1917 a ajuns prizonier la ruși, fiind internat în lagărul din orașul Tjumen (astăzi, Tiumen), aflat în Siberia. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 122.

²⁶ Consider că este vorba despre Filip Rogojanu, născut în 1 decembrie 1875 în familia lui Onuțiu Rogojanu și Ileana Tira. A fost căsătorit cu Floare Radu (cununia religioasă a avut în 10 august 1902). A trecut la cele veșnice în anul 1852. SJMmAN, CMC, reg. 1684, f. 20; Idem, reg. 1917, f. 4.

Rogojean Pavel²⁷, Roman George, Roman Ilie, Roman Ioachim²⁸, Roman Ioan, Roman Nicolae²⁹, Roman Pavel³⁰, Sabadiș Vasalie, Selejan Achim a[I] [lui] Petru³¹, Selejan Toma a[I] [lui] Petru, Selejan Ioan, Selejean Ilie³², Selejean Mitru a[I] [lui] Andrei, Selejean Simeon, Selejean Ștefan, Șerban Gavril, Tira Pavel, Țîntar Ștefan; Șerban Vasile³³; Țineghe Gheorghe³⁴, Abraham Ioan³⁵, Boiciuc Constantin³⁶, Burian Ștefan³⁷, Chiș Ioachim³⁸, Dan Constantin³⁹,

²⁷ Poate fi una și aceeași persoană cu Pavel Rogoian, născut în 10 mai 1888, fiu al lui Ioan Rogoian și Ileana Chira. A fost căsătorit cu Floare Boiciuc, cununia religioasă fiind oficiată în 17 septembrie 1911 de părintele dr. Vasile Lucaciu. A decedat în 28 mai 1944. SJMmAN, CMC, reg. 1684, f. 28; Idem, reg. 1917, f. 6.

²⁸ Soldatul Ioachim Roman s-a născut în 12 mai 1889, în familia lui Vasiliu Roman și Marta Radu. SJMmAN, CMC, reg. 1922, f. 11. A făcut parte din compania 15 a Regimentului de Infanterie 5 Satu Mare. În anul 1917 a căzut prizonier la italieni, fiind internat în lagărul de la Servigliano. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 122.

²⁹ S-a născut în 13 noiembrie 1885, în familia lui Antoniu Roman și Maria Pop. SJMmAN, CMC, reg. 1684, f. 27. A făcut parte din compania 14 a Regimentului de Infanterie 63 Bistrița. Conform listelor cu pierderi din anul 1917, a ajuns prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 122.

³⁰ S-a născut în 26 iunie 1887, din părinții Antoniu Roman și Maria Pop. În Marele Război a fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania 11. În anul 1916 a fost prizonier în Rusia. SJMmAN, CMC, reg. 1684, f. 28; Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 121.

³¹ Selejan Achim (Selăgian Ioachim, în matricola confesională) s-a născut în 3 septembrie 1880, în familia lui Petru Selăgian și Maria Trifor. A luptat în cadrul Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1916 a fost prizonier în lagărul rusesc de la Tambov. A decedat în Șișești, în 25 mai 1867. SJMmAN, CMC, reg. 1684, f. 23; Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 121.

³² Un soldat cu numele Ilie Sălăgean, în vârstă de 22 de ani, originar din Bonțeni(?), județul Satu Mare, a fost prizonier la ruși și a făcut parte din Corpul Voluntarilor Români din Siberia, Regimentul I operativ „Horea”, compania a II-a. Localitatea Bonțeni nu apare în nicio lucrare dedicată localităților din Transilvania, motiv pentru care consider că denumirea a fost scrisă incorect, în realitate fiind vorba de localitatea Bontăieni, din plasa Baia Mare, județul Satu Mare (azi, în județul Maramureș). În conexiune cu informațiile publicate de Robert C. Tökölyi consider că Ilie Sălăgean este una și aceeași persoană cu Ilie Selejean din ancheta Astrei. Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, G. Rustoiu, *op. cit.*, p. 140. SJMmAN, *Fond personal dr. Gavril Oșianu*, dos. 29/1934-1937, f. 100. Robert C. Tökölyi, *op. cit.*, p. 190, nr. crt. 161.

³³ A fost prizonier la francezi și a luptat în Legiunea Română din Franța. A fost căsătorit și a avut doi copii. A avut ocupația de agricultor. SJMmAN, *Fond personal dr. Gavril Oșianu*, dos. 29/1934-1937, f. 100. R. C. Tökölyi, *op. cit.*, p. 190, nr. crt. 163.

³⁴ A fost prizonier la ruși și a luptat în Corpul Voluntarilor Români din Rusia. SJMmAN, *Fond personal dr. Gavril Oșianu*, dos. 29/1934-1937, f. 101. R. C. Tökölyi, *op. cit.*, p. 191, nr. crt. 177.

³⁵ S-a născut în anul 1889, în Bontăieni. A fost încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania a 6-a. Conform listelor cu pierderi din anul 1915 a ajuns prizonier la ruși, fiind internat în lagărul din Tambov (Rusia). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 121.

³⁶ S-a născut în 18 mai 1889, din părinții Petru Boiciuc și Matro[a]na Țîntar. SJMmAN, CMC, reg. 1922, f. 2. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania a 7-a. În conformitate cu listele de pierderi din 1914, a fost împușcat în coapsa dreaptă, fapt pentru care a fost internat în spitalul din Szombathely (Ungaria), unde a și murit în luna septembrie a aceluiași an. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 121.

³⁷ S-a născut în anul 1891, în Bontăieni. A fost mobilizat pe front în 1915. A fost luat prizonier, din prizonierat fiind eliberat în 16 iulie 1921. Cf. *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek* apud Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 122.

³⁸ S-a născut în anul 1882, în Bontăieni. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania 20. Conform listelor cu pierderi din anul 1915 a ajuns prizonier în Rusia. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 121.

³⁹ Poate fi vorba despre Dan Constantin, născut în 1880, mobilizat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. Potrivit listelor cu pierderi din anul 1915, a fost internat în spitalul din Eger (Ungaria). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 121.

Flach Franz⁴⁰, Mihuş George⁴¹, Pogorici Vasile⁴², Sabadâş Toma⁴³.

În ceea ce priveşte locul de naştere a participanţilor în război, din conţinutul *Tabloului nominal* constatăm că toţi cei 52 de etnici români erau născuţi în Bontăieni. Cei 11 militari, identificaţi în alte surse, consider că s-au născut cu toţii la Bontăieni şi, prin urmare, procentul (de 100%) rămâne în continuare neschimbat. Din punctul de vedere al apartenenţei sociale, documentul prezintă o situaţie destul de simplă a celor 52 de locuitori români concentraţi. După cum reiese din acesta, toţi (100%) au fost agricultori (economi)⁴⁴. Consider că şi ceilalţi 11 participanţi la război erau agricultori, ceea ce face ca procentele să rămână aceleaşi.

Alte informaţii din documentul Astrei se referă la gradele militare deţinute de cei 52 de locuitori mobilizaţi pentru război. Se constată faptul că toţi cei 52 de participanţi fac parte din categoria gradaţi şi soldaţi. Dintre aceştia, unul a deţinut gradul de caporal (1,02%), iar 51 au fost soldaţi (98,39%). Cei 11 participanţi, descoperiţi în alte surse, consider că au avut gradul de soldat. În acest sens, cifrele şi procentele se modifică astfel: unul a deţinut gradul de caporal (1,59%), iar 62 au fost soldaţi (98,41%).

Potrivit *Tabloului nominal*, din cei 52 de locuitori ai satului Bontăieni, mobilizaţi pe întreaga durată a Primului Război Mondial, au supravieţuit acestuia 45, adică 86,54%, iar şapte persoane, respectiv 13,46%, nu s-au mai întors. În conformitate cu informaţiile cumulate şi din celelalte surse arhivistice şi bibliografice, din totalul celor 63 de români din Bontăieni, participanţi la război, au supravieţuit acestuia 54 adică, 85,71%, iar nouă persoane, respectiv 14,29%, nu s-au mai întors.

Conform investigaţiei Astrei, din cei 45 de supravieţuitori, 44, reprezentând 92,78% dintre aceştia, s-au întors acasă deplin sănătoşi iar unul, adică 2,22%, a fost rănit, bolnav, dar ulterior s-a însănătoşit⁴⁵. Cel care a fost rănit şi bolnav, dar ulterior s-a însănătoşit, a fost soldatul Tira Pavel⁴⁶. În urma cercetării detaliate, din totalul de 54 de supravieţuitori, 53, reprezentând 98,15% dintre aceştia, s-au întors acasă deplin sănătoşi iar unul, adică 1,85%, a fost rănit, bolnav, dar ulterior s-a însănătoşit.

⁴⁰ S-a născut în Bontăieni. A fost încorporat în Regimentul 16, compania a 3-a. Conform listelor cu pierderi din anul 1915 a ajuns prizonier la ruşi. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 121.

⁴¹ S-a născut în Bontăieni, în anul 1878. În conformitate cu listele pierderilor din 1917, în luna februarie a aceluiaşi an a fost spitalizat, fiind bolnav de pneumonie. A decedat, la puţin timp, în spitalul din Ljubljana (Slovenia). Îşi doarme somnul de veci în cimitirul „Sfânta Cruce” a spitalului menţionat (grupul 42, rândul 6/3, mormântul nr. 2). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 121.

⁴² S-a născut în Bontăieni, în anul 1888. A luptat în Regimentul de Infanterie 82, compania a 9-a. Potrivit listelor cu pierderi din anul 1917 a ajuns prizonier la ruşi. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 122.

⁴³ S-a născut în Bontăieni, în anul 1888. A fost încorporat în Regimentul 76, compania a 10-a. Conform listelor cu pierderi din anul 1916 a ajuns prizonier la ruşi. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 121.

⁴⁴ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Bontăieni*, p. I-III şi *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 32; I. Popa, *op. cit.*, p. 657, nr. crt. 5.

⁴⁵ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Bontăieni*, p. II-III şi *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 32; I. Popa, *op. cit.*, p. 657, nr. crt. 5.

⁴⁶ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Bontăieni*, nr. crt. 25.

PARTICIPAREA ROMÂNILOR DIN COMUNA ȘIȘEȘTI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Din *Tabloul nominal* mai reiese faptul că din totalul celor șapte persoane care nu au supraviețuit războiului, șase, reprezentând 85,71% dintre ei și 11,54% din totalul celor mobilizați și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, iar unul, reprezentând 14,29% dintre ei și 1,02% din total, a fost dat dispărut⁴⁷. Prin cumularea celor doi eroi, găsiți în alte surse, numărul celor care nu s-au mai întors crește la nouă, prin urmare se modifică și procente, astfel: opt morți pe câmpul de luptă, reprezentând 88,89 dintre ei și 12,80% din total, și un dispărut, adică 11,11 dintre ei și 1,59% din total.

Cei care au căzut la datorie, pe câmpul de onoare, au fost următorii soldați: Cerneștian Gavril, Boic[i]uc Alexa a[l] [lui] Pavel, Rad Flore, Abraham Andrei, Babiciu George, Babiciu Grigor⁴⁸; Boiciuc Constantin și Mihut George⁴⁹. Cel dispărut în război a fost soldatul Roman Ioan⁵⁰.

Pe parcursul războiului, din rândul celor mobilizați pe front, nu a fost decorat niciun participant⁵¹.

Grav afectate de pierderile suferite au fost familiile celor șase soldați, care și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, dar și a soldatului Roman Ioan, dat dispărut. În conformitate cu conținutul documentului, în urma celor care nu s-au mai întors din război au rămas trei văduve și cinci orfani⁵².

Familiile care au avut de suferit au fost ale:

- a) soldatului Cerneștian Gavril, cu patru orfani⁵³;
- b) soldatului Boic[i]uc Alexa a[l] [lui] Pavel, cu un orfan⁵⁴;
- c) soldatului Rad Flore, cu o văduvă⁵⁵.

Participarea românilor din Cetățele în Primul Război Mondial. Datele referitoare la participanții localității Cetățele în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține două file (patru pagini, IV).

⁴⁷ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Bontăieni*, p. II, III și *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 32; I. Popa, *op. cit.*, p. 657, nr. crt. 5.

⁴⁸ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Bontăieni*, nr. crt. 5, 8, 26, 29, 44, 46.

⁴⁹ Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 121.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. crt. 47.

⁵¹ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Bontăieni*, p. I-II. I. Popa, *op. cit.*, p. 656, nr. crt. 5.

⁵² SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Bontăieni*, p. II, III și *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 32; I. Popa, *op. cit.*, p. 657, nr. crt. 5.

⁵³ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Bontăieni*, nr. crt. 5. Dacă este vorba despre Gavril Cerneștianu, identificat în matricolele confesionale, după sacrificiul acestuia pe câmpul de luptă au rămas soția Frăsina Cerneștianu (de fată Sălăgean) și patru copii minori: Maria (născută în 1 iulie 1905), Ioan (născut în 24 octombrie 1906), Elena (născută în 26 mai 1908) și Ana (născută în 26 iulie 1911). SJMmAN, CMC, reg. 1922, ff. 20, 21, 22, 26.

⁵⁴ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Bontăieni*, nr. crt. 8. Dacă este vorba despre Alexiu Boiciuc, identificat în matricolele confesionale, după decesul acestuia au rămas soția văduvă Ileana Boiciuc și copilul orfan George Boiciuc (născut în 15 septembrie 1914). SJMmAN, CMC, reg. 1922, f. 28.

⁵⁵ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Bontăieni*, nr. crt. 26.

Pe prima pagină este specificat numărul de 502 locuitori, existent la 16 ianuarie 1922, data întocmirii recensării⁵⁶. Pe ultima pagină figurează totalul general al participanților la război și comisia care s-a ocupat de întocmirea și verificarea documentului, formată din: Weisz Eugen, secretar cercual; Șurani Virgil, preot român; Simion Tămaș, primar; Costan Costin, plugar. A fost aplicată și ștampila rotundă a comunei Cetățele, cu tuș mov.

Totalul general din *Tabloul nominal* arată că, din Cetățele, au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 104 locuitori, toți la partea activă (100%)⁵⁷. Matricolele confesionale ale localității Cetățele și o sursă bibliografică oferă date despre identitatea a cinci participanți la război, nenominalizați în investigația Astrei. În acest sens, numărul participanților în Marele Război, descoperit până la această dată, devine 109.

Situația celor 109 combatanți activi a fost, pe grade, următoarea:

- caporal, 1: Bilț Mihai;

- soldați, 108: Băban Costan, Băban George, Bâle⁵⁸ Alexa, Bâle Antonie⁵⁹, Bâle Gavrilă, Bâle Petru, Bâle Todor, Bilț Simeon, Bonta Gavrilă, Bud Ioan, Coroian Ignăție, Costan Antonie, Costin Alexa [al] I[ui] George⁶⁰, Costin Costan⁶¹, Costin Gavril, Costin Gavril [al] I[ui] Ilie, Costin Gavrilă, Costin George, Costin Ioan⁶², Costin Mihai, Costin [E]milian, Costin Onuț⁶³, Costin Onuț [al] I[ui] Ștefan, Costin Alexa [al] I[ui] B. Todor, Costin Simeon [al] I[ui] George, Costin Ștefan [al] I[ui] B. Todor, Costin Ștefan [al] I[ui] Petru, Costin Todor, Crăciun Costan, Crăciun Costan [al] I[ui] Anton⁶⁴, Crăciun Gavril [al] I[ui] Alexa, Crăciun

⁵⁶ În anul 1910, localitatea Cetățele (Györkefalva, în maghiară) a avut 504 locuitori. Zece ani mai târziu, în 1920, a avut 522 de locuitori, din care 519 erau români și 3 evrei. C-tin Martinovici, N. Istrati, *op. cit.*, p. 58.

⁵⁷ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Cetățele*, p. IV și *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 50; I. Popa, *op. cit.*, p. 656, nr. crt. 8.

⁵⁸ Bule, în document. La fel și la următorii participanți cu același nume de familie.

⁵⁹ S-a născut în 23 ianuarie 1888, în familia lui Andrei Bâle și Ana Tămaș. A decedat în anul 1959. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 23. A fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. În conformitate cu listele de pierderi din anul 1915, a fost prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 128.

⁶⁰ Consider că este vorba despre Alexa Costin, născut în 29 martie 1895. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 35. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania 6. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 128.

⁶¹ S-a născut în 27 mai 1884, din părinții George Costin și Floare Pop. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 18. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. A fost declarat dispărut în aprilie 1917. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129.

⁶² S-a născut în 5 noiembrie 1896, din părinții Ștefan Costin și Ioana Herța. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 37. A fost mobilizat în Regimentul 60, compania 20. A murit pe front, în luna decembrie a anului 1916. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129.

⁶³ S-a născut în 26 decembrie 1887 (din părinții Pavel Costin și Maria Tămaș) și a decedat în 26 aprilie 1887. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 27. În război, a fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. Conform listelor cu pierderi din prima jumătate a anului 1917, a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129.

⁶⁴ S-a născut în 26 mai 1885, în familia lui Antoniu Crăciun și Agafta Botoș. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 20. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. În conformitate cu listele de pierderi din aprilie-mai 1917, a fost declarat dispărut. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129.

PARTICIPAREA ROMÂNILOR DIN COMUNA ȘIȘEȘTI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Gavrilă, Crăciun Gavrilă, Crăciun Ioan⁶⁵, Crăciun Nicolae, Crăciun Petru [al] I[ui] Alexa, Crăciun Simeon, Crăciun Simeon [al] I[ui] Bâle Vas[ile], Crăciun Ștefan, Crăciun Vasalie [al] I[ui] Gavrilă⁶⁶, Demian George, Demian Iacob, Demian Vasalie⁶⁷, Dobrican Todor, Fechete⁶⁸ Petru, Fechete Vlașin, Gavrințe Dănilă⁶⁹, Gavrințe Vasalie, Gavriș Toma, Herteg Costan, Herteg Gavrilă, Herteg George, Herteg Mihai, Leș Grigor, Leș Simeon, Poduț Nicefor [al] I[ui] Rogo[jan], Poduț Ștefan, Pop Alexa⁷⁰, Pop Andrei [al] I[ui] Gavril, Pop Costan [al] I[ui] Petru, Pop Costan [al] I[ui] Ștefan, Pop Gavrilă, Pop George [al] I[ui] Alexa, Pop George [al] I[ui] Canta, Pop George [al] I[ui] Petru, Pop Ioan [al] I[ui] Canta, Pop Mihai, Pop Mihai [al] I[ui] Crăciun, Pop Nicefor, Pop Onuț, Pop Ștefan [al] I[ui] Crăciun, Pop Todor [al] I[ui] Lupuț, Pop Toma⁷¹, Pop Vasalie [al] I[ui] Alexa, Pop Vasalie [al] I[ui] Ștefan, Pop Vasile, Rogoian Gavril [al] I[ui] G., Rogoian Ioan⁷², Tămaș⁷³ Gavrilă, Tămaș George, Tămaș George, Tămaș Mihai, Tămaș Petru [al] I[ui] Costin G., Tămaș Toma, Tira Gavrilă, Toma⁷⁴ Costan, Toma Nicefor, Toma Vasalie⁷⁵, Țura⁷⁶ Alexa [al] I[ui] Dion[isie], Țura Dionis[ie]⁷⁷, Țura Ioan [al] I[ui]

⁶⁵ Soldatul Crăciun Ioan s-a născut în anul 1888. A fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. Potrivit listelor de pierderi din aprilie-mai 1917, a fost rănit și a fost luat prizonier la ruși, fiind internat în lagărul din Harkov (Ucraina). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129.

⁶⁶ S-a născut în familia lui Găvrilă Crăciun și Marta Pop, în data de 5 decembrie 1895. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 36. A fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. În primăvara anului 1917 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129.

⁶⁷ S-a născut în 12 februarie 1887, în familia lui George Demian și Parasca Costin. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 22. A fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. A murit în iunie 1916, conform listelor de pierderi din anul 1916. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 128.

⁶⁸ Fecete, în document. La fel și pentru următorul participant.

⁶⁹ A făcut parte din Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1918, a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129.

⁷⁰ Soldatul Pop Alexa, în etate de 44 de ani, de ocupație plugar, a fost prizonier la ruși și a făcut parte din Corpul Voluntarilor Români din Siberia, Batalionul II operativ „Mărășești”, compania a 2-a. Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, G. Rustoiu, *op. cit.*, p. 155. R. C. Tökölyi, *op. cit.*, p. 205, nr. crt. 519.

⁷¹ S-a născut în 1 mai 1875, în familia lui Nicolae Pop și Eudochia Bâle. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 7. A fost încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania 12. În iunie 1917 a fost luat prizonier la ruși, fiind internat în lagărul de prizonieri din Tașkent (Uzbekistan). Din câte se pare, a decedat în prizonierat. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129.

⁷² S-a născut în 1 septembrie 1873. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 4. A fost mobilizat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1916 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 128.

⁷³ Thămaș, în document. La fel și pentru următorii participanți cu același numele de familie.

⁷⁴ Thoma, în document. La fel și pentru următorii doi participanți.

⁷⁵ S-a născut în 11 ianuarie 1891, din părinții Ursu Tămaș și Maria Bâle. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 28. A fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. În conformitate cu listele de pierderi din a doua jumătate a anului 1917, a fost luat prizonier la ruși fiind internat în lagărul de prizonieri din orașul Suzdal, aflat în regiunea Vladimir (Rusia). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129. Nu deținem alte informații legate de destinul soldatului Tămaș Vasile după finalizarea războiului. În *Tabloul nominal* al localității Cetățele figurează la categoria celor dispăruți.

⁷⁶ Ciura, în document. La fel și pentru următorii participanți cu același numele de familie.

⁷⁷ Soldatul Dionisie Țura s-a născut în 5 iunie 1884, din părinții Vasiliu Țura și Nastasia G[h]eție, și a trecut la cele veșnice în 31 martie 1962. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 18. Conform listelor cu pierderi din anul 1914, a fost încorporat în Regimentul de Infanterie 16, compania 1. În luna noiembrie a aceluiași an a fost rănit, fiind internat într-un spital militar. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 128.

Vas[alie], Țura Ioan [al] I[ui] Gav[rilă], Țura Nicefor [al] I[ui] Vas[ile]⁷⁸, Țura Nic[h]ita [al] I[ui] Ioan, Țura Simeon [al] I[ui] Gav[rilă], Țura Ștefan [al] I[ui] Gavril, Țura Tanasie [al] I[ui] Vas[ile], Țura Vasalie [al] I[ui] G., Țura Vasalie [al] I[ui] Gav[ril], Țura Vasalie [al] I[ui] Parască, Țura Vasalie [al] I[ui] Petru, Zelig Gavrilă, Zelig Ștefan; Țura Onuț⁷⁹; Petru Drăgan⁸⁰, Poduț Nichifor⁸¹, Ponde Mihai⁸², Pop Tămaș⁸³.

În ceea ce privește locul de naștere a participanților în război, din conținutul *Tabloului nominal* constatăm că toți cei 104 etnici români erau născuți în Cetățele. Cei cinci militari, identificați în alte surse, consider că s-au născut cu toții la Cetățele, motiv pentru care procentul (de 100%) rămâne neschimbat. Din punctul de vedere al apartenenței sociale, documentul Astrei prezintă o situație simplă a celor 104 locuitori români concentrați. După cum reiese din acesta, toți (100%) au fost agricultori (economi, plugari)⁸⁴. Cred că și ceilalți cinci participanți la război erau agricultori, ceea ce face ca procentele să rămână aceleași.

Alte informații importante se referă la gradele militare deținute de cei 104 locuitori mobilizați pentru război. Toți s-au încadrat la categoria „gradați și soldați”. Dintre aceștia, unu a avut gradul de caporal (0,96% din total participanți), iar 103 au fost soldați (99,04%). Consider că ceilalți cinci combatanți, aflați în alte surse, au avut gradul de soldat, fapt pentru care cifrele și procentele se modifică astfel: unul a deținut gradul de caporal (0.92%), iar 108 au fost soldați (99,08%).

⁷⁸ Consider că este vorba despre Țura Nicefor (Nichifor - în publicația militară austriacă), născut în 2 martie 1886, în familia lui Vasiliu Țura și Nastasia Gheție. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 21. A fost înrolat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. La sfârșitul anului 1916 a căzut prizonier la ruși, fiind dus în Siberia, în lagărul de la Krasnoiarsk (Rusia). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129.

⁷⁹ Țura Onuț, de ocupație agricultor, potrivit consemnării făcute de preotul Iuliu Șurani în *Matricola decedaților Cetățele* „a murit ca soldat” în data de 24 octombrie 1916, la vârsta de 28 de ani. A fost îngropat în cimitirul aflat lângă biserică. SJMmAN, CMC, reg. 1691, f. 45.

⁸⁰ Soldatul Drăgan Petru s-a născut în anul 1887. A fost încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania 6. În conformitate cu listele de pierderi din aprilie-mai 1917, rănit fiind a fost internat într-un spital din Rusia. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129. Pornind de la premisa că nu figurează în investigația Astrei și nici în registrele confesionale ale localității Cetățele, merg pe ideea că a decedat în război.

⁸¹ Cred că este vorba despre Poduț Nichifor, născut în 7 noiembrie 1892 în familia lui Georgiu Poduș și Ana Costin. Acesta a supraviețuit războiului, potrivit consemnării făcute de preotul Virgil Șurani, a trecut la veșnicie în data de 11 februarie 1942. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 21. A făcut parte din Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. În primăvara anului 1917 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129.

⁸² S-a născut în anul 1896. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 62. În conținutul listelor cu pierderile înregistrate de armata austro-ungară în luna noiembrie a anului 1918, apare ca și decedat. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129.

⁸³ Soldatul Pop Tămaș s-a născut în anul 1893. A făcut parte din Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. În partea a doua a anului 1917 a fost luat prizonier la ruși, fiind internat în lagărul Antschekrak din guvernământul Cherson (Herson, Ucraina de astăzi). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129. Pop Tămaș nu figurează nici în investigația Astrei și nici în registrele confesionale ale localității Cetățele; consider că a decedat în război.

⁸⁴ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Cetățele*, p. I-IV și *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 50; I. Popa, *op. cit.*, p. 657, nr. crt. 8.

PARTICIPAREA ROMÂNILOR DIN COMUNA ȘIȘEȘTI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Potrivit documentului Astrei, din cei 104 locuitori ai satului Cetățele, mobilizați în cei patru ani de război, au supraviețuit acestuia 78, adică 75%, iar 26 de persoane, respectiv 25%, nu s-au mai întors. În conformitate cu datele adunate din alte surse, din totalul celor 109 de români din Cetățele, participanți la război, au supraviețuit acestuia 79 adică, 72,48%, iar 30 de persoane, respectiv 27,52%, nu s-au mai întors.

Din totalul celor 79 de supraviețuitori (l-am însumat și pe soldatul Poduț Nichifor – vezi Nota 25 – despre care consider că s-a întors sănătos din război), 67, reprezentând 84,81% dintre aceștia, s-au întors acasă deplin sănătoși, iar 12, adică 15,19%, s-au întors răniți și bolnavi. Dintre aceștia o parte s-au însănătoșit, iar o parte –de la încheierea războiului și până la momentul redactării documentului Astrei (16 ianuarie 1922) – au decedat acasă. Cei bolnavi și răniți care, ulterior, s-au însănătoșit au fost soldații Costin George, Costin [E]milian, Costin Ștefan [al] l[ui] B. Todor, Crăciun Simeon, Zelig Gavrilă, Crăciun Gavrilă și Demian Iacob⁸⁵.

Cei care au murit acasă în urma rănilor și bolilor suferite în timpul războiului au fost soldații Costin Todor, Costin Gavril [al] l[ui] Ilie, Gavrințe Vasalie, Pop George [al] l[ui] Canta și Bonta Gavrilă⁸⁶. În intervalul de timp noiembrie-decembrie 1918, din cauza epidemiei de gripă spaniolă au murit nouă locuitori ai satului Cetățele⁸⁷. Printre aceștia se află și soldatul Costin Todor, care a decedat în 23 noiembrie 1918, la vârsta de 35 de ani. Acesta a fost îngropat în cimitirul de lângă Biserica ortodoxă cu hramul „Cuvioasa Paraschiva” din Cetățele⁸⁸. Soldatul Gavrințe Vasalie a decedat în 18 aprilie 1919, la vârsta de 52 de ani, de „oftică”. A fost îngropat în cimitirul aflat în proximitatea lăcașului de cult ortodox din sat. În *Tabloul nominal*, în dreptul acestuia figurează o văduvă și patru copii orfani⁸⁹.

În conformitate cu investigația Astrei, din cele 26 de persoane care nu au supraviețuit războiului, cinci și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, patru au decedat în urma rănilor, bolilor sau prizonieratului, iar 17 au fost dați dispăruți⁹⁰. Potrivit informațiilor găsite în alte surse, din totalul celor 30 de persoane care nu au revenit de pe front, nouă, însemnând 30% dintre ei și 8,25% din totalul celor mobilizați, și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, cinci, însemnând 16,67% dintre ei și 4,59% din totalul celor mobilizați, au decedat în urma rănilor, bolilor și prizonieratului, iar 16, însemnând 53,33% dintre ei și 14,68% din total, au fost dați dispăruți.

Cei nouă români încorporați, căzuți la datorie pe câmpul de onoare, au fost următorii soldați: Costin Gavrilă, Costin Ioan, Fechete Petru, Fechete Vlașin,

⁸⁵ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Cetățele*, nr. crt. 1, 34, 38, 45, 75, 84, 99.

⁸⁶ *Ibidem*, nr. crt. 31, 33, 43, 89, 92.

⁸⁷ SJMmAN, CMC, reg. 1691, ff. 47, 48.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 48.

⁸⁹ SJMmAN, CMC, reg. 1691, f. 49. SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Cetățele*, nr. crt. 43.

⁹⁰ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Cetățele*, p. IV și *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 50; I. Popa, *op. cit.*, p. 657, nr. crt. 8.

Demian Vasalie⁹¹; Țura Onuț⁹²; Drăgan Petru⁹³, Pop Tămaș⁹⁴ și Ponde Mihai⁹⁵.

Morți datorită rănilor, bolilor sau prizonieratului au fost soldații Bilț Simeon, Țura Ioan [al] l[ui] Gav[rilă], Pop Todor [al] l[ui] Lupuț, Poduț Ștefan⁹⁶; Pop Toma⁹⁷.

Cei 16 soldați dispăruți în confruntările armate ale războiului au fost: Costin Costan, Toma Nicefor, Toma Vasalie, Tira Gavrilă, Crăciun Costan, Pop Alexa, Gavriș Toma, Bâle Todor, Costin Alexa [al] l[ui] B. Todor, Costin Onuț [al] l[ui] Ștefan, Zelig Ștefan, Crăciun Costan [al] l[ui] Anton, Pop Gavrilă, Băban George, Pop Costan [al] l[ui] Petru și Demian George⁹⁸.

Pe parcursul războiului, potrivit *Tabloului nominal*, din rândul celor mobilizați pe front, cei care s-au remarcat prin bărbăție, curaj și vitejie au fost decorați. Numărul decorațiilor a fost de trei participanți, reprezentând 2,88% din total, cu trei medalii și decorații. Pe categorii, situația medaliilor este următoarea: două medalii „Pentru Vitejie”, argint clasa a II-a (Ag II) și o medalie „Crucea Carol” pentru trupă (CC).

Decorații au fost următorii: Costin Ștefan [al] l[ui] Petru (Ag II)⁹⁹, Leș Simeon (Ag II)¹⁰⁰ și Tămaș Petru [al] l[ui] Costin G. (CC)¹⁰¹

Grav afectate de pierderile suferite au fost familiile celor care și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, în urma rănilor, bolilor și prizonieratului sau au fost declarați dispăruți. În conformitate cu conținutul documentului, în urma celor care nu s-au mai întors din război au rămas 13 văduve și 28 de orfani¹⁰². Dacă îl excludem pe soldatul Gavrințe Vasalie, întors rănit sau bolnav de pe front, ulterior, decedat acasă, în urma căruia au rămas o văduvă și patru orfani, rămâne un total de 12 văduve și 24 de orfani.

Familiile care au avut de suferit au fost ale:soldatului Pop Todor [al] l[ui] Lupuț, cu patru orfani¹⁰³; soldaților Bâle Todor, Băban George și Demian George, cu trei orfani¹⁰⁴; soldaților Gavriș Toma, Țura Ioan [al] l[ui] Gav[rilă] și Demian Vasalie, cu doi orfani¹⁰⁵; soldaților Toma Vasalie, Pop Toma, Zelig Ștefan, Crăciun Costan [al] l[ui] Anton și Pop Costan [al] l[ui] Petru, cu un orfan¹⁰⁶.

⁹¹ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Cetățele*, nr. crt. 5, 6, 41, 42, 100.

⁹² SJMmAN, CMC, reg. 1691, f. 45.

⁹³ Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 130.

⁹⁶ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Cetățele*, nr. crt. 3, 56.

⁹⁷ Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 129.

⁹⁸ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Cetățele*, nr. crt. 2, 9, 10, 19, 22, 23, 24, 36, 39, 51, 74, 82, 86, 93, 95, 101.

⁹⁹ *Ibidem*, nr. crt. 55.

¹⁰⁰ *Ibidem*, nr. crt. 72.

¹⁰¹ *Ibidem*, nr. crt. 59.

¹⁰² SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Cetățele*, p. III și *Centralizator*, f. 2v, nr. crt. 50; I. Popa, *op.cit.*, p. 657, nr. crt. 8.

¹⁰³ *Ibidem*, nr. crt. 60.

¹⁰⁴ *Ibidem*, nr. crt. 36, 93,

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. crt. 24, 56, 100.

¹⁰⁶ *Ibidem*, nr. crt. 10, 66, 74, 82, 95

Participarea românilor din Dănești în Primul Război Mondial. Datele referitoare la participanții localității Dănești în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține două file (trei pagini, III). Pe prima pagină este specificat numărul de 398 de locuitori, existent la 20 ianuarie 1922, data întocmirii recensării¹⁰⁷. Pe ultima pagină figurează totalul general al participanților la război și comisia care s-a ocupat de întocmirea și verificarea documentului, formată din: Weisz Eugen, secretar cercual; Andrei Pop, preot român; Cufoian¹⁰⁸ George, plugar. Deasupra numelui ultimului membru al comisiei, a fost scris cuvântul „primar”, fără a fi trecută o anumită persoană. A fost aplicată și ștampila rotundă a comunei Dănești, cu tuș mov.

Totalul general din *Tabloul nominal* arată că, din Dănești, au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 66 de locuitori, toți la partea activă (100%)¹⁰⁹. Izvoarele arhivistice, periodicele militare austriece și bibliografia de specialitate oferă identitatea a încă nouă soldați, participanți la război, care nu figurează în documentul Astrei. Luându-i și pe aceștia în calcul, rezultă un total de 75 de participanți în prima conflagrație mondială.

Situația celor 75 de activi a fost, pe grade, următoarea:

- plutonier, 1: Gottsehling Andrei;
- caporal, 1: Pop Achim [al] I[ui] Ștefan;
- soldați, 73: Ardelean Costan¹¹⁰, Ardelean Ștefan¹¹¹, Babiciu Gavril, Boiciuc¹¹² Costan, Breban Chirilă¹¹³, Brodaț Ioan, Cînța¹¹⁴ Ioachim, Cînța Ioan, Cînța Nicolae, Cerneștian Ioachim, Cerneștian Vasile [al] I[ui] Onisim, Chiuzbăian Toma [al] I[ui] George¹¹⁵, Cico Toma, Ciocotișan Gavrilă [al] I[ui]

¹⁰⁷ În anul 1910, localitatea Dănești (Bajfalu, în limba maghiară) a avut 404 locuitori. Zece ani mai târziu, în 1920, a avut 539 de locuitori, din care 524 erau români, 4 unguri, 2 germani și 9 evrei. C-tin Martinovici, N. Istrati, *op. cit.*, p. 89.

¹⁰⁸ Cofuian, în text. A participat în Marele Război ca soldat. Consider că este vorba despre Cufoian George, născut în 28 aprilie 1881, fiu al lui Cufoian Costan și Ileana Țineghe din Dănești. SJMmAN, CMC, reg. 1695, f. 3.

¹⁰⁹ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Dănești*, p. III și *Centralizator*, f. 3r, nr. crt. 74; I. Popa, *op. cit.*, p. 656, nr. crt. 11.

¹¹⁰ S-a născut în 26 septembrie 1868, din părinții Atanasiu Ardelean și Maria Pop. SJMmAN, CMC, reg. 1694, f. 21.

¹¹¹ Consider că este vorba despre Ștefan Ardelean, născut în 5 ianuarie 1898, fiu al lui Costan Ardelean (participant la război) și Ioana Sălăjean. SJMmAN, CMC, reg. 1695, f. 21.

¹¹² Boițuc, în document.

¹¹³ Tirillă, în document.

¹¹⁴ Chînțe, în document. La fel și pentru următorii doi participanți cu același nume de familie. În *Matricola botezaților Dănești* (ani extremi: 1878-1913) este consemnat un Ioachim Chînția, născut la 12 iulie 1882, în familia fiu lui Dionisie Chînția și Maria Poduțiu (SJMmAN CMC, reg. 1695, f. 3). Am transcris numele de familie așa cum apare în matricolă, formula din zilele noastre este Cînța sau Cânta. Cel menționat în investigația Astrei și în matricola bisericească, poate fi una și aceeași persoană cu soldatul Cânta Ioachim, econom (țăran), care a fost prizonier în Italia și a luptat în Legiunea Română din Italia. R. C. Tökölyi, *op. cit.*, p. 204, nr. crt. 495.

¹¹⁵ Poate fi una și aceeași persoană cu Toma Chiuzbăian, fiu al lui George Chiuzbăian și Maria Făt, născut și încreștinat în data de 7 mai 1871. SJMmAN, CMC, reg. 1695, f. 12.

Ioan¹¹⁶, Cufoian George, Dipșe Vasile, Făt¹¹⁷ Andrei, Făt Andrei [al] I[ui] Achim, Făt Andrei [al] I[ui] George, Făt Costan [al] I[ui] George, Făt Costan [al] I[ui] Mihai, Făt Gavril [al] I[ui] Miha[i], Făt Gavrilă [al] I[ui] Atanasie, Făt Gavrilă [al] I[ui] Ioan, Făt George [al] I[ui] George, Făt George [al] I[ui] George, Făt George [al] I[ui] [A]fimie, Făt Ioachim, Făt Ioan¹¹⁸, Făt Ioan [al] I[ui] Alexa, Făt Ioan [al] I[ui] Gavril, Făt Ioan [al] I[ui] George, Făt Ioan [al] I[ui] Pinte, Făt Nuț, Făt Onisim [al] I[ui] Alexa, Făt Pavel¹¹⁹, Făt Tanasie [al] I[ui] George, Făt Vasile [al] I[ui] Atanasie, Florian Achim¹²⁰, Florian Ioan a[l lui] Vasile, Gergely¹²¹ Costan, Gergely Ioan, Gergely Vasile¹²², G[h]erg[h]el Vasile, G[h]erman George, G[h]erțan Iacob, Horvath George, Horvath Pavel, Luca Andrei¹²³, Măran Ioan, Petruș George, Poduț Alexandru, Poduț Gavril [a] Filului, Poduț Gavril [al lui] Vasile, Poduț George, Poduț Mihai¹²⁴, Pop Andrei, Pop Costan, Pop Gavril [al] I[ui] Zaharie, Pop Gavrilă [al] I[ui] Ioachim¹²⁵, Rogojan Atanasie¹²⁶, Șchiop¹²⁷

¹¹⁶ Poate fi una și aceeași persoană cu Gavril Ciocotișan, fiu al lui Ioan Ciocotișan și Ioana Cerneștian, care a văzut lumina zilei în 6 octombrie 1888. SJMmAN, CMC, reg. 1695, f. 9.

¹¹⁷ Fett, în document. La fel și pentru următorii participanți cu același nume de familie.

¹¹⁸ Nu putem determina care dintre cei doi soldați, cu numele Făt Ioan, fie a căzut prizonier la italieni și a luptat în Legiunea Română din Italia (în Batalionul 5), fie a căzut prizonier la ruși. Cel ajuns prizonier în Italia: a fost căsătorit, a avut șapte copii și a fost agricultor. SJMmAN, *Fond personal dr. Gavril Oșianu*, dos. 29/1934-1937, f. 100. R. C. Tökölyi, *op. cit.*, p. 190, nr. crt. 159. Cel care a trăit experiența prizonieratului rusesc: s-a născut în anul 1889 și a fost încorporat în compania a 3-a a Regimentului 33. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 134.

¹¹⁹ Poate fi una și aceeași persoană cu Pavel Făt, născut în 19 iunie 1881, din părinții Ioan Făt și Afimia Rusu. SJMmAN, CMC, reg. 1695, f. 3. În Marele Război a fost încorporat în Regimentul de Infanterie 63 Bistrița, compania 1. Conform listelor cu pierderile înregistrate de armata austro-ungară în anul 1917, a ajuns prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 134.

¹²⁰ Consider că este una și aceeași persoană cu Florian Ioachim (așa figurează în listele de pierderi a armatei cezaro-crăiești din 1918), soldat născut în Dănești, la 19 iulie 1888, din părinții Ioan Florian și Ileana Gherghel. SJMmAN, CMC, reg. 1695, f. 9. Acesta a servit în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1918 a ajuns prizonier la ruși, fiind internat în spitalul nr. 17 din Moscova. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 135. În investigația Astrei figurează la capitolul celor dispăruți.

¹²¹ Am păstrat formula originală din document. În prezent, Gherghel.

¹²² S-a născut în 10 ianuarie 1872, în familia lui Dimitrie Gergeli și Irina Cotoțiu. A murit în 3 iunie 1942, la 70 de ani. SJMmAN, CMC, reg. 1694, f. 24. A fost mobilizat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania a 2-a. În anul 1917, a căzut prizonier la ruși, fiind internat în lagărul de prizonieri de la Harkov (Ucraina). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 134.

¹²³ Poate fi una și aceeași persoană cu Andrei Luca, născut în 20 februarie 1885, fiu al lui Ioan Luca și Ileana Făt. SJMmAN, CMC, reg. 1695, f. 6.

¹²⁴ S-a născut în anul 1886. A fost încorporat soldat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania 2. În urma unei răni, în anul 1915, a fost internat la Clinica Pasteur din Cluj-Napoca. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 134.

¹²⁵ Soldatul Pop Gavril (Papp Gabriel – în publicația militară amintită) s-a născut în 20 iulie 1896, din părinții Ioachim Pop și Frăsâna Ardelean. SJMmAN, CMC, reg. 1695, f. 19. A făcut parte din Regimentul 67, compania 11. În anul 1917 a ajuns prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 134. Din prizonierat, nu s-a mai întors la cei dragi de acasă, numele acestuia în ancheta Astrei fiind trecut la rubrica celor decedați în urma rănilor, bolilor sau prizonieratului.

¹²⁶ Consider că este vorba despre Atanasie Rogojan, fiu al lui Petru Rogojan și Floare Poduț. SJMmAN, CMC, reg. 1695, f. 21.

¹²⁷ Știop, în document.

Ioan [al] I[ui] Todor, Vidican Gavril¹²⁸, Viman Pavel; Borcutean Ioan¹²⁹; Brodaci Ioan¹³⁰, Cioci Gavril¹³¹, Chiuzbăian Mihai¹³², Demian Toma¹³³, Făt Ladislau¹³⁴, Făt Toma¹³⁵, Filip Iosif¹³⁶, Pop Ioachim¹³⁷.

În ceea ce privește locul de naștere a participanților în război, din conținutul *Tabloului nominal* constatăm că toți cei 66 de etnici români erau născuți în Dănești. Cei nouă soldați, identificați în alte surse, consider că s-au născut cu toții la Dănești și, prin urmare, procentul (de 100%) rămâne neschimbat. Din punctul de vedere al apartenenței sociale, documentul prezintă o situație simplă a celor 66 de locuitori români concentrați. După cum reiese din acesta, toți (100%) au fost agricultori (economi, plugari)¹³⁸. Consider că și ceilalți nouă participanți la război erau agricultori, ceea ce face ca procentele să rămână aceleași.

Alte informații din documentul Astrei se referă la gradele militare deținute de cei 66 de locuitori mobilizați pentru război. Dintre ei, unu (1,52%) a fost subofițer (plutonier), iar 65 (98,48%) gradați și soldați. Dintre aceștia, unu a deținut gradul de caporal (1,54%), iar 64 au fost soldați (98,46%). Participanții descoperiți în alte surse, în număr de nouă, cu toții au fost soldați. În acest sens, cifrele și procentele sunt următoarele: unu a deținut gradul de caporal (1,33%),

¹²⁸ Consider că este vorba despre Gavril Vidican, născut în 11 noiembrie 1893, în familia lui Ioan Vidican și Parasca Făt. SJMmAN, CMC, reg. 1695, f. 16.

¹²⁹ A fost prizonier la italieni și a luptat în Legiunea Română din Italia. A fost căsătorit și a avut patru copii. De ocupație a fost agricultor. SJMmAN, *Fond personal dr. Gavril Oșianu*, dos. 29/1934-1937, f. 100. R. C. Tökölyi, *op. cit.*, p. 190, nr. crt. 160.

¹³⁰ Brodacs, în publicația militară austriacă. Soldatul Brodaci Ioan s-a născut în anul 1884. A făcut parte din Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania a 2-a. În anul 1917 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 134.

¹³¹ S-a născut în anul 1878. A fost trimis pe front în 1915. Conform publicației *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek* (Buletinul de ordine pentru Forțele Armate Regale Maghiare – Afaceri personale) din 9 iulie 19121, a fost eliberat din prizonierat. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 135.

¹³² S-a născut la 24 iulie 1886, în familia lui Simeon Chiuzbăian și Maria Țura. SJMmAN, CMC, reg. 1695, f. 7. A fost soldat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania 7. În anul 1915 a fost rănit, fiind internat în spitalul nr. 1 din Szombathely (Ungaria). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 134.

¹³³ S-a născut la 26 martie 1885, din părinții Grigore Demian și Maria Hoban. SJMmAN, CMC, reg. 1695, f. 6. A fost mobilizat soldat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania 4. În anul 1915 a căzut prizonier la ruși, fiind internat în lagărul de prizonieri din Berezowka (Rusia). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 134.

¹³⁴ S-a născut în anul 1890. A făcut parte din Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania a 2-a. A ajuns prizonier la ruși, în anul 1917. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 134.

¹³⁵ S-a născut în anul 1889. A fost soldat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania 7. În anul 1916, a ajuns prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 134.

¹³⁶ S-a născut în anul 1890. A fost încorporat soldat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania 12. Conform listelor de pierderi ale armatei austro-ungare (*Veszteségi lajstrom*) din aprilie 1915, a fost rănit fiind internat în spitalul din Szolnok (Ungaria). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 134.

¹³⁷ Consider că este vorba despre soldatul Ioachim Pop, născut în 6 august 1895, din părinții Ștefan și Maria Pop, mobilizat pe front în anul 1915. SJMmAN, CMC, reg. 1695, f. 11. Conform *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek*, din 15 iulie 1918, rezultă faptul că a fost eliberat din prizonierat. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 135.

¹³⁸ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Dănești*, p. I-III și *Centralizator*, f. 3r, nr. crt. 74; I. Popa, *op. cit.*, p. 657, nr. crt. 11.

iar 74 au fost soldați (98,67%).

Potrivit *Tabloului nominal*, din cei 66 de locuitori ai satului Dănești, mobilizați pe parcursul Primului Război Mondial, au supraviețuit acestuia 52, adică 78,79%, iar 14 persoane, respectiv 21,21%, nu s-au mai întors. Cumulându-i și pe ceilalți nouă participanți, care au trăit experiența prizonieratului rusesc și italian (dar fără a avea date concrete legate de decesele acestora în confruntări militare sau în lagăre de prizonieri), consider că din totalul celor 75 de combatanți, au supraviețuit conflagrației 61 (81,33%), iar 14 persoane (18,67%) nu s-au mai întors.

Conform documentului Astrei, din cei 52 de supraviețuitori, 47, reprezentând 90,38% dintre aceștia, s-au întors acasă deplin sănătoși, unu, adică 1,93%, a fost rănit, bolnav, dar ulterior s-a însănătoșit, iar patru, adică 7,69%, au revenit din război invalizi¹³⁹. Cel care a fost rănit și bolnav, dar ulterior s-a însănătoșit, a fost soldatul Luca Andrei¹⁴⁰. Cei patru care au fost răniți și au devenit invalizi, au fost următorii soldați: Făt Onisim [al] l[ui] Alexa, Făt Pavel, Făt Costan [al] l[ui] George și Brodaț Ioan¹⁴¹.

În conformitate cu *Tabloul nominal*, din totalul celor 14 persoane care nu au supraviețuit războiului, opt, însemnând 57,14% dintre ei și 12,12% din totalul celor mobilizați, și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, doi, însemnând 14,29% dintre ei și 3,03% din totalul celor mobilizați, au decedat în urma rănilor, bolilor sau prizonieratului, iar patru, însemnând 28,57% dintre ei și 6,06% din total, au fost dați dispăruți¹⁴².

Cei opt români încorporați, care au căzut la datorie, pe câmpul de onoare, au fost soldații: Cerneștian Vasile [al] l[ui] Onisim, Poduț Mihai, Babiciu Gavril, Făt George [al] l[ui] [A]fimie, Măran Ioan, G[h]erțan Iacob, Florian Ioan a[l lui] Vasile și Petruș George¹⁴³. Potrivit celor consemnate în *Matricola decedaților Dănești* (anii extremi: 1887-1930), Cerneștian Vasile a decedat în spitalul militar din Satu Mare, la 26 iulie 1918, în urma unei „aprinderi de plămâni”. Soldatul decedat, în vârstă de 23 de ani, a fost înmormântat la Dănești pe data de 28 iulie 1918¹⁴⁴.

Morți datorită rănilor, bolilor sau prizonieratului au fost soldații Pop Gavrilă [al] l[ui] Ioachim și Ardelean Costan¹⁴⁵. Soldatul Ardelean Costan, mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, a murit în anul 1917, de tuberculoză, într-un spital din Lemberg (Lvov, Polonia)¹⁴⁶. Cei patru dispăruți au fost următorii soldați: Făt Vasile [al] l[ui] Atanasie, Făt Andrei, Șchiop Ioan [al] l[ui] Todor și

¹³⁹ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Dănești*, p. III; I. Popa, *op. cit.*, p. 657, nr. crt. 11.

¹⁴⁰ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Dănești*, nr. crt. 43.

¹⁴¹ *Ibidem*, nr. crt. 24, 27, 37, 63.

¹⁴² SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Dănești*, p. III și *Centralizator*, f. 3r, nr. crt. 74; I. Popa, *op. cit.*, p. 657, nr. crt. 11.

¹⁴³ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Dănești*, nr. crt. 9, 12, 14, 26, 28, 52, 64.

¹⁴⁴ SJMmAN, CMC, reg. nr. 1919, f. 31.

¹⁴⁵ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Dănești*, nr. crt. 55, 65.

¹⁴⁶ A fost îngropat în cimitirul militar din Lyczakow (Polonia), mormântul nr. 660. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 134.

Florian Achim¹⁴⁷.

Pe parcursul războiului, potrivit *Tabloului nominal*, din rândul celor mobilizați pe front, nu a fost decorat niciun participant¹⁴⁸.

Grav afectate de pierderile suferite au fost familiile celor care și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, în urma rănilor, bolilor și prizonieratului sau au fost declarați dispăruți. În conformitate cu conținutul documentului, în urma celor care nu s-au mai întors din război au rămas șase văduve¹⁴⁹ și 33 de orfani¹⁵⁰.

Famiiliile care au avut de suferit au fost ale: soldatului Ardelean Costan, cu zece orfani¹⁵¹; soldatului Poduț Mihai, cu șapte orfani¹⁵²; soldatului Măran Ioan, cu cinci orfani¹⁵³; soldaților Babiciu Gavril și Făt George [al] I[ui] [A]fime, cu patru orfani¹⁵⁴; soldatului Petruș George, cu trei orfani¹⁵⁵; soldatului G[h]erțan Iacob, cu o văduvă¹⁵⁶.

Participarea românilor din Negreia în Primul Război Mondial. Datele referitoare la participanții localității Negreia în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține două file (trei pagini, III). Pe prima pagină este specificat numărul de 424 de „suflete”, existent la 20 ianuarie 1922, data întocmirii recensării¹⁵⁷. Pe ultima pagină figurează totalul general al participanților la război și comisia care s-a ocupat de întocmirea și verificarea documentului, alcătuită din: Weisz Eugen, secretar; Șurani Virgil, preot român; Petru Horga, primar; Cusco Avram, plugar. A fost aplicată și ștampila rotundă a comunei Negreia, cu tuș mov.

Totalul general din *Tabloul nominal* arată că, din Negreia, au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 63 de locuitori, dintre care 54 la partea activă (85,71%) și nouă mobilizați pe loc (14,29%)¹⁵⁸. În listele cu pierderi (*Veszteségi lajstrom*), în care au fost trecuți combatanții din armata austro-

¹⁴⁷ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Dănești*, nr. crt. 19, 34, 36, 51.

¹⁴⁸ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Dănești*, p. I-III. I. Popa, *op. cit.*, p. 656, nr. crt. 11.

¹⁴⁹ Subliniez faptul că la nr. crt. 64 (unde apare soldatul Petruș George, mort pe câmpul de luptă) au fost trecuți doar copiii orfani, fără vreo mențiune referitoare la soția văduvă. În cazul în care cei care au întocmit documentul nu au omis să specifice pe văduvă, consider că aceasta fie a decedat până la sfârșitul războiului (sau până la efectuarea recensiei), fie s-a recăsătorit, motiv pentru care nu a mai fost trecut. În caz contrar, numărul văduvelor ar crește cu una, rezultând un total de șapte.

¹⁵⁰ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Dănești*, p. III și *Centralizator*, f. 3r, nr. crt. 74; I. Popa, *op. cit.*, p. 657, nr. crt. 11.

¹⁵¹ SJSbAN, FA, XIX, *Tablou nominal Dănești*, nr. crt. 65.

¹⁵² *Ibidem*, nr. crt. 12.

¹⁵³ *Ibidem*, nr. crt. 28.

¹⁵⁴ *Ibidem*, nr. crt. 14, 26.

¹⁵⁵ *Ibidem*, nr. crt. 64.

¹⁵⁶ *Ibidem*, nr. crt. 30.

¹⁵⁷ În *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Negreia apare cu denumirea de Negreni (Nyegrefalu, în maghiară). Conform recensământului din 1910, localitatea a avut 429 locuitori iar potrivit celui din 1920, 438 locuitori (toți erau români). C-tin Martinovici, N. Istrati, *op. cit.*, p. 172.

¹⁵⁸ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Negreia*, p. III și *Centralizator*, f. 4r, nr. crt. 136; I. Popa, *op. cit.*, p. 658, nr. crt. 19.

ungară care în timpul războiului au fost răniți, decedați, dispăruți ori prizonieri, au mai fost identificați trei soldați, originari din Negreia. Astfel, numărul participanților în Marele Război, descoperit până în momentul de față, devine 66 (din care 57 la partea activă – 86,36%, respectiv nouă mobilizați pe loc – 13,64%).

Situația celor 57 de activi a fost, pe grade, următoarea:

- locotenenți, 2: Demian Titus [al] l[ui] Atanasie, Demian Vasile [al] l[ui] Atanasie;

- sublocotenent, 1: Demian Adrian [al] l[ui] Atanasie;

- caporal, 2: Demian Aurel [al] l[ui] Atanasie, Horgoș Achim;

- soldați, 52: Avram Gavril, Breban Costan, Bud Gavrilă [al] l[ui] Vasile, Cadar Andrei [al] l[ui] Alexa, Cadar Ioan, Cadar Nicolae, Cherecheș Avram, Cherecheș George, Cherecheș Todor, Cusco Avram [al] l[ui] Gavril¹⁵⁹, Cusco Gavrilă [al] l[ui] Iosif¹⁶⁰, Cusco Iosif, Cusco Mihai [al] l[ui] Ioan, Dan Ioan [al] l[ui] Dănilă¹⁶¹, Demian Atanasie, Demian George, Demian Ioan [al] l[ui] Gavril, Demian Vasile [al] l[ui] Lodin, Făt¹⁶² Alexandru [al] l[ui] Costan, Făt Atanasie, Făt George, Goloman Gavril, Goloman Petru, Goloman Roman, Goloman Simeon¹⁶³, Horgoș Ioan [al] l[ui] Lupuț, Horgoș Petru, Inovon Atanasie, Inovon Gavrilă [al] l[ui] Atanasie, Inovon Ioan, Măgurean Atanasie¹⁶⁴, Măgurean Avram¹⁶⁵, Măgurean

¹⁵⁹ Consider că este vorba despre Avram Cusco, născut în 7 ianuarie 1891, în familia lui Gaspar Cusco și Eudochia Horgoș. SJMmAN, CMC, reg. 1697, f. 22. A fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. În anul 1917 a ajuns prizonier la italieni, fiind internat în lagărul din Alexandria. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 140.

¹⁶⁰ A fost prizonier la francezi și a făcut parte din Legiunea Voluntarilor Români, constituită în Franța. A fost căsătorit și a avut patru copii. De ocupație a fost agricultor (econom). SJMmAN, *Fond personal dr. Gavril Oșianu*, dos. 29/1934-1937, f. 100. R. C. Tökölyi, *op. cit.*, p. 190, nr. crt. 162.

¹⁶¹ Consider că este vorba despre Ioan Dan, născut în 11 noiembrie 1888, fiul lui Dănilă Dan și Maria Avram. SJMmAN, CMC, reg. 1697, f. 18. A fost mobilizat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania 1 (ulterior a fost relocalizat în compania 11). În decembrie 1914, conform listelor cu pierderile înregistrate de armata austro-ungară, a fost rănit, fiind internat în spitalul din Eger (Ungaria). Din câte se pare, rana a fost gravă, prezența lui Ioan Dan într-un spital militar fiind semnalată și într-un număr din *Veszteségi lajstrom*, apărut în anul 1915. Epopeea soldatului originar din Negreia nu s-a oprit aici, în anul următor, rănit fiind din nou, a căzut prizonier la ruși. A fost internat în lagărul din Kirsanow (Rusia). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 140.

¹⁶² Fett, în document. La fel și pentru următorii participanți la război, cu același nume de familie.

¹⁶³ S-a născut în 16 februarie 1874, din părinții Ilie Goloman și Ana Horgoș. SJMmAN, CMC, reg. 1696, f. 26. A luptat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania 11. În anul 1916 rănit, a fost luat prizonier la ruși, fiind internat în lagărul din Wjatka (posibil, Vyatka, sat în Ucraina). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 140. Din prizonierat, potrivit investigației Astra, nu a revenit acasă (figurează în categoria celor dispăruți).

¹⁶⁴ Consider că este una și aceeași persoană cu Tanasie Măgurean, născut în 17 august 1883, în familia lui Teodor Măgurean și Ioana Demian. SJMmAN, CMC, reg. 1697, f. 11. A fost încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare și, ulterior, transferat în Regimentul de Infanterie 31 Sibiu, compania 1. A trecut la veșnicie în 1 iunie 1917, în urma unei răni fatale în piept. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 140.

¹⁶⁵ S-a născut în anul 1877. A făcut parte din Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania 1. În anul 1916 rănit, a ajuns prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 140. Din prizonierat, conform anchetei desfășurate de Astra, soldatul Măgurean Avram nu s-a mai întors acasă (figurează în rândul celor morți datorită rănilor, bolilor sau prizonieratului).

PARTICIPAREA ROMÂNILOR DIN COMUNA ȘIȘEȘTI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Vasile [al] I[ui] Petru, Negreian Costan, Pinteă Andrei, Pinteă Iacob [al] I[ui] Todor, Pinteă Gavrilă [al] I[ui] Ioachim, Pinteă Gavrilă [al] I[ui] Nicolae, Pinteă Iosif [al] I[ui] Todor, Pinteă Nicolae, Pinteă Vasile [al] I[ui] Todor, Pinteă Virgil [al] I[ui] Todor, Roman Nicolae, Șchiop¹⁶⁶ Costan, Șchiop Lazăr, Tentiș Costan, Tentiș Gavril, Tentiș Gavrilă [al] I[ui] Costan, Tentiș George; Babici Paul¹⁶⁷, Morar George¹⁶⁸, Rus Gheorghe¹⁶⁹.

Cei nouă locuitori, de la partea sedentară, au fost următorii soldați: Cusco Ioan [al] I[ui] [...], Dan Ariton, Dan Costan, Dan Găvrilă [al] I[ui] Dănilă, Dan Ioan, Horgoș Gavril [al] I[ui] Lupuț, Horgoș George [al] I[ui] Lupuț, Măgurean George [al] I[ui] Moise și Pinteă George.

În ceea ce privește locul de naștere a participanților în război, din conținutul *Tabloului nominal* constatăm că toți cei 63 de etnici români erau născuți în Negreia. Cei trei militari, identificați în alte surse, consider că s-au născut cu toții la Negreia, fapt pentru care procentul (de 100%) rămâne același.

Din punctul de vedere al apartenenței sociale, documentul prezintă o situație simplă a celor 63 de locuitori români concentrați. După cum reiese din acesta, toți (100%) au fost agricultori (economi, plugari)¹⁷⁰. În ceea ce privește statutul social al celor trei ofițeri (doi locotenenți și un sublocotenent) și a caporalului Aurel Demian, consider că cei care au redactat *Tabloul nominal* au luat în calcul fie faptul că aceștia fuseseră în etape intermediare de formare profesională (până la mobilizările în război: Tit Demian și Vasile Demian erau studenți, Aurel Demian absolvise Preparandia de la Gherla și fusese proaspăt numit dascăl la Negreia, iar Adrian Demian absolvise gimnaziul la Baia Mare), fie au luat în calcul statutul social al părintelui acestora, Atanasie Demian, care deși era primar al satului Negreia (a avut această calitate între anii 1900 și 1918) și deținea o suprafață mare de teren de circa 100 de hectare, i se putea atribui statutul de „econom”. Consider că și ceilalți trei participanți la război erau agricultori, ceea ce face ca procentele să rămână neschimbate.

Alte informații din documentul Astei se referă la gradele militare deținute de cei 63 de locuitori mobilizați pentru război. Dintre ei, trei (4,76%) au fost ofițeri, iar 60 (95,24%) gradați și soldați. Dintre aceștia, doi au deținut gradul de caporal (3,17% din total participanți conform *Tabloului nominal*), iar 58 au fost

¹⁶⁶ Știop, în document. la fel și pentru următorul participant.

¹⁶⁷ Consider că este vorba despre Pavel Babiciu, născut în 25 decembrie 1877, fiu al lui Onuț Babiciu și Măricuța Gavrînțe. SJMmAN, CMC, reg. 1697, f. 3. A făcut parte din Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania 3. În anul 1915 a fost rănit, fiind internat în spitalul garnizoanei din Budapesta. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 140.

¹⁶⁸ S-a născut în 30 martie 1891, din părinții Axențiu Morar și Parasca Bontoș. SJMmAN, CMC, reg. 1697, f. 24. A fost încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1915 rănit, a fost luat prizonier la ruși, fiind internat în spitalul nr. 31 din Nijni Novgorod. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 140.

¹⁶⁹ S-a născut la Negreia, în anul 1883. A fost încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania 1. În anul 1915 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 140.

¹⁷⁰ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Negreia*, p. I-III și *Centralizator*, f. 4r, nr. crt. 136; I. Popa, *op. cit.*, p. 659, nr. crt. 19.

soldați (92,06%). Plecând de la ideea că cei trei combatanți, aflați în alte surse, au avut gradul de soldat, cifrele și procentele se modifică în felul următor: trei au fost ofițeri (4,55%), iar 63 gradați și soldați (95,45%): din care doi au deținut gradul de caporal (3,03%) și 61 au fost soldați (92,42%).

Atât cei trei ofițeri de rang inferior, locotenenții Titus (Tit) Demian, Vasile Demian și sublocotenentul Adrian Demian, cât și caporalul Aurel Demian au fost fiii lui Atanasie Demian (1860-1929), colaborator fidel al părintelui dr. Vasile Lucaciu, memorandist, membru al *Asociațiunii pentru literatura poporului român din Transilvania* și a altor organizații culturale și economice ale românilor din comitatul Sătmar, delegat titular al Cercului electoral Șomcuta Mare la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 și, nu în ultimul rând, cel mai mare deținător de pământuri din Negreia. Titus Demian s-a născut în 1 septembrie 1896, la Negreia, mamă fiindu-i Teodora Țineghe (a treia soție a lui Atanasie Demian), de loc din Șișești¹⁷¹. A urmat clasele primare la școala confesională din satul natal iar pe cele gimnaziale la Gimnaziul de Stat din Baia Mare. Între anii 1914 și 1915 a urmat cursurile Facultății de Drept și Științe Politice din cadrul Universității „Ferencz Jozsef” din Cluj¹⁷². A fost încorporat în armata austro-ungară în anul 1917, fiind trimis pe frontul italian cu gradul de sublocotenent. În anul următor a fost avansat la gradul de locotenent. Datorită curajului arătat în confruntările militare, potrivit ziarului local *Nagybánya* (din 25 aprilie 1918) a fost decorat cu Medalia de Merit Militar „Signum Laudis”¹⁷³ și cu „Crucea de fier” (Crucea de Fier „Pentru Merit” – n.n.). În 1919 și-a finalizat studiile juridice, cu titlul de doctor în drept, la nou-înființata universitate clujeană „Regele Ferdinand I”. Ulterior, s-a stabilit la Satu Mare, unde a profesat ca avocat, devenind chiar Decan al acestui Barou. A fost primar al orașului Satu Mare, între 12 iunie 1932 și 18 decembrie 1933. S-a implicat activ în viața politică a orașului și a județului Satu Mare, fiind membru al Partidului Național Român (din 1918) și al Partidului Național Țărănesc (1936-1947). Datorită caracterul său integru, a avut de suferit după instaurarea regimului comunist în România, fiind arestat și mutat cu domiciliul obligatoriu la Cluj (pe strada Republicii, nr. 72). A trecut la eternitate la Cluj, în 29 aprilie 1958, la vârsta de 62 de ani¹⁷⁴.

¹⁷¹ SJMmAN, CMC, reg. 1697, f. 31. Teodora Țineghe a fost cea de-a treia soție a lui Atanasie Demian (care a fost căsătorit de patru ori și a avut în total opt copii). Din căsătoria cu Teodora Țineghe s-au născut: Vasile, Aurelian, Tit, Adrian și Victor (exceptându-l pe Victor, ceilalți au luat parte la confruntările militare ale Primului Război Mondial). Teodora Țineghe a murit în 25 aprilie 1914, la vârsta de 45 de ani.

¹⁷² Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 524.

¹⁷³ Medalia de Merit Militar „Signum Laudis” a fost o decorație importantă pentru ofițerii din Austro-Ungaria și a fost fondată de împăratul Franz Joseph I al Austriei, la 12 martie 1890, inițial o clasă, constând din bronz aurit. La 26 martie 1911 a fost introdus „Signum Laudis” în argint, iar la 1 aprilie 1916, a fost creată „Marea Medalie Militară de Merit”, fiind puțin mai mare decât celelalte niveluri ale ordinului și făcută din aur. https://ro.wikipedia.org/wiki/Signum_Laudis (accesat la 14.02.2024).

¹⁷⁴ Pentru mai multe informații legate de viața și activitatea lui Tit Demian, a se vedea: Claudiu Porumbăcean, Viorel Câmpăan, *Titu Demian, o personalitate a Sătmarului interbelic*, în „Revista Arhivei Maramureșene”, nr. 10, 2017, pp. 263-282.

Potrivit documentului Astrei, locotenentul Vasile Demian a fost medic militar. Vasile Demian s-a născut în 3 iulie 1892¹⁷⁵. A făcut ciclul primar la Școala Confesională Greco-Catolică din Baia Sprie și pe cel gimnazial la Gimnaziul de Stat din Baia Mare (pe care l-a absolvit în anul 1911). În anul 1911 s-a înscris la Facultatea de Medicină a Universității „Ferencz Jozsef” din Cluj, iar între anii 1912-1915 și 1917-1919 a studiat la Facultatea de Medicină și Farmacie din cadrul Universității Regale Maghiare din Budapesta. Și-a finalizat studiile superioare în 4 iunie 1919, obținând diploma de doctor în medicină universală (generală)¹⁷⁶. Întreruperea din perioada 1915-1917 a fost cauzată de mobilizarea acestuia pe front, în cadrul armatei austro-ungare. În perioada interbelică a fost medic primar la spitalul din Satu Mare și profesor de igienă la Liceul „Mihai Eminescu”. În ultima perioadă de viață a părintelui dr. Vasile Lucaciu a fost medicul său personal. De altfel, în înregistrarea administrativă de la Episcopia de Gherla vizavi de trecerea în eternitate a „Leului” de la Șișești, la rubrica cauzei decesului, s-a consemnat „diabet cu complicații, medic curant Dr. Vasile Demian”¹⁷⁷. Vasile Demian a trecut la cele veșnice în anul 1958.

Adrian Demian s-a născut la Negreia, în 6 august 1899¹⁷⁸. A studiat la Școala Confesională Greco-Catolică din Baia Sprie și la Gimnaziul de Stat din Baia Mare (pe care l-a absolvit în anul 1917). După încheierea războiului, a continuat studiile la Academia de Muzică și Artă Dramatică din Cluj. După licențierea în muzică, s-a stabilit la Satu Mare, devenind unul dintre cei mai mari dirijori ai Sătmăruului. A fost dirijor al „Reuniunii de cântări Vasile Lucaciu” (care a luat naștere la 24 februarie 1924, fiind unul dintre membrii fondatori ai corului), director al Conservatorului de Muzică și al Societății Filarmonice din Satu Mare și reputat profesor la Liceul „Mihai Eminescu” din Satu Mare. După Dictatul de la Viena, a ales calea refugiei, stabilindu-se la Aiud, unde a activat ca profesor la Liceul „Titu Maiorescu”. După eliberarea Transilvaniei, a revenit la Satu Mare însă, din rațiuni familiale și sub presiunea regimului comunist, s-a întors la Arad, unde a și domiciliat până la sfârșitul vieții. A trecut la cele veșnice în 28 septembrie 1977¹⁷⁹.

Aurel Demian s-a născut la Negreia, în 13 februarie 1894¹⁸⁰. A învățat în satul natal (unde a urmat ciclul primar) și la Gimnaziul de Stat din Baia Mare. În anul 1914 a absolvit Preparandia de la Gherla, fiind numit dascăl confesional, pentru anul școlar 1915-1916, la Școala Confesională din Negreia. În 1916, îi găsim numele pe o listă cu contribuțiile făcute de locuitorii Băii Mari pentru ajutorarea refugiaților de război, Aurel Demian contribuind cu suma de 4 coroane.

¹⁷⁵ SJMmAN, CMC, reg. 1697, f. 24.

¹⁷⁶ C. Sigmirean, *op. cit.*, pp. 423, 566.

¹⁷⁷ Simion Retegan, *Luptând pe două fronturi. Memorandistul Vasile Lucaciu*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, p. 424.

¹⁷⁸ SJMmAN, CMC, reg. 1697, f. 35.

¹⁷⁹ Pentru mai multe informații legate de activitatea lui Adrian Demian, a se vedea: Claudiu Porumbăcean, *Adrian Demian și Reuniunea Română de Cântări și Muzică «Vasile Lucaciu» din Satu Mare*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2021.

¹⁸⁰ SJMmAN, CMC, reg. 1697, f. 27.

Consider că mobilizarea acestuia în război a avut loc în toamna sau, poate, în iarna anului 1916. După finalizarea războiului, din anul școlar 1919-1920, a fost numit învățător la Școala de Stat din Tăuții de Jos (astăzi, Tăuții-Măgherauș).

Potrivit *Tabloului nominal*, din cei 63 de locuitori ai satului Negreia, mobilizați în Primul Război Mondial, au supraviețuit acestuia 43, adică 68,25%, iar 20 de persoane, respectiv 31,75%, nu s-au mai întors. Însușind datele preluate din periodicele imperiale, în care au mai fost găsiți trei participanți la război care, opinez că au supraviețuit conflagrației (nu deținem informații contrare), din totalul celor 66 de români din Negreia, participanți la război, au supraviețuit acestuia 46, adică, 69,70%, iar 20 de persoane, respectiv 30,30%, nu s-au mai întors.

Din totalul celor 46 de supraviețuitori, 45, reprezentând 97,83% dintre aceștia, s-au întors acasă deplin sănătoși, iar unu, adică 2,17%, a fost rănit, bolnav, dar ulterior s-a însănătoșit¹⁸¹. Cel care a fost rănit și bolnav, dar ulterior s-a însănătoșit, a fost soldatul Șchiop Costan.

În conformitate cu *Tabloul nominal*, din totalul celor 20 de persoane care nu au supraviețuit războiului, 13, însemnând 65% dintre ei și 20,63% din totalul celor mobilizați, și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, trei, însemnând 15% dintre ei și 4,76% din totalul celor mobilizați, au decedat în urma rănilor, bolilor sau prizonieratului, iar patru, însemnând 20% dintre ei și 6,35% din total, au fost dați dispăruți¹⁸².

Cei 13 români încorporați, care au căzut la datorie, pe câmpul de onoare, au fost soldații Demian George, Negreian Costan, Cherecheș George, Cusco Iosif, Pinteia Iacob [al] I[ui] Todor, Pinteia Iosif [al] I[ui] Todor, Pinteia Virgil [al] I[ui] Todor, Cadar Nicolae, Bud Gavrilă [al] I[ui] Vasile, Goloman Gavril, Goloman Petru, Avram Gavril și Măgurean Atanasie¹⁸³.

Morți datorită rănilor, bolilor sau prizonieratului au fost soldații Cherecheș Avram, Măgurean Avram și Pinteia Gavrilă [al] I[ui] Nicolae¹⁸⁴. Cei patru dispăruți în confruntările armate ale războiului au fost următorii soldați: Horgoș Ioan [al] I[ui] Lupuș, Cadar Ioan, Făt George și Goloman Simeon¹⁸⁵.

Pe parcursul războiului, potrivit *Tabloului nominal*, din rândul celor mobilizați pe front, nu a fost decorat niciun participant¹⁸⁶. În urma cercetărilor efectuate, am descoperit că locotenentul Tit (Titus) Demian a fost decorat cu două distincții: Medalia de Merit Militar „Signum Laudis” (SL) și Crucea de Fier „Pentru Merit”. Astfel, situația decorațiilor este următoarea: un participant cu două decorații.

Grav afectate de pierderile suferite au fost familiile celor care și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, în urma rănilor, bolilor și prizonieratului sau au fost declarați dispăruți. În conformitate cu conținutul documentului, în urma celor

¹⁸¹ SJSbAN, FA, XVII, *Tabloul nominal Negreia*, p. III; I. Popa, *op. cit.*, p. 659, nr. crt. 19.

¹⁸² SJSbAN, FA, XVII, *Tabloul nominal Negreia*, p. III și *Centralizator*, f. 4r, nr. crt. 136; I. Popa, *op. cit.*, p. 659, nr. crt. 19.

¹⁸³ SJSbAN, FA, XVII, *Tabloul nominal Negreia*, nr. crt. 2, 5, 16, 26, 32, 34, 35, 41, 48, 52, 56, 57, 62.

¹⁸⁴ *Ibidem*, nr. crt. 31, 36, 44.

¹⁸⁵ *Ibidem*, nr. crt. 28, 42, 47, 61.

¹⁸⁶ SJSbAN, FA, XVII, *Tabloul nominal Negreia*, p. I-III. I. Popa, *op. cit.*, p. 658, nr. crt. 19.

care nu s-au mai întors din război au rămas nouă văduve și 23 de orfani¹⁸⁷.

Familiile care au avut de suferit au fost ale: soldatului Demian George, cu cinci orfani¹⁸⁸; soldatului Măgurean Avram, cu șase orfani¹⁸⁹; soldatului Cherecheș George, cu trei orfani¹⁹⁰; soldaților Cusco Iosif, Pinteia Iacob [al] I[ui] Todor, Pinteia Iosif [al] I[ui] Todor și Goloman Petru, cu doi orfani¹⁹¹; soldaților Goloman Gavril, Avram Gavril și Măgurean Atanasie, cu un orfan¹⁹².

Participarea românilor din Plopiș în Primul Război Mondial. Datele referitoare la participanții localității Plopiș în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal*, document cu o singură filă (două pagini, II). Pe prima pagină nu este specificat numărul de locuitori români ai localității, existent la data întocmirii recensării, 14 februarie 1922. Datele statistice din anul 1920 ne prezintă faptul că Plopișul avea 325 locuitori de naționalitate română¹⁹³. Pe ultima pagină a documentului s-a calculat „Totalul general” al participanților, prin însumarea totalurilor de pe cele două pagini. Tot acolo figurează persoanele care s-au ocupat de întocmirea și verificarea documentului: Ioan Pașca, notar și Ioan Puț, primar. Pe document a fost aplicată și ștampila rotundă a comunei Plopiș, cu tuș mov.

Totalul general din *Tabloul nominal* arată că, din satul Plopiș, au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial un număr de 52 locuitori, toți la partea activă (100%)¹⁹⁴. Publicațiile militare ale vremii care prezintă pierderile suferite de unitățile de luptă austro-ungare dezvăluie identitate a doi participanți, nenominalizați în ancheta Astrei. În concluzie, numărul participanților la război descoperit până în momentul de față este de 54.

Situația celor 54 de activi, pe grade, a fost următoarea:

- caporal, 1: Maroșan¹⁹⁵ Ion;

- soldați, 53: Bontoș Gavrilă, Bontoș Gavrilă, Bontoș Ion [al] I[ui] Alexa, Bontoș Mihali, Bontoș Mitru [al] I[ui] Lupuț¹⁹⁶, Bontoș Grigore [al] I[ui] Ilisie, Bontoș Ion [al] I[ui] Ilisie, Bontoș Petre, Bontoș Ștefan, Coroian Nuțu, Costin

¹⁸⁷ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Negreia*, p. III și *Centralizator*, f. 3r, nr. crt. 74; I. Popa, *op. cit.*, p. 659, nr. crt. 19.

¹⁸⁸ SJSbAN, FA, XIX, *Tablou nominal Negreia*, nr. crt. 2.

¹⁸⁹ *Ibidem*, nr. crt. 36.

¹⁹⁰ *Ibidem*, nr. crt. 16.

¹⁹¹ *Ibidem*, nr. crt. 26, 32, 34, 56

¹⁹² *Ibidem*, nr. crt. 53, 57, 62.

¹⁹³ În anul 1910, în Plopiș (Nyárfás, în limba maghiară) trăiau 312 locuitori. Zece ani mai târziu, în 1920, satul a înregistrat o creștere demografică având 357 locuitori, din care 325 erau români, 9 unguri, 3 evrei și 20 erau de alte naționalități. C-tin Martinovici, N. Istrati, *op. cit.*, p. 194.

¹⁹⁴ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Plopiș*, p. II și *Centralizator*, f. 4v, nr. crt. 214; I. Popa, *op. cit.*, p. 354, nr. crt. 14.

¹⁹⁵ Ipotetic, Mureșan. La fel și pentru ceilalți trei participanți la război, cu același nume.

¹⁹⁶ Consider că este una și aceeași persoană cu Bontoș Mitru, născut în Plopiș, în anul 1892. Acesta a fost încorporat în Regimentul de Infanterie 63 Bistrița, transferat mai târziu în Regimentul de Infanterie 51 Cluj. Conform listelor cu pierderile înregistrate de armata austro-ungară în martie 1916, a fost prizonier în Rusia. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 144.

Onuț, Cotoț Vasilie, Danciu Alexa, Danciu Simion, Făt¹⁹⁷ Dionisie, Făt Ilie, Făt Ștefan, Horgoș Gavrilă, Ionce Ioan, Ivan Ioan, Maroșan Alexa, Maroșan Gavrilă [al] l[ui] Pavel, Maroșan Ioan, Pașca Achim, Puț Alexandru, Puț Costan [al] l[ui] Terezia, Puț Filip, Puț Gavrilă [al] l[ui] Ion, Puț George [al] l[ui] Gafie, Puț George [al] l[ui] Maștei, Puț Ilisie, Puț Ioan [al] l[ui] Andrei, Puț Ioan [al] l[ui] George, Puț Ioan [al] l[ui] Mihai, Puț Ion [al] l[ui] Maștei, Puț Ion [al] l[ui] Ștefan, Puț Simion¹⁹⁸, Puț Teodor [al] l[ui] Siridon, Puț Gavrilă [al] l[ui] Andrei¹⁹⁹, Puț Ștefan [al] l[ui] George²⁰⁰, Puțiu Andrei²⁰¹, Puțiu Corneliu, Puțiu Iacob, Puțiu Tanasie, Puțiu Petre, Rus George, Selnicean Ioan, Șerban Petru, Tira Ion, Țiple²⁰² Andrei, Țiple Costan; Puț Dumitru²⁰³, Puț George²⁰⁴.

Tabloul nominal prezintă informații cu privire la locul de origine al celor 52 etnici români mobilizați. Rezultă că 44 dintre ei, adică 84,62% erau născuți în Plopiș, iar opt (15,38%) în alte localități din actualul județ Maramureș dar, înainte de sau la momentul redactării actului, erau stabiliți în Plopiș. Cumulându-i și pe cei doi combatanți, născuți în Plopiș (după cum ne confirmă registrele bisericești de evidență a populației), identificați în publicațiile militare, situația devine următoarea: din totalul de 54 participanți la război, 46 (85,19%) erau originari din Plopiș și opt (14,81) din alte localități.

Localitățile de proveniență ale celor opt, erau următoarele:

a) Șurdești, patru: soldații Cotoț Vasilie, Coroian Nuțu, Țiple Costan, Țiple Andrei²⁰⁵;

¹⁹⁷ Făt, în document. La fel și pentru următorii doi participanți.

¹⁹⁸ S-a născut în 2 ianuarie 1885 (din părinții Siridon și Nastasia Puț) și a trecut la cele veșnice în 24 aprilie 1957. SJMmAN, CMC, reg. 1699, ff. 77-78. A făcut parte din Regimentul de Honvezi 32 Dej. În august 1915, a ajuns prizonier în lagărul din Samarkand (Rusia). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 144.

¹⁹⁹ Indreu, în document.

²⁰⁰ S-a născut în 6 august 1881, în familia lui Gheorghe și Anisia Puț. SJMmAN, CMC, reg. 1699, ff. 71-72. A făcut parte din Regimentul de Infanterie 63 Bistrița, compania 4. Potrivit listelor cu pierderile înregistrate în iulie 1916, a fost prizonier în Rusia. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 144.

²⁰¹ Indreu, în document.

²⁰² Cible, în document.

²⁰³ Consider că este vorba despre Dimitrie Puțiu (după cum apare în *Matricola botezaților* din Plopiș), născut în 26 octombrie 1876, în familia lui Andrei și Palag[h]ia Puțiu. SJMmAN, CMC, reg. 1699, ff. 67-68. A fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 63 Bistrița. Potrivit listelor cu pierderi din octombrie 1917, a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 144.

²⁰⁴ Presupun că este vorba despre George Puț, născut în 28 aprilie 1892, în familia lui Andrei Puț și Sofia Pop. SJMmAN, CMC, reg. 1699, ff. 93-94. A fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 51 Cluj, compania a 2-a. În conformitate cu listele de pierderi din 1916, în luna martie a anului menționat a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 144.

²⁰⁵ SJSbAN, FA, XIX, *Tablou nominal Plopiș*, nr. crt. 2, 22, 24, 35. După cum reiese din *Matricola cununăților* din Plopiș, cei proveniți din satul învecinat Șurdești s-au stabilit în Plopiș în urma căsătoriilor lor. Astfel, Constantin Țiple s-a căsătorit (în 17 ianuarie 1810) cu Ioana Puț, Vasilie Cotoț s-a căsătorit (în 25 septembrie 1912) cu Varvara Dotița, iar Ioan Coroian și-a unit destinul (în 13 februarie 1919) cu Maria Bontoș. SJMmAN, CMC, reg. 1700, ff. 19, 20, 24.

b) Trestie, doi: soldații Danciu Alexa, Horgoș Gavrilă²⁰⁶.

c) câte unul din Coaș, soldatul Ivan Ioan²⁰⁷ și din Lăschia, soldat Pașca Achim²⁰⁸.

Din punctul de vedere al apartenenței sociale, 49 (94,23%) au fost agricultori (economi), iar trei (5,77%) au făcut parte din categoria „comerciați și meseriași”. Dintre aceștia, doi au fost morari (Ivan Ioan și Pașca Achim), iar unul covătar²⁰⁹ (Șerban Petru). Considerând că cei doi soldați găsiți în periodicele militare au fost agricultori, situația devine următoarea: 51 (94,44) au fost agricultori și trei (5,56%) au făcut parte din categoria „comerciați și meseriași”.

În conformitate cu documentul Astrei, toți cei 52 de locuitori, participanți la război, fac parte din categoria gradați și soldați. Mai exact, unu a fost caporal (1,92%), iar 51 (98,08%) au fost soldați. Însumându-i pe cei doi participanți, soldați descoperiți în listele cu pierderi (*Veszteség lajstrom*), situația se prezintă în felul următor: unul (0,98%) a fost caporal, iar 53 (99,02%) soldați.

Tabloul nominal prezintă cazul unei persoane – Bontoș Ion [al] I[ui] Ilisie²¹⁰ – care în decursul Marelui Război a fost obligată să își părăsească domiciliul și să plece în refugiu. Combatantul în cauză, în conținutul documentului, figurează atât ca participant la război, cât și ca refugiat, motiv pentru care opinez că s-a strecurat o eroare în redactarea documentului.

Conform anchetei Astrei, din cei 52 de români concentrați pe parcursul războiului, au supraviețuit acestuia 43, adică 82,69%, iar nouă persoane, respectiv 17,31%, nu s-au mai întors. Luându-i în considerare și pe cei doi participanți descoperiți ulterior, situația se prezintă astfel: din cei 54 de români mobilizați pe front, 45 (83,33%) au supraviețuit, iar nouă persoane (16,67) nu s-au mai întors. Din totalul supraviețuitorilor, 43 s-au întors acasă deplin sănătoși, iar doi au revenit din război invalizi. Cei care au fost răniți grav și s-au întors acasă invalizi, au fost soldații Maroșan Ioan și Țiple Costan²¹¹. Din cele nouă persoane care nu s-au mai întors, trei și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, iar șase au fost date dispăru²¹².

Cei care au căzut la datorie, pe câmpul de onoare, au fost următorii soldați: Puț Filip, Puț Gavrilă [al] I[ui] Ion și Făt Ștefan²¹³. Cu privire la Puț Filip, în *Matricola botezaților Plopiș*, la rubrica „Observații”, parohul Alexiu Latiș a

²⁰⁶ SJSbAN, FA, XIX, *Tablou nominal Plopiș*, nr. crt. 25, 41. Conform *Matricolei cununaților* din Plopiș, în 12 octombrie 1894, parohul Alexandru Bărbos a oficiat cununia religioasă a junelui Găvrilă Horgoș din Trestie cu Ecaterina Filip, jună din Plopiș. Același registru mai păstrează o consemnare referitoare la cununia religioasă a junelui Alexa Danciu din Trestie cu Agripina Bontoș, Taina Cășătoriei fiind oficiată de parohul Alexandru Ciocaș în data de 2 iulie 1905. SJMmAN, CMC, reg. 1700, ff. 14, 17.

²⁰⁷ SJSbAN, FA, XIX, *Tablou nominal Plopiș*, nr. crt. 5.

²⁰⁸ *Ibidem*, nr. crt. 6.

²⁰⁹ Covătar = meșter care făcea covate; vânzător de covate.

²¹⁰ SJSbAN, FA, XIX, *Tablou nominal Plopiș*, nr. crt. 43.

²¹¹ *Ibidem*, nr. crt. 9, 24

²¹² SJSbAN, FA, XIX, *Tablou nominal Plopiș*, p. II.

²¹³ SJSbAN, FA, XIX, *Tablou nominal Plopiș*, nr. crt. 1, 12, 19.

consemnat următoarele: „repausat în 10 iunie 1918 în spitalul militar”. Soldatul Filip Puț fusese născut în 11 octombrie 1883, în familia lui Vasalie și Gafia Puț²¹⁴.

Cei cinci dispăruți au fost soldații Bontoș Gavrilă, Puțiu Iacob, Puț Costan [al] I[ui] Terezia, Maroșan Gavrilă [al] I[ui] Pavel, Puț Ion [al] I[ui] Maftei și Puț Ilisie²¹⁵. În matricola botezărilor (ani extremi 1824-1922), dar și în cea a decedaților (ani extremi 1824-1950), ambele aparținătoare Parohiei Ortodoxe Plopiș, parohul Alexiu Latiș a notat câteva informații referitoare la trecerea la eternitate a eroului Maroșan Gavrilă [al] I[ui] Pavel. Potrivit consemnărilor făcute de slujitorul divin, soldatul, în etate de 33 de ani, care fusese căsătorit, „a repausat în 5 iulie 1916 în Rusia”²¹⁶.

Pe parcursul războiului, din rândul celor mobilizați pe front, nu a fost decorat niciun participant.

Grav afectate de pierderile suferite au fost familiile celor care și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, în urma rănilor, bolilor și prizonieratului sau au fost declarați dispăruți. În conformitate cu conținutul documentului, în urma celor care nu s-au mai întors din război au rămas două văduve și trei orfani²¹⁷.

Familiile care au avut de suferit au fost ale: soldatului Puț Filip, cu doi orfani²¹⁸; soldatului Puț Ilisie, cu un orfan²¹⁹.

În conformitate cu raportul întocmit în 15 februarie 1922, de primarul Ioan Puț și de notarul cercual Ioan Pașca, locuitorii satului Plopiș nu au avut nicio contribuție benevolă, în bani sau în natură, în timpul războiului. În cei patru ani ai conflagrației mondiale, comunitatea nu a suferit distrugerii materiale. În toamna anului 1918 nu au fost înregistrate evenimente speciale. La Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, la îndemnul parohului Alexiu Latiș, a participat Bontoș Maftei²²⁰.

Participarea românilor din Șişești în Primul Război Mondial. Datele referitoare la participanții localității Șişești în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține patru file (opt pagini, VIII). Pe prima pagină este specificat numărul de locuitori români ai localității, existent la data întocmirii recensării, 19 ianuarie 1922, 1.197 persoane. În anul 1920, în conformitate cu informațiile publicate în *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, numărul locuitorilor români din Șişești (Laczfalu, în maghiară) a fost de 1.102²²¹. Pe ultima pagină a *Tabloului nominal* s-a trecut

²¹⁴ SJMmAN, CMC, reg. 1699, ff. 75-76.

²¹⁵ SJSbAN, FA, XIX, *Tablou nominal Plopiș*, nr. crt. 7, 28, 30, 31, 49, 52.

²¹⁶ SJMmAN, CMC, reg. 1699, ff. 75-76. *Ibidem*, reg. 1701, ff. 70-71.

²¹⁷ SJSbAN, FA, XIX, *Tablou nominal Plopiș*, p. II și Centralizator, f. 3r, nr. crt. 74; I. Popa, op.cit., p. 355, nr. crt. 14.

²¹⁸ SJSbAN, FA, XIX, *Tablou nominal Plopiș*, nr. crt. 1.

²¹⁹ *Ibidem*, nr. crt. 52.

²²⁰ Ioan Popa, Toma Laurențiu, Toma Tetiana, *Românii din comitatele Sălaj, Sibiu și Solnoc-Dăbâca în Primul Război Mondial. „Rapoartele” Astrei*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, p. 221.

²²¹ Lucrarea mai prezintă faptul că în anul 1920, Șişeștiul a avut o populație de 1.120 locuitori (în creștere cu 85 de locuitori față de anul 1910), din care 1.102 erau români, 10 evrei iar 8 aparțineau altor nații. C-tin Martinovici, N. Istrati, op. cit., p. 249.

totalul general al participanților la război. Tot acolo sunt menționate persoanele care au întocmit documentul: Weisz Eugen, secretar cercual; Andrei Pop, preot român; Ioan Abrihan, primar și Ilie Țineg[h]e, plugar. A fost aplicată și ștampila rotundă a comunei Șisești, cu tuș mov.

Totalul general din *Tabloul nominal* arată că, din Șisești, au participat la acțiunile desfășurate pe durata Primului Război Mondial un număr de 201 locuitori²²². Într-o lucrare publicată de trei istorici albaiulieni este menționat soldatul Avram Moisa, în vârstă de 30 de ani, de ocupație plugar (agricultor), cu domiciliul în „Săsăști” (Șisești – n.n.), județul Satu Mare. Acesta a căzut prizonier la ruși și a făcut parte din Corpul Voluntarilor Români din Siberia, Batalionul II operativ „Mărășești”, compania a 3-a²²³. Mai trebuie adăugat Vasile Romulus Lucaciu, fiul părintelui greco-catolic dr. Vasile Lucaciu, stegar în Regimentul de Infanterie 63 Bistrița (în text îl asimilez cu gradul de plutonier major), căzut la datorie pe frontul galițian în primele luni ale conflagrației, despre care până în prezent în istoriografia românească există puține informații²²⁴. De asemenea, în așa-numitele „liste de pierderi” (Veszteségi lajstrom, în maghiară) au fost identificați 36 de șiseșteni (decedați, dispăruți, răniți și prizonieri) din care 18 nu sunt amintiți în investigația Astrei. În concluzie, numărul participanților la război, născuți sau stabiliți la Șisești, descoperit până în momentul de față ajunge la 221, din care 219 au participat la partea activă (99, 10%) și doi au fost mobilizați pe loc (0,90%).

Situația celor 219 de activi a fost, pe grade, următoarea:

- plutonieri majori, 3: Abraham Moise [al] I[ui] Moise²²⁵, Tentiș Andrei²²⁶ a Nuțului; Lucaciu Vasiliu Romulus.

- sergenți, 7: Breban Pinteia [al] I[ui] Andrei, Buticaș George [al] I[ui] Ioan, Cherecheș Grigor, Tentiș Vasile [al] I[ui] Andrei, Țineg[h]e Ioan a[I] [lui] Vasile,

²²² Există o greșeală de numerotare la pagina 3, numărul criteriu 54 fiind trecut de două ori. Începând cu pagina 6, o altă persoană a făcut corecturile necesare în creion. SJSbAN, FA, *Tabloul nominal Șisești*, p. I-VIII; I. Popa, *op. cit.*, p. 659, nr. crt. 29.

²²³ Ioana Rustoiu, Smaranda Cătean, G. Rustoiu, *op. cit.*, p. 158.

²²⁴ Vasile Romulus Lucaciu s-a născut în 15 mai 1885, la Satu Mare. A fost botezat după aproape o lună, pe 14 iunie, de preotul paroh Ioan Marcu care, în paralel, a avut și calitatea de protopop al Protopopiatului Greco-Catolic Satu Mare. Nași de botez i-au fost: dr. Gheorghe Pop (posibil, George Pop de Băsești), prof. Steinberg Ferenc și Szeremi Terézia. Biroul Județean Satu Mare al Arhivelor Naționale, *Colecția Registre Parohiale de Stare Civilă*, reg. nr. 1310, ff. 100v.-101r. Câteva date privitoare la Vasile Lucaciu fiul se regăsesc într-un raport, datat 7 mai 1916, înaintat de primpretorul „plășii” Baia Mare comitetului suprem al Sătmăruului, în care au fost subliniate următoarele: „(...) și în sfârșit i s-a născut un fiu, Vasile, doctorand în drept, care cu prilejul mobilizării generale, în calitate de stegar al regimentului comun de infanterie Bistrița, a mers în război și a căzut repede pe câmpul de luptă”. Valentin Băințan, *Șiseștii părintelui dr. Vasile Lucaciu – Contribuții bibliografice*, Baia Mare, Editura Cybela, 1998, p. 261.

²²⁵ Consider că este vorba despre Abraham Moise, care figurează în listele de pierderi (*Veszteségi lajstrom*) cu gradul de plutonier. În anul 1916 a ajuns prizonier la ruși, fiind închis în lagărul de la Tobolsk Skit, Rotte 2. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 167. În ancheta Astrei figurează la categoria celor dispăruți, ceea ce înseamnă că nu a revenit acasă din prizonierat.

²²⁶ Andrei, în document.

Țineg[h]e Mitru [al] l[ui] Grigor, Țineg[h]e Nicolae [al] l[ui] George;

- caporali, 4: Abraham Dumitru [al] l[ui] Ioan, Ciocotișan Nicolae [al] l[ui] Nicolae; Horgoș Vasile²²⁷, Terițe Avram²²⁸;

- soldați, 205: Abraham Costan [al] l[ui] Pavel, Abraham Crăciun [al] l[ui] Dumitru²²⁹, Abraham Gavrilă a[l lui] Gafie, Abraham Gavrilă [al] l[ui] George, Abraham George [al] l[ui] Georg[e], Abraham Ioan, Abraham Ioan [al] l[ui] George, Abraham Ioan [al] lu[i] Ilie, Abraham Ioan [al] lu[i] Ioan, Abraham Ioan [al] lu[i] Moise²³⁰, Abraham Nicolae [al] l[ui] George, Abraham Nicolae [al] l[ui] Ioan, Abraham Pavel [al] l[ui] Costan, Abraham Simeon [al] l[ui] George, Abraham Toma [al] l[ui] Dumitru, Abraham Vasile, Abraham Vasile [al] l[ui] Dumitru²³¹, Andre[i]ca George [al] l[ui] Miha[i], Andre[i]ca Ioan, Andre[i]ca Nuț Ioan, Babiciu Ioan, Babiciu Ioan [al] l[ui] Ștefan, Băban Nicolae, Bele George, Bertalan Gavril [al] l[ui] Vasile, Bertalan Gavrilă, Bertalan George [al] l[ui] G[h] erasim, Bertalan Ioan, Bertalan Mihai [al] l[ui] Dumitru, Bertalan Mihai [al] l[ui] Nicolae, Bertalan Nicolae [al] l[ui] Dumitru, Bertalan Vasile [al] l[ui] Dumitru, Bertalan Vasile [al] l[ui] Gavril, Bonto Dumitru, Bonto Anton [al] l[ui] Grigor²³², Bonto George [al] l[ui] Alexa, Bonto George [al] l[ui] Andrei, Bonto George [al] l[ui] Vasile, Bonto Ioan [al] l[ui] Alexa²³³, Bonto Ioan [al] l[ui] Andrei, Bonto Ioan [al] l[ui] Grigor, Bonto Manuil [al] l[ui] Alexa, Bonto Mihai [al] l[ui] Alexa, Bonto Mitru [al] l[ui] Dumitru, Bonto Petru [al] l[ui] Alexa, Bonto Vasile [al]

²²⁷ În conformitate cu Buletinul de ordonanțe pentru Armata Regală Maghiară – Afaceri personale, din iunie 1918, caporalul în rezervă Horgoș Vasile (născut la Șişești în anul 1887) s-a întors din prizonierat. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 168.

²²⁸ Potrivit Buletinului de ordonanțe pentru Armata Regală Maghiară – Afaceri personale, din iunie 1918, caporalul în rezervă Terițe Avram (născut la Șişești în anul 1885) s-a întors din prizonierat. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 168.

²²⁹ Soldatul Abraham Crăciun (Avram Crăciun în listele de pierderi) s-a născut la Șişești, în 26 decembrie 1887, în familia lui Dimitrie Abraham și Eudochia Ciora. SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 42. A făcut parte din compania 1 a Regimentului de Infanterie 5 Satu Mare. A fost rănit în luptele de pe frontul galițian, motiv pentru care în luna decembrie a anului 1914 a fost internat în spitalul din Sighetu Marmăției. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²³⁰ Nu se poate determina care dintre cei patru soldați, cu numele de Abraham Ioan (Abrihan Ioan în listele cu pierderi), soldat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, în anul 1917 a ajuns prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 167.

²³¹ Potrivit celor consemnate în *Matricola botezărilor* de la Șişești (anii extremi: 1870-1889), mai multe persoane care au purtat numele de familie Abraham, în perioada interbelică, pe baza deciziilor emise de Ministerul Justiției, și-au schimbat numele, fie în Avram, fie în Ardelean. SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 1-47.

²³² S-a născut la Șişești, în 1 februarie 1896, în familia lui Bonto Grigor și Maria (născută Buzura). SJMmAN, CMC, reg. 1923, f. 26. A fost mobilizat în Regimentul 25, compania 15. În anul 1915 a ajuns prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²³³ Posibil să fie una și aceeași persoană cu Bonto Ioan, menționat în listele cu pierderi din anul 1917. Cel în cauză s-a născut la Șişești în anul 1887. A fost încorporat în compania 2 a Regimentului de infanterie 63 Bistrița. În 1917, în urma unei răni suferite în decembrie 1916, a decedat într-un spital din Bratislava. A fost îngropat în cimitirul orașului, dedicat soldaților căzuți în Primul Război Mondial (în sectorul I, rândul 13, mormântul n. 13. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 167-168.

I[ui] Dumitru²³⁴, Bonto Vasile [al] I[ui] Ioan²³⁵, Botoș George [al] I[ui] Ioan, Botoș Ioan [al] I[ui] Ioan²³⁶, Botoș Vasile [al] I[ui] Ioan, Breban Avram, Breban Dumitru [al] I[ui] C[h]irilă, Breban Gavrilă [al] I[ui] C[h]irilă, Breban Ioan a[l lui] C[h]iril, Breban Ioan a[l] [lui] Gavril, Breban Ioan [al] I[ui] Mihai, Breban Macarie [al] I[ui] Ioan, Breban Nicolae [al] I[ui] Gavril, Breban Onuț [al] I[ui] Gavril, Breban Pavel [al] I[ui] Andrei, Breban Pavel [al] I[ui] Gavril, Breban Vasile a[l lui] C[h]iril, Bud Dumitru [al] I[ui] Pavel, Bud George [al] I[ui] Gavril, Bud Ioan [al] I[ui] C[h]iril, Bud Mihai a[l lui] George, Bud Pinte, Bud Sindian²³⁷ [al] I[ui] Gavril, Bud Vasile [al] I[ui] Pavel, Burcea Ioan [al] I[ui] Anton, Burcea Ioan [al] I[ui] Grigor, Burcea George [al] I[ui] Grigor, Burian George [al] I[ui] Pinte, Burian Ioan [al] I[ui] Pinte, Burian Nicolae [al] I[ui] Pinte, Butica Andrei [al] I[ui] Alexandor²³⁸, Buticaș Pavel [al] I[ui] Ioan, Cînta²³⁹ Gavril [al] I[ui] Ioan, Cînta Gavril [al] I[ui] Samoilă, Cînta George [al] I[ui] Ioan, Cînta George [al] I[ui] Samuilă, Cînta Grigor [al] I[ui] Samuilă, Cînta Ioan [al] I[ui] Samoilă²⁴⁰, Cînta Vasile [al] I[ui] Samuilă, Chiș Ioan [al] I[ui] Gavril, Chiș Nicolae, Cineg[h]e²⁴¹ Ioan a[l] [lui] Grigor, Cineg[h]e Ștefan [al] I[ui] George, Cineg[h]e Vasile [al] I[ui] Ștefan, Ciocotișan Avram [al] I[ui] Nicolae, Ciocotișan Gavril, Ciocotișan George [al] I[ui] Grigor, Ciocotișan Ioan [al] I[ui] Dănilă, Ciocotișan Ioan [al] I[ui] Pavel²⁴², Ciocotișan Ioan [al] I[ui] Simeon, Ciocotișan Manuilă [al] I[ui] George, Ciocotișan Mihai [al] I[ui] Ioan, Ciocotișan Mitru [al] I[ui] George, Ciocotișan Simeon [al] I[ui] Nicolae, Ciocotișan Vasile [al] I[ui] Dănilă, Ciocotișan Vasile [al] I[ui] George, Cionte Ioan, Cionte Ioan a[l lui] George, Ciora George, Ciora Ioan, Ciora Ioan [al] I[ui] George, Cînta²⁴³ Gavril [al] I[ui] Ioan, Cînta Gavril [al] I[ui] Samoilă, Cînta George [al] I[ui] Ioan, Cînta George [al] I[ui] Samuilă, Cînta

²³⁴ Consider că este vorba despre soldatul Bonto Ladislau, menționat în listele pierderilor înregistrate de armata austro-ungară în anul 1915. Acesta s-a născut în familia lui Bonto Dumitru și Teodora (născută Ignat). SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 43. A făcut parte din compania 1 a Regimentului de Infanterie 5 Satu Mare. A ajuns prizonier la ruși, fiind închis într-un lagăr de prizonieri din Omsk. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²³⁵ Presupun că este vorba despre Bonto Vasile, născut în 5 ianuarie 1896, în familia lui Nuț și Nastasia Bonto. SJMmAN, CMC, reg. 1923, f. 26. A fost mobilizat în compania 2 a Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1917 a ajuns prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 168.

²³⁶ S-a născut în 25 august 1887, în familia lui Ioan Botoș și Varvara Cînta. SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 42. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 63 Bistrița, compania 4. În anul 1916 a ajuns prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²³⁷ Ipotetic, Sândrian.

²³⁸ Alexandru.

²³⁹ Chințe, în document. La fel și pentru următorii participanți, care figurează cu numele Chințe.

²⁴⁰ S-a născut în 11 septembrie 1889, din părinții Samoilă Cînta și Maria Abrihan. SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 43. A făcut parte din compania 1 a Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1915, rănit, a fost internat în spitalul garnizoanei 17 din Budapesta. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²⁴¹ Ipotetic, Țineghe. La fel și pentru ceilalți doi participanți, trecuți Cineg[h]e în documentul Astrei.

²⁴² S-a născut în 14 mai 1895, din părinții Ciocotișan Pavel și Firona Nicoară. SJMmAN, CMC, reg. 1923, f. 23. A făcut parte din Regimentul 85, compania 11. În anul 1916 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²⁴³ Chințe, în document. La fel și pentru următorii participanți, care figurează cu numele Chințe.

Grigor [al] I[ui] Samuilă, Cînta Ioan [al] I[ui] Samoilă²⁴⁴, Cînta Vasile [al] I[ui] Samuilă, Dobrican George, Filip Gavrilă [al] I[ui] Iacob, Gașpar Gavril [al] I[ui] Iacob²⁴⁵, Gașpar Ioan [al] I[ui] Costan, Gașpar Ioan [al] I[ui] Iacob, Gașpar Mihai, Gașpar Nicolae, Horgoș Dumitru a[l lui] Avram, Horgoș Nicolae a[l lui] Vasile, Horgoș T[e]odor, Horgoș Mihai, Horvath George [al] I[ui] Costan, Horvath Grigor, Ire Gavrilă, Maroșan Ioan [al] I[ui] Anton, Maroșan Ioan [al] I[ui] Dănilă, Maroșan Pavel [al] I[ui] Dănilă, Poduț George [al] I[ui] Dumitru, Poduț Ioachim [al] I[ui] Dumitru, Poduț Ioan, Poduț Vasile [al] I[ui] Dumitru, Pricop Crăciun [a] l [lui] Gavril, Pricop George, Pricop George a[l lui] Dumitru, Pricop Nuț [a] l [lui] Gavril²⁴⁶, Prislopan George, Sabău George, Sabou George, Siladi²⁴⁷ Dumitru, Tentiș Anton[i]e [al] I[ui] Vasile, Tentiș Gavril [al] I[ui] Grigor, Tentiș George [al] I[ui] Andrei, Tentiș Ioan [al] I[ui] Andrei, Tentiș Mihai [al] I[ui] Andrei, Tentiș Mihai a[l lui] Marin, Tentiș Mihai a Nuțului, Tentiș Mitru a Nuțului, Tentiș Nicolae a Nuțului, Tentiș Pavel a[l lui] Marin, Tentiș Vasile²⁴⁸, Terițe²⁴⁹ Avram [al] I[ui] Ștefan, Terițe Costan [al] I[ui] Ioan, Terițe Ioan [al] I[ui] Alexandor²⁵⁰, Terițe Nicolae [al] I[ui] Alexandor²⁵¹, Terițe George [al] I[ui] Ștefan, Terițe Nicolae a[l lui] Vasile, Terițe Nicolae [al] I[ui] Grigor, Timar George, Tira Gavril [al] I[ui] Mihai, Tira George [al] I[ui] Mihai, Todorca George [al] I[ui] Todor, Tupiță George [al] I[ui] Vasile, Tupiță Nicolae [al] I[ui] Vasile, Tupiță Simeon [al] I[ui] Mihai, Tupiță Vasile a[l lui] Mihai, Țimerman Andrei, Țimerman Mitru a[l lui] Gavril, Țimerman Mitru [al] I[ui] Georg[e]²⁵², Țimerman Mitru [al] I[ui] Pavel, Țineg[h]e Alexa [al] I[ui] Gavril, Țineg[h]e Avram [al] I[ui] Ioan, Țineg[h]

²⁴⁴ S-a născut în 11 septembrie 1889, din părinții Samoilă Cînta și Maria Abrihan. SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 43. A făcut parte din compania 1 a Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1915, rănit, a fost internat în spitalul garnizoanei 17 din Budapesta. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²⁴⁵ Consider că este vorba despre Gașpar Gabriel, care potrivit listelor cu pierderile suferite de armata austro-ungară în război, în anul 1917, a ajuns prizonier în lagărul rusesc din Tomsk. Soldatul menționat, originar din Șișești, a luptat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 168. Mai opinez că acesta s-a născut în 18 octombrie 1885, din părinții Iacob Gașpar și Ana Bonto. SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 36.

²⁴⁶ Poate fi una și aceeași persoană cu Pricop Ioan, care a văzut lumina zilei în 7 mai 1890, în familia lui Gavril și Floare Pricop din Șișești. SJMmAN, CMC, reg. 1923, f. 3. A fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania 16. În anul 1915 a ajuns prizonier la ruși fiind închis în lagărul de prizonieri din Pensa. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²⁴⁷ Ipotetic, Silaghi.

²⁴⁸ Poate fi una și aceeași persoană cu Tentiș Ladislau, trecut în Listele pierderilor înregistrate de trupele austro-ungare în anul 1917. Acesta a fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, iar în anul menționat a ajuns prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 167. Ipotetic, Tentiș Ladislau (Vasile) s-a născut în 18 ianuarie 1894, din părinții Andrei Tentiș și Ana Țineghe. SJMmAN, CMC, reg. 1923, f. 17.

²⁴⁹ Ipotetic, Tărăță.

²⁵⁰ Alexandru.

²⁵¹ Idem.

²⁵² S-a născut în 26 octombrie 1895, din părinții George și Floare Țineghe. SJMmAN, CMC, reg. 1923, f. 25. A fost mobilizat pe front, în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania 3. A fost împușcat în piept în 17 mai 1917, în urma acestei răni grave decedând în spitalul din Sopron (Ungaria). Își doarme somnul de veci în cimitirul militar din orașul amintit (mormântul XXX-62). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 168.

e Dumitru [al] l[ui] Ioan, Țineg[h]e Gavril [al] l[ui] Mihai, Țineg[h]e George a[l lui] George, Țineg[h]e George [al] l[ui] Petru, Țineg[h]e Ioan, Țineg[h]e Ioan [al] l[ui] D. L., Țineg[h]e Ioan [al] l[ui] Gavril, Țineg[h]e Ioan a[l lui] George²⁵³, Țineg[h]e Mihai [al] l[ui] Petru, Țineg[h]e Mitru, Țineg[h]e Mitru a[l lui] George, Țineg[h]e Nicolae, Țineg[h]e Nicolae a[l lui] George, Țineg[h]e Nicolae [al] l[ui] George, Țineg[h]e Nicolae [al] l[ui] Grigor, Țineg[h]e Pavel [al] l[ui] Gavril, Țineg[h]e Petru [al] l[ui] Ioan²⁵⁴, Țineg[h]e Ștefan [al] l[ui] Irimie, Țineg[h]e Ștefan [al] l[ui] Petru²⁵⁵, Țineg[h]e Todor, Țineg[h]e Vasile [al] l[ui] Alexandor²⁵⁶; Avram Moisa²⁵⁷; Abraham Alexandru²⁵⁸, Abraham George²⁵⁹, Avram Bertalan²⁶⁰, Băban Mihai²⁶¹, Bârda George²⁶², Bârda Ioan²⁶³, Bârda Iosif²⁶⁴, Bonto Avram²⁶⁵,

²⁵³ Nu se poate determina care dintre cei patru soldați, cu numele de Țineghe Ioan a fost prizonier la ruși și, ulterior, a fost reactivat în Corpul Voluntarilor Români din Rusia. SJMmAN, *Fond personal dr. Gavril Oșianu* (inv. nr. 282), dos. 29/1934-1937, ff. 100v-101r, nr. crt. 280; Tökölyi C. Robert, *op. cit.*, p. 191, nr. crt. 178. Un alt combatant cu același nume, născut în anul 1879, care a făcut parte din Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, în 1917 a ajuns prizonier la Bordeaux, în Franța. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 167. Iar, un al treilea soldat cu numele de Țineghe Ioan, născut în 1880, încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, a ajuns prizonier, în anul 1917, într-un lagăr de prizonieri în apropiere de Moscova. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 168. Ultimul la care fac referire, ipotetic, poate fi soldatul care a luptat în Legiunea Română din Siberia.

²⁵⁴ S-a născut în 26 ianuarie 1887, din părinții Ioan și Tecla Țineghe. Printr-o decizie a Ministerului de Justiție (din 24 iunie 1936) și-a schimbat numele de familie în Șișeștean. A decedat în 8 decembrie 1965, la vârsta de 78 de ani. SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 39. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. În anul 1917 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 167.

²⁵⁵ Nu se poate determina care dintre cei doi soldați, cu numele de Țineghe Ștefan, născut la Șișești în anul 1881 și încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, în anul 1916 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²⁵⁶ Alexandru.

²⁵⁷ Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, G. Rustoiu, *op. cit.*, p. 158.

²⁵⁸ S-a născut la Șișești în anul 1890. A făcut parte din Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania 4. În anul 1916 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²⁵⁹ S-a născut în 20 martie 1872, în familia lui Vasile Abraham și Ana Andreica. SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 5. A fost încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1916 a fost prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²⁶⁰ S-a născut la Șișești, în anul 1888. A făcut parte din compania 3 a Regimentului de Infanterie 19. În anul 1916 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²⁶¹ S-a născut la Șișești, în anul 1881. A fost încorporat în compania 1 a Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1916 a ajuns prizonier la ruși, fiind internat în lagărul de prizonieri din Tambow. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 167.

²⁶² S-a născut în 30 aprilie 1894, în familia lui Grigore Bârda și Parasca Ciocotișan. SJMmAN, CMC, reg. 1923, f. 18. A luptat în compania 3 a Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare. A decedat în 5 martie 1918 pe frontul rusesc. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 168.

²⁶³ S-a născut în 12 iunie 1887, din părinții Grigore Bârda și Parasca Ciocotișan. SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 40. A luptat în compania 2 a Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1918 a ajuns în lagărul de prizonieri din Pawlowsk, aflat în regiunea Woronesh (Rusia). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 168.

²⁶⁴ S-a născut la Șișești, în anul 1892. A fost încorporat în compania 3 a Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare. În 1918, în urma unei răni avute, a fost internat într-un spital militar (Schlau, Auschitz?). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 168. Consider că toți cei trei soldați cu numele de familie Bârda au fost frați.

²⁶⁵ S-a născut în 30 martie 1874, din părinții Alexa Bonto și Ioana Vida. SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 9. A fost încorporat în compania 2 a Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1917 a căzut prizonier la ruși, fiind închis în lagărul de prizonieri din Bogorodizk, regiunea Tula. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 167.

Bud Dumitru²⁶⁶, Ciocotișan Pavel²⁶⁷, Demian George²⁶⁸, Horvat Pavel²⁶⁹, Timar Tirodor²⁷⁰, Țineghe Costan²⁷¹, Țineg[h]e Dumitru²⁷², Țineg[h]e Ilie²⁷³.

Cei doi locuitori, de la partea sedentară, au fost: sergentul Ciora George²⁷⁴ și soldatul Horgoș George²⁷⁵.

Tabloul nominal furnizează informații cu privire la locul de origine al celor 201 etnici români mobilizați. Din conținutul acestuia, constatăm că toți (100%) erau născuți în Șişești. Din cei 20 de militari, identificați în alte surse, 19 au fost născuți la Șişești și, unu (Lucaciu Vasiliu Romulus n.n.) la Satu Mare. În concluzie, din totalul celor 221 participanți, 220 (99,50%) erau localnici, iar unu (0,50%) era originar dintr-o altă localitate. Din punctul de vedere al apartenenței sociale, actul investigat ne relevă o situație extrem de simplă a celor 201 locuitori români concentrați. După cum reiese din acesta, toți (100%) au fost economi (agricultori, plugari). Din cei 20 de combatanți, adăugați ulterior, 19 au fost plugari (agricultori), iar unu (Lucaciu Vasiliu Romulus n.n.) face parte din categoria intelectualilor, anterior declanșării Primului Război Mondial fiind doctorand în drept²⁷⁶. În acest context, per total, vorbim despre 221 de economi

²⁶⁶ Presupun că este vorba despre Dumitru Bud, născut în 31 august 1889, din părinții Ioan Bud și Ana Terițe. SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 47. A fost mobilizat în compania 1 a Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1916 a ajuns prizonier la ruși, fiind internat în lagărul de prizonieri de la Gorballow Selo Pog, aflat în regiunea Nijni Novgorod. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 167.

²⁶⁷ S-a născut în 22 iunie 1896, în familia lui Pavel Ciocotișan și Melania Sabo. SJMmAN, CMC, reg. 1923, f. 28. A fost încorporat în compania 2 a Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1917 a ajuns prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 168.

²⁶⁸ S-a născut în anul 1890, la Șişești. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania a 4-a. În luna aprilie a anului 1915, în urma unei răni, a fost internat la spitalul din Baia Mare. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²⁶⁹ S-a născut la Șişești, în anul 1881. A făcut parte din compania 7 a Regimentului de Infanterie 5 Satu Mare. În iunie 1915, rănit, a ajuns prizonier la ruși, fiind internat în spitalul numărul 30 din Nijni Novgorod. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²⁷⁰ Ipotețic, Timar Teodor. În conformitate cu listele de pierderi din anul 1918, a fost încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania 3. În ziua de 23 iunie 1918 a decedat pe frontul rusec. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 168.

²⁷¹ S-a născut în 20 mai 1884, din părinții Simeon Țineghe și Anastasia Botiș. SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 33. A fost încorporat în compania 1 a Regimentului de Honvezi 12 Satu Mare. Conform listelor cu pierderi (*Veszteségi lajstrom*) din anul 1914, a căzut prizonier, fără a se specifica locul. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 166.

²⁷² S-a născut în 26 mai 1896, în familia lui George Țineghe și Maria Horvath. SJMmAN, CMC, reg. 1923, f. 27. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. În anul 1917 a ajuns prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 167.

²⁷³ Consider că este vorba despre Țineghe Ilie (Cinege Elia, în *Matricola botezaților*), născut la data de 13 iulie 1885, în familia lui Vasile și Ioana Țineghe. În urma deciziei nr. 60351 din 24 iunie 1936 a Ministerului Justiției și-a schimbat numele în Șişeștean. În 10 noiembrie 1928 s-a recăsătorit cu Eudochia Terițe din Șişești. SJMmAN, CMC, reg. 1681, f. 36. În război, a fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. În anul 1917 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 167.

²⁷⁴ SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șişești*, nr. crt. 1.

²⁷⁵ SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șişești*, nr. crt. 51.

²⁷⁶ V. Băințan, *op. cit.*, p. 261; Viorel Câmpean, *Paulina Șerbac, jumătatea vieții „Leului” de la Șişești*, în Claudiu Porumbăcean (coord.), „Dr. Vasile Lucaciu Pro Sancta omnium romanorum”, Cluj-Napoca, Editura Argonaut - Editura Mega, 2022, p. 235.

(99,50%) și un intelectual (0,50%).

Alte informații din document se referă la gradele militare avute de cei 201 locuitori mobilizați pentru război. Dintre ei, doi (1%) au fost subofițeri (plutonieri majori), iar 199 (99%) s-au încadrat în categoria „gradați și soldați” (dintre aceștia: șapte au deținut gradul de sergent - 3,52%, doi de caporal - 1% iar 190 au fost soldați - 95,48%. În ceea ce-l privește pe Lucaciu Vasiliu Romulus, luând în considerare nivelul de pregătire avut (licențiat studii superioare și doctorand la drept), cu certitudine, după încorporare a primit gradul de plutonier major. Ceilalți 19 participanți, găsiți în alte surse bibliografice, au fost caporali (2) și soldați (17). Prin urmare, din totalul celor 221 de participanți la război, trei (1,36%) au fost subofițeri (plutonieri majori) și 218 (98,64%) au făcut parte din categoria „gradați și soldați”. Dintre ultimii, șapte au deținut gradul de sergent (3,21%), patru de caporal (1,83%) iar 207 au fost soldați (94,96%).

Potrivit *Tabloului nominal*, la sfârșitul războiului, din cei 201 de români concentrați în timpul conflagrației, au supraviețuit acesteia un număr de 161, adică 80,10%, iar 40 de persoane, respectiv 19,90%, nu s-au mai întors. În conformitate cu informațiile cumulate din alte surse, din totalul celor 221 de români din Șisești, participanți la război, au supraviețuit acestuia 179 adică, 81%, iar 42, respectiv 19%, nu s-au mai întors.

Conform documentului Astrei, cei care au fost răniți și au devenit invalizi, au fost următorii soldați: Bele George, Ciocotișan George [al] l[ui] Grigor, Bonto Mihai [al] l[ui] Alexa, Tupiță Simeon [al] l[ui] Mihai, Abraham Crăciun [al] l[ui] Dumitru, Cineg[h]e Vasile [al] l[ui] Ștefan, Țimerman Mitru [al] l[ui] Pavel, Țineg[h]e Avram [al] l[ui] Ioan, Abraham Ioan [al] l[ui] Ioan, Băban Nicolae²⁷⁷.

Din totalul celor 42 de persoane care nu s-au mai întors, 40, însemnând 95,24% dintre ei și 18,10% din totalul celor mobilizați, și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, iar doi, reprezentând 4,76% dintre ei și 0,90% din total, au fost dați dispăruți.

Cei care au căzut la datorie, pe câmpul de onoare, au fost:

- plutonierul major Lucaciu Vasiliu Romulus;
- sergenții: Breban Pinteia [al] l[ui] Andrei, Tentiș Vasile [al] l[ui] Andrei²⁷⁸;
- soldații: Abraham Ioan, Gașpar Mihai, Timar George, Bonto Ioan [al] l[ui] Alexa, Bonto Manuil [al] l[ui] Alexa, Bud George [al] l[ui] Gavril, Terițe Ioan [al] l[ui] Alexandor, Abraham Gavrilă [al] l[ui] George, Burcea George [al] l[ui] Grigor, Bonto Ioan [al] l[ui] Grigor, Ciocotișan Ioan [al] l[ui] Pavel, Ciocotișan Ioan [al] l[ui] Dănilă, Gașpar Ioan [al] l[ui] Iacob, Horgoș T[e]odor, Țineg[h]e Alexa [al] l[ui] Gavril, Țineg[h]e Pavel [al] l[ui] Gavril, Breban Avram, Bertalan Vasile [al] l[ui] Gavril, Bonto George [al] l[ui] Andrei, Babiciu Ioan [al] l[ui] Ștefan, Abraham Toma [al] l[ui] Dumitru, Țineg[h]e George a[l lui] George, Țineg[h]e Ioan a[l lui] George, Bud Ioan [al] l[ui] C[h]iril, Terițe Nicolae a[l lui] Vasile, Tentiș Ioan [al] l[ui] Andrei, Andre[i]ca Nuț Ioan, Bud Vasile [al] l[ui]

²⁷⁷ SJSbAN, *FA, Tablou nominal Șisești*, nr. crt. 13, 22, 31, 50, 52, 64, 68, 117, 166, 196.

²⁷⁸ SJSbAN, *FA, Tablou nominal Șisești*, nr. crt. 90, 136.

Pavel, Todorca George [al] l[ui] Todor, Abrihan Nicolae [al] l[ui] George, Bonto Vasile [al] l[ui] Ioan, Breban Ioan a[l] [lui] Gavril, Țimerman Mitru [al] l[ui] Georg[e], Ciocotișan Mitru [al] l[ui] George, Tentiș Gavril [al] l[ui] Grigor și Tentiș Mitru a Nuțului²⁷⁹; Bârda George²⁸⁰.

Cei doi participanți la război, dispăruți, au fost următorii: plutonier major Abraham Moise [al] l[ui] Moise²⁸¹ și soldat Cionte Ioan a[l lui] George²⁸².

Pe parcursul războiului, conform documentului Astrei, din rândul celor mobilizați pe front, cei care s-au remarcat prin bărbăție, curaj și vitejie au fost decorați. Numărul decorațiilor a fost de trei participanți, reprezentând 1,49% din total, cu patru medalii și decorații. Pe categorii, situația medaliilor este următoarea: trei medalii „Pentru Vitejie”, argint clasa a II-a (Ag II) și o medalie „Crucea Carol” pentru trupă (CC).

Decorații au fost următorii:

- cu două medalii: Țineg[h]e Ioan a[l] [lui] Vasile (Ag II, CC)²⁸³;

- cu o medalie: sergenții Breban Pinteia [al] l[ui] Andrei (Ag II) și Cherecheș Grigor (Ag II)²⁸⁴.

Grav afectate de pierderile suferite au fost familiile celor mobilizați la război, care și-au pierdut viața pe câmpul de luptă sau au fost declarați dispăruți. În conformitate cu conținutul documentului, în urma celor care nu s-au mai întors din război au rămas 12 văduve²⁸⁵ și 29 de orfani²⁸⁶.

Familiile care au avut de suferit au fost ale:

a) soldaților Gașpar Mihai, Ciocotișan Ioan [al] l[ui] Dănilă și Tentiș Gavril [al] l[ui] Grigor, cu câte cinci orfani²⁸⁷;

b) soldaților Todorca George [al] l[ui] Todor și Ciocotișan Mitru [al] l[ui] George, cu câte patru orfani²⁸⁸;

c) soldatului Bertalan Vasile [al] l[ui] Gavril, cu trei orfani²⁸⁹;

d) soldaților Abraham Ioan, Terițe Ioan [al] l[ui] Alexandor și Abraham Gavrila [al] l[ui] George, cu câte un orfan²⁹⁰;

e) soldaților Gașpar Ioan [al] l[ui] Iacob, Horgoș T[e]odor și Țineg[h]e George a[l lui] George, cu câte o văduvă²⁹¹.

²⁷⁹ SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șișești*, nr. crt. 7, 17, 20, 29, 30, 37, 44, 47, 54 bis, 56, 69, 70, 74, 89, 94, 95, 102, 108, 113, 116, 120, 121, 122, 125, 128, 133, 138, 140, 144, 154, 171, 172, 178, 179, 180, 190.

²⁸⁰ Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 168.

²⁸¹ SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șișești*, nr. crt. 157.

²⁸² SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șișești*, nr. crt. 16.

²⁸³ SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șișești*, nr. crt. 155.

²⁸⁴ SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șișești*, nr. crt. 90, 198.

²⁸⁵ SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șișești*, p. 8.

²⁸⁶ SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șișești*, p. 8.

²⁸⁷ SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șișești*, nr. crt. 17, 70, 180.

²⁸⁸ SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șișești*, nr. crt. 144, 179.

²⁸⁹ SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șișești*, nr. crt. 108.

²⁹⁰ SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șișești*, nr. crt. 7, 44, 47.

²⁹¹ SJSbAN, FA, *Tablou nominal Șișești*, nr. crt. 74, 89, 121.

Participarea românilor din Șurdești în Primul Război Mondial. Datele referitoare la participanții localității Șurdești în prima conflagrație mondială au fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține patru file (șapte pagini, VII). Pe prima pagină este specificat numărul de 923 locuitori, existent la 18 ianuarie 1922, data întocmirii recensării²⁹². Pe ultima pagină figurează totalul general al participanților la război și comisia care s-a ocupat de întocmirea și verificarea documentului, formată din: Weisz Eugen, secretar cercual; Șurani Virgil, preot român; Goloman [...] [Gheorghe – n.n.], primar; Demian Mihai, plugar. A fost aplicată și stampila rotundă a comunei Șurdești, cu tuș mov.

Totalul general din *Tabloul nominal* arată că, din Șurdești, au participat la acțiunile impuse de Primul Război Mondial 171 de locuitori, dintre care 164 la partea activă (95,91%) și șapte mobilizați pe loc (4,09%)²⁹³. Listele cu pierderi ale armatei austro-ungare (*Veszteségi lajstrom*) oferă identitatea a încă opt participanți la război (un sergent și șapte soldați), care nu figurează în ancheta Astrei. Cumulându-i și pe aceștia, rezultă un total de 179 de participanți, dintre care 172 la partea activă (95,53%) și șapte mobilizați pe loc (4,47%).

Situația celor 172 de combatanți activi, pe grade, a fost următoarea:

- sublocotenent, 1: Șurani²⁹⁴ Ovidiu;
- plutonier, 1: Coroian²⁹⁵ Alexa a[l lui] Mitru;
- sergent, 1: Coroian Nicolae²⁹⁶;
- caporali, 3: Demian Nuț, Pop Ignatie, Coroian Nuț a[l lui] Mitru;
- frunțași, 2: Demian Toma, Pop Gavrilă;
- soldați, 164: Babiciu Alexa, Babiciu Ioan, Babiciu Vasile, Breban Gavrilă,

Bud Antonie, Bud Gavrilă²⁹⁷, Bud Gavrilă a[l lui] Gavril²⁹⁸, Bud George a[l lui] Grigore, Bud Ioan, Bud Onuț, Bud Petru²⁹⁹, Bud Petru, Bud Petru [al lui] George, Bud Vasalie a[l lui] Dumitru, Bud Vasalie [al lui] Gavril, Ciocotișan George, Ciurcaș Gavrilă, Ciurcaș Vasile, Coroian Alexa a[l lui] Mihai, Coroian George a[l lui] Nuț, Coroian Ioan a[l lui] [...], Coroian Ioan a[l lui] Mitru, Costinar

²⁹² Conform recensământului din anul 1910, localitatea Șurdești (Dióshalom, în maghiară) a avut 934 de locuitori. La recensământul din anul 1920, localitatea număra 940 de locuitori, din care 930 erau români și 10 evrei. C-tin Martinovici, N. Istrati, *op. cit.*, p. 242.

²⁹³ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Șurdești*, p. VII și *Centralizator*, f. 5r, nr. crt. 193; I. Popa, *op. cit.*, p. 658, nr. crt. 30.

²⁹⁴ Șuranyi, în document.

²⁹⁵ În document, Coruian. La fel și pentru următorii participanți cu același nume de familie.

²⁹⁶ Sergentul Coroian Nicolae s-a născut la Șurdești în anul 1888. A făcut parte din compania a 4-a a Regimentului de Infanterie 5 Satu Mare. Conform listelor cu pierderi (*Veszteségi lajstrom*), în urma unei răni, în februarie 1915 a fost internat la spitalul din Baia Mare. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 153.

²⁹⁷ Consider că este vorba despre Gavrilă Bud, născut la 13 martie 1886, în familia lui Vasiliu Bud și Floare Pode. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 42. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania 11. În octombrie 1914 a fost rănit la mână, motiv pentru care a fost internat într-un spital din Praga. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 153.

²⁹⁸ Poate fi una și aceeași persoană cu Gavril Bud, născut în 12 octombrie 1884 (din părinții Găvrilă Bud și Maria Puț) și decedat în 22 octombrie 1941. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 36. În Marele Război a luptat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania a 2-a. În anul 1915 a căzut prizonier la ruși, fiind internat în lagărul de prizonieri din Omsk (Rusia). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 153.

²⁹⁹ Nu se poate determina care dintre cei numiți Bud Petru s-a întors rănit din război, dar până la întocmirea documentului de față, potrivit celor scrise la rubrica „Observare”, a decedat acasă.

George, Costinar Ioan, Costinar Nicolae, Costinar Nun, Cotoș Alexa³⁰⁰, Cotoș Costan [al] I[ui] Todor, Cotoș Gavril³⁰¹, Cotoș Gavril [al] I[ui] Todor, Cotoș Gavrilă, Cotoș Mihai, Cotoș Ștefan³⁰², Crăciun Mihai, Dan Alexa, Dan Costan³⁰³, Dan Domicie(?), Dan Gavrilă³⁰⁴, Dan Gavrilă a[l lui] Simeon, Dan George, Dan George a[l lui] [...], Dan Lupuș, Dan Nicolae, Dan Toma³⁰⁵, Demian Costan, Demian Găvrilă, Demian Găvrilă, Demian Găvrilă³⁰⁶, Demian George, Demian Ioan³⁰⁷, Demian Mihai, Demian Mihai, Demian Onuș, Demian Pavel, Demian Tanasie, Demian Vasalie, Dipșe Crăciun, Dipșe Gavril [al] I[ui] Gavril, Dipșe George³⁰⁸, Dipșe Irimie [al] I[ui] Gavril, Dipșe Onisim, Dipșe Petru, Dipșe Vasalie³⁰⁹, Făt³¹⁰ Alexa, Făt Andrei [al] I[ui] Nicolae, Făt Chiș, Făt Costan, Făt Costan, Făt Costan³¹¹, Făt Costan [al] I[ui] Nicolae, Făt Crăciun, Făt Gavril, Făt

³⁰⁰ S-a născut la Șurdești în 26 martie 1883 (din părinții Nicolae Cotoș și Anastasia Ciocotișan) și a decedat în anul 1966. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 30. A fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania 6. În luptele de pe frontul galițian, desfășurate în anul 1915 a fost rănit, ulterior fiind luat prizonier de către ruși. A fost internat în Spitalul nr. 31 din Nijni Novgorod (Rusia). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 153.

³⁰¹ Consider că este vorba despre Gavril Cotoș, născut la 12 noiembrie 1872 în familia lui Hariton Cotoș și Paraschiva Mureșan. Potrivit datelor consemnate în *Matricula botezărilor Șurdești* (ani extremi: 1858-1872), la rubrica „Observațiuni”, a decedat în 23 martie 1944. SJMmAN, CMC, reg. 1702, f. 60. A fost mobilizat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. În anul 1917 a căzut prizonier la ruși fiind închis în lagărul de prizonieri din Tambov (Rusia). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³⁰² Poate fi vorba despre Cotoș Ștefan, născut la Șurdești în anul 1879. A fost încorporat în Regimentul 10, compania 16. În anul 1916 a ajuns prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 153.

³⁰³ Consider că este vorba despre Costan Dan, născut la Șurdești în 29 iulie 1889 (în familia lui Găvrilă Dan și Livia Goloman) și decedat în anul 1967. SJMmAN, CMC, reg. 1704, f. 5. A fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania 6. În 1915 a ajuns prizonier la ruși, fiind internat în lagărul de prizonieri din Volsk (Rusia). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 153.

³⁰⁴ Consider că este vorba despre Gavrilă Dan, născut în 9 octombrie 1897 în familia lui Onuș Dan și Parasca Făt. Potrivit datelor consemnate de parohul Virgil Șurani, la rubrica „Observațiuni”, în 14 noiembrie 1933 s-a căsătorit cu Maria Cotoș din Șurdești. SJMmAN, CMC, reg. 1704, f. 33. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 82, ulterior fiind transferat în Regimentul de Infanterie 61, compania 1. În anul 1917 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³⁰⁵ S-a născut în 23 aprilie 1887, în familia lui Onuș Dan și Maria Costin. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 45. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania 15. În anul 1916 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 153.

³⁰⁶ Nu se poate determina cu exactitate care participant cu numele Demian Gavril, încorporat în Regimentul 60 (compania a 2-a), în anul 1917 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³⁰⁷ La rubrica „Observare” se menționează: „mort acasă”.

³⁰⁸ Poate fi vorba despre George Dipșe, născut în 1 martie 1873 (în familia lui Pavel Dipșe și Ioana Pop) și decedat în 5 februarie 1947. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 1. Soldatul șurdeștean, încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, în anul 1918 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³⁰⁹ Consider că este vorba despre Vasile Dipșe, născut în 7 iulie 1867 din părinții Lazăr Dipșe și Florea Ciocotișan. SJMmAN, CMC, reg. 1702, f. 39. În listele de pierderi din 1918, este menționat faptul că soldatul șurdeștean, încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, a decedat la data de 20 iunie 1917. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³¹⁰ Fett, în document. La fel și pentru următorii participanți cu același nume de familie.

³¹¹ Nu se poate stabili cu exactitate care combatant cu numele Făt Costan (Constantin, în publicația militară austriacă), mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare (compania 1), conform listelor cu pierderile suferite de armata austro-ungară în anul 1915, a ajuns prizonier în lagărul din Prilip, Serbia. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 153. Cel în cauză s-a născut la Șurdești, în data de 14 aprilie 1876, din părinții Antoniu Făt și Ioana Dipșe. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 10.

Gavrilă, Făt Gavrilă a[l lui] Gav[rilă], Făt Gavrilă [al] l[ui] Nicolae, Făt George, Făt George, Făt George a[l lui] Alexa, Făt George a[l lui] Maftai, Făt George a[l lui] Vas[ile], Făt George [al] l[ui] Nicolae, Făt Gavrilă a[l lui] Onuț, Făt Ion a[l lui] Costa[n], Făt Ion a[l lui] Nuț, Făt Luca [al] l[ui] Nicolae, Făt Nicolae, Făt Nicolae, Făt Nicolae³¹², Făt Onuț, Făt Pavel³¹³, Făt Petru, Făt Petru, Făt Siridon, Făt Vasalie, Gavriș Alexa, Gavriș Gavrilă, Goloman Alexa³¹⁴, Goloman Gavrilă, Goloman Gavrilă, Goloman Gavrilă a[l lui] Crăciun, Goloman George, Goloman Nuț [al] l[ui] Crăciun, Hriț³¹⁵ Alexa, Hriț Petru, Mihuț Gavril [al] l[ui] Vas[ile]³¹⁶, Nemeti Ludovic, Pode Anisie, Pode Costan, Pode Gavril, Pode George, Pode George³¹⁷, Pode Iacob³¹⁸, Pode Ioan, Pode Ioan, Ponde Gavril, Ponde Mihai³¹⁹, Ponde Onuț, Ponde Petru, Ponde Petru, Ponde Vasalie, Pop Costan, Pop Gavrilă a[l lui] Georg[e]³²⁰, Pop George a[l lui] Petru, Pop Mihai, Pop Mihai, Puț Costan, Puț Costan, Puț Gavrilă, Puț Gavrilă³²¹, Puț Iuda, Roman George, Rus Alexa, Rus Gavrilă a[l lui] Ștef[an], Rus Petru, Rus Vilă, Șerbac Vasile, Șchiop³²² Alexa [al] l[ui] Vasalie³²³, Șchiop Andrei, Șchiop Andrei, Șchiop Costan, Șchiop Găvrilă, Șchiop Găvrilă a[l lui] Costan, Șchiop Găvrilă a[l lui] Vasalie, Șchiop George [al] l[ui] Ioan, Șchiop George a[l lui] Vasalie, Șchiop Ioan, Șchiop Ioan, Șchiop³²⁴

³¹² S-a născut la Șurdești în anul 1895. A fost încorporat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. În anul 1917 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³¹³ S-a născut la Șurdești, în 11 iulie 1895, în familia lui Petru Făt și Maria Costin. SJMmAN, CMC, reg. 1704, f. 27. A fost eliberat din prizonierat de la ruși în anul 1921. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 155.

³¹⁴ La rubrica „Observare” s-a consemnat: „acasă mort”.

³¹⁵ Hritz, în document. La fel și pentru următorul participant la război.

³¹⁶ S-a născut în 27 octombrie 1879, din părinții Vasile Mihuț și Anisia Cotoț. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 21. A fost mobilizat în Regimentul 10, compania 1. A murit în ziua de 25 mai 1916, într-un spital din orașul slovac Rózsahegy (a fost îngropat în cimitirul spitalului). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³¹⁷ Nu se poate determina care participant cu numele Pode Gheorghe – născut în 12 iunie 1880 (din părinții Teodora Pode și Ioana Țura) și decedat în 14 martie 1948 – încorporat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, în anul 1916 a căzut prizonier la ruși. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 23; Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 153.

³¹⁸ S-a născut în 16 octombrie 1882, din părinții George Pode și Nastasia Cotoț. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 29. A fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare, compania 6. În anul 1916 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 153.

³¹⁹ Poate fi vorba despre Mihai Ponde (Ponge, în publicația militară austriacă), născut în 7 octombrie 1885, în familia lui Ștefan Ponde și Teodora Făt. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 40. Acesta a luptat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. Potrivit listelor cu pierderi, în anul 1915 a căzut prizonier în Rusia. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 153.

³²⁰ Poate fi una și aceeași persoană cu Pop Gavril, născut în Șurdești în anul 1894. În Marele Război a fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 63 Bistrița, compania 12. În anul 1918 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³²¹ În publicația austriacă în care sunt trecute pierderile înregistrate de armata cezaro-crăiască sunt menționați doi soldați – Puț Gabriel și Puț Gabor – ambii născuți la Șurdești (primul în anul 1888, al doilea în 1896) –, căzuți prizonieri la ruși în anul 1916. Gh. Muntean, *op. cit.*, pp. 153-154. Consider că este vorba despre cei doi soldați cu nume identice amintiți în documentul Astrei.

³²² Știop, în document. La fel și pentru următorii participanți la război, cu același numele de familie.

³²³ S-a născut în 11 februarie 1882, în familia lui Vasiliu și Sofia Șchiop. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 27. A făcut parte din Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. În anul 1915 a ajuns prizonier la ruși, fiind internat în lagărul de prizonieri din orașul siberian Barnaul (Rusia). A fost eliberat din prizonierat în anul 1921. Gh. Muntean, *op. cit.*, pp. 153, 155.

³²⁴ Styop, în document.

Nicolae, Șchiop Toma, Șchiop Vasalie [al] I[ui] Todor, Șchiop Vasile a[l lui] Ioan³²⁵, Tămaș Alexa, Tămaș Gavrilă, Tămaș Spiridon, Todorca George, Țiple³²⁶ George³²⁷, Țiple³²⁸ Mihai; Dan Mihai³²⁹, Dipșe Gavril³³⁰, Făt Mihai³³¹, Goloman Vasile³³², Hriț Costan³³³, Pop Ignat³³⁴, Tioșca Vasile³³⁵.

Cei șapte locuitori, de la partea sedentară, au fost următorii soldați: Făt Nuț, Făt Petru, Goloman Andrei, Goloman Ioan, Goloman Onuț, Pode Vasalie și Șerbac Mihai.

În ceea ce privește locul de naștere a participanților în război, din conținutul *Tabloului nominal* constatăm că toți cei 171 de etnici români erau născuți în Șurdești. Conform datelor preluate din Listele de pierderi ale armatei austro-ungare în Marele Război reiese faptul că cei opt participanți la război identificați au fost originari din Șurdești. Din punctul de vedere al apartenenței sociale, documentul Astei prezintă o situație simplă a celor 171 de locuitori români concentrați. După cum reiese din acesta, toți (100%) au fost agricultori (economi, plugari)³³⁶. Și cei opt combatanți, identificați ulterior, consider că au fost țărani/agricultori, ceea ce face ca procentajul să rămână neschimbat.

Alte informații de real interes din demersul Astei se referă la gradele militare deținute de cei 171 de locuitori mobilizați pentru război. Dintre ei, unul a fost ofițer (sublocotenent; 0,58%), unul subofițer (plutonier; 0,58%), iar 169 (98,84%) au făcut parte din categoria „gradați și soldați”. Dintre aceștia, trei au avut gradul

³²⁵ La rubrica „Observare”: „acasă mort”.

³²⁶ Cziple, în document.

³²⁷ S-a născut în 2 aprilie 1876, în familia lui Onuț Țiple și Maria Bud. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 9. A făcut parte din Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. A căzut prizonier la ruși în 1917, fiind închis într-un lagăr de prizonieri din regiunea Perm (Rusia). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³²⁸ Ciple, în document.

³²⁹ S-a născut la Șurdești în anul 1897. A fost mobilizat în Regimentul 60, compania 1. În 1917 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³³⁰ S-a născut la Șurdești în anul 1897. A fost soldat în Regimentul de Honvezi 32 Dej, compania a 3-a. La 16 martie 1916 a murit de tifos în spitalul din Debrețin. Își doarme somnul de veci în cimitirul spitalului (mormântul nr. 893). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³³¹ S-a născut la Șurdești în anul 1885. A fost soldat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare, compania a 2-a. În 1916 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³³² Soldatul Goloman Vasile (Ladislau, în listele cu pierderi) s-a născut în 10 mai 1885, din părinții Crăciun Goloman și Irina Bud. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 38. A fost mobilizat în Regimentul de Infanterie 5 Satu Mare. În anul 1917 a căzut prizonier la ruși. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³³³ S-a născut la Șurdești în anul 1880. În Marele Război a luptat ca soldat în Regimentul de Honvezi 12 Satu Mare. Potrivit listelor de pierderi, în 1916 a ajuns prizonier la sârbi (s-a întors din prizonierat). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 153.

³³⁴ S-a născut la Șurdești, în 28 decembrie 1886, din părinții Petru Pop și Ioana Șchiop. SJMmAN, CMC, reg. 1703, f. 44. A fost soldat în Regimentul 5 de Infanterie Satu Mare, compania 1. În urma unei răni, în luna octombrie a anului 1914 a fost internat în spitalul militar din Meszocsat (Ungaria). Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 153.

³³⁵ S-a născut la Șurdești în anul 1873. A fost soldat în compania a 4-a a Regimentului de Infanterie 5 Satu Mare. În anul 1917 a ajuns prizonier la ruși. Din prizonierat a fost eliberat printr-un schimb de prizonieri. Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³³⁶ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Șurdești*, p. I-VII și *Centralizator*, f. 5r, nr. crt. 193; I. Popa, *op. cit.*, p. 659, nr. crt. 30.

de caporal (1,75% din totalul de participanți), doi de fruntaș (1,17%), iar 164 au fost soldați (95,91%). Cei opt participanți, identificați în alte surse, se încadrează în categoria „gradați și soldați” (un sergent și șapte soldați). Cumulându-i și pe aceștia, situația pe grade se prezintă în felul următor: unul a fost ofițer (0,56%), unul subofițer (0,56%), iar 177 (98,88%) au fost gradați și soldați. Din ultima categorie, unul a avut gradul de sergent (0,56% din totalul de participanți), trei de caporal (1,68%), doi de fruntaș (1,12%), iar 171 au fost soldați (95,53%).

Sublocotenentul Șurani Ovidiu a văzut lumina zilei la Cetățele, în 23 aprilie 1888³³⁷, în familia lui Iuliu Șurani și Maria Mihalca (originară din Copalnic-Mănăstur), avându-și obârșia într-o veche familie de preoți greco-catolici din nord-vestul Transilvaniei. Bunicul său, Vasile Șurani (1830-1888) – cu origini în Țara Oașului – a fost paroh la Boinești (județul Satu Mare) și Șurdești, cu filiile Cetățele și Negreia (în anul 1877 deținea inclusiv calitatea de vicearhidiacon al Protopopiatului Greco-Catolic Baia Sprie). Tatăl său, Iuliu Șurani (1856-1917), a ocupat, rând pe rând, oficiile de capelan (cooperator), administrator interimar și paroh la Șurdești³³⁸.

Potrivit documentului Astrei, din cei 171 de locuitori ai satului Șurdești, mobilizați în cei patru ani de război, au supraviețuit acestuia 131, adică 76,61%, iar 40 de persoane, respectiv 23,39%, nu s-au mai întors. Referitor la cei opt participanți, identificați în alte surse, datele aflate vorbesc despre decesul unui singur soldat (Gavril Dipșe – a murit în 16 martie 1916, într-un spital din Debrețin; cauza morții: tifosul exantematic), ceilalți combatanți, fie au fost internați în spitale militare în urma unor răni primite pe front, fie au căzut prizonieri la ruși sau la sârbi. În acest sens, consider că din totalul de 179 de combatanți, au supraviețuit conflagrației 131 (73,18%), iar 41 persoane (26,82%) nu s-au mai întors.

În conformitate cu *Tabloul nominal*, din cei 131 de supraviețuitori, 123, reprezentând 93,90% dintre aceștia, s-au întors acasă deplin sănătoși, patru, adică 3,05%, s-au întors răniți și bolnavi, iar alți patru, adică 3,05% s-au întors invalizi³³⁹. Din totalul de supraviețuitori ai primei conflagrații mondiale, până la momentul redactării documentului Astrei (18 ianuarie 1922), au decedat acasă următorii foști soldați: Goloman Alexa, Demian Ioan, Șchiop Vasile a[l lui] Ioan, Bud Petru și Bud Vasalie a[l lui] Dumitru³⁴⁰. Dintre cei menționați, potrivit documentului Astrei, doar un șurdeștean cu numele Bud Petru s-a întors rănit ori bolnav de pe front, ceilalți trei fiind recenzați la rubrica „deplin sănătos”.

În *Matricola decedaților Șurdești* (cu anii extremi 1893-1830) apare consemnat decesul lui Petru Bud, cauza morții acestuia fiind gripa spaniolă (sau „morbul” spaniol), o epidemie extrem de contagioasă, răspândită îndeosebi de

³³⁷ Numele complet primit la botez a fost George Ovidiu Șurani. Taina Sfântului Botez a fost oficiată de către părintele dr. Vasile Lucaciu, parohul Șișeștiului. SJMmAN, CMC, reg. 1686, f. 23.

³³⁸ În perioada în care a fost capelan, Iuliu Șurani a locuit la Cetățele, filia parohiei Șurdești. După decesul tatălui său, din luna februarie a anului 1888, s-a stabilit definitiv la Șurdești.

³³⁹ Eroare de calcul la numărul celor care s-au întors acasă deplin sănătoși, nu 122, ci 123. SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Șurdești*, p. VII; I. Popa, *op. cit.*, p. 659, nr. crt. 30, preluat calculul eronat.

³⁴⁰ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Șurdești*, nr. crt. 4, 56, 82, 120.

soldații reveniți acasă, la finele războiului. La Șurdești, în ultimele trei luni ale anului 1918, epidemia a cauzat decesul a 16 persoane. Petru Bud, născut în familia lui Gherasim Bud și Susana Tetișan, a trecut la cele veșnice în 23 noiembrie 1918. A fost înmormântat în data de 25 noiembrie 1918 de administratorul parohial Ioan Bude³⁴¹. În același registru bisericesc sunt trecute date și despre alți soldați șurdeșteni reveniți din război, care și-au găsit sfârșitul acasă, alături de cei dragi. Astfel, Alexa Goloman a decedat în 28 octombrie 1919, la vârsta de 32 de ani, de „oftică”³⁴²; Ioan Demian a decedat în 17 martie 1920, la 29 de ani, de „lângoare”³⁴³; Vasile Șchiop a decedat în 25 mai 1920, la 45 de ani, de „boală de intestine”³⁴⁴. Un caz aparte este cel al lui Vasalie Bud asupra căruia, din câte se poate observa, ororile războiului au lăsat urme adânci. Acesta s-a sinucis, membrii familiei găsimu-l spânzurat în 7 iulie 1921 (la data decesului a avut 37 de ani). Potrivit celor trecute în registrul eclezial de către parohul Virgil Șurani „prin atestat medical s-a dovedit că sinuciderea a comis-o la nebulie”³⁴⁵.

Cei bolnavi și răniți care, ulterior, s-au însănătoșit au fost soldații Cotoș Costan [al] I[ui] Todor, Șchiop Costan, Șchiop Vasalie [al] I[ui] Todor și Bud Petru³⁴⁶. Cei patru invalizi au fost următorii, toți soldați: Făt Alexa, Ponde Gavril, Ciurcaș Vasile și Tămaș Alexa³⁴⁷.

În conformitate cu *Tabloul nominal*, din cele 40 de persoane care nu au supraviețuit războiului, 15, însemnând 37,50% dintre ei și 8,77% din totalul celor mobilizați, și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, patru, însemnând 10,00% dintre ei și 2,34% din totalul celor mobilizați, au decedat în urma rănilor, bolilor sau prizonieratului, iar 21, însemnând 52,50% dintre ei și 12,28% din total, au fost dați dispăruți³⁴⁸. Cumulând informațiile aflate în Listele de pierderi, din totalul de 41 de persoane care nu s-au întors din război, 15, însemnând 36,58% din totalul celor 179 de șurdeșteni mobilizați pe front, și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, cinci (12,20%) au decedat în urma rănilor, bolilor sau prizonieratului, iar 21 (51,22%) au fost dați dispăruți.

Cei 15 români încorporați, care au căzut la datorie, pe câmpul de onoare, au fost următorii soldați: Goloman Gavrilă, Demian Costan, Demian Gavrilă, Demian Vasalie, Dipșe Vasalie, Ponde Iacob, Demian Gavrilă, Nemeti Ludovic, Făt Costan, Bud George a[l lui] Grigore, Costinar George, Rus Alexa, Ponde Petru, Țiple Mihai și Costinar Nicolae³⁴⁹.

³⁴¹ SJMmAN, CMC, reg. 1712, ff. 71, 72, 73.

³⁴² Ibidem, f. 75.

³⁴³ Ibidem, f. 77.

³⁴⁴ În registrul bisericesc figurează cu numele de Vasiliu Șchiop. Ibidem.

³⁴⁵ Ibidem, f. 80.

³⁴⁶ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Șurdești*, nr. crt. 6, 20, 21, 120.

³⁴⁷ Ibidem, nr. crt. 28, 38, 141, 150.

³⁴⁸ Eroare de calcul la numărul celor căzuți pe câmpul de luptă, nu 16, ci 15. SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Șurdești*, p. VII și *Centralizator*, f. 5r, nr. crt. 193; I. Popa, *op. cit.*, p. 659, nr. crt. 30, preluat calculul greșit.

³⁴⁹ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Șurdești*, nr. crt. 31, 49, 54, 55, 66, 68, 75, 93, 99, 129, 131, 139, 147, 160, 161.

Morți datorită rănilor, bolilor sau prizonieratului au fost soldații Mihuț Gavril [al] I[ui] Vas[ile], Făt Costan, Dipșe Crăciun și Făt George³⁵⁰; Dipșe Gavril³⁵¹.

Cei 21 de dispăruți au fost următorii soldați: Făt Gavril, Dipșe Irimie [al] I[ui] Gavril, Țiple George, Șchiop George [al] I[ui] Ioan, Dipșe Onisim, Pode Costan, Puț Gavrilă, Dan Nicolae, Cotoț Ștefan, Dan Gavrilă, Făt Ion a[l lui] Costa[n], Cotoț Mihai, Bud Onuț, Ciurcaș Gavrilă, Rus Petru, Demian Mihai, Făt Nicolae, Rus Gavrilă a[l lui] Ștef[an], Rus Vilă, Coroian George a[l lui] Nuț și Făt Nicolae³⁵².

Pe parcursul războiului, în conformitate cu *Tabloul nominal*, din rândul celor încorporați pe front, cei care s-au remarcat prin bărbăție, curaj și vitejie au fost decorați. Numărul participanților decorați a fost de 15, reprezentând 8,77% din total, cu 32 de medalii și decorații³⁵³. Numărul medaliilor, pe categorii, se prezintă astfel: o medalie de Merit Militar „Signum Laudis” (SL), șase „Pentru Vitejie”, argint clasa a II-a (Ag II), 10 „Pentru Vitejie” de bronz³⁵⁴ (B) și 15 „Crucea Carol” pentru trupă³⁵⁵ (CC).

Decorații au fost următorii:

A) cu câte trei medalii, patru:

a) sublocotenentul Șurani Ovidiu³⁵⁶ (SL, B, CC);

b) fruntașii Demian Toma și Pop Gavrilă³⁵⁷; soldatul Făt Siridon³⁵⁸ (Ag II, B, CC).

B) cu câte două medalii, nouă:

a) caporalul Demian Nuț³⁵⁹; soldații Puț Costan și Puț Gavrilă³⁶⁰ (Ag II, CC);

b) plutonierul Coroian Alexa a[l lui] Mitru³⁶¹; caporalul Pop

Ignatie³⁶²; soldații Cotoț Gavrilă, Ponde Petru, Făt Ion a[l lui] Nuț și Tămaș

³⁵⁰ *Ibidem*, nr. crt. 19, 27, 65, 115.

³⁵¹ Gh. Muntean, *op. cit.*, p. 154.

³⁵² SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Șurdești*, nr. crt. 1, 18, 22, 26, 35, 71, 78, 91, 101, 102, 103, 104, 109, 126, 130, 132, 137, 142, 143, 159, 162.

³⁵³ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Șurdești*, p. I-VII.

³⁵⁴ Medalia „Pentru Vitejie” (Tapferkeitsmedaille) a fost o decorație militară a Imperiului Habsburgic, apoi a celui Austro-Ungar. Instituită la 19 iulie 1789 a avut, inițial, trei clase: medalie de aur și medaliile de argint, clasele I și a II-a. O a patra clasă, medalie de bronz, a fost instituită în timpul Primului Război Mondial, la 14 februarie 1915. Medaliile acordate în timpul Primului Război Mondial au fost bătute cu chipul împăratului Franz Joseph, până la câteva luni după moartea sa. Începând din aprilie 1917 ele au purtat efigia succesorului său, arhiducele Carol I al Austriei. [https://ro.wikinew.wiki/wiki/Medal_for_Bravery_\(Austria-Hungary\)](https://ro.wikinew.wiki/wiki/Medal_for_Bravery_(Austria-Hungary)) (accesat la 14.02.2024);

[https://ro.wikipedia.org/wiki/Medalia_pentru_Vitejie_\(Austro-Ungaria\)](https://ro.wikipedia.org/wiki/Medalia_pentru_Vitejie_(Austro-Ungaria)) (accesat la 14.02.2024).

³⁵⁵ „Crucea Carol” pentru trupă a fost instituită – prin decret imperial, la 13 decembrie 1916 – de ultimul monarh al Austro-Ungariei, Carol I de Habsburg-Lorena, pentru a recompensa vitejia tuturor ofițerilor și soldaților de pe front. A fost una dintre cele mai populare decorații austro-ungare ale Primului Război Mondial. https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Troop_Cross (accesat la 14.02.2024).

³⁵⁶ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Șurdești*, nr. crt. 118.

³⁵⁷ *Ibidem*, nr. crt. 42, 156.

³⁵⁸ *Ibidem*, nr. crt. 114.

³⁵⁹ *Ibidem*, nr. crt. 40.

³⁶⁰ *Ibidem*, nr. crt. 81, 105.

³⁶¹ *Ibidem*, nr. crt. 125.

³⁶² *Ibidem*, nr. crt. 62.

Gavrilă³⁶³ (B, CC).

C) cu câte o medalie, doi:

a) soldații Bud Gavrilă și Șchiop Alexa [al] l[ui] Vasalie³⁶⁴ (CC).

Grav afectate de pierderile suferite au fost familiile celor care și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, în urma rănilor, bolilor și prizonieratului ori au fost declarați dispăruți. În conformitate cu conținutul documentului, în urma celor care nu s-au mai întors din război au rămas 12 văduve și 29 de orfani³⁶⁵.

Famiiliile care au avut de suferit au fost ale:

- soldatului Rus Alexa, cu cinci orfani³⁶⁶;
- soldatului Făt Costan, cu patru orfani³⁶⁷;
- soldaților Mihuț Gavril [al] l[ui] Vas[ile], Demian Costan, Pode Iacob, Nemeti Ludovic și Ponde Petru, cu trei orfani³⁶⁸;
- soldaților Goloman Gavrilă și Costinar George, cu doi orfani³⁶⁹;
- soldatului Făt Gavril, cu un orfan³⁷⁰;
- soldaților Bud George a[l lui] Grigore și Costinar Nicolae, cu o văduvă³⁷¹.

Considerații finale. Pe baza surselor consultate (*Tablouri nominale*, matricole confesionale, documente de arhivă, periodice militare austriece și literatura de specialitate) reiese faptul că din cele șapte localități ale comunei Șişești, la acțiunile impuse de Primul Război Mondial au participat 767 de români, dintre care 749 la partea activă (97,65%) și 18 la partea pasivă (2,35). La sfârșitul războiului, din rândul celor 767 de români încorporați în timpul conflagrației, au supraviețuit acesteia un număr de 602 (78,49%), iar 165 de persoane (21,51%) nu s-au mai întors. Dintre cei 165 care nu s-au mai întors, 95 și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, 54 au fost dați dispăruți, iar 15 au decedat în prizonierat, în urma rănilor suferite sau de boală.

Grav afectate de pierderile suferite au fost familiile celor mobilizați la război, care și-au pierdut viața sau au fost declarați dispăruți. În conformitate cu conținutul documentelor, în urma celor care nu s-au mai întors din război au rămas 57 de văduve și 150 de orfani. Suntem ferm convinși că numărul văduvelor și orfanilor a fost mult mai mare, din cauză că nu avem date despre situația familială a celor descoperiți în plus, față de cei nominalizați în *Tablourile nominale*.

³⁶³ *Ibidem*, nr. crt. 7, 47, 119, 148.

³⁶⁴ *Ibidem*, nr. crt. 8, 25.

³⁶⁵ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Șurdești*, p. VII și *Centralizator*, f. 5r, nr. crt. 193; I. Popa, *op.cit.*, p. 659, nr. crt. 30.

³⁶⁶ SJSbAN, FA, XVII, *Tablou nominal Șurdești*, nr. crt. 139.

³⁶⁷ *Ibidem*, nr. crt. 99.

³⁶⁸ *Ibidem*, nr. crt. 19, 49, 68, 93, 147.

³⁶⁹ *Ibidem*, nr. crt. 31, 131.

³⁷⁰ *Ibidem*, nr. crt. 1,

³⁷¹ *Ibidem*, nr. crt. 129, 161.

ALECSIU LATIȘ (1882-1949) CEL DINTÂI CATEHET, PREOT ȘI PROTOPOP ORTODOX AL BĂII MARI

Dorel MICHIȘ *

Abstract: Alecsiu Latiș (1882-1949): The First Teacher of Religion, priest, and Orthodox Archpriest of Baia Mare. *Alecsiu Latiș came to Baia Mare from the Plopiș parish with a precise mission: to establish here the first Romanian Orthodox parish for those coming from the Old Kingdom after the Great Union of 1 December 1918. While he succeeded in his mission in 1921, many Greek-Catholic believers' return to the Orthodox faith meant a local need for a more efficient organisation. Thus, in 1924, the Romanian Orthodox Deanery of Baia Mare was established, structured after the The Deanery of „Cetatea de Piatră”, with its headquarters in Surduc-Copalnic.*

Keywords: *Alecsiu Latiș, priest, archpriest, first parish, first deanery, Great Union Day, founder, establish, Orthodox Church, Maramureș and Sătmar Romanian Orthodox Episcopcy.*

Izbânda Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918 a făcut posibilă înfăptuirea unui gând mai vechi, un dor, care pune la început unor eforturi susținute de a pătrunde acolo unde, pentru unii, nu existai, ba mai mult, acolo unde până și prezența ta deranja. România Mare lua naștere și creștea într-un climat tensionat, generat de trecerea anevoioasă de la o mentalitate regională la una națională, marcat de conflicte de natură politică, economică, culturală și religioasă, începând cu folosirea limbii române în administrație și ajungând până la arborarea drapelului național pe frontispiciul principalelor edificii publice din mediul urban sau din cel rural.

După Unirea din 1918, țara a intrat într-un context socio-istoric inedit, în ceea ce generic numim „perioada interbelică”, marcat de profunde schimbări demografice, sociale, politice și religioase. Suprafața țării a crescut de la 137.000 km² la 295.000 km², la fel și populația, de la 7,5 milioane de locuitori la 16 milioane. Populația României reprezenta atunci 3,60% din populația Europei și ocupa un teritoriu ce reprezenta 2,52% din suprafața continentului european. Această populație trăia repartizată în 9 provincii, 71 de județe, 323 de plase, 172 de orașe și 15.201 sate. Pe teritoriul țării existau 3.792.000 de clădiri ce adăposteau 4.143.000 de gospodării¹. Deși unele gospodării erau în posesia mai multor clădiri, faptul că numărul gospodăriilor era mult mai mare decât numărul clădirilor ne arată că în multe construcții se adăposteau două sau trei familii. Există la acea vreme o proporție covârșitoare a populației rurale, de 79,8% (14.405.989 locuitori), în vreme ce orașele adăposteau doar o cincime din populația țării, mai precis 20,2%

* Preot paroh, Parohia Ortodoxă Dănești; e-mail: michisdorel@yahoo.com.

¹ *Enciclopedia României*, vol. I., București, Editura Imprimeria Națională, 1938, p. 136.

(3.651.039 locuitori)². În ceea ce privește structura etnică și confesională, datele statistice ne indică o majoritate covârșitoare de 71,9% români, în mare parte de religie ortodoxă, ce locuiau preponderent în mediul rural, ei reprezentând 75,3% din populația satelor și doar 58,6% din cea a orașelor. În Transilvania, respectiv în Maramureș, maghiarii erau minoritatea cea mai numeroasă, reprezentau 7,1% din populația rurală și 11,2% din mediul urban.

De-a lungul istoriei, în Baia Mare, românii, ca să existe, trebuiau să pătrundă dincolo de zidurile, fortificațiile și turnurile de apărare trainice, ridicate secole la rând de către puterile străine, dar și dincolo de puterea economică, influențele politice și interesele celor care conduceau destinele acestui oraș. Venirea multor români și stabilirea lor, după anul 1918, din vechiul Regat, alături de puținii români întâlniți aici, ridica problema conturării unui reper comun spre care să se îndrepte toți, unde să se adune și să se întâlnească pentru a fi împreună. Împreună, între ei, dar și împreună cu bunul Dumnezeu, fără de care, știau atât de bine că nu vor reuși nimic din cele propuse, după principiul enunțat de Însuși Mântuitorul nostru Iisus Hristos: „Fără Mine nu puteți face nimic” (Ioan XV, 5). Acest loc nu putea fi altul decât biserica. Așa s-a născut ideea înființării unei parohii ortodoxe române la Baia Mare. Românii s-au adunat atunci în jurul personalității providențiale a dascălului, preotului și, mai apoi, a protopopului, sosit din parohia Plopiș, Alecsiu Latiș³. Priceperea și destoinicia acestui om remarcabil au dus la concretizarea planurilor pe care bunul Dumnezeu le avea cu aceste binecuvântate locuri, el ajungând, pe rând, dascăl, preot, protopop, consilier administrativ, la vremea reînființării Episcopiei Române Ortodoxe a Maramureșului, iar, din anul 1940, vicar și chiar locțiitor sau „locotenent” de episcop al aceleiași eparhii. De activitatea și implicarea lui se leagă nu numai soarta viitoarei Parohii Ortodoxe Române a Băii Mari, ci și soarta viitorului Protopopiat Ortodox Român, precum și soarta bunilor români, credincioși ortodocși, trăitori pe cuprinsul lui.

În viața fiecărui om există o „chemare” dar, în viața părintelui Alecsiu Latiș, a existat o „împătrită chemare”, aceea de a înființa, la 5/18 septembrie 1921, Parohia Ortodoxă Română din Baia Mare, de a întemeia, la 1 octombrie 1924, Protopopiatul Ortodox Român Baia Mare, de a reînființa, la 1 iulie 1937, Episcopia Ortodoxă Română a Maramureșului și de a ridica o catedrală ortodoxă română a cărei „piatră fundamentală” a fost așezată și sfințită în anul 1937, în Piața Cetății din Baia Mare. În felul în care a răspuns acestei „împătrite chemări”, părintele Alecsiu Latiș ne-a învățat cum se face, cu adevărat, istorie.

Ajuns la Baia Mare, ca urmare a faptului că parohia Stoiceni și, mai apoi, parohia Plopiș, nu puteau asigura traiul decent al unei familii cu doi copii, înainte de a i se oferi un birou obscur la Direcția Minelor, a fost profesor de religie

² Institutul Central de Statistică, *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. I, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1938, pp. XXV-XXXI.

³ *Alesiu Latișiu*, cf. Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale (în continuare SJMmAN), *Colecția Matricole Confesionale*, reg. 461 (Registrul nașcuți Târgu Lăpuș, ani extremi: 1850-1939), p. 59, poziția 15. Semna în toate documentele, oficiale sau de corespondență, cu numele de *Alecsiu Latiș*.

sau catehet la Liceul „Gheorghe Șincai” din Baia Mare. La plecarea sa de la catedră, în anul 1919, și-a donat propria bibliotecă acestei unități de învățământ. Gestul său poate fi considerat unul generos, dacă ne gândim la faptul că deținea o bibliotecă destul de consistentă, moștenită de la părinții săi, Alecsie și Eudochia (născută Pașca), renumiți învățători în Târgu Lăpuș.

Încă din anul 1921, episcopul Nicolae Ivan (1921-1936) al Vadului, Feleacului și Clujului, care a păstorit și în părțile Maramureșului, Lăpușului și Chioarului, a răspuns unor cereri, tot mai insistente, ale preotului Alecsiu Latiș din Plopiș, hotărând înființarea Parohiei Ortodoxe Române de la Baia Mare. Iată ce notă a trimis episcopul Nicolae Ivan, în luna martie a anului 1921, preotului Alecsiu Latiș: „Binevoii a cunoaște că, cu data de azi, la cererea D-tale din 21 Februarie 1921, Ți s-a acordat un concediu de 3 luni, în care timp însă vei împlini serviciile religioase și agendele de cancelarie fără de obligamentul de a locui în Plopiș, neavând pe cine institui de administrator. După acest timp vei binevoi a te declara dacă mai reflectezi la postul de paroh în Plopiș sau abzici de el. Cluj la 26/13 Februarie 1921, Nicolae Ivan, archimandrit, președintele Consistorului”⁴.

Astfel, preotul Alecsiu Latiș din parohia Plopiș, era însărcinat cu organizarea și administrarea noii parohii la Baia Mare. Protopopul Cetății de Piatră, cu sediul la Târgu Lăpuș, Zaharia Manu, îi scria la data de 19/2 Iulie 1921: „Onorate, Domnule paroh! Binevoiește a cunoaște, că Veneratul Consistoriu diecezan prin ordinul său din 26 VI a.c., Nr. 1645, Ți-a acordat un concediu - ultimul concediu - fără nici un beneficiu, începând din 1 Iulie până în 31 Decembrie, cu condiția ca în acest răstimp negreșit să consacri pe toți credincioșii noștri în Baia-Mare; Capii de familie și membrii familiilor și să ne arăți cum și în ce mod putem înființa acolo o parohie și că ar fi aplecat orașul să ne pună la dispoziție un local care să-l întocmim ca și casă de rugăciune. Despre toate aceste ce le vei face îmi vei raporta de urgență ca să se poată face pregătirile pentru înființarea parohiei din Baia Mare”⁵.

Fără a sta mult pe gânduri, părintele Latiș a redactat convocarea primei ședințe de lucru a nou înființatei parohii: „În urma ordinului Prea Venerat Consistoriului Diecezan ortodox român din Cluj Nr.2435, din 17/30 august 1921, și în sensul Statutului Organic, prin aceasta convoc și declar de convocat sinodul de organizare a parohiei ortodoxe române din Baia-Mare, pe ziua de 5/18 Sepembrie la ora 10 a.m., în sala de ședință a primăriei din localitate cu următorul program: invocarea Duhului Sfânt; constituirea sinodului; verificarea listei membrilor sinodului parochial pro 1921; înființarea parohiei; organizarea parohiei: comitet și epitropie; Eventuale propuneri; Baia-Mare, 6 sept. nou 1921”⁶.

Este de la sine înțeles faptul că Parohia Ortodoxă din Baia Mare a luat ființă pentru a servi necesităților cultice ale românilor stabiliți în oraș după Marea Unire, sosiți din Vechiul Regat. După cum indică cifrele, numărul românilor s-a dublat într-o perioadă scurtă, de doar zece ani. Anuarul Statistic al României, pe

⁴ SJMmAN, *Fond Oficiul Parohial Ortodox Român Baia Mare (1921-1937)*, Documente privind înființarea oficiului parohial ortodox Baia Mare - 1921, dos. 1, f. 1, anexa 1.

⁵ *Ibidem*, dos. 1, f. 9, anexa 2.

⁶ *Ibidem*, dos. 1, f. 10, anexa 4.

anul 1922, precizează faptul că, la 1910, în Baia Mare, locuiau 12.877 persoane, din care 2677 erau români, iar la 1920, din cei 12.780 de locuitori, 5005 erau români.⁷

Una dintre statisticile bisericești făcute de preotul Alecsiu Latiș, în anul 1926, prezintă astfel situația orașului Baia Mare: ortodocși 95 de familii, formate din 108 bărbați, 77 femei și 6 copii; 5000 de greco-catolici; 5000 de reformați; 190 de luterani și 2000 de evrei. Mai aflăm, în același document, existența a nu mai puțin de 78 de cârciume, din care 70 aveau proprietari evrei iar 8 proprietari români⁸. Așa se explică, probabil, multele rapoarte făcute la parohie privind numărul „bețivilor alcoolici”, lăsând să se înțeleagă o îngrijorare firească pentru dimensiunea și amploarea acestui fenomen.

Principalele probleme ce trebuiau rezolvate în cel mai scurt timp erau identificarea unei locuințe pentru preotul paroh și a unui sediu în care să poată fi amenajată o casă de rugăciune. S-au făcut multe sesizări către autoritățile locale și a fost primită o locuință, pe strada Vasile Lucaciu, numărul 72, în casa lui Ioan Roman. Mai târziu găsim locuința preotului paroh pe strada Pinteazul, numărul 4. Prin actul cu numărul 89, din anul 1927, se făceau demersuri către notar, pentru demararea procedurii de întabulare a acestei case. Acolo au fost probleme legate de evacuarea brigadierului silvic, Alexandru Finteușanu, care primise această casă de la Ocolul Silvic. După obținerea acestei case s-a făcut schimb cu doamna Ana Elisa T. Dragoș, care a acceptat casa din strada Pinteazul, numărul 4, cedând propria casă din Simion Bărnuțiu, numărul 10, începând cu data de 12 martie 1928⁹.

Spațiul pentru casa de rugăciune a fost identificat în casa lui Samuel Kohn, de pe strada Unirii, numărul 1, care s-a opus, motivând faptul că locuința sa nu este potrivită pentru un astfel de demers, fundația și zidurile fiind vechi și fără rezistență. Locatarul a reușit să convingă Consiliul Local al orașului Baia Mare, care, fără să analizeze situația la fața locului, a aprobat întâmpinarea acestuia. Preotul Latiș a combătut afirmațiile acestuia, precizând că imobilul era nou, potrivit pentru un sediu de biserică. Alecsiu Latiș a intervenit și la Cluj, pe lângă Secretariatul General al Internelor, solicitând și superiorilor săi intervenții directe. Memoriile și adresele au dus, într-un final, la evacuarea locatarului și predarea casei.

Dacă era, oarecum, rezolvată clădirea pentru o capelă de rugăciune, trebuie precizat faptul că ea nu era amenajată și dotată cu cele de trebuință. S-au făcut, în acest sens, cereri și demersuri pentru a obține măcar minimul de cărți necesar

⁷ Marius Câmpeanu, *Baia Mare înainte și după Marea Unire. Activitatea Consiliului Național Român cercual Baia Mare*, în Marius Câmpeanu (coord.), „Centenarul Unirii 1918-2018. Maramureșul înainte și după Marea Unire a Românilor”, „Bibliotheca Marmășia”, nr. 7, Baia Mare, Editura Eurotip, 2019, p. 102.

⁸ SJAMmAN, *Fond Oficiul Parohial Ortodox Baia Mare (1921-1937)*, statistica bisericească din 31 decembrie 1926, dos. 32, f. 32.

⁹ *Ibidem*, corespondența privind edificarea bisericii ortodoxe române din Baia Mare, 1926-1928, dos. 46, f. 98.

cultului divin public. În această direcție, adresele ajung până la ministru, semnate de același paroh, la 11 noiembrie 1921: „Domnule Ministru, credincioșii ortodocși români din Baia Mare, în dorul lor fierbinte de a lăuda pe Dumnezeu în limba și legea lor străbună s-a constituit în parohie în 5/18 septembrie a.c. Organizarea parohiei reclamă mai întâiu adaptarea unei case de rugăciuni cu toate cele trebuincioase ritului nostru. Toți contribuie cu obolul lor, după putință, la realizarea scopului sfânt dar spesele avute acum la început întrec mult puțința lor de jertfă. Astfel, suntem nevoiți a apela la bunăvoința și mărinimiozitatea superiorilor noștri ca să ne învrednicească de părintescul sprijin. Ne rugăm deci, Domnule Ministru, cu tot respectul să binevoiți a asemna pentru biserica noastră toate cărțile necesare cultului divin. Înainte mulțumindu-vă să primiți expresiunea deosebitei noastre considerațiuni ce vi le păstrăm”¹⁰.

În mai 1922, conducerea Bisericii Ortodoxe din Baia Mare, formată din inginerul Alexandru Iancu, directorul Direcției Minelor, președintele sau episcopul consiliului parohial, inginerul Adrian Onciul, învățătorul Ștefan Mihalca, ziaristul, veteran de război, Ioan Rodina, Gheorghe Gheorghiu, Gregoriu Căilean, Ștefan Bărbos, Alexandru Stana și Ioan Leș, reunită în strada Ferdinand, numărul 1, consemnează prima ședință de lucru. În paralel cu organizarea primelor ședințe de Consiliu Parohial, preotul Alecsiu Latiș a început discuții cu artiști plastici, de la Colonia Pictorilor, în vederea zugrăvirii bisericii și apelează la toate forurile laice sau bisericești, în vederea obținerii unor ajutoare pentru construirea clădirii. Totodată, face eforturi pentru a se înconjura de cât mai mulți credincioși, fie veniți din zonele limitrofe orașului, fie dintre cei reveniți de la uniație. A reușit să-și apropie oameni cu poziție socială prosperă, funcționari ai instituțiilor statului și reprezentanți ai armatei sau jandarmeriei.

În cursul anului 1922, au început discuțiile cu primăria orașului referitoare la cedarea sălii de gimnastică de pe strada Crișan, numărul 1, pentru construirea bisericii ortodoxe. O capelă exista deja, dar era nevoie de un așezământ ceva mai generos. A început iarăși seria petițiilor și a memoriilor, care s-au lovit de opoziția directorului Liceului „Gheorghe Șincai”, ce refuza cedarea sălii, deși Consiliul Local și-a dat acordul de principiu. În aceste condiții, preotul Alecsiu Latiș a cerut ajutorul forurilor sale superioare, care au intervenit pe lângă Ministerul Educației, prefect și Inspectoratul Școlar din Oradea.

Anul 1923, pe 14 octombrie, va consemna prezența, la Baia Mare, a episcopului Clujului, Nicolae Ivan, pentru a vedea cum evoluează lucrurile și, astfel, această vizită s-a transformat într-un eveniment monden. Recepția și banchetul organizate cu acel prilej au adus laolaltă întreaga protipendadă a orașului: Traian Pop, prim-pretor, Breban Alexandru, protopop greco-catolic, Alexiu Pocol, Reves Ianos, din partea comunității maghiare, reprezentanții comunității evreiești, senatorul Aurel Nistor, Camil Pop, primarul orașului, Marta Iepure, din partea Liceului de Fete, Alexandru Manu, din partea învățământului primar, precum și reprezentanții celorlalte instituții. Preotul paroh Alecsiu Latiș a fost numit atunci

¹⁰ *Ibidem*, dos. 46, f. 8, anexa 3.

„administrator al Districtului Cetatea de Piatră”, biroul său protopopesesc fiind în Piața Unirii, numărul 26, la capela ortodoxă¹¹.

În luna iunie 1924, Ministerul Instrucțiunii Publice a emis ordinul ca sala de gimnastică să fie predată preotului ortodox, dar directorul liceului a refuzat, în continuare, acest lucru. Cel care a tranșat situația, în această chestiune, a fost directorul minelor, inginerul Alexandru Iancu, ridicând echipamentele sportive și depozitându-le la Direcția Minelor, eliberând, astfel, spațiul.

Cine era, așadar, cel dintâi protopop ortodox la Baia Mare? Părintele Alecsiu Latiș s-a născut la Târgu Lăpuș, în 26 iulie 1882, ca fiu al lui Alecsiu Latișiu și Eudochia Pașca¹², începându-și primii ani de școală la Târgu Lăpuș, iar mai apoi urmând gimnaziul și liceul la Baia Mare. În timpul liceului a avut dificultăți cu administrația școlii, fapt pentru care trece la Liceul Fundațional din Năsăud, unde în anul 1902 își ia bacalaureatul („maturitatea”). După terminarea liceului se înscrie la Institutul Teologico-Pedagogic din Sibiu, înființat de către mitropolitul Andrei Șaguna, unde desfășoară o valoroasă activitate culturală, participând la întocmirea „Enciclopediei Române” al lui C. Diaconovici și la toate acțiunile organizate de ASTRA. În anul 1905, primește „Absolutoriu” și licență în teologie, după care, timp de aproximativ doi ani, dornic să cunoască îndeaproape viața românilor de la sat, cutreieră locurile și plaiurile Lăpușului, Chioarului și Codrului, culegând folclor.

În anul 1907, se căsătorește cu Lucreția Filip și este numit paroh în Stoiceni, lângă Târgu Lăpuș, doi ani mai târziu fiind transferat la parohia Plopiș, unde va păstori până în anul 1921, când va fi numit, de către episcopul Nicolae Ivan al Clujului, preot cu menirea de a înființa și de a pune bazele noii parohii din Baia Mare.

În toamna anului 1918 s-a implicat în evenimentele premergătoare Marii Uniri, în zona Lăpușului, participând, în data de 3 noiembrie 1918, la Copalnic-Mănăstur, la ședința de constituire a Consiliului Național Român, fiind unul dintre membrii așa-zisei „comisii candidatoare”¹³. În ciuda faptului că în perioada în care a fost preot în satele lăpușene s-a afirmat ca un susținător al luptei românilor pentru autodeterminare, „ajutând țărănimea să învețe carte”¹⁴, anii petrecuți la Plopiș au lăsat urme adânci în memoria preotului Latiș. În anul 1921, acesta explica superiorilor săi greutățile cu care se confrunta acolo și piedicile ce i-au fost puse în activitate, chiar de unii colegi de-ai săi ori de către enoriași. Ajuns să se zbată într-o cruntă sărăcie, cu domiciliul în Făurești, făcând naveta la Plopiș,

¹¹ *Ibidem*, dos. 19, f. 2, anexa 5.

¹² În „Telegraful Român”, din 30 octombrie 1914, apare un anunț legat de moartea mamei sale: „Eudochia Latiș, n. Pașca, în etate de 62 ani și al 44 an al fericitei sale căsătorii a reposat în Domnul în 26 octombrie în Agribici, la 2 ore p.m. lăsând în mare doliu pe soțul său iubit Alexiu Latiș, notariu cerc. în pensie, fiul său Alexa Latiș, preot în Plopiș, fica sa Veronica Latiș măritată Buzura, Lucreția Latiș nora, Filip, Cornel Buzura paroh în Agribici, ca noră și ginere și numeroși consângeni, nepoate, fini și fine. Odihnească în pace!”.

¹³ *1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 decembrie 1918*, vol. VII, București, Editura Științifică și Enciclopedică, doc. 57, p. 82.

¹⁴ Biblioteca Județeană „Petre Dulfu” Baia Mare, *Serviciul Informare bibliografică și Documentare*, fișele B.D. 89 și B.F. 123, referitoare la Alecsiu Latiș.

măsurând „timp de trei ani drumul Plopișului de atâtea ori că venitul parohial și dotația nu a ajuns cheltuiuala avută cu trăsura”. A decis să se stabilească la Baia Mare, imediat după Marea Unire, fiind încadrat la Direcția Minelor, ca șef de birou, familia sa rămânând în Făurești, după cum afirma: „cu gândul că pe lângă folosul ce-l voi avea prin posibilitatea de a-mi crește familia, voi avea mângâiere sufletească de a face în Baia Mare parohie ortodoxă”.

În urma insistențelor sale, parohia Plopiș, a devenit vacantă iar, în 1921, a fost însărcinat să facă toate demersurile pentru înființarea unei parohii ortodoxe la Baia Mare.

În doar câțiva ani, părintele Alecsiu Latiș și-a văzut, parțial, visul împlinit. Iată ce titra ziarul „Nagybánya”, la 14 noiembrie 1926: „Azi dimineață, la orele 9, are loc sfințirea Bisericii Ortodoxe din Țintirim. Ceremonia este oficiată de către consilierul Episcopal Dr. Sebastian Stanca din Cluj, împreună cu protopopul principal Latiș Alexiu și un sobor de preoți”. În fapt este relatată o ceremonie și o organizare a unui eveniment de anvergura unei târnosiri, dar care va avea loc doar la finalizarea lucrărilor bisericii, în anul 1929. Amploarea și greutatea evenimentului e generată, probabil, de prezența cărturarului de excepție, consilierul Dr. Sebastian Stanca, din Cluj, socotit „prim sfetnic”¹⁵ al episcopului Nicolae Ivan. Pentru a imprima acestui eveniment un ecou cât mai răsunător, a fost adus, pe cheltuiuala parohiei, corul din Finteuș. Plata transportului și a efortului făcut de membrii acestui cor a constat în suma de 400 lei și trei litri de țuică, oferită „doar la sosire acasă”¹⁶.

În sprijinul înțelegerii acestei situații create, vine cu lămuriri o notă a episcopului Nicolae Ivan, către protopopul Latiș: „Cu raportul P.O. Dtale Nr. 571-1926 ne-ai făcut propunerea, ca să sfințim prin un Delegat al nostru biserica din Baia mare, remânând, ca sfințirea definitivă să o facem noi. Cum însă în anii precedenți 1927 și 1928, pe lângă toată bunăvoința n-am putut satisface acele îndatoriri - Vă avizăm spre știre și orientare, că sfințirea o vom îndeplini. Duminecă la 8 Septembrie a.c., sosind la Baia mare de Sâmbătă, cu trenul de la oarele 11 din zi, cu suita noastră și cu corul Episcopiei - despre al cărei incuartuire veți îngriji. Întrega săptămână voi cerceta parohiile mai din apropiere, după un program ce îl vei stabili P. O. Dta - fără să fie prea îngrămadit, ținând seamă de situația și vârsta înaintată. Acestea le poți publica credincioșilor din Tract. Cluj, la 8 Iunie 1929”¹⁷.

Același cotidian, „Nagybánya”, la 12 decembrie 1926, vine cu câteva precizări referitoare la: „numele acelora care au contribuit la realizarea bisericii ortodoxe din Baia Mare, sfințită cu câteva săptămâni în urmă”. Cel mai mare merit îl are, fără îndoială, dr. Dragoș Teofil („Filu din Hideaga” - avocat, patron de presă și bancher), care a asigurat banii necesari construcției. Protopopul Alecsiu Latiș a mai fost sprijinit, în demersul său, de către directorul de mină, Alexandru Iancu, un alt fondator important al bisericii ortodoxe din Baia Mare.

¹⁵ „La mormântul consilierului Dr. Sebastian Stanca, în „Renașterea”, anul XXV, nr. 46-47, Cluj, 23 noiembrie 1947, p. 2.

¹⁶ SJMMAN, *Fond Oficiul Parohial Ortodox Baia Mare (1921-1937)*, dosar 46, f. 51.

¹⁷ Idem, *Fond Protopopiatul Cetatea de Piatră*, dos. 220, f. 14.

Proiectele de reconstrucție ale sălii de sport au fost executate de către Onciul Adrian, care a și supravegheat execuția lucrărilor, împreună cu Cupșan Iuliu, funcționarul serviciului etnic al primăriei. Frescele bisericii și icoanele au fost proiectate și executate de către pictorul Dumitru Cabadaieff, recrutat din rândurile pictorilor, ajunși pe perioada verii, la Colonia Pictorilor, și cu ajutorul zugravului de biserici sibian, Pus Antal.

Iată ce reiese din contractul încheiat între parohie și renumitul pictor: „Încheiat de o parte între biserica ortodoxă română Baia Mare de alta între Dumitru Cabadaieff precum urmează: «Eu pictorul Cabadaieff mă oblig să pictez sus-numita biserică așa cum îmi dictează conștiința, știința și talentul, ca să reprezinte o valoare artistică din punct de vedere al stilului și al ritului bisericii ortodoxe. Iar biserica se obligă a-mi plăti pentru această lucrare suma de 60.000 adică șasezecidemii lei în modul următor: 20.000 (douăzecimiilei) la începutul lucrării; 10.000 lei la terminarea plafonului iar restul 30.000 adică treizecimiilei la comandare, într-un livret de depunere pe numele meu la banca Aurora, cu restricțiunea de a nu ridica banii un an de zile. Baia Mare, la 25 Sept.1926»”¹⁸. Se consideră, privind aceste sume, că pictorul Cabadaieff ar fi lucrat gratuit, banii primiți de el abia acoperind cheltuielile avute cu achiziționarea de materiale și vopsele. Pictura reprezenta lumea de la începuturile ei biblice. Partea din lemn masiv a iconostasului a fost realizată de tâmplarii Makray Károly, de la mina Dealul Crucii și Pap Jozsef, de la mina Valea Roșie, ajutați în mare măsură de juniorul Puklus Janos. Lucrările de zidărie au fost executate de zidarii seniorului Puklus Janos, de la Dealul Crucii, și Pellak Jozsef, de la Mina Baia Sprie. Instalația electrică a fost făcută de Sztracsanyek Bela, Frolich Erno și Torok Jozsef jr. La acoperiș au lucrat dulgherii Cincăș Petru, Kovacs Ferenc, Cristian Ioan, Racz Ferenc, Robotin Gheorghe și Veith Lajos¹⁹. Cele două clopote ale bisericii au fost turnate în atelierul din Sibiu al lui Schieb și Kauntz. Banii pentru clopote au fost adunați de „cetățenii băimăreni, fără deosebire de naționalitate sau religie”²⁰. Președintele de atunci al Consiliului Parohial era inginerul Alexandru Iancu, curator, Ștefan Bărbosiu - preot și învățător (viitor protopop de Baia Mare), cantori fiind Ilieșiu Ioan și Andrei Leș. Numărul credincioșilor, la anul 1933, era de 350 de suflete²¹.

După numirea sa ca protopop, părintele Alecsiu Latiș a desfășurat o admirabilă activitate pe plan bisericesc, numărul parohiilor ortodoxe de pe cuprinsul Protopopiatului Baia Mare crescând la 35 de unități.

Ajuns senator de Baia Mare, președinte al Asociației ASTRA, protopopul Alecsiu Latiș a fost o personalitate complexă, desfășurând o bogată activitate pe plan pastoral, administrativ sau cultural-bisericesc, de numele lui leagându-se multe realizări și evenimente remarcabile din acest protopopiat.

¹⁸ Idem, *Fond Oficiul Parohial Ortodox Baia Mare (1921-1937)*, dos. 46, f. 22, anexa 5.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 41, f. 4, anexa 7.

²⁰ Csoma Gheorghe, *Baia Mare 670, Arcuri peste timp*, Baia Mare, Editura Helvetica, 2000, p. 167.

²¹ *Ibidem*, p. 178.

Prieten apropiat al părintelui Nicolae Gherman din Rohia, îl întâlnim pe protopopul Alecsiu Latiș făcând parte din suita de personalități invitate, la data de 15 august 1926, cu ocazia sfințirii Mănăstirii „Sf. Ana” de la Rohia, la praznicul „Adormirii Născătoarei de Dumnezeu”: „Duminecă, 15 august, la orele 10 a.m., P.S. Sa Episcopul Nicolae, venind cu automobilul din Cluj, și însoțit de P.O.D. protopop Alexiu Latiș în trecerea pe sub cele trei porți de verdeață e întâmpinat, ovaționat furtunos de imensa mulțime și bineventat de preotul din localitate N. Gherman și de cor cu «Pe stăpânul»”²².

Putem face, datorită meticulozității și seriozității acestui protoiereu, o privire de ansamblu asupra Protopopiatului Ortodox Baia Mare, în cifre, pentru acei ani: în anul 1926, protopopiatul avea 17 parohii și 4 filii, în care viețuiau 4.006 familii, formate din 10.269 bărbați și 11.108 femei. Dintre aceștia, știau să citească și să scrie doar 5.265. Tot în același an, pentru acest protopopiat, apar menționate 726 de reveniri la ortodoxie. În Baia Mare, în anul 1927, sunt menționate doar 96 de familii ortodoxe²³. Dintr-un alt raport statistic bisericesc, de data aceasta din anul 1933, pentru același protopopiat, reiese faptul că existau 17 parohii, cu 2505 familii ortodoxe, în care 9579 suflete, păstorite de 11 parohi, 2 administratori parohiali, 2 ieromonahi, un capelan, din care 9 căsătoriți și 7 văduvi. În Baia Mare erau 99 de familii ortodoxe²⁴.

În decursul unui deceniu, între anii 1925-1935, în cele două județe, Maramureș și Satu Mare, s-a desfășurat un proces de revenire la ortodoxie de o mare intensitate, încât a fost necesară cuprinderea credincioșilor într-o episcopie. În anul 1931, rămânând văduv, protopopul Alecsiu Latiș a început truda de organizare a Episcopiei Ortodoxe de Maramureș, cu sediul la Sighet, fiind ales în comisia ce urma să se ocupe de reînființarea vechii episcopii de Maramureș. Reparându-se nedreptatea istorică de veacuri, Consiliul de Miniștri, prin temeiul nr. 1.874, din 14 iulie 1937, publicat în Monitorul Oficial, numărul 167, din 23 iulie 1937, a confirmat hotărârea sinodală de reînființare a Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului, cu reședința la Sighet, și cu jurisdicție asupra mănăstirilor și parohiilor ortodoxe române, din cadrul protopopiatelor Sighet, Baia Mare, Cetatea de Piatră și Satu Mare. La înființarea Episcopiei Ortodoxe de Maramureș, în Protoieratul Baia Mare, situația structurală era următoarea: 16 parohii cu 10 biserici de piatră, 6 de lemn, 3 capele, 6 case parohiale, 2 case de lemn, cu 14 preoți cu academie teologică și 2 cu studii secundare, hirotoniți în mod excepțional²⁵.

Eforturile de aducere înapoi la Ortodoxie, pe cei de un neam cu noi, au fost încununat de succes în Protopopiatul Băii Mari, prin grija aceluiași protopop, Alecsiu Latiș. Astfel, la 1 martie 1938, protopopul a raportat revenirea a 255 de suflete dintre care: 71 la Cărbunar, 16 la Cărpiniș, 8 la Copalnic, 6 la Finteușul Mare, 8 la Ilba, 75 la Lăschia, 3 la Seini, 50 la Șomcuta Mare și 17 la Văleni.

²² „Renașterea”, anul IV, nr. 35, Cluj, 29 august 1926, p. 2.

²³ SJMMAN, *Fond Protopopiatul Ortodox Cetatea de Piatră*, dos. 207, ff. 60, 63.

²⁴ *Ibidem*, dos. 268, f. 22.

²⁵ Csoma Gheorghe, *op. cit.*, p. 187.

Odată cu reînființarea Episcopiei Ortodoxe din Maramureș, în anul 1937, protopopul Alecsiu Latiș a fost numit consilier episcopal. Prin adresa 9471, din 4 august 1937, a fost chemat, ca un soldat la datorie, de către mitropolitul Bucovinei, Visarion Puiu, fiind numit, după cum aflăm din corespondența acelor zile: „membru în comisiunea interimară ce va gira treburile Consiliului eparhial al noii episcopii de Maramureș până la constituirea forurilor legale”²⁶. La momentul ședinței festive, organizate cu ocazia înființării Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului, dacă discursul mitropolitului Visarion Puiu (1935-1940) al Bucovinei a emoționat până la lacrimi, cuvântul deputatului Episcopiei Ortodoxe Române a Maramureșului, protopopul Alecsiu Latiș, a adus liniștea și suspansul în reședința mitropolitană din Cernăuți: „Astăzi s-a săvârșit un act istoric menit să strângă și mai mult legătura sufletească a românilor așezați în Nordul țării, de-o parte și de alta a Carpaților lui Dragoș Vodă. Astăzi, peste acești munți, care au fost folosiți în trecut de neamurile străine drept hotar despărțitor, frații români își dau mâna ca peste niște moșiroaie, iar prin Biserică, maramureșenii, împreună cu bucovinenii și basarabenii, întăresc unitatea credinței noastre strămoșești ortodoxe. Într-adevăr, o parte dintre noi, cei din Maramureș, sunt încă răzlețiți sufletește având reazem peste hotare. Sperăm însă că e pe aproape vremea când și aceia vor deveni una cu noi. În asemenea scop vom căuta să aducem acasă pe cei înstrăinați de legea noastră, nu din păcatul unei neînțelegeri dintre frați, ci prin amăgiri și dezbinare frățescă, pricinuită de străini”²⁷.

Nu peste multă vreme, regimul horthyst a perceput Biserica Ortodoxă drept o instituție românească puternică, fapt pentru care, în perioada 1940-1945, a început pentru creștinii ortodocși din nord-vestul Transilvaniei, un adevărat calvar, care n-a ocolit nici reînființata eparhie a Maramureșului. Astfel, episcopul Vasile Stan a fost expulzat din Maramureș, în anul 1940, fiind urmat de o parte din personalul episcopiei la Sibiu, situație în care prerogativele administrativ-bisericești sunt trecute protopopului Alecsiu Latiș, prin decretul nr. 72/1940, din 31 august: „Cu frățescă dragoste te înștiințez că nerecunoscându-mi-se cetățenia maghiară, nu mă pot înapoia, deocamdată, la scaunul Eparhiei mele de Sighet și în mijlocul lor. Drept aceea îți transmit toate puterile jurisdicționale și canonice, ce le-am exercitat, ca episcop, asupra Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului, cu rugămintea să iei în absența mea, în părintească ocrotire, această Episcopie, cu preoții și credincioșii”²⁸. Așadar, preotul protopop Alecsiu Latiș, devenea vicar eparhial al Maramureșului, în lipsa episcopului titular. Această întoarcere de situație avea să dea istoria înapoi, cu câteva secole în urmă, pe vremea când protopopul prelua atribuțiile arhiereului, în lipsa acestuia. Nu după mult timp,

²⁶ SJMMAN, *Fond Protopopiatul Ortodox Cetatea de Piatră*, dos. 307, f. 7, anexa 12.

²⁷ *Un mare act istoric al Mitropoliei Bucovinei: prima adunare eparhială a Episcopiei Maramureșului în Cernăuți*, în „Foaia oficială a Arhiepiscopiei și Mitropoliei Bucovinei”, anul LXIX, nr. 20, Cernăuți, decembrie 1937, pp. 305-307.

²⁸ Petre Țurlea, *Transilvania de nord-est sub teroare maghiară. Documente noi*, în „Misiunea”, nr. 2, 2015, p. 137.

A. LATIȘ (1882-1949) ... CATEHET, PREOT ȘI PROTOPOP ORTODOX AL BĂII MARI

vicarul episcopal Alecsiu Latiș raportează, prin adresa nr. 162/1940, persecuțiile la care a fost supus și care au culminat cu închisoarea de ortaci de la Satu Mare. Prins ca un răufăcător și bătut, arestat pentru o închipuită silnicie a armatelor române în retragere, dus pe jos, din post în post, de la Sighet la Baia Mare, trece Gutinul, încătușat în lanțuri, la cei peste șasezeci de ani ai săi, în ritmul gărzilor tinere. La Baia Mare nu este lăsat să plece de la poliție numai dacă cineva din localitate va depune „cauțiune morală” pentru el. Atunci vine dezamăgirea. Dintre cei chemați să depună pentru el mărturie nu vine nimeni, nici măcar foștii lui colegi de școală, maghiari. După o percheziție, în ziua de 11 septembrie 1940, a fost apostrofat la interogatoriul de la poliție cu insulte grave, apoi iarăși închis. Ziua următoare a fost dus de către doi jandarmi în lanțuri, escortat prin oraș, urmând să fie dus la Satu Mare, dar este reținut la Legiunea de jandarmi, unde un grup de 15 soldați l-au „întâmpinat” cu ghionturi, palme și pumni. Din nou, legat în lanțuri, în ziua de 17 septembrie, este escortat la Satu Mare, de unde a fost eliberat numai în ziua de 21 octombrie cu îndatorirea ca, în timp de 15 zile să părăsească țara²⁹.

La 1 noiembrie 1940, a trecut granița prin punctul Feleac, lăsând în urma sa tot ce a moștenit de la părinți și a agonisit timp de 30 de ani³⁰. După expulzare, preotul Alecsiu Latiș s-a refugiat la Turda, mai apoi stabilindu-se la Sibiu, până în 1946, fiind pensionat la 1 august 1945, pentru limită de vârstă, dar revenind, în anul 1946, reluându-și atribuțiile de vicar la Sighet, când va participa la alegerea episcopului Sebastian Rușan.

Sub povara celor 67 de ani de zbucium, frământări, umilințe, necazuri, exil, deposedare de proprietăți, închisoare și război, a trecut la cele veșnice la 9 februarie 1949.

Din punct de vedere politic se cunoaște faptul că a fost afiliat Partidului Național Liberal. În anul 1931 a fost senator iar, din 1926, a fost consilier local la Baia Mare. În perioada 1935-1936 a fost viceprimar al aceluiași oraș. A fost membru în consiliul Băncii „Aurora” al orașului Baia Mare, în consiliul Casinoului Intelectualilor și censor la Tipografia „Dacia”³¹.

În plan personal a fost căsătorit cu Lucreția Filip și împreună au avut doi fii: pe Vasile, născut la 22 iulie 1908, la Stoiceni, și pe Gheorghe-Andrei Latiș, născut pe 1 mai 1910, la Făurești. De profesie medic, Gheorghe-Andrei Latiș, pentru faptul că în perioada interbelică a fost președintele organizației de tineret a PNL, în anul 1959, a fost arestat și condamnat la cinci ani de închisoare. De la el se păstrează o lucrare monumentală, cu multe informații valoroase, *File de istorie: Maramureș și Sătmăruș*, în 17 volume, care, în prezent, se păstrează la Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, în manuscris dactilografiat. Iată cum surprinde, în cuvinte, autorul acestei monografii, figura marcantă a celui care a fost tatăl, dascălul, preotul, protopopul, consilierul și vicarul Alecsiu Latiș:

²⁹ Arhiva M.A.E., fond 71/1939, vol. 200, ff. 13-14; apud Mihai Fătu, *op. cit.*, p. 124.

³⁰ Extras din *Raportul Preotului Consilier Alecsiu Latiș*, Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române a Maramureșului și Sătmărușului, Baia Mare, nr.162/1941.

³¹ Cf. declarației din 31 decembrie 1926; SJMMAN, *Fond Oficiul Parohial Ortodox Baia Mare (1921-1937)*, dos. 32, f. 1.

„Simbolul cel mai percutant al Ardealului intelectual, glasul pământului acestuia, sintetic exprimat în simplitate și pregnanță veridică, pe drumurile bătute de veacuri, pentru lege și neam. Alexiu Latiș a fost prezent în viața socială de după unirea politică de la 1918 a românilor din Maramureș și Părțile Ungurene, ca un far luminos și sigur, pe valorile tuturor incertitudinilor dintru început de țară nouă. Inițiatorul și realizatorul perseverent al unui vast proiect de readucere la matca largă a ortodoxiei tuturor românilor, ce pe vremuri, fuseseră siliți să îmbrățișeze uniția din considerente economice, de oportunitate socială. El a fost cel mai activ și dezinteresat dintre conducătorii postbelici ai Maramureșului, care s-a aplecat în deplină înțelegere și totală dragoste spre fenomenul românesc în care se oglindea sufletul și sbuciumul lui ardelean. Protopopul de la Baia Mare, Alexiu Latiș, a știut să lumineze colțuri până atunci rămase în umbră și să smulgă vechilor pagini ale istoriei maramureșene, noi sensuri mereu actuale, pentru biserica sa. În cuvintele sale cutremurate de emoție, ce-l arată om de întinsă cultură și cu o înaltă ținută etică, el niciodată nu a stârnit ură sau dușmănie contra nimănui. Dincolo de omul de valoare, slujitorul altarului românesc și ortodox, era unul de o modestie excesivă, intelectualul ardelean socotindu-se un sol, un exponent al poporului, care aștepta sprijinul și îndrumarea fratelui mai luminat, cu mai mult har. Comunicativ și familiar, volubil și de multe ori prietenos, el a știut să insuflă celor din jurul său sentimentul entusiast al vieții. Pe chipul său luminat de o frunte înaltă au trecut marile frământări ale unei vieți agitate, care n-a fost scutită nici de înfrângeri și amare deziluzii, alături de câteva biruințe răsunătoare. Minteia lui încărcată de bogății izvorâte din geniul autohton, a plămădit dragostea pentru popor cu vitregia unei inimi ce n-a încetat a bate pentru dreptate, milă și încredere nețărmurită în oameni. Mărturia oamenilor care l-au auzit predicând, menționează, fără excepție, eleganța și sobrietatea stilistică a oratoriei sale, logică și strânsă, convingătoare, lipsită de înflorituri, fără cuvinte bombastice, dar pline de expresivitatea și adâncimea cugetării religioase”³².

În aceeași monografie aflăm despre cel de-al doilea fiu al părintelui Latiș, locotenentul Vasile Latiș, că: „a luptat în Munții Tatra, unde a fost rănit și de unde s-a întors infirm, fiindu-i amputat un picior”.

Părintele protopop Alecsiu Latiș s-a stins nemângâiat de umbra și privescerea unei catedrale ortodoxe la Baia Mare, al cărui loc de construcție l-a sfințit pe 25 octombrie 1937, dar care se va înălța, abia un secol mai târziu, prin monumentala zidire, aflată astăzi sub paza și ocrotirea Sfintei Treimi. Poate că într-o bună zi, cândva, umbra noii catedrale va mângâia bustul său din bronz sau posteritatea îi va oferi, post-mortem, titlul de „Cetățean de onoare” al Municipiului Baia Mare, orașul unde și-a jertfit întreaga sa carieră și viață, slujind cu credință, cu devotament și cu mult curaj, cauza românească, ortodoxă, într-o societate marcată profund de cele două conflagrații mondiale și de fatidicul dictat de la Viena din 30 august 1940.

³² Gheorghe Andrei Latiș, *File de istorie - Maramureș și Sătmar*, vol. IV, cap. II, *Viața bisericească 1920-1940, preoți iluștrii*, Baia Mare, 1983, p. 137; manuscris dactilografiat, păstrat în patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș.

A. LATIȘ (1882-1949) ... CATEHET, PREOT ȘI PROTOPOP ORTODOX AL BĂII MARI

Nu poate exista prilej mai potrivit de a aduce în actualitate profilul moral și intelectual al părintelui protopop Alecsiu Latiș, decât la împlinirea unui centenar de la înființarea Protopopiatului Ortodox Român din Baia Mare, la 1 octombrie 2024, și de a aminti amprenta și meritul său incontestabil la configurarea, conturarea, revigorarea și primenirea vieții bisericești ortodoxe din acest spațiu, organizată la nivel de parohie, protopopiat și episcopie.

Veșnică recunoaștere și recunoștință unui caracter nobil, dedicat trup și suflet, bisericii sale!

Alecsiu Latiș (1882-1949)

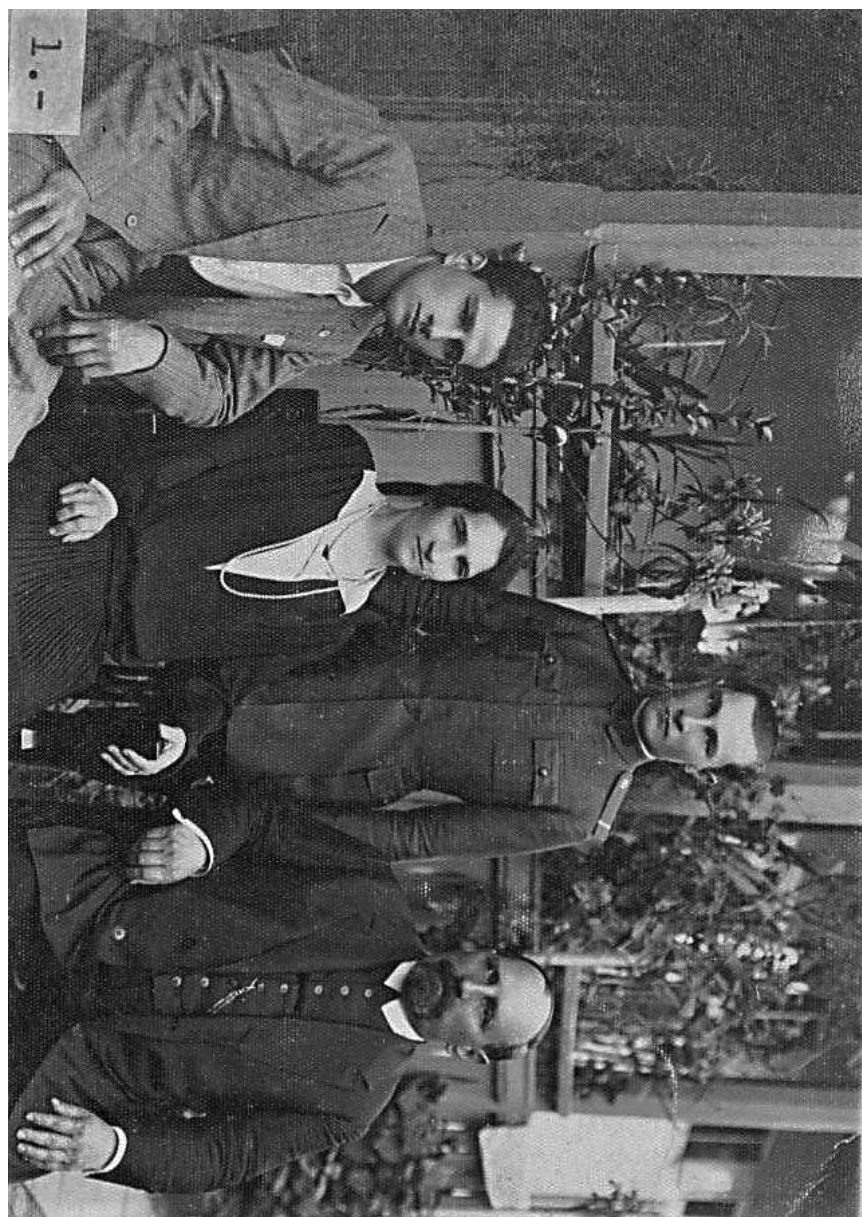
Lucreția Latiș (născută Filip)

Andrei la 6 ani și Vasile la 8 ani, fiii
părintelui Alecsiu Latiș (1916).

Sublocotenent de cavalerie
Vasile Latiș (Cluj, 1930).

Părintele Alecsiu Latiș împreună cu familia (1929).

CONTRIBUȚII LA ACTIVITATEA TIPOGRAFIEI „SF. VASILE” DE LA MĂNĂSTIREA BIXAD

Viorel CÂMPEAN*

Marta CORDEA**

Abstract: *Contributions to the activity of the Bixad Monastery „Sf. Basil”. Our article is dedicated to the activity Printing Office of the Bixad Monastery, which operated between 1930-1948. A great merit in the opening of the printing house was given to the monks Atanasie Maxim as well as the Augustin and Lucian Pop brothers, as well as the Greek-Catholic bishop Valeriu Traian Frențiu, who helped the endeavor with a large sum of money. Over the years, prayer books, translations, but also publications such as the „Calendar de la Bixad” yearbook or the magazines, „Cuvântul Adevărului” or „Eucharistic Missionary” saw the light of day.*

Keywords: *Greek Catholic, Bixad Monastery, Bixad Printing House, „Cuvântul Adevărului”, „Misionarul euharistic”.*

Mănăstirii Bixad i s-au dedicat mai multe lucrări monografice. Mai întâi, amintim lucrarea starețului Clemente Gavriș, *Mănăstirea Bixad*, apărută la Tipografia Gutenberg din Satu Mare în anul 1923. Starețul ortodox Emanuil Rus a publicat lucrarea intitulată *Mănăstirea Bixad*, apărută la Oradea în anul 1995. În anul 2005, sub semnătura lui Gheorghe Haiduc Vămeanul a apărut lucrarea *Monografia Mănăstirii Bixad din Țara Oașului*.

Tipografiei i-a fost dedicat un articol în presa blăjeană în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale¹.

În 1930 un ziar clujean scria: „În curând se va deschide și tipografia mănăstirii, refăcându-se în acest chip vechea breaslă a «călugărilor tipografi». Din teascurile acestei tipografii, care va fi condusă de părintele Augustin Pop, vor ieși, nu ne îndoim, multe cărți folositoare și de suflet mângăitoare”².

Subliniem de la început meritele starețului Atanasie Maxim și a fraților Lucian și Alexandru Pop, în ridicarea culturală și spirituală a obștii de la Bixad în perioada interbelică³, lucru semnalat, de altfel, în presa vremii: „Călugării ieșiți din școalele Blajului, păr. Maxim și frații Pop și ceilalți, au aruncat pe acest pământ sămânța cea mai bună”⁴.

* Bibliotecar, doctor în istorie, Biblioteca Județeană Satu Mare; e-mail viorel_campean@yahoo.com.

** Bibliotecar, doctor în istorie, Biblioteca Județeană Satu Mare; e-mail marticordea@yahoo.com.

¹ Iosif E. Naghiu, *Țiparnița Bixadului*, în „Cultura creștină”, anul XXIII, nr. 1-3, Blaj, ianuarie-martie 1943, pp. 150-154.

² S.P., *Mănăstirea de la Bicsad – o mănăstire românească la granița de Nord-Vest a țării*, în „Patria”, anul 12, nr. 182, Cluj, 30 august 1930, pp. 2-3.

³ Viorel Câmpcean, Marta Cordea, *Părintele Lucian I. Pop, un reprezentant de seamă al Ordinului Sfântul Vasile cel Mare (O.S.B.M.) din România*, sub tipar la anuarul „Libraria” al Bibliotecii Județene Mureș.

⁴ S.P., *op. cit.*

Tipografia a fost considerată prima și cea mai importantă realizare a mănăstirii din perioada interbelică⁵. O parte din banii necesari pentru achiziționarea tipografiei au fost donați de către episcopul greco-catolic de Oradea, Valeriu Traian Frențiu, în anul 1926.

Dar, pentru acel moment de început avem o mărturie valoroasă, a egumenului din acei ani, Atanasie Maxim⁶: „Mons. Anton Gabor dela Iași a pășit în public pentru o tipografie a Bazilienilor dela Bicsad, oferind primul suma de 5.000 în acest scop. Așa s-a-nceput colecta, care a ajuns la 400 mii Lei – afară de dania de 250 mii lei a Episcopului Frenț [Valeriu-Traian Frențiu al Oradiei]. Tipografia și compactoria ni-a costat până la 700 mii Lei iar clădirea Tipografiei peste 300 mii lei. Aceștia au fost acoperiți în cea mai mare parte din dania Episcopului Frențiu. – Când aveam tipografia și compactoria s-a-nceput cu conducere civilă dar pe rând au intrat frații la lucru și pe urmă tipografia au condus-o ei singuri. P[ărintele] Augustin nu mai trăbuia să absenteze, dar lucrul i s-a înmulțit căci s-a-nceput cu fielerite cărțile, cu calendar și cărți de rugăciuni. Pe urmă putem spune că editura a devenit izvorul principal de venit al Mănăstirii. – Mai mare tiraj aveau cărțile de rugăciuni și altele a P[ărinte]-lui Lucian și cartea Rozariului a P[ărinte]-lui Augustin, pe urmă a pășit pe arena Calendariul dela Bicsad, care era fala noastră. La acesta și la alte lucrări ale editurei mult a muncit și cu pricepere în urma experienței ce o avea P[ărintele] Arsenie. Însă cu călindariul în timpul din urmă mult s-a ocupat și P[ărintele] Marina – mai ales cu fotografiile și aranjarea lor, cari erau o podoabă a călindariului”⁷.

Tipografiei i-a fost destinată cea mai mare cameră dintr-o clădire mare din piatră, unde funcționau și alte ateliere de muncă ale călugărilor. Pentru buna funcționare a tipografiei au fost aduși de la Gherla călugărul Jugănar, care era zețar și tânărul mirean Florea pentru compactare. Responsabil cu tipografia era fratele Pavel Petruța⁸.

De mare folos spiritual pentru credincioși a fost o carte de rugăciuni, tipărită în formatul 23x15 cm, conținând 200 de pagini. Ca orice carte de rugăciuni, „era citită și răsцитă în grup de către membrii familiei, apoi era dusă și pe la șezători, unde se citea conținutul acesteia, cântecele trebuiau memorate, iar la biserică, împreună cu cantorul se învață melodia”⁹. La Bixad s-a tipărit și revista *100 de sfaturi*, destinată mai mult mirenilor¹⁰.

⁵ Gheorghe Haiduc Vămeanul, *Monografia Mănăstirii Bixad din Țara Oașului*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2005, p. 50.

⁶ Atanasie Maxim (1878-1952). Protoegumen greco-catolic. Provincial pentru România al Ordinului Sf. Vasile cel Mare. Egumen al Mănăstirii Bixad între anii 1925-1948. În 1941 s-a opus cu vehemență ca mănăstirea să fie supusă canonicște superiorului bazilicanilor greco-catolici din dieceza maghiară de Hajdúdorog.

⁷ Atanasie Maxim, *Memorii*, Baia Mare, Editura Scriptorium, 2009, pp. 99-100.

⁸ Gheorghe Haiduc Vămeanul, *op. cit.*, pp. 45-46.

⁹ *Ibidem*, p. 50.

¹⁰ *Ibidem*.

A fost valorificată și truda de culegere a folclorului românesc din Țara Oașului de către Vasile Pop, acesta publicând în anul 1937 lucrarea *Din Țara Oașului. Strigături (Țipurituri), Orații de nuntă, Bocete*. Autorul era un „Fost candidat de avocat”, așa cum semnează și volumul, fiu al notarului Iuliu Pop din Tarna Mare, care a suferit un accident în urma căruia și-a pierdut vederea¹¹.

Așa cum se știe, după sfârtecarea hotarelor României Mari s-au comis numeroase abuzuri, chiar atrocități împotriva românilor care au rămas în teritoriul cedat. Nu au scăpat nici călugării de la Bixad. „Alte barbarii s-au săvârșit tot în primele ore la mănăstirea Bicsad, de lângă orașul Satu-Mare. Aici e o veche biserică unită, care stă sub jurisdicțiunea mitropoliei din Blaj și a Vaticanului, adăpostind 14 călugări, cari îndeplinesc operă de apostolat creștin în rândurile țărănimii din nordul Ardealului. În miez de noapte, pe la orele două, călugării s-au pomenit asaltați de un grup de tineri din organizația «Levenți». Scoși din chilli și puși la rând în curte, preoții, dintre cari unii au înalte studii academice în străinătate, au fost scuipați, loviți cu pumnalele, iar un grup de 20 țărani refugiați din ajun tocmai pentru a se feri din calea teroriștilor s-au pomenit împresurați de altă bandă și măcelăriți. Dar, Levențiștii nu s-au mulțumit numai cu atât. După atrocitățile comise, au devastat tipografia, au ars cărțile de rugăciuni și au dat foc tuturor proviziilor găsite”¹². Probabil că stricăciunea la tipografie a fost reparată, căci, după cum vedem din lista tipăriturilor de la Bixad, tipografia a fost activă și în anii următori.

Despre publicația „Cuvântul Adevărului” ar fi foarte multe de spus. Poate nu este greșit când afirmăm că a fost o publicație a părintelui Augustin A. Pop, el conducând-o de-a lungul apariției, în diferiți ani, și în diferite localități unde a fost tipărită. Într-o primă serie a apărut între anii 1913-1916, la Mănăstirea Prislop.

În perioada cât a apărut la Bixad, în paginile publicației găsim numele călugărilor Augustin A. Pop, Lucian Pop, Gavril Fogaș, Mihail Fogaș, Gheorghe Marina. Dar, printre colaboratori îi mai remarcăm pe: canonicii Nicolae Brânzeu și Victor Macavei, dr. E. Elefterescu, Dumitru Neda, Leon I. Manu (semna articole de fond, dar și la „Partea omiletică”), Petru Bologa, Valeriu Crișan, Eugen Popa, Izidor Aldea, Iosif Miclea, Ioan Georgescu, Gh. Hubic, Valeriu Stoian, George Sima, Petru P. Berinde, Ioan Dunca, Valeriu Nobili, Titu Borca, Gheorghe Gherman, Vasile Câmpean, Vasile Chira, Virgil Pop, M. Ionașcu, I. Medan, Ștefan Cherecheș, Ilie Vetișan, Gheorghe Pteancu, Victor Pop (unul dintre frații părinților Augustin și Lucian Pop), Mihai Berinde, dr. Iuliu Rațiu, Victor Savu, Felix Wiercinski, pr. Alexandru Rusu, Romul Moldovan, Laurențiu Sima, Iosif Sângeorzan, Dominic Neculaeș, Cornel Papiu, Gavril Pop (Vetiș), Ioan Turdean.

¹¹ Vezi Viorel Câmpean, Marta Cordea, *Vasile Pop, un culegător de folclor cu un destin crunt*, în „Centenar Iuliu Andrei Pop” (coordonatori: Claudiu Porumbăcean, Daniela Bălu), Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, pp. 95-103.

¹² „Universul”, anul 57, nr. 263, București, 24 septembrie 1940, p. 5.

Între 1928-1937 redactor a fost Augustin A. Pop, iar în următorii doi ani, între 1939-1940, Leon I. Manu. Articole din publicație erau reproduse în presa greco-catolică, spre exemplu în „Clujul creștin” (1935). Probabil că publicația apărea într-un tiraj de 1000 de exemplare¹³.

Dar iată ce se scria într-o publicație clujeană în anul 1929 despre „Cuvântul Adevărului”: „Organul bisericesc omiletic și pastoral al preoțimei din dieceza Gherlei care apare la Mănăstirea Bicsad din județul Satu-Mare se dovedește a fi tot mai mult o publicație de mare folos pentru viața religioasă a preoțimei de dincoace de munți. Într-o vreme de materialism feroce publicațiile de acest fel au de învins nenumărate greutăți pentru a se putea menține la suprafață. Editată de către ordinul călugăresc Sf. Vasile cel Mare, această revistă pornită la luptă sub auspicii euharistice, este o înțeleaptă sfătuitoare pentru preoțimea greco-catolică din nordul Ardealului. Caracterul ei de largă înțelegere a vieții sociale ne pune în situații de a o putea recomanda și laicilor. Redactorul acestei reviste, părintele P. Augustin A. Pop lucrează cu sânguință neprețuită într-un ogor cu adevărat binecuvântat”¹⁴.

În încheierea articolului nostru, redăm o listă, care nu avem pretenția că este exhaustivă, a tipăriturilor apărute la mănăstirea Bixad între anii 1932-1948. Ne-am folosit în primul rând de lista publicată de către Iosif E. Naghiu, în articolul citat de noi.

REPERTORIU BIBLIOGRAFIC

I. CĂRȚI

Iosif E. Naghiu menționa și tirajele după „indicațiuni” date de părintele Augustin Pop, superiorul călugărilor basiliani, ieromonah la Mănăstirea Bixad. Cărțile cu tiraj mare s-au retipărit de mai multe ori, fără a se menționa ediția. Se retipăreau întocmai ca edițiile anterioare.

1932

Mărturia Sfântului martir și ierarh Ciprian, sau cartea despre unitatea bisericii catolice, pe românește de preotul Sângeorzan. In 8°, 2000 exemplare.

1933

Chestionar practic pentru examenul particular de conștiință. În folosul particular al clericilor (ca manuscris). In 16°, 63 p. 1000 exemplare.

Gasparri (Card. Petru): *Catehismul primei cuminecări*. Tradus de Canonul Nicolae Brânzeu. In 8°, 15 p. 2000 exemplare.

Glasul inimii. Carte de rugăciuni. In 32°, 64 p. 100.000 exemplare.

Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu. In 16°, 64 p. 5000 exemplare.

Rânduiala slujbelor bisericesti de peste an în 1933 pentru preoți și cantori. In 8°, 2000 exemplare.

¹³ Ioan Georgescu, *Din presa periodică în România*, Oradea, Editura Revistei „Vestitorul”, 1938, p. 189.

¹⁴ „Patria”, anul 11, nr. 4, Cluj, 5 ianuarie 1929, p. 2.

1934

Chaignon (P.S.I.) *Curs de meditații preoțești*. Traduse de Pr. S. Chișiu. Volumul I-II. In 8°, vol. I, 434 p., Vol. II, 507 p., 2000 exemplare.

Paraclisul și Acatistul Născătoarei de Dumnezeu. In 8°, 7000 exemplare.

Pop (Lucian): *100 de sfaturi*. In 16°, 64 p., 17000 exemplare.

Sf. Ignațiu de Loyola: *Examenul de conștiință*. Traducere de Fratele Arsenie. In 16°, 80 p., 500 exemplare.

Rânduiala slujbelor bisericești de peste an în 1934 pentru preoți și cantori, In 8°, 2000 exemplare.

Sepiéter (Pr. G.): *Examenul de conștiință în viața spirituală*. Practicarea sa. Binefacerile sale. Tradusă în românește de Pr. Ioan Vultur. In 8°, 94 p., 1500 exemplare.

1935

Alfons (Sf. de Ligori), *Ceasuri de închinare. Vizite euharistice și mariane de fiecare zi din lună*, Traducere de Fr. Hubic, In 8°, 158 [-168] p., 5000 exemplare.

Colinde culese din popor. In 8° p., 3000 exemplare.

Fericitul Ludovic Maria Grignon de Montfor: *Taina Mariei*: sau Cum poți să fii rob al Prea Sfintei Fecioare Maria. Tradusă în românește de un ieromonah Basilian. In 8°, 79 (-80) p., 2000 exemplare.

Pop (P. Lucian): *O călătorie la Iad cu Scriptură în mână, sau: de vorbă cu pocăiții*, Ediția II-a. In 8° 177 (-180) p., 27.000 exemplare.

Rânduiala slujbelor bisericești de peste an în 1935 pentru preoți și cantori. In 8°, 2000 exemplare.

1936

Isvorul vieții. Carte de rugăciuni. In 16°, 125 p., 200.000 exemplare.

Luna August închinată Preacuratei Fecioare Maria, Gânduri și pilde, cu un adaus de rugăciuni. Traduse de Păr. Dr. Simion Chișiu. Ediția III. In 8°, 149 + III p., 10.000 exemplare.

Rânduiala slujbelor bisericești de peste an în 1936 pentru preoți și cantori. In 8°, 2000 exemplare.

Vieța și Novena Sf. Tereza de Pruncul Isus. Compusă după diferite izvoare de Fr. A., In 16°, 56 p. 20.000 exemplare.

1937

Bonteanu (Arhim. Teodosie): *O turmă și un păstor, sau problema Împăcării Bisericii de Răsărit și Apus*. In 8°, 510 p. [1 pl.], 2000 exemplare.

Pop (Lucian). *Drumul către cer. Sfaturi duhovnicești pentru credincioșii greco-catolici*. In 8°, 128 p., 17.000 exemplare.

Rânduiala slujbelor bisericești de peste an în 1937 pentru preoți și cantori. In 8°, 2000 exemplare.

Sfântul Anton de Padua. Vieța și Novena marelui făcător de minuni; de Fr. A., In 16°, 20.000 exemplare.

Vasile Pop, *Din Țara Oașului. Strigături (Țipurituri), Orații de nuntă, Bocete*.

1938

Calea mântuirii. Îndreptar practic. Cum să se facă pelerinajele la Mănăstirea Bixad. In 8°, 64 p. 60.000 exemplare.

Patimile lui Isus în versuri. Culese din popor. In 8°, 31 p. [fig.], 10.000 ex.

Rânduiala slujbelor bisericești de peste an în 1938 pentru preoți și cantori. In 8°, 28[-32], 2000 exemplare.

Rugăciunea rozarului. Scurte îndrumări cum trebuie să se facă pentru uz particular, de A. P. In 16°, 58 p., 220.000 exemplare.

Vieța și Novena Sfântului Iosif, compusă după diferite izvoare de un călugăr basilian. In 8°, 62 p., 17.000 exemplare.

1939

„*Luna August*” – *Închinată Preacuratei Fecioare Maria*: Gânduri și pilde cu un adaos de rugăciuni. Traduse de Dr. Simeon Chișiu. Ediția III-a, In 8°, 10.000 exemplare.

Maica Domnului din România. (Tradusă din Mons. Andrea Cassulo de Ioan Georgescu). In 8°, 8 p., 1000 exemplare.

Pop (Ierom. Lucian): *Valea Crucii și Patimile Domnului*. In 16°, 110 p., 20.000 exemplare.

Rânduiala slujbelor bisericești de peste an în 1939 pentru preoți și cantori. In 8°, 2000 exemplare.

1940

Pop (Lucian). *Calea credinței*. In 8°, 160 p.

Rânduiala slujbelor bisericești de peste an în 1940 pentru preoți și cantori. In 8°, 51 p., 2000 exemplare.

1941

Îndreptări tipiconale pe anul 1941. Pentru preoți și cantori. In 8°, 93 p., 2000 exemplare.

1943

Îndreptar tipiconal pe anul 1942. Pentru preoți și cantori. In 8°, 1000 exemplare.

Fără an

Pop (Augustin): *Mănăstirea Prislop, un loc de închinare. Istoria ei pentru popor*. In 8°, 24 p., 1000 exemplare.

Ritualul închinării Eparhiei Maramureșului sub scutul Preacuratei Fecioare Maria. Aprobă de Excelența Sa Dr. Alexandru Rusu Episcopul Maramureșului. In 8°, 8 p., 1000 exemplare.

Rozarul Sfintelor Rane sau al îndurării, f.a., In 8°, 8 p. [fig.], 1000 exemplare.

Rugăciunea de consacrare de fiu către Preacurata Fecioară Maria și regulament de filiațiune către Preacurata în Ordinul Sf. Vasile cel Mare. In 16°, 8 p., 1000 exemplare.

II. CALENDARE ȘI REVISTE

1933

Calendarul bunului creștin pe anul Domnului 1933. In 8°, 112 p., 10.000 exemplare.

Cuvântul Adevărului. Organ bisericesc omiletic și pastoral. An XI. Nr. 1-12. In 8°, 488 p. (+ Cuprinsul).

Notă. *Cuvântul Adevărului* apărea în 1.500 de exemplare, iar *Misionarul Euharistic* în 500 exemplare.

1934

Calendarul bunului creștin pe anul Domnului 1934. Anul al II-lea. In 8°, 104 + 16 (nepaginate), 16.000 exemplare.

Cuvântul Adevărului. Organ bisericesc omiletic și pastoral. An XII, Nr. 1-12, în 8°, 488 p. [1+cuprinsul].

Misionarul Euharistic. Organ al asociației preoților adoratori. An I, 1-9 (8+8+32, 16 p).

1935

Calendarul bunului creștin pe anul Domnului 1935. In 8°, 96 + [16 p. nenumerate], 20.000 exemplare.

Cuvântul Adevărului. Organ bisericesc omiletic și pastoral. An XIII, Nr. 1-12, In 8°, 512 p. [1+cuprinsul].

Misionarul Euharistic. Organ al asociației preoților adoratori. An II, Nr. 1-12, In 8° (16 + 24 + 16 + 24 + 24 p).

1936

Calendarul bunului creștin pe anul Domnului 1936. Anul al IV-lea. In 8°, 100 + [12 p. nenumerate], 20.000 exemplare.

Cuvântul Adevărului. Organ bisericesc, omiletic și pastoral. An XIV, Nr. 1-12, In 8°, 488 p. [+cuprinsul].

Misionarul Euharistic. Organ al asociației preoților adoratori. An III, Nr. 1-12, In 8°.

1937

Calendarul bunului creștin pe anul Domnului 1937. In 8°, 111 p., 20.000 exemplare.

Cuvântul Adevărului. Organ bisericesc, omiletic și pastoral. An XV, Nr. 1-12, In 8°, 528 p. [+cuprinsul].

Misionarul Euharistic. Organ al asociației preoților adoratori. An IV, Nr. 1-12, In 8° (16, 32+16+24 p.).

1938

Calendarul dela Bixad pe anul Domnului 1938. In 8°, 112 p., 20.000 exemplare.

Cuvântul Adevărului. Organ bisericesc, omiletic și pastoral. An XVI, Nr. 1-12, In 8°, 522 p. [+cuprinsul].

1939

Calendarul dela Bixad pe anul Domnului 1939. In 8°, 111 p., 20.000 exemplare.

Misionarul Euharistic. Organ al asociației preoților adoratori. An V, Nr. 1-12, In 8°.

1940

Calendarul dela Bixad pe anul Domnului 1940. In 8°, 112 p., 25.000 exemplare.

Cuvântul Adevărului. Organ bisericesc, omiletic și pastoral. An XVIII, Nr. 1-12, In 8°, 400 p. [a apărut până la pronunțarea arbitrajului dela Viena].

Calendarul de la Bixad, an VIII, Bixad, Tipografia „Sf. Vasile”.

1941

Calendarul bunului creștin pe anul Domnului 1941, In 8°, 20.000 exemplare.

1942

Calendarul bunului creștin pe anul Domnului 1942, In 8°, 25.000 exemplare.

Calendarul de la Bixad, an X, Bixad, Tipografia „Sf. Vasile”.

1944

Calendarul de la Bixad, an XII, Bixad, Editura Ordinului Sf. Vasile, Tipografia „Sf. Vasile”.

1946

Calendarul de la Bixad, an XIV, Bixad, Editura Ordinului Sf. Vasile, Tipografia „Sf. Vasile”.

Paraclisul și acatistul Născătoarei de Dumnezeu, Editura Părinților Basiliani, Mănăstirea Bixad.

1947

Calendarul de la Bixad, an XV, Bixad, Tipografia „Sf. Vasile”.

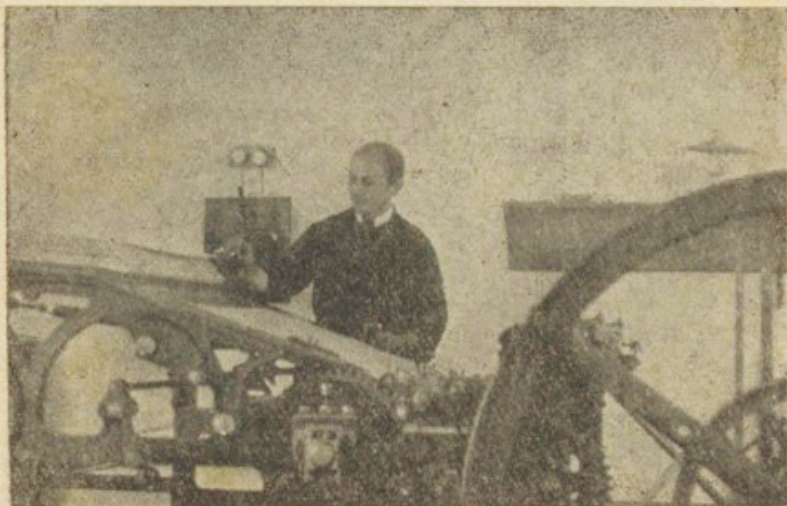
1948

Calendarul de la Bixad, an XVI, Bixad, Tipografia „Sf. Vasile”.

Îndreptar tipiconal pe anul 1948 [1947].

Notă: În afară de cărțile menționate în repertoriul bibliografic s-au mai tipărit pentru uzul mănăstirii, ca și manuscrise, sumare ale Constituțiunilor Ordinului Sfântu-Vasile, cataloage latinești ale călugărilor de la Mănăstire și diverse foi volante.

Dintre acestea amintim două: *Catalogus Provinciae Romenae Ordinis Sti Basilii Magni influente anno 1940*, In 8°, 19 p.; *Sumarul Constituțiunilor Ordinului Sfântului Vasile cel Mare*, 1938, In 8°, 44 p.

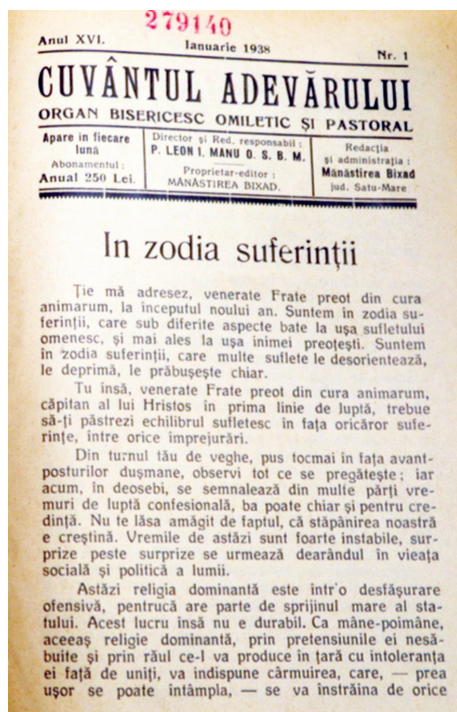
Mașina de tipar dela mănăstirea Bikszád—Bixad.

Mașina de tipar de la mănăstirea Bixad
Foto din *Calendarul de la Bixad*, 1944

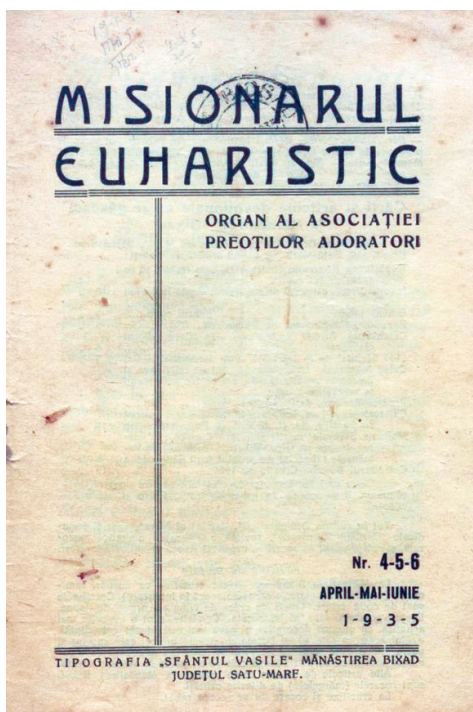

Călugărli la lucru : In tipografia Sf. Vasile din Bikszád—Bixad,
unde s'a tipărit calendarul și alte cărți bune.

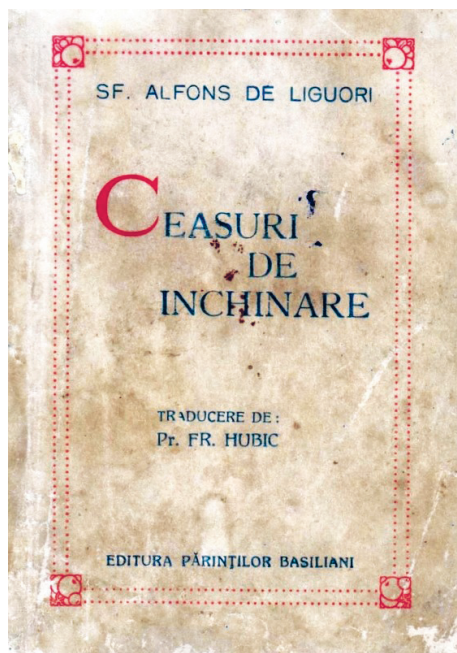
Călugării în tipografia de la mănăstirea Bixad
Foto din *Calendarul de la Bixad*, 1944

Cuvântul Adevărului, publicație editată la Bixad începând din anul 1927

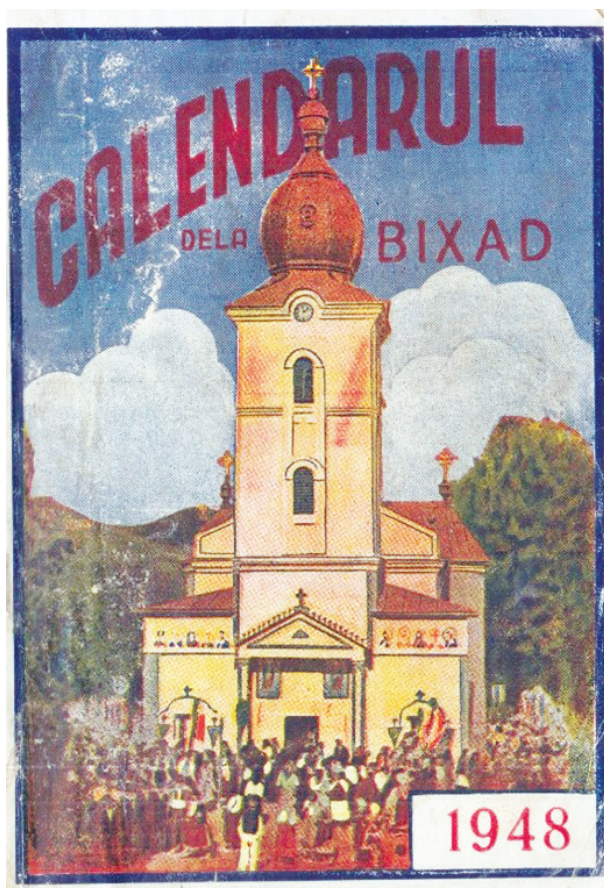
Misionarul euharistic

Sf. Alfons de Liguori, *Ceasuri de închinare*, traducere de pr. Francisc Hubic

Paraclisul și Acatistul, tipăritură din anul 1946

Calendarul de la Bixad, pe anul 1948,
una dintre ultimele tipărituri de la Tipografia Ordinului Basilian

MAREA ADUNARE ELECTORALĂ REGIONALĂ NAȚIONAL-ȚĂRĂNISTĂ DE LA FĂGĂRAȘ DIN 5 FEBRUARIE 1928

Constantin BĂJENARU*

Abstract: *The Great Regional Nationalist-Peasantry Electoral Assembly in Făgăraș, February 5, 1928. Between the Great Union of 1918 and Romania's entry in the Second World War, no less than 27 governments took turns in leading the country, most of them staying in power only for very short periods of time. Among these, the majority were led either by the Liberals (Partidul Național Liberal) or by the Peasants (Partidul Național-Țărănesc), who dominated the Romanian interwar political life. Interwar Parliamentary elections, which are organized by the Government, were marked by unfairness, as numerous illegal means to gain power were employed, especially when the ruling party, the National Liberal Party (PNL), were in charge. These illegal means varied, ranging from falsifying ballots to arresting Opposition party representatives, or to deploying the Army and the Gendarmerie to hinder Opposition voters from participating in electoral gatherings or accessing polling stations, among other tactics. In this context and in preparation for the electoral campaign and Parliamentary elections of December 1928, regional level political gatherings were organized. As Vintilă Brătianu's Government (PNL) had proven ineffective in addressing the major issues Romanian society was facing at the time, The Nationalist-Peasantry Party (PNȚ), led by Iuliu Maniu, launched a strong campaign to overturn the Liberals at the beginning of 1929. As such, six regional political assemblies were scheduled, according to the following calendar: January 29 in Iași, February 5 in Făgăraș, February 12 in Craiova, February 19 in Cluj, February 26 in Bucharest, culminating with a gathering in Alba Iulia. This present study focuses on the assembly organized in Făgăraș, which was attended by circa 12 thousand people, and received significant press coverage and attention, both nationally and internationally.*

Keywords: *regional assembly, National Peasant Party, Făgăraș, February 5, 1928, politics, parliamentary elections.*

Este cunoscut faptul că după Marea Unire (1 decembrie 1918) până la intrarea României în cel de-Al Doilea Război Mondial (22 iunie 1941) s-au perindat la conducerea țării nu mai puțin de 27 de guverne (începând cu guvernul Ion I.C. Brătianu și terminând cu cel condus de Ion Gigurtu), majoritatea dintre ele aflate la putere pentru scurt timp, media de guvernare situându-se undeva la aproximativ 8,1 luni pentru un executiv. Dintre toate acestea, majoritatea au fost conduse de liberali și țărăniști, de altfel cele două mari partide (Național Liberal și Național-Țărănesc) dominând viața politică interbelică românească.

* Cercetător științific, doctor în istorie, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Făgăraș;
e-mail: bjnrcosti@yahoo.com.

Alegerile parlamentare interbelice au fost marcate de folosirea a nenumărate mijloace ilegale spre a câștiga puterea, îndeosebi atunci când se aflau la conducerea țării, în acest sens excelând PNL. Utilizarea mijloacelor ilegale a fost variată, pornind de la buletine de vot falsificate, continuând cu arestarea reprezentanților partidelor din opoziție, utilizarea armatei și jandarmeriei pentru a împiedica participarea la adunările electorale și accesul la secțiile de votare a alegătorilor opoziției, folosirea administrației locale pentru interesele proprii, instituție care trebuia în primul rând să știe „să facă alegeri” etc. Aceasta era „normalitatea” alegerilor libere din România interbelică, fiecare scrutin electoral soldându-se inclusiv cu un anumit număr de răniți și morți.

În acest context s-au înscris campania electorală și alegerile parlamentare din 1928. Cum guvernul condus de liberalul Vintilă Brătianu se dovedise neputincios în rezolvarea problemelor majore cu care se confrunta societatea românească în acel moment, PNȚ-ul condus de Iuliu Maniu (care în acest an va atinge apogeul popularității) a desfășurat o puternică campanie de răsturnare a puterii încă de la începutul anului. De altfel, liberalii au suferit un serios declin după decesele din anul 1927 a două mari personalități ale neamului românesc – regele Ferdinand I și Ion I.C. Brătianu, simbolul partidului –, situația fiind zugrăvită astfel într-un periodic clujean: dispariția celor doi „a însemnat pentru acest partid autoritar, dar impopular, nu numai o zdruncinare definitivă, dar chiar o completă dispariție. Totuși în urma evenimentelor care se precipită mereu, guvernul nu înțelege să se demită. Opoziția reprezentată prin partidul național-țărănesc și prin cel național al dlui N. Iorga a socotit că e momentul să ceară puterea. Motivul e cunoscut și întrucâtva destul de apreciat: la cârma statului nu mai poate sta un guvern care este lipsit și de autoritatea necesară și care se sprijină pe un parlament ieșit din furtul urnelor electorale. Și pe lângă aceasta mai este și impopular”¹.

Preludiul. Cum aminteam, PNȚ a inițiat o vastă acțiune de organizare a șase adunări politice regionale încă din ianuarie 1928, după următorul calendar: 29 ianuarie la Iași („o întrunire a Moldovei întregite”), unde urma să aibă loc și congresul partidului; 5 februarie la Făgăraș („pentru Ardealul de sud”); 12 februarie la Craiova („pentru Oltenia”); 19 februarie la Cluj („pentru Ardeal, părțile ungurene și Maramureș”); 26 februarie la București („pentru Muntenia și Dobrogea”), și corolarul adunărilor, la Alba Iulia².

La adunarea național-țărănistă de la Iași urma să ia parte și Nicolae Iorga, alături de aderenți de-ai săi, care dorea să facă importante declarații politice, dar în cele din urmă n-a mai ajuns. La finalul adunării, la care au participat peste zece mii de oameni, alături de elita centrală și locală țărănistă, a fost adoptată o moțiune prin care se cerea „demisia imediată a guvernului de dictatură și abuz. Dizolvarea imediată a parlamentului ieșit din fraudă și teroare, pe care țara dezgustată nu le mai poate tolera. Cere imediata ordonare a alegerilor libere și legale”³.

¹ „Clujul românesc. Organ politic independent”, nr. 5-6, Cluj, 12 februarie 1928, p. 1.

² „Gazeta Transilvaniei”, nr. 7, Brașov, 18 ianuarie 1928, p. 4.

³ *Idem*, nr. 12, Brașov, 2 februarie 1928, p. 1.

Într-un articol – *Pregătiri în vederea întrunirii de la Făgăraș* –, din ziarul central „Adevărul”, publicul cititor era informat că adunarea regională de acolo, având ca scop „răsturnarea guvernului, va avea caracterul unei grandioase manifestațiuni politice. Numai din județul Făgăraș vor participa 8.000 de oameni”. Național-țărăniștii, prin Aurel Dobrescu⁴, Ioan Clinciu⁵ și ceilalți lideri locali, luaseră toate măsurile ca aderenții lor să nu fie împiedicați să ia parte la întrunire. Din afara orașului și județului urmau să participe Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Alexandru Vaida-Voevod și „încă vreo 40 de parlamentari, care vor supraveghea îndeaproape mișcările reprezentanților autorității. (...) Se fac pregătiri pentru o mare și frumoasă primire d-lor Maniu și Mihalache”.

De asemenea, deputatul de Făgăraș și președintele organizației județene, A. Dobrescu, declara autorităților că-și asumă menținerea ordinii, dar cu o singură condiție, aceea ca populația să fie „lăsată în pace”. Deși autoritățile se temeau în privința adunării, n-au luat nici un fel de măsuri până în acel moment.

Totuși, Ministerul de interne trimisese la Făgăraș pe inspectorul de Siguranță, Radovici, fost prefect liberal al județului Făgăraș, pentru a se informa asupra pregătirilor.

Totodată, deputatul lansa și un manifest către populația făgărașeană, al cărui conținut, fiind de real interes, îl redăm integral:

«Iubiți Cetățeni și Cetățene!

Conducătorii partidului național-țărănesc ne-au făcut cinstea să fixeze pentru Făgăraș una din cele 6 adunări mari, care vor fi manevrările pregătitoare ale asaltului decisiv ce-l vom da la Alba Iulia.

Dacă vom fi tot atât de viteji ca până acum.

Dacă și alte județe vor fi atât de vrednice ca Făgărașul, guvernul putred, [i]eșit din păcate, va fi în curând înlăturat și va veni acea zi mult dorită de

⁴ Aurel Dobrescu (8 martie 1885, Henig, jud. Alba – noiembrie 1963, spitalul Văcărești), doctor în științe medicale, cu studii la Graz, Geneva, Viena și București. A fost președintele organizației PNȚ din Făgăraș, deputat în mai multe legislaturi și senator de drept, ministru subsecretar de stat la agricultură și domenii în perioada 10 noiembrie 1928-7 iunie 1930. A fost arestat în 15 august 1949, judecat și condamnat la șapte ani de închisoare pentru uneltire contra ordinii sociale, fiind închis la Jilava și Aiud, apoi, după expirarea pedepsei, trimis cu domiciliu obligatoriu în Bărgan. Rearestat în 1958 și condamnat la muncă silnică pe viață, a ajuns în penitenciarele Jilava, Aiud și Râmnicu Sărat, unde a fost supus „reeducării”. Când s-a desființat această închisoare din urmă, fiind grav bolnav, a plecat pe 13 aprilie 1963 la Jilava, iar de acolo la spitalul Văcărești, unde a și decedat în noiembrie același an. „Deoarece era înalt și n-a avut loc în coșciugul făcut din lădițe de la Aprozar, un condamnat de drept comun i-a tăiat picioarele și i le-a pus alături în «coșciug», apoi a fost aruncat într-o groapă din cimitirul satului Jilava, fără semn”

(cf. <https://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/ioanitoiu/altepub/docs/rsarat.htm>; accesat: 04.04.2024).

⁵ Ioan Clinciu (18 iunie 1864, Poarta-Bran, jud. Brașov – 1943, București), a fost profesor de istorie la Liceul „Gheorghe Lazăr” din București (1889-1932) și autor de manuale de istorie, dar și om politic, în cele din urmă adept fervent al valorilor național-țărăniști. A fost ales în mai multe rânduri deputat (de Brașov și Făgăraș) și senator (de Făgăraș), îndeplinind vreme de trei ani și funcția de vicepreședinte al Senatului României (1928-1931). Și-a făcut studiile în satul natal, apoi la Bran și Brașov, după care, obținând o bursă, a urmat cursurile Școlii Normale Superioare din București.

milioanele chinuite ale acestei țări, când un guvern [i]eșit din popor va guverna cu dreptate, ajutând pe cei buni și pedepsind pe cei răi.

Știu că agenții liberali, conduși de neprihănitul părinte Stoicanea⁶, vor încerca cu toate mijloacele să vă rețină de la adunare. La început vor răspândi vestea că adunarea nu se mai ține.

Toată lumea să știe, că – orice s-ar întâmpla – noi Duminecă în 5 Februarie la ceasurile 11 și jumătate vom ținea cu orice preț adunarea, la care vor veni peste 40 de deputați și senatori, în frunte cu marele nostru președinte Iuliu Maniu și cu vice-președinții Alexandru Vaida-Voevod și Ioan Mihalache. De asemenea vor veni numeroase delegațiuni din toate părțile țării.

UN AVERTISMENT PENTRU ADVERSARI

După ce agenții liberali conduși de Stoicanea-Cotocea⁷ vor vedea că nu vă pot reține cu minciuna, vor încerca cu amenințări, poate vor pune iar armata și jandarmeria în funcțiune ilegală ca la alegeri ... Față de acest nou atac la libertățile cetățenești, este bine ca toată lumea și chiar și domnii libăruși (liberali - n.n.) să știe următoarele: (urmează citate din legislație - n.n.).

3. Atragem luarea aminte a tuturor, de la cei mici până la cei mari de tot, să nu încerce acțiuni ilegale. Să ia exemplul din cele întâmplate în județul Făgăraș în trecutul apropiat: La alegerile generale s-au furat urnele. S-a aplicat pe loc pedeapsa unora din vinovați. Pe cei care au fugit îi urmărim pe cale judecătorească. La alegerea de senator (a d-lui Mironescu) nu s-au comis nelegiuiri; alegerea a decurs ca o sărbătoare (...).

ȘI SFATURI PENTRU PRIETENI

4. Armata are menirea glorioasă să apere țara, nu să împiedece pe cetățeni în exercițiul drepturilor cetățenești. Jandarmii trebu[i]e să apere ordinea publică.

Frați Olteni!

Luați cu toții parte din tot sufletul la lupta de răsturnare a tirăniei liberale! Veniți în haine de sărbătoare cu femei și copii! Să ne întâlnim cu toții la Făgăraș în ziua de 5 Februarie!

Sus inimile! Dumnezeu să ajute dreptății!

Făgăraș, la 20 ianuarie 1928.

Dr. Aurel Dobrescu,

Deputat de Făgăraș»⁸.

De asemenea, „Fiind și Brașovul județ mărginaș”, Comitetul județean PNȚ își invita membrii și susținătorii, ca și pe delegații satelor, să ia parte în număr cât

⁶ Vasile Stoicanea (26 februarie 1898-7 august 1955) s-a născut în localitatea Șona de lângă Făgăraș, unde a urmat școala primară, apoi cursurile liceului din Năsăud, Facultatea de Litere din Cluj și Teologia la Sibiu. A ales preoția, păstorind comunitățile de credincioși din satul natal, Șona, apoi din Șercaia, Zărnești și Vlădeni (toate în actualul jud. Brașov), timp de 35 de ani. La Șercaia și Zărnești a fost protopop (1924-1949), apoi protoprezbiter, iar în 1947 a primit distincția de stavrofor. A intrat în politică, înregimentându-se în cadrul PNL, fiind un susținător fervent al valorilor liberale.

⁷ Nu am aflat informații despre acesta.

⁸ „Adevărul”, nr. 13.535, București, 3 februarie 1928, p. 5; vezi și „Gazeta Transilvaniei”, nr. 11, Brașov, 29 ianuarie 1928, p. 1.

mai mare la adunarea de la Făgăraș, la care vor participa membrii Comitetului central, precum și toți parlamentarii partidului. Toți erau convocați pentru data de 3 februarie la sediul din Brașov, spre a fi informați asupra modalității de deplasare spre Făgăraș⁹.

Cu o zi înainte de adunare, în articolul de fond al „Gazetei Transilvaniei” (ziar de orientare național-țărănistă), nesemnat, se scria:

„Salutăm măreța întrunire de la Făgăraș.

Țara Oltului a îmbrăcat haină de sărbătoare pentru a primi m[â]ne, Duminecă, pe președintele Partidului Național Țărănesc, însoțit de fruntașii noștri politici din toate provinciile țării.

Va fi o întreită sărbătoare: sărbătoarea **iubirii de neam**, a fraților de același sânge veniți din toate unghiurile țării, serbarea **iubirii de patrie**, pentru a cărei întregire sute de mii de frați și-au jertfit sângele, și o strălucită **sărbătoare a conștiinței cetățenești**, care va cere m[â]ne prin mii de glasuri înlăturarea, odată pentru totdeauna, a guvernelor sărăcirii țării și a nenorocirilor naționale, dizolvarea imediată a parlamentu[lu]i [i]eșit din fraudă, alegeri libere și întronarea, după 10 ani de frământări și decepțiuni, a legalității și dreptății pe plaiurile României Mari.

Partidul Național Țărănesc, ca partid de ordine și de guvernământ, își va spune m[â]ne la Făgăraș ca și în Dumineca trecută la Iași cuvântul: Va condamna cu toată energia felul de guvernare care a dus țara la dezagregare, exploatare și mizerie morală și economică; va exprima hotărârea neclintită pentru cucerirea drepturilor cetățenești și dobândirea libertăților economice; va pretinde întronarea unui regim constituțional și parlamentar, a unui regim de împăcare dreaptă a claselor producătoare și de închegare sufletească a întregii nații și a tuturor provinciilor unite – hotărâri și postulate pe care este chemat de glasul vremii și de glasul moșilor și strămoșilor noștri să le înfăptuiască azi Partidul Național Țărănesc”¹⁰.

Totuși, liberalii n-au rămas inerți în fața amenințărilor opoziției: „Temându-se că adunările ce vor urma ale P.N.Ț. (după cea de la Iași - n.n.) vor deveni tot mai grandioase, grăbind sfârșitul actualului regim, guvernul recurge la mijloace disperate. Astfel în ajunul adunării de m[â]ne de la Făgăraș s-au dirijat la Făgăraș din Brașov detașamente de jandarmi și soldați, iar drumurile și satele sunt împănate de jandarmi. Tot astfel s-a propus [i]eri la Clubul liberal din localitate să se trimită la Făgăraș o ceată de bătauși care să provoace la fața locului scandal.

Știrea aceasta comunicată în ședința de [i]eri a organizației P.N.Ț. din jud. Brașov a produs mare ilaritate. Fiind noi oameni de inimă îi sfătuim pe bătaușii brașoveni să se ferească, căci Făgărășenii când vor fi provocați, o să le administreze o bătaie oltenească pe care n-or uita-o cât vor trăi”¹¹.

Tot „Gazeta Transilvaniei” ne informează că liderii și parlamentarii PNTȚ fie au făcut un scut popas în Brașov și au plecat spre Făgăraș, fie au înnoptat aici și

⁹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 10, Brașov, 27 ianuarie 1928, p. 1.

¹⁰ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 13, Brașov, 5 februarie 1928, p. 1.

¹¹ *Ibidem*, p. 4.

au plecat a doua zi către întrunire. De asemenea, se mai specifica și faptul că la Făgăraș urma să fie prezent și un reprezentant al celebrului cotidian englez „The Times”, pe lângă cei numeroși din presa românească¹².

În privința sosirii liderilor și parlamentarilor PNT la Făgăraș se relatează: „Convoiul de automobile, autobuse și camioane care veneau de către București, Brașov și din Țara Bârsei – erau aproape 40 la număr, decorate cu stegulețe tricolore și table cu inscripția «Partidul Național Țărănesc» –, au făcut în piața din Șercaia (aproape de Făgăraș - n.n.) un scurt popas, pentru a intra deodată în Făgăraș. După o mică gustare și manifestațiuni însuflețite la adresa d-lui I. Maniu și a celorlalți fruntași, la care s-a asociat și populația săsească din Șercaia, care ieșea tocmai din biserică, cortegiul s-a pus în mișcare, pentru ca la Mândra (limitrofă Făgărașului - n.n.) să se oprească din nou, unde populația satului și un banderiu (grup - n.n.) de călăreți au salutat cu urale pe oaspeți.

D-nii Iuliu Maniu, I. Mihalache și Al. Vaida-Voevod au coborât din automobile, întreținându-se vreun ¼ oră cu sătenii și săten[c]ele, care, oferindu-le flori, își exprimau nespusa bucurie de-a avea în mijlocul lor pe fruntașii luptelor noastre politice din trecut și de azi.

Între uralele mulțimii, care urma pe jos convoiul de automobile, am sosit la bariera orașului Făgăraș, unde nu mai era chip de-a înainta din cauza mulțimii enorme de săteni, care soseau valuri-valuri întru întâmpinarea oaspeților. Aici d-l I. Maniu a fost salutat de d-nii deputat Aurel Dobrescu și dr. Cârje, inimosul președinte al organizației P.N.Ț. din județul Făgăraș.

S-a format apoi un impozant cortegiu, în frunte cu d-l I. Maniu purtat pe brațe, cu vreo sută de călăreți și câteva fanfare, care a trecut pe sub o admirabilă poartă de triumf decorată cu brad și țesături naționale, și având inscripția «Trăiască d-l Iuliu Maniu, trăiască P.N.Ț.». Când cortegiul a ajuns în uralele și cântecele mulțimii în piață, piața Făgărașului se transformase într-o imensă mare de capete”¹³.

Desfășurarea adunării. Majoritatea informațiilor referitoare la acest aspect sunt preluate din „Gazeta Transilvaniei”, deși au apărut numeroase știri și în ziarele centrale, dar nu atât de ample. Astfel, la trei zile după desfășurarea adunării, periodicul brașovean titra:

„GRANDIOASA MANIFESTAȚIE DE LA FĂGĂRAȘ.

Primirea triumfală a fruntașilor partidului.

Măreata întrunire din piața orașului.

Poporul transformat în paznic al ordinei și liniștei”.

Apoi relatează, pas cu pas, despre modul cum s-a desfășurat întreaga întrunire, subliniind faptul că a fost în permanență o „atmosferă de însuflețire și măreție cum rar se poate vedea. Capitala Țării Oltului se transformase începând de la ora 10 dim[ineată] până la ora 4 d[upă] a[miază] într-o adevărată și strașnică

¹² *Ibidem*.

¹³ *Idem*, nr. 14, Brașov, 8 februarie 1928, p. 1.

citadelă a Partidului Național Țărănesc. Urmașii descălecătorului Radu Negru au făcut d-lor Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Al. Vaida-Voevod și celorlalți peste 30 de parlamentari o primire triumfală ca în povești. Începând de la Mândra până în piața Făgărașului a fost un delir, o izbucnire formidabilă a bucuriei și dorinței de mai bine a unui popor mândru și sănătos, dar setos de dreptate și libertate cetățenească”.

„Ceea ce a contribuit și mai mult la potențarea însuflețirii a fost sosirea sutelor de delegați conduși de fruntașii lor din județele mărginașe Brașov, Sibiu, Târnava-mare, Târnava-mică, Treiscaune, T.-Mureș, Ciuc, Odorheiu și Mușcel, care s-au contopit într-o armonioasă înfrățire și dragoste de frate cu miile de «haiduci» ai Țării Oltului”.

Inițial, pentru desfășurarea propriu-zisă a adunării se închiriaseră trei săli, dar acestea „nu puteau să cuprindă nici a cincea parte din mulțimea care, în momentul sosirii cortegiului măreț în frunte cu conducătorii neamului în Piața Făgărașului, umpluse întreaga Piață”, considerată ca fiind cu mult mai spațioasă decât cea a Brașovului. Se aprecia că în acel moment erau prezenți la primirea „triumfală” cel puțin 12.000 oameni: „Era o mare de capete, care se scursesese de pe toate străzile spre piață pentru a vedea pe oaspeții sosiți”. De altfel imaginile surprinse și publicate în presa vremii demonstrează fără tăgadă acest lucru.

Drept urmare, firească de altfel, „în fața acestei mulțimi enorme organizatorii întrunirii au fost nevoiți să țină adunarea în piață”, iar oratorii, constrânși de situație, au trebuit să vorbească de la ferestrele de la etajul I ale casei martirului național Ioan Șenchea, „a cărui însuflețită văduvă, d-na Luiza Șenchea, a pus casa și masa ei ospitalieră la dispoziția fruntașilor și ziariștilor”.

Acțiunea a început la ora 12.30, cu o oră mai târziu decât fusese programată inițial, fiind prezidată de generalul de corp de armată în rezervă Ioan Boeriu¹⁴, fiu al Țării Oltului, care i-a prezentat celor aflați în piață pe oratori. Vreme de trei ore și jumătate participanții au ascultat, „în ger”, cuvântările acestora, „dovedind nu numai o adâncă înțelegere a celor rostite, însoțindu-le cu dese întreruperi de aprobare și cuvinte pline de spirit, dar și de o perfectă ordine”. În absența jandarmilor și a armatei, care erau consemnați în cazărmile din oraș și în curtea Prefecturii, „oltenii s-au dovedit de cei mai buni și pricepuți paznici ai ordinii, supraveghind atât accesul mulțimii în piață, cât și plecarea țărănimii după adunare: **un adevărat element de ordine și de disciplină**”.

De fiecare dată când apărea un orator, mulțimea îl primea cu aprobări și aclamații, „iar când s-au arătat d-nii I. Maniu, Al. Vaida și I. Mihalache aclamările s-au transformat într-o manifestațiune furtunoasă de însuflețire, care a durat minute întregi”.

¹⁴ Despre acesta vezi: Alexandru Bucur, *Activitatea generalului Ioan Boeriu în perioada noiembrie 1918-februarie 1921*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, VIII, 2019, pp. 252-267; Constantin Băjenaru, *Un ofițer făgărașean pe nedrept uitat: generalul Ioan Boeriu*, în „Dunărea și Marea Neagră în spațiul euroasiatic. Istorie, relații politice și diplomatie”, vol. IV. Partea I, Constanța, Editura Muzeului Marinei Române, 2016, pp. 117-130.

Redăm în cele ce urmează esența rostirilor câtorva dintre aceștia:

Senatorul de Făgăraș, Ioan Clinciu: „După Iași, s-a ales Făgărașul pentru a doua mare întrunire ca o satisfacție dată Făgărașenilor, care au o tradiție și educație cetățenească și națională cum rar se vede. Fiecare știe că numai prin luptă și jertfe se obține dreptatea”; în final, dezmințea toate acuzele pe care le aduceau liberalii din județ la adresa PNT¹⁵.

Alexandru Vaida-Voevod: „Frați Făgărașeni! În anul 1910 am fost ales de bravura Făgărașenilor ca deputat în parlamentul maghiar. (...) Meritul alegerii mele se cuvine Făgărașenilor. Azi, Noi vrem întronarea dreptății! Vrem ca legea să fie respectată! Vrem revoluția legii contra fărâdelegii!

Frați Făgărașeni.

Se apropie împlinirea vremurilor, căci tot natul vrea să fie legea lege și nimeni nu se va putea împotrivi. Când conducătorii partidului vă vor chema la Alba Iulia, să alergați cu toții. Nu jandarmii și soldații care sunt copiii noștri ne vor împiedica să ne adunăm.

Ne trebu[i]e împlinirea democrației, care să ferească poporul”¹⁶.

Virgil Madgearu: PNT „a hotărât să organizeze masele și să le ducă la lupta pentru întronarea legalității.

Nu vrem războiul – ci pace și în țară și la hotare. Dar tocmai fiindcă vrem pace, ne pregătim de război”¹⁷.

Generalul Ioan Boeriu: „Poporul să nu înceteze de a cere dreptate și să nu descurajeze, căci victoria va fi a Partidului N[ățional] Ț[ărănesc]”¹⁸.

Mihai Popovici: „Județul acesta atât de plin de glorie, de lupte mari pentru dreptatea neamului, a avut prilejul să citească în ultimele zile manifestul rușinos al unor liberali, care acuză Partidul Național Țărănesc de lipsă de dragoste de țară.

Insulta adusă Partidului Național Țărănesc și conducătorilor lui e o dovadă că cel care a scris acel manifest are în el mai multă fiere decât sânge.

(...) Acestea au fost armele liberalilor: ura, calomnia și minciuna. Ni s-a spus că suntem revoluționari. Nu fraților, nu revoluționari, ci păzitori ai legilor țării. Voi sunteți încă prea blânzi. La fărâdelegi voi ar trebui să reacționați cu pumnii și cu picioarele!”. Termină discursul „exprimându-și nădejdea în izbânda democrației românești!”¹⁹.

Ion Mihalache: „Batalioane de viteji din țara Făgărașului, a sosit ceasul. Vă cunoașteți inamicul? Domnii de la București și doamnele să ia aminte și să înțeleagă!

Aci, la poalele munților, e astăzi sufletul nației întregi. Nu e vorba de un om, de un partid ori de vreun interes al vreunui om: e vorba de libertățile cetățenești ale țării întregi.

¹⁵ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 14, Brașov, 8 februarie 1928, p. 1.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 1-2.

¹⁷ *Ibidem*, p. 2.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

A sosit ceasul să ne eliberăm de domnia fanariotă, care e tot atât de rea ca a maghiarilor de odinioară! (...).

Strângeți rândurile, puneți armele piramidă și ... pe loc repaos, până ce va veni comandantul să vă cheme”²⁰.

Aurel Dobrescu: „Tot ce am să vă spun este să vă mulțumesc pentru lupta dusă atâția ani împreună și să vă spun că, precum am scăpat de domnia grofilor de la Budapesta prin puterea Partidului Național, acum vom scăpa prin Partidul N[ățional] Ț[ărănesc] de fanarioți”²¹.

Iuliu Maniu: „Am venit să vă mulțumesc pentru lupta ce ați dus-o pe vremuri, în fosta monarhie, ca poporul român să fie stăpân pe glia lui.

(...) Dar am venit să vă mulțumesc și pentru luptele duse în Țara Românească, luptând pentru libertate și drept în propria țară.

(...) Ceea ce vedeți cu toții este că azi lucrurile merg rău în România (...).

Dar am mai ajuns un lucru: că nu mai știm ce este legea în Țara Românească și cel mai înțelept nu știe cum să-și caute dreptatea.

Partidul Național Țărănesc vrea ca să se schimbe treburile în țară; să fie țara guvernată de popor; vrea ca liniștea și dreptatea să domnească.

(...) Mulțămesc că ați venit din așa îndepărtări și că stați ceasuri întregi în frig ca să ne ascultați vorbele. Să mergeți acasă și să povestiți celorlalți că conducătorii Partidului Național Țărănesc vor lupta până la ultima picătură de sânge pentru popor și dreptatea lui”²².

În final, printr-o moțiune citită de senatorul I. Clinciu celor prezenți, se cerea îndepărtarea guvernului Vintilă Brătianu: „Cetățenii județului Făgăraș, adunați în întrunirea de la 5 Februarie în piața publică a Făgărașului, ascultând cuvântarea frunțașilor partidului național-țărănesc cu privire la situația economică și politică a țării, cer Înaltei Regențe îndepărtarea guvernului provizoriu al d-lui Vintilă Brătianu, dizolvarea imediată a parlamentului și alegeri libere și cinstitute.

Solidari pe deplin cu conducerea partidului național-țărănesc, ei declară că nu vor înceta lupta până la îndeplinirea voinței țării, de a fi cărmuită printr-un guvern legal”²³.

A doua zi, Iuliu Maniu a și mers în audiență la Regentă, înmânând Moțiunea adunării de la Făgăraș. Considerând răspunsul nesatisfăcător, Comitetul de conducere al PNTȚ a decis retragerea reprezentanților săi din Parlament și convocarea adunării de la Alba Iulia pentru 22 aprilie²⁴; ulterior data a fost fixată pentru 6 mai și din adunare a devenit congres al PNTȚ.

Concluzionând, se menționa că a avut loc „o manifestațiune cetățenească cum mai rar se poate vedea și la care, regretăm, că n-au luat parte și membrii guvernului, ca să se lecuiască odată de fantoma bolșevismului și să se convingă

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Idem*, nr. 32, Brașov, 21 martie 1928, p. 4.

a[i]vea că țara întreagă se găsește astăzi în tabăra Partidului Național-Țărănesc”.

Deși prefectul liberal al județului (Gheorghe Alexandrescu) făcuse „sforțări” pentru a teroriza oamenii de la sate să nu vină la întrunire – aducând la cunoștință sătenilor, prin jandarmi, notari, agenți și prin afișe lipite pe case, că „cei ce vor cuteza să părăsească satele în ziua de 5 februarie vor fi declarați «bolșevici» și vor fi amendați cu ani de închisoare și amenzi de mii de lei” –, totuși aceștia au eludat amenințările și s-au îndreptat în număr mare către Făgăraș²⁵.

Din cuprinsul acestor afișe reținem următoarele:

- „Prin manifestele sale, (PNT - n.n.) caută să ațâțe populația și să o îndemne la **rebeliune și la atacuri contra autorităților**”.

- „Prin agenții lor sfătuiesc oamenii **să se agite și să provoace scandaluri**”.

- „Fără pic de dragoste de țară și respect față de defunctul rege Ferdinand I, care ne-a dat România de azi – **îl acuză și-l batjocorește**.”

Întrucât Partidul Național Țărănesc a dat totdeauna dovadă că este capabil de dezordini și atacuri contra autorităților statului (...) și îndemnuri la răscoală, și pentru a preîntâmpina orice nelegiuiri, țin să amintesc din nou că legea țării românești oprește cu desăvârșire atacurile, amenințările, discursurile, strigările și cântecele prin care se provoacă la dezordini”²⁶.

Epilog. Au fost numeroase ecouri în presa locală, regională și națională privind adunarea național-țărănistă de la Făgăraș, însă vom indica aici doar două dintr-un ziar clujean: „Și fiindcă guvernul se cramponează prea mult la putere, (...) opoziția a apelat la ultimele lovituri de răsturnare, la adunări de protestare în diferite centre ale țării. Astfel a fost întrunirea de la Iași, unde peste 10.000 de persoane au protestat contra regimului actual. Acum Duminecă a fost la Făgăraș, unde iarăși[i] au fost peste 10.000 persoane. Toți țărani Oltului, precum și cei din județele mărginașe, au venit cu mic cu mare pentru a striga într-un glas comun demiterea guvernului”²⁷.

„Astfel a fost la 29 ianuarie la Iași, unde a fost o manifestație foarte impozantă pentru național-țărăniști și în special pentru Iuliu Maniu, care a călcat pentru întâia oară la Iași. Duminecă în 5 Februarie a fost la Făgăraș o întrunire marca(n) tă. Se știe că Făgărașul este o citadelă puternică național-țărănistă, aici zeci de mii de oameni au cerut înlăturarea guvernului. Rând pe rând se vor ține întruniri la Craiova, București, (Cluj - n.n.) și va culmina în adunarea de la Alba-Iulia”²⁸.

După Făgăraș, a avut loc adunarea de la Craiova, la care au participat peste 15.000 de oameni²⁹, apoi cea din București (18 martie) care s-a desfășurat în cinci locații diferite. Iar la Alba Iulia au participat la Congresul amintit 677 delegați din 71 de județe³⁰.

²⁵ *Idem*, nr. 14, Brașov, 8 februarie 1928, p. 1.

²⁶ *Ibidem*, p. 1-2.

²⁷ „Clujul românesc. Organ politic independent”, nr. 5-6, Cluj, 12 februarie 1928, p. 1.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 17, Brașov, 15 februarie 1928, p. 1.

³⁰ *Idem*, nr. 49, Brașov, 10 mai 1928, p. 1.

După „o luptă grea și îndelungată”, în 3 noiembrie 1928 guvernul Vintilă Brătianu cădea, oficial prin demisie acceptată de Înalta Regență³¹. După șapte zile de tratative cu diverși lideri politici, Înalta Regență l-a însărcinat pe Iuliu Maniu cu formarea noului guvern³², iar apoi cu organizarea alegerilor parlamentare, în perioada 12-19 decembrie 1928.

Aurel Dobrescu

Ioan Clinciu

³¹ *Idem*, nr. 116, Brașov, 7 noiembrie 1928, p. 1.

³² *Idem*, nr. 117, Brașov, 11 noiembrie 1928, p. 1.

JURĂMÂNTUL DE FIDELITATE ÎN DEZBATERE CONFESIONALĂ GRECO-CATOLICĂ (1930)

Ilie GHERHEȘ *

Abstract: The Pledge of Allegiance in the Greek-Catholic Confessional Debate (1930). *Over time, in addition to the marital oath specific to the rite, in the Greek-Catholic communities of Maramureș, the demands of the Church imposed a parallel pledge of allegiance, which was also taken on the occasion of the religious wedding. Since the beginning of the 20th century, some communities, or just some of their leading representatives, have refused to take this oath, considering it too enslaving a curse. Those who left the basic cult were called by the majority of the Greek-Catholic believers in Dragomirești, with a contemptuous, insulting word, namely „orântari”.* **Keywords:** *orântari, oath of allegiance, Greek Catholic, diocese, confessional debate.*

Încă din anul 1900, în localitatea Dragomirești, din județul Maramureș, au început să se arate semnele unei dezbinări, ale unei dispute acute între greco-catolicii majoritari și așa-ziii „orântari”, în fapt viitorii credincioși greco-ortodocși, adică ortodocșii de azi. După cum se poate lesne observa, acestora, ortodocșilor, li s-a atribuit local, dintr-o aroganță nesăbuită, apelativul de „orântari”, în sens depreciativ, apoi chiar cu dispreț, adică nu li se spunea nici măcar greco-ortodocși, deoarece creștinii majoritari s-au „împroprietărit” cu termenul de „greco”, dar „catolici”.

Acest fapt se poate să-i fi întârâtat, într-o primă fază, iar apoi să-i fi motivat mai mult, înscriindu-se, parcă, în mecanismul paradigmei organizaționale a oricărui cult disident, privit chiar ca sectarist la cel moment; dar, cu timpul, porecla li s-a transformat în renume.

Bulgărele dizidenței însă se rostogolea cu fiecare zi, parcă de la sine, urmând, de data aceasta, un parcurs invers celui care s-a consumat începând cu anul 1700. Această mișcare de liberalism religios s-a manifestat mai pregnant la Dragomirești și Săcel, mai întâi, apoi și în alte câteva parohii, iar pretextul, în Dragomirești l-au constituit așa-zisele abuzuri, adică taxele prea mari impuse de preotul greco-catolic, Alexandru Gheorghe.

Pe fondul acestor confruntări, mai mult sau mai puțin recunoscute, dar și ca urmare a ofensivei noului cult prin ridicarea mănăstirii ortodoxe, în Valea Prihodiștii, Pă Izvor, cu hramul „Adormirea Fecioarei Maria”, care-l avea egumen pe Pimen Moldovan, preotul greco-catolic Gheorghe Cosma a inițiat, la 22 ianuarie 1930, o scrisoare către episcopul Gherlei, dr. Iuliu Hossu, prin care

* Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Județean de Etnografie și Artă Populară Maramureș;
e-mail: ilie_gherhes@yahoo.com.

îi propunea o temă delicată de dezbatere, menită a fisura și, apoi, a zdruncina oarecum eșafodajul prea exigent al cultului greco-catolic privind jurământul marital.

În acest context fractal, „amenințat” de spectrul Ortodoxiei, un demers mai conciliant, mai permisiv era considerat de către preotul mireștean, ca fiind unul de bun augur, iar pe termen lung avantajos cultului. În acest sens, el și-a așternut gândurile și le-a înaintat superiorului său de la Ieud, respectiv protopopului Arthur Anderco și, prin acesta, episcopului lor de la Gherla, Iuliu Hossu, exprimându-și îngrijorarea față de această practică a jurământului de fidelitate, depus tot în biserică, tot în fața preotului, după cel canonic, considerat la acea dată la limita blestemului: „În parohia Dragomirești și în întreg Maramureșul este un obicei vechiu, că preotul la capătul cununiei ia jurământul de fidelitate al cununaților. Acest jurământ este prestat în unele cazuri foarte cu greu, dând însă la controverse și greutăți considerabile între preotul cununător și mirii respective”¹.

Precizând că acest obicei strict local este contrar „praxeii Bisericii”, ba mai mult că este „contrar disciplinei religioase”, preotul reformator i-a cerut episcopului său, cu umilință, dar și cu fermitate, cu bunăcuviință, totuși: „Aceasta este o praxă contrară disciplinei noastre, cu umilință Vă rog, binevoiți Ilustrisime a mă dispensa de luarea acestui jurământ de fidelitate.

În multe cazuri, trebuie să fie făcută apologia acestui jurământ de fidelitate, deși știam, că nu este prescris. Nici subsemnatul în timpul său nu l-am prestat și așa când să dau cazuri la protestele mirilor sufletul meu este cel mai greu încercat”².

Cu alte cuvinte, preotul recunoaște că nici măcar Prea Cucernicia Sa, la rândul său, nu a prestat acest jurământ, fiindu-i așadar foarte greu să-i justifice necesitatea, iar în paralel, într-o totală suveranitate religioasă, unele persoane mai de vază din localitate nu-l prestează, erodând astfel exigența cultului și prestigiul preotului: „În trecut s-au făcut unele abateri pentru persoanele mai însemnate în parohie: familia cantorului bătrân etc., care cazuri sunt pururi evocate pentru erodarea jurământului”³.

Făcând apoi apel la unele considerente de ordin procedural, preotul progresist a avansat ideea delicată a „profitului” care s-ar profila din partea cultului ortodox concurent: „Unii credincioși anume fac cununie amestecată cu greco-ortodoxi numai din motivul, ca acolo acest jurământ nu trebuie să fie prestat. În parohia Dragomirești și în celelalte parohii binecuvântarea preotului de obște să lase afară, în schimb se ia acest jurământ”⁴.

Dilema în care se zbătea preotul Gheorghe Cosma, insurmontabilă la acea vreme, pare azi cel puțin hilară, din punct de vedere logic; el le cerea superiorilor săi să-l absolve de o practică religioasă necanonică și fără beneficii pozitive pentru cultul pe care îl slujea, atât pe termen scurt, cât și pe o perioadă mai lungă:

¹ Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, *Fond Protopopiatul Ieud*, dos. 181/1930, f. 2.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, f. 2r.-v.

⁴ *Ibidem*, f. 2v.

„Ilustrisime Domnule Episcop, cererea mea nu este îndreptată către Ilustritatea Voastră din motivul, că nu vreau să fie observat acest obicei, dar văd zilnic, că eludarea jurământului ar fi mai favorabilă. Deși s-a luat acest jurământ greu, totuși în parohia mea sunt din trecut 18 (opusprezece) părechi de concubini care sunt ademeniți din partea bisericii suroră de a face treceri, chiar cu unele obiecțiuni împotriva jurământului. Cu umilință Vă rog Ilustrisime a-mi da ordin exact referitor la purtarea mea în ce privește chestiunea relevantă”⁵.

Această exigență a preotului mireștean, semnalată mai întâi protopopului tractului Ieud-Iza, a determinat o adevărată dezbatere la nivelul diecezei Gherla. În concluzie, episcopul Iuliu Hossu, în urma ședinței consistoriale, ținută la 19 februarie 1930, l-a sfătuit pe protopopul din Ieud să adopte un ton conciliant cu preotul din Dragomirești, îndemnându-i să respecte canoanele bisericești, dar spre onoarea episcopului greco-catolic, acesta și-a sfătuit subalternii să abdice de la cele sfinte în fața tradiției, recomandând: „Dacă unii, în urma datinei generale, care nu se poate stârpi deodată (s.l.n. I.G.) ar dori să pună și jurământ, nu trebuie respinși, ci admiși (s.l.n. I.G.)”⁶.

Iată deci că într-o societate bântuită de cutume, unele de extracție precreștină, iar altele de-a dreptul păgâne, dar în care omul era adesea ademenit, devenind expus unor alunecări de ordin spiritual, comportamental, respectiv psiho-social; în fața unei asemenea realități controversate preotul rămânea, adesea, singurul reper sacru căci în prezența lui, cu mâna pe Biblie și pe Sfânta Cruce, oamenii jurau să se lase de alcool, jurau că nu au furat sau că nu au săvârșit o delațiune sau alte rele, astfel că preotul devenea, pe lângă o instanță sacră, și una de legitimare socială, de consacrare, ca om între oameni, a sufletelor rătăcite.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, f. 1v.

COTIDIANUL „TRIBUNA ARDEALULUI”, SINGURUL „ORGAN DE AFIRMARE AL ROMÂNILOR DIN UNGARIA” (SEPTEMBRIE 1940-OCTOMBRIE 1944)

Viorel RUSU *

Abstract: *The „Tribuna Ardealului” Newspaper, the Only „Means of Affirmation for the Romanians in Hungary” (September 1940 – October 1944). Press written in the Romanian language in Northern Transylvania during its occupation by the Hungarian forces (September 1940 – October 1944) constitutes a primary point of focus for historical and social analysis. The only Romanian newspaper in that period was „Tribuna Ardealului”, and this article recovers its institutional profile through the newspaper’s narrative perspective. Its subtitle was „the only means of affirmation for the Romanians in Hungary”, and the publication was coordinated by prof. dr. Emil Hațieganu (1878-1959), leader of the Romanian community in the ceded territories. Some of Hațieganu’s close collaborators were Ghe. V. Giurgiu (editor), Raoul Șorban (secretary), Tiberiu Orofăian (administrator), Iacob Tis, dr. Aurel Socol, dr. Victor Deac, dr. Florea Mureșanu. „Tribuna Ardealului” was not merely a newspaper; but, because of the circumstances, it became more of a magazine, including columns specific to such a publication: Grai și suflet românesc (cultural page), Pagina Cooperăției, Pagina Bisericii, Viața Economică, Sfaturi pentru plugari, Din comoara satelor, Pagina Satului. In those times, Romanian publications were few and far in between. Two others were the weekly „Săptămâna” in Bistrița, and the monthly „Viața ilustrată” in Cluj.*

Keywords: *Tribuna Ardealului, newspaper, Emil Hațieganu, Săptămâna, Viața ilustrată.*

Presa în limba română care a apărut în Transilvania de Nord în perioada ocupării acesteia de către Ungaria (septembrie 1940-octombrie 1944) constituie un subiect referențial al analizei istorice și sociale. Singurul cotidian existent pe parcursul celor patru ani a fost „Tribuna Ardealului”, motiv pentru care vom încerca să creionăm profilul său instituțional apelând la perspectiva narativă.

Imediat după „arbitrajul” („dictatul”) de la Viena (30 august 1940), activitatea culturală și publicistică românească în teritoriul cedat a încetat subit, fiind evacuate în România principalele instituții de învățământ, de cultură și de presă, aflate în special la Cluj. Odată cu instituțiile s-a refugiat marea majoritate a intelectualilor, iar expulzările la care au recurs autoritățile ungare n-au făcut decât să ducă la ultime consecințe acest fenomen.

Un contemporan își amintește că „după 20 septembrie 1940 în Transilvania de Nord nu mai existau scriitori, poeți, actori și publiciști români. Cei câțiva

* Manager, doctor în istorie, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș;
e-mail: viorelrusu70@yahoo.com.

gazetari de profesie, care nu au fost expulzați – George Sbârcea, Corneliu Albu, I. Urcan, Gh. V. Giurgiu și Iacob Tis – de cum și-au dat seama că accentul principal al muncii lor se va pune pe traducerea din limba maghiară a materialelor furnizate de M.T.I. (Magyar Tavirati Iroda – Biroul Maghiar de Telegramme, adică agenția oficială de presă) – au plecat și ei din România, cu excepția ultimilor doi”¹.

În acele condiții dramatice „o mână de oameni hotărâți să rămână pentru a-și face datoria față de neam, s-a îndreptat firesc (...) spre singura personalitate care, prin experiența, prestigiul și înțelepciunea sa practică, putea să fie fruntașul călăuzitor al celor rămași: profesorul Emil Hațieganu”². Sub conducerea sa, la 2 septembrie 1940 s-a constituit nucleul Comunității Naționale Române, din care mai făceau parte: Aurel Socol (avocat), dr. Alex. Lupan, dr. Liviu Telia, Ion Buzea (economist), dr. Liviu Pop Valeriu Ghircoias (director de bancă), Vasile Hossu (avocat), ing. Teodor Burzo, Ghe. V. Giurgiu, episcopul Nicolae Colan și episcopul Iuliu Hossu³.

La 4 septembrie 1940, Emil Hațieganu, folosindu-se de tipografia și localul fostului Partid Național Țărănesc și al organului său de presă a făcut posibilă apariția unei publicații în limba română, intitulată „Gazeta Noastră”, în care a fost publicat, la 10 septembrie 1940, un program al Comunității Naționale Române în două variante, împreună cu un memoriu adresat guvernului ungar, program în care domeniul vieții spirituale ocupa locul imediat următor celui al vieții economico-sociale.

Atât comunitatea Națională Română cât și ziarul „Gazeta Noastră” au avut o existență foarte scurtă, administrația militară instaurată în Transilvania de Nord (13 septembrie-25 noiembrie 1940) neadmițând funcționarea Comunității Naționale Române, care n-a fost recunoscută niciodată pe parcursul celor patru ani de ocupație.

La 15 septembrie 1940 apărea la Cluj unicul cotidian românesc, intitulat „Tribuna Ardealului” care informa printr-un comunicat semnat de Emil Hațieganu: „Comandantul militar al orașului, cu Ordinul 9/1940, oprind activitatea Comunității Naționale Românești – înscrierile nu se mai pot face. Cluj, 13 sept. 1940”. În continuare, cititorii erau informați că „deoarece ordonanța Șefului Statului Major al armatei maghiare prin care se reglementează apariția publicațiilor de presă pe teritoriul orașului Cluj, prevede că singurul cotidian românesc ce poate apare în localitate este *Tribuna Ardealului*, ziarul *Gazeta Noastră*, începând cu ziua de azi își încetează apariția. Ziarul românesc al centrului, care își propune să apere cauza și drepturile românilor ardeleni și se pune în serviciul politicii de apropiere și de înțelegere între toate naționalitățile conlocuitoare, se va numi deci pe viitor *Tribuna Ardealului*”.

¹ Raoul Șorban, *Tribuna Ardealului*, în „Timpul”, anul II, nr. 2, București, 11 ianuarie 1991, p. 5.

² Aurel Socol, *Furtună deasupra Ardealului*, Cluj-Napoca, Biblioteca Tribuna, 1991, p. 10.

³ Alex. Matei, *Comunitatea Națională Română*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXI, 1987, p. 477.

Continuând activitatea „Gazetei Noastre”, cotidianul „Tribuna Ardealului” a apărut în toată perioada ocupației maghiare, având o existență de patru ani și aproape patru luni, până la 6 ianuarie 1945. Purtând subtitlul „Organ de afirmare al românilor din Ungaria” (exceptând perioada cuprinsă între 3 octombrie 1942/nr. 593 și 22 decembrie 1942/nr. 653, când subtitlul dispărea de pe frontispiciu), cotidianul „Tribuna Ardealului” l-a avut ca editor-responsabil pe prof. dr. Emil Hațieganu. Redactor-responsabil a fost Ghe. V. Giurgiu de la începutul apariției ziarului și până la nr. 1063/17 iunie 1944, când a fost nevoit să se retragă ca urmare a încercărilor venite din mai multe direcții cu scopul de a determina o schimbare de atitudine a ziarului, el fiind la scurt timp după aceea arestat de Gestapo. În perioada 18 iunie/nr. 1064-18 octombrie 1944/nr. 1144, redactor-responsabil a fost profesorul Vasile Vartolomei. Odată cu numărul 1145 din 19 octombrie 1944 pe manșeta ziarului apare doar numele directorului, Emil Hațieganu, iar cu nr. 1166/17 noiembrie 1944 și cel al prim-redactorului în persoana lui Gh. V. Giurgiu, revenit în redacție după eliberare.

Sediul redacției și al administrației (aceasta fiind condusă de Tiberiu Orosfăianu) era pe strada Deák Ferenc, nr. 36 unde se găsea și Tipografia Națională condusă de Gheorghe Russu, care tipărea ziarul. Raoul Șorban își amintește că „redacția avea două încăperi cu o suprafață de cel mult 25 m²; un post de telefon; nu avea dactilografe, ci doar o singură și uzată mașină de scris, folosită exclusiv de Iacob Tis, a cărui grafie tremurată nu putea fi descifrată de culegători și de cei doi linotipisti ai tipografiei. Ceilalți redactori și colaboratori își scriau articolele de mână, cu excepția lui Tudor Bugnariu și a lui Ernest Hatszegi (Hățăgan) care aveau mașinile lor de scris, portabile”⁴.

Formatul ziarului n-a fost același în toată perioada sa de apariție, oscilând între 47/31 cm și 43/29 cm, la fel ca și numărul de pagini, care în mod normal a fost de șase pagini zilnic, iar duminica de opt pagini. Au fost însă perioade cu șase pagini duminica și patru în rest, dar a ajuns uneori și la doar două pagini. Lunea nu apărea, iar tirajul a fost, conform memoriilor lui Aurel Socol, de aproape 10.000 de exemplare⁵. Maximum atins a fost, așa cum am aflat dintr-o discuție avută cu Raoul Șorban, de 15.000 de exemplare. Tirajul era rezervat în cea mai mare parte abonaților, iar la Bistrița, Gherla, Baia Mare, Cluj putea fi găsit și la chioșcuri, difuzarea nefiind însă scutită de incidente, la Târgu Mureș, Huedin și Satu Mare fiind adesea arse exemplare trimise spre vânzare⁶.

În primele luni de existență, echipa de la „Tribuna Ardealului” i-a cuprins pe Ghe. V. Giurgiu, redactor-responsabil, Iacob Tis, reporter, Ernest Hatszegi (Hățăgan) și Erös Vilmos (fost director la Rador) pentru știri externe, rol preluat mai târziu de Tudor Bugnariu⁷. Ei erau ajutați prin articole de către prof. dr. Emil Hațieganu, Constantin Oarcea, Gheorghe Dăncuș, Artur Anderco, dr. Aurel

⁴ Raoul Șorban, *Emil Hațieganu*, în „Timpul”, anul II, nr. 2, București, 5 iulie 1991, p. 10.

⁵ Aurel Socol, *Furtună deasupra Ardealului*, p. 18.

⁶ Valentin Raus, *În publicistica nord-transilvăneană: 1940- 1944. Grai și suflet românesc*, în „România literară”, nr. 7, București, 1987, p. 12.

⁷ Aurel Socol, *Furtună deasupra Ardealului*, p. 17.

Socol, dr. Dionisie Roman și alții. În 1941, Gheorghe Dăncuș a devenit redactorul paginii culturale intitulată *Grai și suflet românesc*, Ioan Pinte a preluat redactarea evenimentelor militare; Teodor Bindea redacta *Pagina Cooperăției*, iar preoții Florea Mureșanu (ortodox) și Vasile Chindriș (greco-catolic) erau responsabili de *Pagina Bisericii*⁸.

Dr. Aurel Socol își amintea că după procesul anticomunist din 1941 și după ce săptămâni în șir au fost ținuți în stare de arest în lagărul de la Someșeni, fiind supuși la tot felul de presiuni, ziarul i-a primit în redacție drept colaboratori pe tinerii Romulus Hatos, Francisc Păcurariu, Vasile Moldovan, Alexandru Anca și Mihail Pop⁹.

De-a lungul celor patru ani și aproape patru luni de existență au intervenit schimbări în redacție, determinate mai ales de ingerințele din afara ei. „Îmbinând cu necesitate posibilitățile și rosturile timpului, concentrate în jurul unui imperativ național, istoria ziarului reflectă condițiile în care a fost nevoită să trăiască minoritatea română din acea parte a Transilvaniei care a fost atribuită Ungariei prin Dictatul de la Viena, ca și formele vieții sale culturale și politice, împiedicate în manifestările lor firești de rigorile programului sever urmărit de șovinismul de stat al Regatului Ungar și subordonate politicii sale interne (...)”¹⁰. De la apariția sa, „Tribuna Ardealului” s-a consacrat unui program vital și esențial, „acela de a rămâne fideli intereselor dintotdeauna ale poporului român și ale culturii sale, afirmând totodată prezența românească în noile împrejurări”¹¹.

Atitudinea sa, fixată de Emil Hațieganu și însușită sau coincidând cu cea a colaboratorilor era: „rezistența pasivă, unitate cu întreg poporul românesc din Ardealul de Nord într-o democrație, într-un fel de comunitate etnică de sorginte spontană, fără cadre organizatorice (pentru a evita anti-partidul sau anti-organizația inițiată eventual de mâna Budapestei), antilegionară, activă pe toate planurile, de la cel spiritual-intelectual, până la cel agricol și cooperatist, pentru

⁸ Iacob Tis, *Viața obștei românești din Ardealul de Nord*, în „Almanahul Cooperativelor «Plugarul» din Ardealul de Nord 1944”, editat de Centrala Cooperativelor Românești din Kolozsvár-Cluj, întocmit de părintele dr. Victor Deac, p. 308.

⁹ Aurel Socol, *Furtună deasupra Ardealului*, p. 18.

¹⁰ Raoul Șorban, *Emil Hațieganu*, p. 10.

¹¹ *Ibidem*.

apărarea și ajutorarea neamului rămas între vechile fruntarii”¹².

În concepția lui Emil Hațieganu, liderul incontestabil al românilor transilvăneni, din teritoriul ocupat, „participarea la oricare din direcțiile politice existente în Ungaria, ori pur și simplu la viața politică a Ungariei ar fi atras automat după sine acceptarea ideii de integrare a românilor din Transilvania în structurile regatului ungar”¹³.

„Tribuna Ardealului” a însemnat însă mai mult decât un simplu organ de presă, constituindu-se într-unul din nucleele rezistenței românești, faptul fiind remarcat încă de pe atunci: „viața noastră colectivă se desfășoară în ultimii trei ani în jurul altarelor și icoanelor sacre afumate de tămâia veacurilor apuse, în jurul instituțiilor noastre economice în frunte cu Plugarul – Centrala Cooperativelor Românești și cu comitetul bancar ad-hoc și în jurul presei noastre”¹⁴. Deci, alături de biserică și de instituțiile economice, presa românească (în afara cotidianului clujean existând hebdomadarul bistrițean „Săptămâna” și revista lunară „Viața ilustrată” din Cluj) a fost de o însemnătate aparte în viața comunității românești din Transilvania de Nord.

„Tribuna Ardealului” n-a fost doar un cotidian, ziar informativ prin excelență; într-un foarte scurt timp a dobândit atributele unei adevărate reviste prin includerea unor pagini specifice: pagina culturală *Grai și suflet românesc* (săptămânală începând cu nr. 106/26 ianuarie 1940 și zilnică odată cu nr. 194/18 mai 1941), *Pagina Cooperatiei* (săptămânală, din ianuarie 1942) și *Pagina Bisericii* (săptămânală). În 1942 *Pagina Cooperatiei* a fost încredințată lui Victor Chirilă, iar în vara anului 1943 lui Victor Deac și ing. L. P. Mureșanu; *Pagina Bisericii* a fost preluată, la începutul anului 1943, de preotul Teodor Ciceu, până atunci fiind îngrijită de către preoții Florea Mureșanu și Vasile Chindriș¹⁵. A mai existat o pagină intitulată *Viața Economică*, una denumită *Sfaturi pentru plugari*, pentru ca sub genericul *Din comoara satelor* să fie zilnic publicată creație populară de o mare diversitate. Începând cu nr. 556/15 august 1942 cotidianul a inclus o pagină săptămânală *Anecdote și snoave populare* care, odată cu nr. 654/23 decembrie 1942, a devenit *Pagina Satului*, îngrijită fiind de Ionel Bulboacă și ulterior de Florea Mureșanu. Unul dintre tinerii condeieri ai ziarului remarcă în articolul *Anul Cultural* (publicat în nr. 658/3 ianuarie 1943) că „singurul cotidian al nostru e un adevărat factotum care caută să satisfacă diferitele trebuințe ivite. Pe lângă partea politică, informativă, paginile cooperatiei, a bisericii, a satului, apar câte o dată pe săptămână, iar pagina zilnică *Grai și suflet românesc* ține locul unei adevărate reviste”.

Din noiembrie 1942, pagina culturală a fost îngrijită de un grup de tineri scriitori (Alexandru Anca, Ion Cherejan, Francisc Păcurariu, Mihail Pop, Valentin Raus), iar din septembrie 1943, de către preotul Florea Mureșanu, cu largă contribuție a tinerilor amintiți, ca urmare a condamnării redactorului Gheorghe Dăncuș la doi ani și jumătate închisoare pentru „delictul de lezare a

¹² Aurel Socol, *Furtună deasupra Ardealului*, p. 18.

¹³ Raoul Șorban, *Emil Hațieganu*, p. 10.

¹⁴ Iacob Tis, *Viața obștei românești din Ardealul de Nord*, p. 307.

¹⁵ *Ibidem*, p. 308.

respectului statului maghiar și a națiunii maghiare săvârșit prin presă”¹⁶. Așa cum aflăm din sentință, „vina” sa a constat în „publicarea în numărul din 9 martie 1941 al *Tribunei Ardealului* a articolului *Dacismul în literatură*, care reproduce în întregime poezia intitulată *Decebal către popor* a poetului român Geoge Coșbuc, născut în Transilvania, care poezie apăruse și în traducere maghiară în Ungaria, încă de dinainte de războiul mondial”¹⁷.

Faptul dovedește că a face presă românească în Transilvania de Nord era o întreprindere dificilă; supusă unei duble cenzuri (civile și militare), dar și altor principii restrictive: „în primul rând, tot ce apărea în cuprinsul ziarului trebuia să fi fost scris de autori locali, de ieri și de azi, adică din părțile Transilvaniei aflate sub ocupație ungară”¹⁸. Această restricție, cu timpul, a devenit fluctuantă, ori s-a atenuat simțitor, ajungându-se ca în paginile „*Tribunei Ardealului*” să fie publicate rânduri aparținând scriitorilor și publiciștilor de pe întreg spațiul românesc.

La 1 iulie 1943, Raoul Șorban (care colabora de mai mult timp la ziar) a devenit secretar de redacție, angajându-se acum în activitatea publicistică un nou grup de tineri colaboratori. Odată cu nr. 900/7 noiembrie 1943, ediția de duminică a ziarului a inclus două pagini sub titlul *Tribuna Satelor*, care le-a preluat pe cele existente, *Sfaturi pentru plugari* și *Pagina Satului*. Analiza de conținut relevă existența, în afara acestor rubrici permanente, a unora cu apariție neregulată, precum *Colțul plasticeii* (viza prezentarea vieții și operei unor pictori români și străini), care a început prin a avea o apariție săptămânală, devenind apoi neregulată; *Cronica medicală* și *Cronica științifică*, ambele vizând informarea cititorilor cu noutățile din aceste domenii. Zilnic erau publicate știri externe (care ocupau o mare parte a spațiului) și o *Cronică militară* care prezenta evenimentele la zi de pe toate fronturile de luptă ale războiului. Cvasipermanentă era și rubrica *Informațiuni* care publica știri de interes local și general; tot fără o regularitate precisă erau publicate programele posturilor de radio București și Budapesta. Începând cu nr. 978/23 februarie 1944 a apărut pagina intitulată *Tribuna tineretului* (al cărui titlu devine ulterior *Pagina tineretului*) aflată la dispoziția încercărilor literare ale tinerilor. Numărul 1004 din 25 martie 1944 este ultimul din seria zilnică a paginii culturale *Grai și suflet românesc*, apariția acesteia devenind neregulată. Ediția cu numărul 1094 (din 27 iulie 1944) inaugurează ciclul *Academicieni români din Transilvania*, care a prezentat cititorilor principalele personalități culturale din istoria acestei provincii.

După eliberarea Clujului (octombrie 1944) aceste rubrici permanente au dispărut, „*Tribuna Ardealului*” părăsind atributele de revistă avute de-a lungul anilor 1940-1944, când paleta publicistică de care a dispus comunitatea românească a fost extrem de redusă, determinând preluarea de către presă a unor funcții specifice altor instituții.

¹⁶ Conform sentinței Consiliului special de 5 membri al Tribunalului Regal Ungar din Cluj, B 316.069/1941, publicată în traducere românească în „Almanahul «Luceafărul», București, 1987, p. 191. Vezi și Pamfil Bilțiu, *Gheorghe Dăncuș*, Baia Mare, Editura Enesis, 2015, p. 137.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Raoul Șorban, *Tribuna Ardealului*, p. 5.

Revenind la componența redacției, în afara numelor deja amintite, au mai colaborat în mod activ: prof. Liviu Lazăr, prof. Ioan Bîlțiu-Dăncuș, prof. M. Găzdac, preoții Gavril Bichigean, Vasile Gr. Sima, Ioan Georgescu, Leon Manu, N. Pura, Gheorghe Lupșe, Emanuel Pop, E. Foișor, Augustin Faur; dr. Ioan Harșia, dr. Ghe. Stoica, Eugenia Mureșanu (soția preotului Florea Mureșanu), Elisie Cămărășanu (responsabilul unei rubrici regulate de șah), precum și mulți tineri: F. Păcurariu, M. Pop, V. Raus, Al. Anca, R. Hatos, I. Cherejan, Iosif Moruțan, Olia Olaru, Maria Cristea, Pia Dragoș, Victor Ilieșiu, Roxana Pop, Titus Poenaru, Iulian Chitta. Administrația era condusă de Tiberiu Orosfăianu, iar tiparul de conducătorul tehnic Gheorghe Russu¹⁹.

Rememorând acele timpuri, Raoul Șorban observa: „era extraordinar la acea pleiadă de gazetari neprofesioniști în marea lor majoritate, faptul că ei și-au consacrat întreaga lor putere de muncă unui program direcționat de conștiința lor națională. Am cunoscut în ei camaradul ideal, cu o dăruire de sine, cu spirit de sacrificiu și entuziasm activ, preocupat de binele și dreptatea altora. Era o echipă mică, dar compusă din oameni unul și unul, iubitori de umanitate și având ca scop al vieții să deschidă suferințelor românești o fereastră a speranțelor spre lumea liberă”²⁰.

În afara acestui organ de presă au mai apărut în Transilvania de Nord, hebdomadarul „Săptămâna” la Bistrița (sub conducerea preotului greco-catolic Ion Costan) și revista lunară „Viața ilustrată” la Cluj (sub îngrijirea episcopului ortodox Nicolae Colan). La publicația bistrițeană colaborau aproape toți cei care semnavă și în „Tribuna Ardealului”, aici fiind posibilă publicarea unor articole și a unor poezii cu un conținut politic mai incisiv și mai direct la adresa regimului, spre deosebire de cotidianul clujean, controlat de o cenzură extrem de severă. În plus, „Clujul ca centru simbolic al Ardealului a suportat cea mai mare și mai organizată presiune din partea autorităților maghiare”²¹. Publicația „Săptămâna” a inclus în conținutul său o pagină culturală numită *Stâlpi de cremene* (începând cu 23 noiembrie 1941), dovedindu-se a fi un săptămânal pe înțelesul tuturor.

Revista „Viața ilustrată” editată de Episcopia ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, cu aproape 2000 de exemplare lunar, nu urmărea, spre deosebire de celelalte două publicații „descoperirea și formarea de noi talente. Se voia și chiar era, la scară regională, o publicație de consacrare. În consecință, nu toți colaboratorii celorlalte două periodice amintite semnează și în Viața ilustrată. Exigența, la această revistă, era mult mai mare”²². A fost o publicație care a oglindit realitățile din întreg spațiul cultural românesc, beneficiind și de o ținută grafică ireproșabilă.

¹⁹ Iacob Tis, *Viața obștei românești din Ardealul de Nord*, p. 309.

²⁰ Raoul Șorban, *Emil Hațieganu*, p. 10.

²¹ Aurel Socol, *Furtună deasupra Ardealului*, p. 40.

²² Dumitru Micu, *Literatura română în Transilvania nordică 1940-1944*, în „Steaua”, nr. 8, Cluj-Napoca, 1978, p. 15.

Relațiile dintre cele trei organe de presă au fost strânse, în paginile cotidianului clujean intercalându-se mereu recenzii și prezentări ale conținuturilor celorlalte două publicații. Numele multor colaboratori apar frecvent în toate cele trei periodice, faptul derivând din paleta extrem de redusă a publicisticii românești, din numărul destul de mic al publiciștilor și scriitorilor existenți (aproape toți fiind tineri în formare). Pe lângă acestea au mai apărut sporadic două periodice religioase în limba română, „Cuvântul Ardealului” și „Cuvântul Creștin”, cu un circuit mai redus.

Aceasta era situația presei românești din Transilvania de Nord, în timp ce pentru o populație de trei ori mai puțin numeroasă care vorbea limba maghiară în sudul Transilvaniei (teritoriu rămas României) existau 24 organe de presă în această limbă²³.

Ar fi interesant de știut care au fost legăturile dintre gruparea de la „Tribuna Ardealului” și oficialitățile din România, cu atât mai mult cu cât, exista între cele două părți o incompatibilitate ideologică. Faptul e subliniat de Aurel Socol: „În Ardealul de Nord, prin selecție naturală, se formase spontan și se impunea prin forța împrejurărilor Emil Hațieganu drept conducător al românilor, iar noi ceilalți, mai ales de la *Tribuna Ardealului*, ne consolidasem ca nucleu al rezistenței obștei românești. *Tribuna* pleda românește, democratic, antifascist”²⁴.

În același timp, prin faptul că cei de la „Tribuna Ardealului” existau și luptau pentru cauza românească, ei n-au putut fi ignorați de oficialitățile de la București. Prin canale diplomatice oficiale, prin corespondență, prin emisari trimiși în România și prin deplasările sale la București, unde a avut întâlniri inclusiv cu mareșalul Ion Antonescu, Emil Hațieganu a reușit să pretindă și să obțină de la guvernul român ajutoarele de rigoare. Nu avem date precise despre cuantumul acestora, Aurel Socol, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Hațieganu notând în memoriile sale: „Pe lângă subvenția, de care am auzit de la Hațieganu, de circa 5000 pengö lunar pentru tipografie și ziar (hârtie, plumb, salarii și burse pentru studenții români), repartiția de hârtie de care depindea însăși existența *Tribunei* a fost astfel reglementată prin reciprocitate cu organul de la Timișoara (cred) al comunității etnice maghiare”²⁵.

După 30 august 1940, autoritățile maghiare au vizat depozitarea populației românești, inclusiv de cultura proprie, fără aceasta oamenii pierzându-și sensul existenței și propria lor identitate, urmărindu-se astfel anularea unui întreg sistem de valori. În aceste condiții, presa românească a încercat să mențină apartenența românilor la cultura națională, inclusiv prin cărțile tipărite de editurile publicațiilor românești și a instituțiilor confesionale. S-au înscris acestei direcții editura ziarului „Tribuna Ardealului”, E.R.A.N. (Editura Românească pentru Ardealul de Nord) creată în octombrie 1943, condusă de Raoul Șorban și patronată de Emil Hațieganu, editura gazetei bistrițene „Săptămâna”, toate având mari contribuții în

²³ Gh. Zaharia, L. Vajda (coord.), *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (sept. 1940-oct. 1944)*, Cluj-Napoca, 1974, Editura Dacia, p. 70.

²⁴ Aurel Socol, *Furtună deasupra Ardealului*, p. 40.

²⁵ *Ibidem*, p. 37.

domeniul literelor, al artelor plastice și în cel istorico-cultural, plus aparițiile unor lucrări cu caracter practic, economico-social și a numeroaselor almanahuri și calendare. S-au adăugat acestor edituri cele aparținând instituțiilor confesionale românești, precum editura Episcopiei ortodoxe române din Cluj, patronată de episcopul Nicolae Colan (ales la 26 mai 1942 membru activ al Academiei române), editura Episcopiei române unite de la Oradea, Editura română unită Sf. Nichita din Cluj și Editura română unită a Mănăstirii Bixad²⁶.

Cotidianul „Tribuna Ardealului” a însemnat deci, pentru comunitatea românească mai mult decât un simplu organ de presă. Articolele apărute „au trezit speranța în viitor, au ușurat disperarea sufletească, au atenuat sentimentul neputinței în fața abuzului de putere, ne-au maturizat conștiința în legătură cu fizionomia epocii și cu starea națiunii în împrejurările catastrofei provocate de fascism, ungarism și război”²⁷.

În analiza conținutului său trebuie să ținem seamă că „Tribuna Ardealului” a fost o expresie a împrejurărilor deosebite în care a apărut, recunoscându-i în același timp, fidelitatea față de cauza generală a romanității și față de intereselor românilor ajunși sub o stăpânire străină. Pot fi sesizate, de-a lungul celor patru ani și aproape patru luni de existență, oscilații de orientare, inconsecvențe de direcție, datorate cenzurii, diverselor presiuni venite din afara redacției, ca și stângăciei stilistice. Cu toate limitele, privită în ansamblu, linia angajantă a publicisticii sale a devenit tot mai coerentă și mai consecventă în direcția democratică până după data de 20 martie 1944, când ziarul a ajuns sub controlul direct al Consulatului Germaniei și al unor funcționari de dreapta de la Consatul General al României din Cluj, iar redactorul-responsabil Ghe. V. Giurgiu, demisionat din acest motiv, a fost arestat de Gestapo.

Faptul că publiciștii „Tribunei Ardealului” s-au implicat activ în operația de salvare a evreilor prin trecerea lor în România, dovedește că sentimentele lor democratice, antitotalitariste, au fost mai mult decât un clișeu scriitoricesc. Au participat la această acțiune Raoul Șorban (al cărui rol a fost recunoscut oficial de către statul israelian), dr. Aurel Socol, prof. dr. Emil Hațieganu, episcopul Iuliu Hossu, preotul Florea Muresanu, Ghe. V. Giurgiu, Vasile Moldovan, Tudor Bugnariu și alții.

De la începutul existenței sale, asupra „Tribunei Ardealului” s-au exercitat presiuni care au crescut odată cu trecerea timpului și cu turnura nefavorabilă pe care o lua războiul pentru puterile Axei, atât Ghe. V. Giurgiu cât și Raoul Șorban cenzurând cât au putut aceste texte, după cum își amintește Aurel Socol care, în acest context, decide să nu mai publice²⁸.

²⁶ Lista tipăriturilor în limba română din perioada 1 septembrie 1940-25 octombrie 1944 apărute în Transilvania de Nord a fost reconstituită pentru prima oară de Vasile T. Ciubăncan în studiul *Efortul pentru creație spirituală românească, componentă a rezistenței antihorthyste*, publicat în „Crisia”, nr. XIII, Oradea, 1983, pp. 285-300.

²⁷ Raoul Șorban, *Emil Hațieganu*, p. 7.

²⁸ A. Socol, *Furtună deasupra Ardealului*, p. 53.

Colaboratorii „Tribunei Ardealului” au fost mereu șicanați, interogați, arestați. Astfel, în martie 1942, Raoul Șorban și Aurel Socol au fost arestați, ultimul fiind eliberat în urma intervenției lui Emil Hațieganu. În același an a fost condamnat la doi ani și șase luni închisoare redactorul paginii culturale, Gheorghe Dăncuș, pentru publicarea unui articol, în care reprodușese poezia lui George Coșbuc, *Decebal către popor*. În toamna anului 1943 ziarul primește o grea lovitură, dintre colaboratorii acestuia fiind internați Romulus Hatos, Mihail Pop, Alexandru Anca și Titus Pop-Poenaru²⁹.

Presiunile au crescut considerabil după 19 martie 1944, Francisc Păcurariu notând: „instalarea guvernului Sztojai a avut consecințe deplorabile asupra vieții noastre în genere, întărind măsurile de teroare, rechizițiile, înfometarea populației și deportarea a sute de mii de români în companii de muncă, impunând publicațiilor noastre susținerea politicii guvernului hitlerist, alungând studenții români din universități, sprijinind declanșarea unei sălbatice campanii de violențe împotriva românilor și impunând închiderea academiilor teologice”. În aceste condiții, singura posibilitate care a existat pentru scriitorii români din Ardealul nordic a fost părăsirea ziarului, refuzul oricărei forme oricât de vagi de acceptare sau de aprobare a politicii oficiale³⁰.

Tot acum, Raoul Șorban părăsește redacția și trece în România pentru a-și salva viața, deoarece organele de represiune îi urmăreau îndeaproape activitatea; în iunie 1944 redactorul-responsabil Ghe. V. Giurgiu demisionează, fiind preluat de Gestapo și închis la Budapesta. Aceeași soartă o are Aurel Socol, datorită implicării sale în acțiunea de salvare a evreilor. Revenit din România după 23 august 1944 (plecase în 16 august 1944 și putea foarte bine să nu se mai întoarcă după ce România trecuse de partea Națiunilor Unite), Emil Hațieganu a fost și el arestat, fiind închis împreună cu Aurel Socol la Budapesta, apoi vor fi ținuți ostatici la Episcopia din Győr, până la eliberarea orașului de către trupele sovietice și române. Au revenit acasă la sfârșitul lunii aprilie 1945, numai că „Tribuna Ardealului” încetase din ianuarie 1945 să mai existe, fiind victima Partidului Comunist, într-o perioadă când politica de sovietizare a țării noastre se desfășura cu repeziciune.

Nu doar ziarul a fost victima acestei politici, ci și mulți dintre oamenii săi. Astfel, cel care a condus „Tribuna Ardealului”, Emil Hațieganu a fost închis la Sighet, iar după punerea în libertate a fost privat de cele mai elementare drepturi astfel că „nu i-a mai rămas decât un singur lucru: să se retragă în sine și să tacă, iar după moarte au încercat să-i măture amintirea ca pe un gunoi de pe stradă”³¹.

²⁹ Francisc Păcurariu, *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor. Paralelisme, interferențe, convergențe, contracții în cursul istoriei*, Editura Minerva, București, 1988, p. 480.

³⁰ *Ibidem*, p. 482.

³¹ Raoul Șorban, *Emil Hațieganu*, p. 4. Emil Hațieganu (1878-1959) a fost membru al Consiliului Dirigent al Transilvaniei, fruntaș al Partidului Național Român și apoi al P.N.Ț., ministru al Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, apoi ministru de stat, reprezentând Transilvania, în guverne național-tărăniști. Ministru fără portofoliu, reprezentând P.N.Ț., în guvernul P. Groza (1946). Arestat pentru „activitate P.N.Ț.”, la 6 noiembrie 1948, a fost condamnat la 3 ani închisoare pentru „sabotaj”. Internat la Sighet pe timp de 36 luni, conform Deciziei M.A.I. numărul 638/1951; pedeapsă majorată cu 60 luni, conform Deciziei M.A.I. numărul 671/1953. Eliberat la 15 iunie 1955. <https://www.memorialsighet.ro/fisa-matricola-penala-emil-hatieganu/>

Aurel Socol a fost urmărit de o soartă asemănătoare, trecând prin beciurile N.K.V.D.-ului (1946-1947) la Cluj, ispășind apoi o pedeapsă de 15 ani de închisoare, lucrând ulterior la Canal și având domiciliu forțat în Bărağan, astfel că s-a întors acasă abia în 1964³². Părintele dr. Florea Mureșanu a cunoscut universul concentraționar comunist (1952-1953), fiind apoi „exilat” la Suciu de Sus, unde a ridicat un schit (la Breaza); arestat în iunie 1958 a fost judecat și condamnat la 25 ani și a murit în penitenciarul de la Aiud (1961)³³. Raoul Șorban a fost arestat la 10 iulie 1952, fiind privat trei ani de libertate³⁴. Acestea sunt destinele unora dintre membrii redacției „Tribuna Ardealului”; alții, acomodându-se mai bine noului regim au reușit să se realizeze în diverse domenii, amintindu-și uneori și despre acea perioadă eroică a vieții lor și a comunității românești.

Interogându-se asupra sensului pe care l-a avut scrisul românesc în timpul ocupației, Francisc Păcurariu opina că refuzul de a înălța osanale vreunei tendințe politice de tip fascist, de a accepta fascismul, sub oricare drapel s-a camuflat acesta, a fost conținutul activ, dinamic, al publicisticii românești din Transilvania nordică³⁵.

„În cămăruțele redacției, puternicele rezonanțe ale suferințelor cititorilor, țărani în marea lor majoritate, despre care ne aduceau vești, fie ei înșiși, fie sute sau chiar mii de răvașe, ne-au izbăvit de primejdiile unei meserii de rutină” își amintește Raoul Șorban, continuând: „împrejurările ne-au obligat să scriem cu voluptatea unei iluminări, cu participarea la o cauză, formulând însă frazele cu precauție și cumpănire, pentru a reduce cât mai mult intervențiile cenzurii regale ungare”³⁶.

Un al doilea aspect al misiunii de rezistență îndeplinit de presa românească a fost păstrarea și afirmarea limbii române ca mijloc de expresie al unui neam identificat de secole cu acest pământ, în condițiile în care eforturile de deznaționalizare și de maghiarizare forțată erau practici de stat³⁷.

Expresia împrejurărilor deosebite în care a existat, „Tribuna Ardealului”, a fost nu doar un cotidian în sensul curent al expresiei, ci a fost nevoit să dobândească – datorită paletei extrem de reduse a publicisticii românești – atributele unei adevărate reviste, cu rubrici destinate deopotrivă politicului, economicului, culturalului și confesionalului. Căutând să satisfacă trebuințele și interesele comunității românești în ansamblul ei, „Tribuna Ardealului” a fost o publicație care s-a adresat deopotrivă țăranilor (care formau majoritatea

³² Gh. I. Bodea, *Un omagiu de suflet*, introducere la Aurel Socol, *Furtună deasupra Ardealului*, Cluj-Napoca, Biblioteca Tribuna, 1991, p. 3.

³³ George Enache, *Părintele Florea Mureșanu și calea simplității*, în „Ziarul Lumina”, 8 ianuarie 2010, accesat online <https://ziarul Lumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/parintele-florea-muresanu-si-calea-simplitatii-35383.html>.

³⁴ Raoul Șorban, *Emil Hațieganu*, p. 4.

³⁵ Francisc Păcurariu, *Scrisul românesc din Ardealul de Nord*, în „Steaua”, nr. 8, Cluj-Napoca, 1985, p. 19.

³⁶ Raoul Șorban, *Emil Hațieganu*, p. 10.

³⁷ Francisc Păcurariu, *Scrisul românesc din Ardealul de Nord*, p. 19.

populației) și intelectualilor, reușind să fie, în același timp, un factor de îndrumare și de coeziune. Servind interesele românilor ajunși sub stăpânire străină, pledând democratic, antifascist, antitotalitarist, publicația clujeană, privită retrospectiv, „pare să fi fost imaginea, poate nu tocmai întreagă, dar sinceră, a posibilităților de care (nu) dispuneau minoritățile din Ungaria pentru a fi ele însele”³⁸.

Articolele publicate în „Tribuna Ardealului” pe parcursul perioadei sale de existență constituie nu doar surse esențiale pentru cunoașterea și decriptarea realității, ci și veritabile documente morale ale unei perioade istorice halucinante.

GH. V. GIURGIU
prim redactor

GH. DÂNCUȘ
Red. paginei „Graiul și Suflet
Românesc“

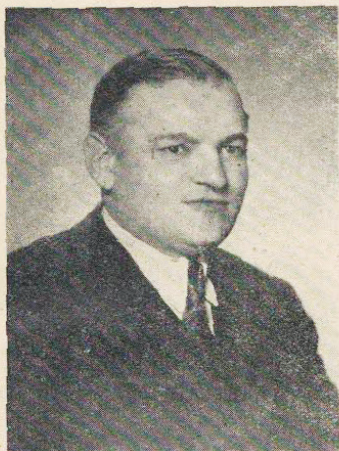

RAOUL ȘORBAN
Secretar de redacție

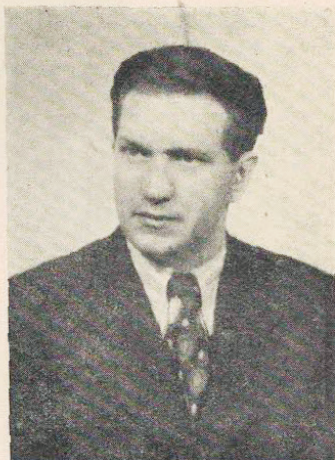

TIBERIU OROSFĂIAN
administratorul ziarului

³⁸ Raoul Șorban, *Tribuna Ardealului*, p. 5.

JACOB TIS
Red. croniciei externe

IOAN PINTEA
Red. croniciei de războiu

Părintele TEODOR CICEU
Red. „Paginei Bisericii“

Părintele Dr. VICTOR DEAC
Red. „Paginei Cooperației“

Redacția ziarului „Tribuna Ardealului” (sursa: *Almanahul Cooperativelor „Plugarul” din Ardealul de Nord 1944*, editat de Centrala Cooperativelor Românești din Kolozsvár-Cluj, întocmit de părintele dr. Victor Deac, pp. 320-321).

IMPLICAREA ROMÂNIEI ÎN AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL, VĂZUTĂ PRIN OCHII UNUI PREOT ORTODOX BIHOREAN

Ioan CIORBA *

Abstract: *Romania's Participation in the Second World War as Seen Through the Eyes of an Orthodox Priest from Bihor (1943).* This article aims to introduce a novel document, identified at the National Archives, Bihor County Office, into the field. The document contains a speech delivered by the Orthodox priest Gheorghe Jurău from Cârpeştii Mari (currently Cornişeşti, Dobreşti commune, Bihor County) in the summer of 1943. In this speech, Jurău mentions Romania's situation at the time, namely having to cede territories to the Soviet Union, Hungary, and Bulgaria, justifying continued support on the Eastern front. Written in a simple style, especially for peasants, the document carries a direct message, being capable of reaching a wide audience.

Keywords: *preach, priest, World War II, orthodox, propaganda.*

La modul general, celei de-a doua conflagrații mondiale i-a fost consacrată în curgerea timpului o literatură istorică extrem de bogată care a valorificat deopotrivă diverse fonduri documentare, mărturii orale, fotografii și imagini video, cercetări de teren etc. Participarea României în acest război este și ea bine susținută de o serie întreagă de lucrări, studii și articole, chiar dacă abordarea nestingerită de nici o opreliște (îndeosebi doctrinară) a acestui capitol din istoria națională s-a putut face abia în deceniile scurse de la evenimentele din anul 1989. Laolaltă, ele au împins și adâncit consistent limitele cunoașterii noastre vizavi de acest moment.

Intenția noastră în paginile de față este aceea de a introduce în circuitul științific un document inedit, emis de un reprezentant al lumii ortodoxe bihorene, respectiv de către preotul Gheorghe Jurău, administratorul parohiei din localitatea Cârpeştii Mari (în prezent Cornişeşti, comuna Dobreşti) în luna iulie a anului 1943. Este vorba, în fapt, despre o cuvântare rostită cu prilejul unui cerc religios desfășurat în acea perioadă. Importanța ei reiese, în primul rând, din faptul că este un act redactat de către un personaj simplu care activa în mediul rural, fiind așadar foarte apropiat de modul de a gândi și a simți al păturii țărănești căreia îi era destinat mesajul textului conceput de către el, majoritară încă în lumea transilvăneană. El surprinde, apoi, în egală măsură, eforturile pe care corpul sacerdotal a trebuit să le facă – la îndemnul forurilor superioare bisericești și ai factorilor politici centrali – pentru a justifica în continuare participarea României pe frontul de Răsărit, cu mult dincolo de cursul Nistrului și de a îndepărta valul

* Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Țării Crișurilor Oradea - Complex Muzeal;
e-mail: ciorbaionut@yahoo.com.

de îndoială în legătură cu utilitatea acestui demers la a cărei undă în creștere contribuiau, deopotrivă, numărul mare al pierderilor umane și materiale și deznodământul final al sângeroasei înclăștări de la Stalingrad. Nu în ultimul rând – chiar dacă în mod indirect – astfel de documente ne pot ajuta să ne facem o mai bună imagine în legătură cu nivelul de pregătire și calitățile intelectuale ale slujitorilor bisericești (în cazul de față al celor ortodocși) din lumea numeroaselor sate din Crișana și/sau Transilvania, în condițiile în care eforturile istoricilor s-au focalizat adesea pe activitatea elitelor bisericești și mai puțin pe cea a clerului de rând.

Gheorghe Jurău s-a născut la data de 6/19 ianuarie 1902 în localitatea bihoreană Roit și a fost hirotonit la Băița în vara anului 1926, după ce în anul 1923 a absolvit Institutul Teologic din Arad (după o altă sursă acest lucru s-a făcut în anul 1924)¹. A depus, apoi, în cursul anului 1925, examenul pentru clasa a II-a la Oradea. Între 1926-1940 a fost preot în localitatea Ateaș. Instalarea sa în parohia din Cârpeștii Mari (unde avea de păstorit o comunitate formată din 125 de familii, care număra 595 de suflete; biserica din localitate avea hramul Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril) a avut loc în cursul lunii iunie a anului 1942. Dintr-un conspect cu date statistice bisericești pentru anul 1944 rezultă că pentru o vreme a activat și în parohia învecinată din Crâncești. Era în acel moment văduv, având un copil adoptat pe nume Fabia. Va rămâne preot în Cârpeștii Mari până în anul 1945, fiind succedat de către Iosif Costa². În stadiul actual al cercetărilor, nu am identificat alte date în legătură cu cariera sau viața sa după acest moment. Nu ar fi exclus ca datorită opiniilor sale vehement anticomuniste (foarte prezente și în textul cuvântării la care ne vom referi în paginile următoare) să fi suferit condamnări aspre. Căutările noastre însă în bazele de date existente în format online care cuprind date despre victimele regimului instalat la finele anului 1947 nu au dus deocamdată la nici un rezultat.

Din punct de vedere organizatoric parohia Cârpeștii Mari făcea parte din Protopopiatul Ortodox din Ceica. După reînființarea Episcopiei Ortodoxe din Oradea (demers al cărui debut trebuie plasat în anul 1919), teritoriul acesteia a fost împărțit inițial în 6 protopopiate (Oradea Mare, Beliu, Beiuș, Lunca, Peșteș și Tinca)³. Pentru o și mai bună eficientizare a activității din cadrul instituției episcopale, Sinodul eparhial din anul 1921 a decis creșterea numărului protopopiatelor la 15, între cele nou înființate numărându-se și cel de Ceica, cuprinzând un număr de 23 de localități. De precizat, aici, ar fi și faptul că după dictatul de la Viena, acesta va ajunge să cuprindă cele mai multe parohii dintre

¹ Referințele biografice au fost posibile ca urmare a utilizării unor date statistice bisericești cu referire la parohiile din cadrul Protopopiatului Ceica. Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, *Fond Protopopiat Ortodox Ceica* (în continuare SJBhAN, *FPOC*), dos. 29, ff. 188–189, 202–203, 273.

² Aurel Anca, *Monografia comunei Dobrești, județul Bihor*, Timișoara, Editura Artpress, 2008, p. 117.

³ Ioan Sorin Cuc, *Episcopia Ortodoxă de Oradea (1920-1940)*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2005, p. 180. Vezi și Ioan Ciorba, *Un raport privind evoluția Protopopiatului Ortodox Ceica în intervalul 1918-1942*, în „Crisia”, LI, 2021, pp. 321–328.

toate celelalte protopopiate de pe teritoriul Bihorului, rămas sub administrație românească.

O intensă activitate dedicată deopotrivă clerului și enoriașilor s-a desfășurat în toți acești ani prin intermediul unor cercuri religioase al căror scop general a fost acela de a perfecționa și eficientiza munca preoților și de a-i ajuta în difuzarea mesajelor pe care aceștia trebuiau să le transmită, contribuind astfel la fortificarea morală a populației și educarea acesteia în jurul unor principii și valori în consonanță cu cele ale moralei creștine. Totodată, ele erau și excelente ocazii care îngăduiau schimburi de experiență între slujitorii bisericești dintr-un anumit areal și consolidarea legăturii dintre ei și masa de enoriași; seria conferințelor desfășurate în cadrul lor a încercat să se axeze pe o paletă largă de aspecte, de la cele vizând reglarea sau menținerea armoniei în viața de familie până la raporturile cu instituțiile statului, cinstirea eroilor și luarea lor ca model, a bătrânilor, implicarea în acte caritative, lepădarea viciilor etc.

În cadrul Protopopiatului Ceica au funcționat șase astfel de cercuri. Parohia din Cârpeștii Mari a făcut parte din cercul numărul 2, alături de Topa de Sus, Topa de Jos, Corbești, Dobrești, Luncasprie, Nanhidișel (azi Hidișel) și Crâncești⁴. Activitatea lor a fost atent monitorizată de către protopopul Aurel Mușet, acesta solicitând în repetate rânduri preoților să trateze atari evenimente cu maximă seriozitate, indicând faptul că ele sunt excelente prilejuri de reîmprospătare a vieții moral-religioase a enoriașilor. Documentele existente atestă și faptul că a insistat constant pentru trimiterea în termen a proceselor verbale aferente lor, arătându-se, totodată, dispus să aplice pedepse acelor slujitori bisericești care absentau fără ca acest lucru să se întâmple în baza unui temei bine întemeiat.

Pe parcursul anului 1943 îl găsim pe Gheorghe Jurău prezent la mai multe cercuri religioase (de fapt trebuie menționat și faptul că era secretar al celui din care făcea parte și parohia sa), respectiv la cel desfășurat în Topa de Sus (la 15 august)⁵, Crâncești (19 septembrie)⁶, Luncasprie (17 octombrie)⁷ și Cârpeștii Mari (7 noiembrie)⁸. Conferința al cărei cuprins îl redăm integral în Anexă a fost susținută de către el la data de 25 iulie, cu prilejul cercului desfășurat la Dobrești. Programul zilei a debutat la ora 9 cu săvârșirea Utreniei, urmată apoi de Liturghie. A urmat o predică susținută de preotul Ion T. Manole din Luncasprie (cu titlul *Femeia creștină*). Intervenția lui Jurău a avut loc după priceasnă. În raportul întocmit la finalul evenimentului s-a consemnat că evenimentul a avut un impact bun asupra credincioșilor de rând, fiind viciat doar de lipsa participării reprezentanților locali ai statului („poporul a plecat mângâiat la casele lor. S-a simțit lipsa de la biserică a funcționarilor din loc”)⁹.

⁴ SJBhAN, FPOC, dos. 32, f. 159-159v.

⁵ *Ibidem*, f. 128.

⁶ *Ibidem*, f. 129

⁷ *Ibidem*, f. 130.

⁸ *Ibidem*, f. 132.

⁹ *Ibidem*, f. 127.

Având titlul *Rolul neamului românesc în războiul sfânt*¹⁰, cuvântarea părintelui Jurău debutează cu unele considerații ancorate în scrierile creștine, potrivit cărora toate lucrurile au ca punct de pornire voința divinității și că în curgerea timpului războaiele, inclusiv deci cel aflat atunci în plină desfășurare, au fost anunțate de textele sfinte.

Situația tragică din acel moment a României, al cărei teritoriu a fost amputat la toate fruntariile de vecini hrăpăreți, dornici „să se îndulcească” din trupul țării era pusă pe seama bogățiilor și avantajelor concentrate în acest areal, capabile să ofere un trai îndestulător oricărui om. Liniștea de după terminarea primei conflagrații mondiale și constituirea României Mari a fost perturbată deopotrivă de inamicii externi și de „dușmani(i) (...) din lăuntrul țării”, expresie cu referire, foarte probabil, la populația evreiască, cunoscute fiind atât condițiile favorabile de atunci ale politicilor antisemite, cât și procentajul important al preoției ortodoxe care a aderat și îmbrățișat ideile legionare sau, în orice caz, antievreiești.

Importante sunt în economia documentului avut de noi în atenție considerațiile în legătură cu necesitatea continuării efortului de război în vederea înfrângerii Rusiei sovietice. Acestea câștigă în consistență dacă ținem cont de faptul că el a fost conceput și prezentat în public la doar câteva luni după deznodământul sângeros și lungii bătălii de la Stalingrad și chiar în timpul derulării unei alte ciocniri cu rol hotărâtor în evoluția războiului, respectiv cea de la Kursk.

Nu știm din păcate cât de actuale și corecte au fost informațiile pe care preotul Jurău le-a putut accesa despre acest din urmă eveniment și nici dacă titlul conferinței i-a aparținut sau ideea i-a fost transmisă de către ierarhii săi. Poziția Bisericii Ortodoxe Române față de această campanie a fost bine precizată încă din vara anului 1942 printr-o scrisoare pastorală emisă de patriarhul Nicodim¹¹ în ale cărei rânduri se găsesc elemente comune cu textul nostru de interes, respectiv sacralizarea efortului de război și necesitatea combaterii comunismului.

Desigur, în mintea multor capi ai ortodoxismului românesc, dar și în cea a unor simpli slujitori bisericești era vie imaginea terorii desfășurată de către bolșevici împotriva creștinismului în toții anii de după accederea acestora la conducerea uriașului imperiu de la răsărit. Lupta împotriva bolșevismului ateist, violator al valorilor creștine era și în opinia preotului Jurău săvârșită nu doar în numele apărării intereselor românilor, ci a întregii civilizații occidentale, propagarea comunismului găsind în efortul și jertfele românilor un obstacol consistent, comparabil cu cel al strâmoșilor care s-au opus turcilor păgâni în vremurile medievale. Inclusiv ideea continuării susținerii efortului de război de după recuperarea Basarabiei era justificat de necesitatea anihilării acestei „lepre distrugătoare de tot ce omenirea veacuri de-a rândul a făcut spre binele ei”, comunismul fiind investit eminamente numai cu conotații negative. Efectele îndepărtării lui din spațiul dintre Prut și Nistru, susținea oratorul, sunt vizibile

¹⁰ *Ibidem*, ff. 27-29.

¹¹ Gabriela Grigore, *Biserica și putere în România. Cronica unor relații controversate reflectate în presa religioasă*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2021, pp. 224-225.

în îmbunătățirea stării de spirit a populației și în reluarea fără nici o opreliște a activităților religioase, marcate sonor de glasul clopotelor.

Rezolvarea chestiunilor teritoriale de la marginile răsăritene ale spațiului românesc prin eroismul și jertfa multor ostași reclama în mod obligatoriu și într-un termen la maxim scurtat și anularea efectelor dictatului de la Viena și realipirea la trupul țării a teritoriului smuls și cedat Ungariei în vara anului 1940. „A rămânea cu țara ciopârțită ar însemna cea mai primejdioasă invaliditate”, conchidea el, fapt care ar duce la anularea dureroasă a tuturor sacrificiilor și suferințelor care au precedat și însoțit constituirea României Mari. Nu a omis – pentru a-și convinge și mai mult publicul ascultător – să facă apel la rememorarea unui eveniment bine plasat în memoria colectivă națională, respectiv la intrarea armatei române în Budapesta în luna august a anului 1919.

Speranțele noastre în recuperarea Transilvaniei cedate trebuiau fixate deopotrivă în divinitate, în puterea armatei și în priceperea conducătorilor ei și ai țării, respectiv în regele Mihai și, mai cu seamă, Ion Antonescu. Imaginea acestuia a fost creionată în cele mai calde și pozitive perspective, conturându-se astfel imaginea unui lider providențial care își conduce ostașii în victorii repetate, însoțindu-și aliații spre răsărit (este amintită ocuparea Odessei) ori spre miazăzi, până pe culmile Caucazului. Lupta ostașilor români era percepută în termeni maniheiști ca una a binelui contra forțelor reunite ale întunericului, Diavolului și minciunii.

Este greu de stabilit câtă convingere și sinceritate a avut Gheorghe Jurău în considerațiile sale despre mareșal și cât a fost acesta influențat de sugestiile venite din partea conducătorilor Bisericii Ortodoxe Române. Ce putem afirma, în schimb, cu certitudine, este faptul că în timpul regimului antonescian Biserica a continuat să fie și mai mult instrumentalizată și folosită pentru atingerea obiectivelor noului regim politic, acest lucru derulându-se în paralel cu o diminuare și mai accentuată a influenței liderilor spirituali asupra Conducătorului. Acesta a înțeles că trebuie să ia măsuri în sprijinul ei (chiar în luna iulie a anului 1943, de pildă, printr-un decret a interzis toate sectele¹², dar și că trebuie să o facă să-i devină în totalitate subordonată.

Scrișă într-un stil simplu, cuvântarea care stă în atenția noastră în aceste pagini a fost dezvoltată în jurul câtorva idei și lucruri având în acel moment o temperatură ridicată, care trebuiau aduse la cunoștința poporului de rând, întărindu-i convingerea că eforturile sale sunt și vor fi răsplătite. Esența acestora era că divinitatea a răsplătit poporul român nu doar cu bogății felurite ci și cu lideri capabili și o armată puternică. Inteligența și priceperea primilor, precum și eroismul celei din urmă aduseseră deja înapoi la trupul patriei mamă teritoriul Basarabiei, urmând să facă acest lucru și cu cel al Transilvaniei aflat sub administrație maghiară. Jertfa celor de pe front se cerea dublată de implicarea exemplară a tuturor celor rămași acasă în domeniile lor de activitate, atingerea tuturor obiectivelor fiind posibilă doar prin excelenta funcționare a acestui binom.

¹² Bogdan Emanuel Răduț, *Reflecții privind impactul celui de-al doilea război mondial asupra Asociației Religioase „Creștinii după Evanghelie”*, în „Arhivele Olteniei”, nr. 32, 2018, p. 129.

ANEXĂ

Rolul neamului românesc în războiul sfânt

Nimic în lume nu se întâmplă fără voia lui D[umne]zeu. D[umne]zeu singur știe viitorul, iar voia sa dumnezeiască se cuprinde în sfânta scriptură. Astfel lucrurile ce se întâmplă azi – adică războiul – se pomenesc în sfânta scriptură despre el. Evanghelistul Matei, c. 24 cu 6 zice: «Veți auzi vorbindu-se de război și vești de război vedeți, că nu vă înspăimântați, căci toate aceste lucruri trebuie să se întâmple. Un neam se va scula împotriva altui neam și (o) împărăție împotriva altei împărății etc.».

Cuvintele Scripturii niciodat[ă] nu s-au împlinit ca azi în războiul actual. Tot ce a[u] prorocit prorocii s-au împlinit la vremea sa. Războiul a fost în toate timpurile. Istoria dovedește nenumăratele războaie ce au existat. În puținele mele cuvinte nu voi vorbi despre războaiele altor neamuri, ci mai mult mă voi referi la războiul ce duce pe viață și moarte neamul nostru românesc în războiul actual.

Noi românii avem o țară binecuvântată de D[umne]zeu, în care găsești tot ce trebuie omenirii. Această țară o iubim ca sufletul nostru, pentru care suntem gata oricând să o apărăm.

Nedreptățile de veacuri ce s-au făcut neamului românesc în urma războiului trecut s-au reparat întrucâtva, căci România și-a lărgit hotarele, cuprinzând în acele locuri pe românii cari mult a[u] suspinat până s-au văzut alături de țara mamă. Credința lor în D[umne]zeu a fost mare și iată-le împlinită dorința. Au urmat timpuri pacifice, bucurându-se fiecare în casa sa. Dar când credeam că suntem mai departe de pericol în țara noastră fiind copleșiți de bunătățile ei, iată dușmani[i] din afară și din lăuntrul țării noastre se gândeau zi[ua] și noaptea cum să strice liniștea și să se îndulcească din trupul țării noastre. Iată rând pe rând gândurile lor negre se împlinesc. Ne vedem trupul țării noastre sfârtecat.

Rusia cere Basarabia, Bulgaria Dobrogea, Ungaria Ardealul. Fiecare ca niște lupi flămânzi asupra oilor s-au repezit asupra țării noastre. Iată ne vedem Basarabia pierdută, câteva județe din Dobrogea luate de bulgari. Durerea este mare, dar durerea se adâncește și mai mult când Ardealul nostru scump [este] rupt în două. Multe inimi sîngerează căci din toate părțile românii sunt siliți a[-]și părăsi avutul și locul unde s-au născut moșii și strămoșii lor. Ei sunt izgoniți de dușmanii lor - fiindu-le vinovăția înaintea lor – că își iubesc neamul și sunt români adevărați. Țara noastră mult lăcrimează pentru fii[i] săi iubiți. Dumnezeu a pus la probă credința noastră.

Noi românii din Ardeal o mie de ani am fost sub jugul străin, căci noi am fost aici totdeauna, [iar] străinii văzând bunătățile noastre au lăcomit la acest pământ binecuvântat de D[umne]zeu, dar noi nu ne-am plecat capul [î]nainte.

Noi ne-am păstrat credința strămoșească și graiul nostru românesc. Românul adevărat n[-]a deviat niciodată de la această comoară sfântă. După ce a venit nenorocirea, țara noastră n[-]a uitat nedreptatea ce i s-a făcut, ci caută prin luptă cinstită să-și restabilească onoarea și drepturile sale.

Iată-ne în lupta pentru drepturile noastre sfinte. Noi românii luptăm să cucerim ce este al nostru. La răsărit, țara mare și puternică a ajuns în mâinile comuniștilor, este distrusă complet. Tot ce s-au clădit de veacuri se nimicește. Răul este mare, dar nu se mulțumesc cu atât comuniștii, ci caută să colonizeze toată lumea. Țările luminate văd pericolul, cum sunt Germania, Italia, alături de ele și România, și încep războiul contra Rusiei. Nu luptă contra Rusiei, ci contra conducătorilor comuniști sau, cu alte cuvinte, contra deavolului bolșevic.

Timpuri grele s-au abătut asupra noastră, dar credința în D[umne]zeu nu ne-a uitat, căci ne-a dat un rege, pe M. S: Regele Mihai I, dar ca și colaborator i-a trimis în calea sa [pe] omul dorit de noi toți românii, pe mareșalul Ion Antonescu. Noi cu toți suntem mândri de ei, îi iubim ca pe părinții noștri adevărați, și avem toată încrederea în ei, nu ni-i frică de nimeni.

Omul providențial trimis de D[umne]zeu, Mareșalul Ion Antonescu, alături de marii noștri aliați ordonă trupelor române să cucerim ce avem de cucerit. Bravi[i] ostași români își fac datoria, căci după ce trec Prutul curăță dușmanii din calea lor. Dușmani[i] fug. Basarabia e curățită de comuniștii ruși. Iată scumpa noastră Basarabia e iarăș[i] a noastră. Hidra bolșevică scoasă din culcușul ei nu-și mai găsește locul. În Basarabia iarăș[i] se aude glas de clopot, ce aduc cu ele slava lui D[umne]zeu. Frații noștri dela răsărit iarăși se pot bucura de cea ce este a lor, alături și noi împreună cu ei. Dar nu-i destul că comuniștii sunt bătuți în Basarabia ci trebuie bătuți mai departe.

Mareșalul conducător Ion Antonescu conduce armata noastră din biruință în biruință, alături de aliații noștri germani. Ocupă Transnistria – iată și cetatea puternică de pe margine[a] Mări[i] Negre – Odesa, este ocupată. Inamicul este urmărit de departe până la Munții Cauzaz. Armata Roșie disperată caută în tot chipul să alunge pe aliați și pe români, dar în zadar. Peste trupurile de fier nu pot trece comuniști[i] căci alături de aliați românul își face datoria.

Vor zice mulți [că] am ocupat ce este al nostru, ce rost are să mai luptăm pe stepele Rusiei. Răspunsul este: nu-i destul că am ocupat ce este al nostru – Basarabia -, ci trebuie distrus comunismul complet, ca să poată scăpa omenirea de această lepră distrugătoare de tot ce omenirea veacuri de-a rândul a făcut spre binele ei.

Jertfa ce se aduce în răsărit de floarea românismului de pretutindeni, apărătoare a întreg creștinismului din apus, căci trebuie să [se] recunoască că noi românii îi apărăm și pe ei cei din apus, despică un viitor nou și ne arată realizarea dorințelor poporului românesc. În aceste clipe de nestatornicie a soartei omul cuminte și înțelept, curat la suflet caută sprijinul acolo unde au căutat [și] strămoșii noștri, în D[umne]zeu și biserică.

D[umne]zeu ne-a așezat aici, viața noastră este înrădăcinată aici pe locurile aceste – România dela Nistru, Tisa, Dunăre și Marea Neagră. Viitorul nostru este în noi și între aceste locuri.

La răsărit s-a făcut dreptate, prin eroismul armatei române, dar ne va face dreptate și acolo unde ne doare încă.

Nouă de trebuie ce a fost a nostru, nu ne trebuie pământ străin, dar noi nu suntem cerșitori, cum zice cântarea actuală: „Noi nu suntem de neam barbar ca să

cerșim pământ, ci vom merge înarmați să desrobim pe frați, Căci pentru pământul nostru dela Vest, vom străbate pusta pân' la Budapest'".

A fost timpul când împrejurările erau de așa măsură încât armata română a trebuit să meargă să restabilească ordinea în Budapesta, să alunge pe Kun Bela și tovarășii săi, deci să vină în ajutorul dușmanilor ei. Așa e românul, nu se răzbună pe dușmanul său, ci la nevoie chiar îl ajută. Căci noi suntem creștini și Scriptura zice: «Să iubești pe dușmanul tău!». Aceasta este una dintre cele mai sublime învățături a[le] lui Isus Hristos.

Noi nu putem trăi împărțiți, împărștiați prin alte locuri, nu putem fi izolați unii de alții, decît ca să fim așa cum am fost după războiul trecut – cu toții laolaltă. A rămânea cu țara ciopârțită ar însemna cea mai primejdioasă invaliditate.

Ardealul și celelalte părți a țării[i] noastre trebuie să ajungă la trupul neamului și a Țării cu tot ce e al său pentru ca jertfele din trecut să nu se zădărnicească.

Rana noastră ca țară este o rană nu numai pentru trupul neamului românesc, ci mai primejdioasă pentru România întreagă, căci nefiind vindecată va sângera mereu, Dar ca să fim o țară și un neam sănătos se cere să se vindece aceia și să ni se facă dreptate.

Leacul vindecător este Armata Română – pentru a curăța tot ce este vătămător patriei noastre. Credința în D[umne]zeu, gândul îndreptat spre cel ce conduce armata română în acest războiu sfânt, căci azi luptă lumina cu întunericul, D[umne]zeu cu Antihrist-Deavolul, adevărul cu minciuna. Acest război condus de Mareșalul Ion Antonescu spune cuvinte de îmbărbătare în fața sfintelor jertfe aduse pe altarul neamului românesc: «și vom ridica în viitor România nădejdlor noastre drepte. România adevăratelor hotare românești».

El nu poate fi decât conducătorul neamului întreg, de pretutindeni și în convingerea sa de român și în credința și onoarea sa de ostaș încercat face mărturisiri cari cântăresc mai mult ca orice în aceste vremuri: «mărturisesc credința Neamului întreg în biruința românească și făgăduim că din jertfa eroilor noștri – temeiuri cu luptă nouă penru [ca] românii de pretutindeni să-și poată afirma cu fruntea sus drepturile la onoarea și libertatea națională». În acest cuvânt se cuprinde glasul unui neam care își afirmă puterea sa. Nimic nu ne poate opri din calea destinului nostru. Iată sublimul rost a acelora ce se dăruiesc pe front, atingând cele mai înalte înălțimi ale eroismului omenesc.

Acesta este rostul neamului nostru în acest război!

Credem în biruința lor, iar noi ceice ne facem datoria acasă, fiecare în locul ce-l ocupă, căci așa vom fi vrednici de ei, urmărindu-le credința, respectând eroismul lor. Dacă fiecare își va face datorința față de biserică cerând ajutorul lui D(umne)zeu, față de neamul nostru românesc atunci România va fi așezată pe veci înădevăratele ei hotare prin bravi[i] ei luptători.

Cârpeștii Mare, 17 iulie 1943

Gheorghe Jurău
preot

SJBhAN, *Fond Protopopiat Ortodox Ceica*, dos. 32, ff. 27-29.

DEPORTAȚI SAȘI ÎN URSS. STUDIU DE CAZ: MONGIER IULIA

Dan RAMF *

Abstract: Deported Saxons to the USSR. Case study: Mongier Iulia. *After the Second World War, the Saxons in Transylvania saw massive deportations in the USSR, a process that broke not only families but a community. One of the deported was Iulia Mongier (1926-2022), a joyful woman originally from Vișeu de Sus. This text is a transcription of an interview the author took frau Iulia, as he calls her, back in 2015.*

Keywords: Saxons, deportation, USSR, Sibiu, Iulia Mongier.

Dumbrăveni, județul Sibiu, orașul plin de vise și amintiri frumoase al copilăriei mele. Acesta era locul în care am legat prietenii cu tineri de vârsta mea, sași, maghiari, români și țigani; eram cu toții încântați să fim împreună. În deceniul opt din secolul XX am aflat povestea de viață a comunității săsești din localitate, cei care au supraviețuit războiului mondial, au fost deportați în URSS, pentru ca apoi să emigreze masiv în Republica Federală Germania. Totuși, au mai rămas destule persoane în vârstă care m-au primit în casa lor și au relatat tragedia războiului, al deportărilor și despărțirii de cei dragi. Astfel, am cunoscut-o pe doamna Iulia Mongier (1926-2022)¹ prin intermediul doamnei Bloos Lisbeth (1927)², ea însăși deportată în URSS, în perioada 1945-1949.

Iulia Mongier era o femeie vioaie, veselă, plină de viață, optimistă, cu un dar al povestirii deosebit, cuvintele rostite de dânsa erau pline de învățăminte și de multe ori îmi aducea zâmbetul pe față. Rar mi-a fost dat să ascult povestindu-se tragedia unei generații întregi, cu ușurința, larghețea, binevoiența manifestată de *frau Iulia*. Când o ascultam, totul îmi părea mai ușor, printre cuvinte nerostite simțeam îndemnul dânsei adresat nouă: „nu vă plângeți, viața merge mai departe, trebuie să reușiți!”.

Povestea vieții sale a început la 16 septembrie 1926, la Vișeu de Sus, atunci când s-a născut Szedlak Iulia. Pe tatăl dânsei l-a chemat Szedlak Rudolf (1885-1931) și pe mama sa Iulia (1892-1982). Mama sa a trăit ultima perioadă a vieții la Dumbrăveni, sub ocrotirea fiicei și a nepotei Marianne.

În continuare, reproducem interviul dat subsemnatului de Iulia Mongier. Interviul a fost realizat în 18 aprilie 2015, la Dumbrăveni, județul Sibiu.

*

* Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Național al Aviației Române, Secția „Hermann Oberth” Mediaș; e-mail: ramfdan@yahoo.ro.

¹ A se vedea capitolul Mongier Iulia din Dan Ramf, *Bunicii noștri, eroii noștri*, București, Editura Militară, 2017.

² A se vedea capitolul Bloos Lisbeth din Dan Ramf, *Bunicii noștri, eroii noștri*, București, Editura Militară, 2017.

La părinți am fost trei frați și trei surori. Cea mai mare era Ana, născută în anul 1910, urmată de Joseph în 1911, îi spuneam Seph, de Ida născută în 1916, de fratele Desz născut în 1919. După război s-a născut Rudolf (5 martie 1924-1945), după care veneam eu în anul 1926. Tatăl nostru Rudolf era dulgher de meserie, mama era croitoreasă, o profesionistă în domeniul ei. Pe ea, după bunicul a chemat-o Traxler (își amintea tante Iulia – n.a. D.R.).

Clasele primare le-am făcut la școala românească, la noi, în Vișeu de Sus, acolo nu aveam școală germană. Ca să învățăm și limba maternă corect, părinții ne-au dat la ore în particular la un profesor pensionar de limba germană. După ce am făcut șase clase primare, domnul profesor s-a îmbolnăvit și nu am mai continuat școala. Noi mergeam îmbrăcați cu hainele făcute de mama și eram încălțați cu ghete. Pe atunci se scria cu stilul, pe tăbliță.

Imediat după aceea m-am mutat la Copșa Mare, la sora mea Roth Ida care la 1 septembrie 1940 a născut o fetiță, care purta numele ei, iar băiețelul născut în 1942 purta numele tatălui, Friedrich. Cumnatul meu Roth Friedrich (1916-1942), era plecat pe front cu armata germană și, din păcate, el a murit în Rusia, poate la Stalingrad. Și fratele nostru cel mai mic, Rudolf (1924-1945) a fost în război pe timpul lui Hitler cu armata germană, el a luptat în Slovacia și a fost rănit. A fost internat în spital, unde au dat rușii de ei și i-au scos afară, i-au lichidat pe toți. Mama a mers să-l caute în Slovacia, dar nu a știut nimeni locul unde a fost îngropat (povestea cu tristețe doamna Iulia – n.a. D.R.).

Din 1940 până în ianuarie 1945 am locuit la Copșa Mare, la sora mea Ida care avea bărbat de acolo. Acum 75 de ani erau mulți sași acolo, lumea lucra și ținea obiceiurile noastre cu „fărșang”, cu baluri, cu mersul la biserică. Fărșang este o sărbătoare în luna februarie, atunci când tineri și bătrâni, toate vecinătățile se adună ca să petreacă „îngroparea iernii”. Tot atunci începea pentru credincioșii catolici, Postul Paștelui. Eu am participat la patru astfel de sărbători, în anii 1941-1944. Tot acum, mai bine de 70 de ani, era o zi în care veneau oamenii în turnul bisericii să taie o bucată de slănină. Aveam obiceiuri frumoase, făceam în sală câte o scenetă de teatru. De multe ori făceam baluri și petreceri, românii s-au luat după noi. Toate au fost bine până au venit rușii.

La începutul lui ianuarie 1945 a venit jandarmul la noi și mi-a zis să împachetez ceva, așa puține lucruri, după care m-a dus la școala românească. Când am ajuns acolo eram toți sașii adunați, școala era plină. A venit și săraca sora mea Ida, era trecută și ea pe listă, era împreună cu cei doi copii care aveau trei și patru ani. Atunci a venit primarul la ea și i-a spus:

„- Doamna Roth lăsați copiii undeva!”.

„- Dacă mă duceți de aici eu nu plec fără copiii mei, i-a răspuns sora mea. Bărbatu-meu a murit pe front, părinții lui nu mai trăiesc, nu mai are decât o mătușă bătrână, eu nu-mi las copiii acolo!” i-a răspuns Ida. S-a tot sfătuit primarul român cu paznicul ăla rus care stătea de pază la ușă, la un moment dat i-a zis la soră-mea:

„- Ce să facem cu dumneavoastră?! Stați aici, eu mă duc afară cu paznicul ăsta rus, mai discut cu el, poate că pleacă la vecu și-n timpul ăla dumneata

dispari dar cât poți de iute, să te ascunzi pe unde poți!” Așa au făcut, paznicul a plecat, școala avea două uși, soră-mea a ieșit pe una din ele și a stat ascunsă cu copiii prin pod pe la vecini și prieteni vreo două luni de zile. Au mai căutat-o ei, dar era ascunsă prin fân pe la oameni, pe la mătușa Roth Regina și până la urmă a scăpat, i-au dat pace.

Pe noi, pe ceilalți care eram adunați la școală, ne-au pus în căruțe și am mers până la Sighișoara. Acolo, la școală, sus la etaj erau puse pe jos paie jur-împrejur, acolo am dormit toți. Era plin de oameni aduși din toată zona, numai din Copșa Mare în transportul nostru eram cel puțin 20 de sași. Am stat la Sighișoara două zile, după aia a venit un camion mare cu prelată, ne-au urcat în el și ne-au dus la gară. Au tras mașina până lângă vagon, trenul era lung tare, ne-au împărțit tot câte 30 sau 35 de persoane. După noi au închis ușa și „Doamne Ajută”, nu am știut cât stăm în Rusia, ne-au zis că ne duc numai la muncă. Noi eram îmbrăcați cu ce am putut, ce aveam, ne gândeam că: „hai că ne duc undeva la lucru și după aia venim înapoi”, dar a fost exact invers că am stat aproape cinci ani.

Pe drumul către Rusia mai făcea trenul câte o oprire că nu avea intrare, atunci îmi amintesc că mai veneau oameni la tren care ne aruncau câte o pită. După ce am trecut Nistrul n-am mai primit nimic de la civili, dar când am înaintat cu trenul ne-au dat voie să coborâm din vagoane, să mergem să ne facem necesitățile, atunci am numărat că erau 90 de vagoane la garnitura noastră. Aici, către România nu ne-au lăsat să coborâm din vagoane că le era frică să nu fugim acasă. Am avut noroc că bărbații au făcut cu toporul o gaură în mijlocul vagonului, unde ne făceam necesitățile când trenul era în mișcare. Eram toți la grămadă, fete, femei, bărbați, ne țineam o pătură să ne ascundem goliciunea. De mâncare ne-au dat foarte puțin, am primit mai ales păstramă afumată din carne de oaie. Datorită condițiilor din vagon ne-am umplut de păduchi.

Am ajuns la Stalino, azi se numește Donetsk, acolo ne-au dat jos și ne-au numărat să vadă câți mai suntem. Noi, cei din Copșa Mare, eram la mijlocul trenului, așa am reușit să număr vagoanele, erau 90. În fața noastră au decuplat vagonul și prima jumătate a trenului cu oameni a plecat către Urali. În acel tren erau și Bloos Lisbeth și prietena mea Trauthe Wachsmann, ele au ajuns în Urali.

Pe cei rămași ne-au pus în coloană și ne-au pornit către lagăr. Eram plini de păduchi, după un timp ne-au dus la baie, ne-au dezbrăcat, ne-au spălat, ne-au dat pe cap cu ceva ulei contra paraziților. De la dușuri ne-au dus la un bloc, acolo nu aveam pături, paturile nu aveau saltele, o săptămână am dormit îmbrăcați. După o vreme, de la primul lagăr, ne-au mutat la altul unde a fost odată armată, acolo erau paturi suprapuse, dar saltelele erau pline de ploșnițe. Eu am avut mare noroc că nu m-au pișcat, o prietenă de-a mea, Sofia Bömmel, nu putea dormi noaptea din cauza ploșnițelor. Vara dormeam afară, era mai bine. Condițiile de trai de la cazarmă au fost mai bune, a fost mai frumos, am primit pături și mâncare de la bucătărie.

Locul unde eram noi era cam la cinci kilometri de Stalino. Acesta a fost un oraș mare, cu multe fabrici, cu mine de cărbune în apropiere, era un oraș industrial.

De când am ajuns până primăvara, noi am lucrat la o fabrică de cărămidă, acolo se făceau cărămizi și țigle, era viață grea. Cărămizile ieșeau din presă, le puneam în vagonet și le căram la cuptor să fie arse. După ce ieșeau din presă, le aranjam între ele să se poată usca, trecea aerul printre ele. Cărămizile erau mari, se foloseau la construirea de cuptoare pentru fabrici. Au zis rușii către noi:

„- Aici au fost zece cuptoare de topit fierul, nemții le-au stricat pe cinci, voi trebuie să construiți ce s-a dărâmat!”.

Noaptea ne trimiteau jos cu vagonetul la o carieră foarte mare, acolo scormoneam pământul cu burghiul, cu picamărul ca să avem material pentru lucru. De-abia, de-abia am umplut vagonetul, era așa de frig afară, cerul era senin și noi ne gândeam: „să dea Dumnezeu să vină dimineața odată că-i tare frig”. La fabrica de cărămidă am stat până primăvara. Am avut noroc cu o rusoaică, care de vreo trei sau patru ori, ne-a adus câte o șurță plină de cartofi copti. Așa de înfometate eram, că i-am mâncat cu tot cu coajă. Săraca femeie și-a făcut cruce când ne-a văzut. După ce a venit primăvara, ne-au trimis la lucru la un cuptor mare de topit fierul. Cărămizile din care era făcut cuptorul erau din șamotă, eram acolo trei fete care ajutam doi zidari, unul se numea Vania. Colegele mele de muncă era Ana Zander și Sofia Bömell. Făceam șlipă, asta a fost meseria mea, mai greu a fost până am învățat rusește. Am avut noroc de oameni buni, care nu au fost răi cu noi, zidarii s-au purtat tot timpul frumos cu noi. De multe ori mai rupeau un dărab de pită și ne dădeau și nouă. Pâinea acolo se făcea în niște tăvi cum îi cozonacul la noi, muncitorii ruși o puneau sub braț și veneau la lucru, din porția lor ne dădeau și nouă. La primul cuptor am lucrat toată primăvara anului 1945.

Când a venit vara, atunci când se fac pepenii, ne-au dus la colhoz, acolo mi-a plăcut. Încărcam mașina cu pepeni verzi și galbeni și-i duceam la gară. Care pepene era mai fain îl tăiam cu cuțitul și-l mâncam. Cât am stat la colhoz am început să-mi revin, eram roșie în obraz. Seara ne făceam câte o ciorbă, în ea puneam câte un pic de lapte primit de la Nadia, asta era o prietenă rusoaică, a fost foarte drăguță, avea vacă și ne aducea și nouă lapte. Ne-am făcut noi un fel de sobiță din câteva cărămizi, țigle și două table pe care am gătit toată vara. Colhozul nostru avea numărul cinci, era cel mai apropiat de lagăr.

Toamna ne-am întors la vechiul nostru loc de muncă, la fabrica de șamotă. Cărămizile din șamotă erau foarte mari și grele, puteam căra doar câte una, eram tot murdară de culoarea albastră pe haine. Noi am avut noroc cu un maistru înțeleghător, care mă tot întreba:

„- Iulia tatăl tău nu este rus? De ce te cheamă așa?”.

„- Iulia este nume de fată în mai multe țări din Europa, și-n România, Germania, Ungaria, îi răspundeam eu. Este nume internațional!”. El credea că doar în Rusia există numele „Iulia”. Maistrul avea grijă de toate cele șapte fete din echipa lui. O colegă era Müller Ana, din Mălăncrav, alta se numea Schuster Iulia, era dintr-un sat de pe lângă Mediaș, Sofia Bömell era din Șeica Mică, restul erau șvăboice din Banat.

Programul la fabrică începea la ora șapte dimineața, după ce mâncam venea un paznic după noi și în cinci minute eram la fabrică. Când veneam înapoi după masă, de multe ori paznicul nu mai era cu noi, ne zicea doar atât: „duceți-vă”, „idți” în rusă. În tot lagărul nostru eram vreo 1500 de oameni, jumătate erau femei, restul erau bărbați. Toți eram sași sau șvabi din Banat, la parterul blocului erau cazați bărbații, iar la etaj eram noi femeile.

Din Banat erau mulți oameni, țin minte că doi bărbați de acolo au murit în lagăr. Era acolo o pivniță de unde noi luam apă caldă, în pivniță aia a fost făcut un pat unde-i puneau pe cei morți. Într-o noapte când am mers acasă, i-am spus prietenei mele Sofia: „hai să mergem după apă”. Zis și făcut, dar când am intrat în pivniță pe pat era pus un om mort. Prietena mea când l-a văzut, a luat-o la sănătoasa, eu numai atât strigam după ea: „stai aici că doar ăsta nu se scoală!”. Nu s-a întors, m-a lăsat singură cu mortul (povestea zâmbind Mongier Iulia – n.a. D.R.).

După ce am luat apă mi-am văzut de treabă, mie nu-mi era frică de oamenii morți. Șvabii din Banat trăiau mai bine decât noi, ardelenii. De multe ori îmi ziceau fetele de acolo: „tu Iulia, noi câți oameni suntem într-o familie, atâția porci tăiem într-un an”. Acolo, în Banat era multă bogăție, mulți aveau tractoare încă de atunci.

În general, la noi în lagăr se făcea apel o dată la câteva zile, sau o dată pe săptămână. Acolo când am plâns, am plâns, când am râs, am râs, ce era să facem? Dacă aveam o zi liberă și era iarnă, ne scoteau să curățăm zăpada de pe șinele de cale ferată. Dacă nu era nici zăpadă de curățat, ne trimiteau la militari să facem curat, să ștergem pe jos. Am avut doi dolmeșteri care s-au purtat destul de bine cu noi, ăștia erau traducători. Eu i-am întrebat:

„- Când ne dați drumul acasă?”.

„- Skoro domoi!”, ne răspundeau ei, adică „în curând”.

Când vine „skoro domoi”, îi întrebam noi. Nu mai vine odată? După vreun an de zile unul din ei mi-a zis:

„- Iulia voi aici trebuie să stați cinci ani de zile, ca să rămâneți ajutor pentru ruși. Trebuie să reconstruiți ce s-a stricat în război!”. Și adevărat că ne-au dat drumul numai după ce am construit cele cinci cuptoare de topit fierul.

Vara acolo îi căldură mare, iarna a fost ger-ger! Și la noi în țară iarna era frig, dar acolo frigul ține mai mult. În baracă aveam o sobiță cu cărbune, eram câte 300 de femei într-o sală. Camerele erau mari, paturile erau etajate, la etajul nostru eram cazate 600 de femei. În fiecare vară pe fetele mai sănătoase, ne ducea la muncă la colhoz. Venea nacealnikul și cerea femei care-s mai în putere.

Am plecat șapte fete, eram cazate într-un grajd foarte lung care avea în părțile laterale făcute niște priciuri, acolo dormeam. Dimineața plecam la muncă, seara veneam înapoi. În zona aia era mulți pepeni, noaptea mergeam la furat să avem ce mânca. Într-o noapte a venit paznicul după noi, dar am ajuns la grajd, am aruncat sacul sub pat și ne-am acoperit cu paturile așa îmbrăcate cum eram. A venit paznicul de la colhoz și-i i-a zis la nacealnicul nostru:

„- Au venit fetele la furat!”.

„- Eu nu știu, du-te vezi, toți dorm”, i-a răspuns șeful nostru.

Când lucram de noapte mergeam la bazar. Dintr-o fustă mi-am făcut un săculeț, în el puneam cărbuni și-i căpătam cinci ruble de la ruși. De banii ăia ne cumpăram mălai, fasole, făină sau hamsii. Pentru peștișorii ăia de multe ori nici nu mai dădeam bani, că ne cunoșteau vânzătoarele. Cel mai mult am primit de mâncare ciorbă de varză, peste care puneau un degetar de ulei. Ne bucuram când vedeam câteva mărgele de ulei în farfurie. Felul doi era „Kaşa” care era făcută din arpacaş, cucuruz măcinat, fiert cu mei. Carne nu am primit de nici un fel, ne dădeau numai câte un peşte mic cât o palmă de mare. Pâine primeam 600 de grame pe zi, dar nu cred că primeam atâta, o împărţeam în două bucăţi, una o mâncam dimineaţa, una seara. Odată mi-am ascuns o bucată de pâine sub perină, dar mi-au furat-o, de atunci luam pâinea cu mine.

O singură dată am fost bolnavă, cam o săptămână am avut febră mare, mă durea capul. Ne-au făcut în lagăr şi un fel de club, unde puteai să joci cărţi, să ascultî muzică, am mers de câteva ori dar nu am mai avut interes să mergem. Noi astea şapte fete când mergeam în dormitor, cântam cântecele noastre de acasă nemţeşti, câteodată o fată plângea şi-atunci noi le ziceam: „dacă mai plângeţi noi nu mai cântăm”.

La un Crăciun, preotul saşilor din Biertan, Türk Gökler era numele lui, era deportat cu noi în Rusia. Au găsit oamenii un brad nu ştiu de unde, l-au împodobit cu ce au avut şi preotul a ținut o slujbă. Dolmecerul nu a zis nimica, dar era un gardian mic, un miliţian spurcat cu noi, în dimineaţa următoare a zis că-l arestează pe domnul părinte. Dolmecerul ne-a luat apărarea, a zis că ce am făcut noi îi obicei de acasă şi că „în Rusia avem şi noi biserici”.

Când lucram de noapte, veneam dimineaţa către casă, eram eu şi încă trei femei care treceam pe lângă o biserică. Mergeam acolo şi stăteam la uşă ca nişte cerşetori, ne plăcea cum cânta corul bisericii. Când se termina slujba veneau două femei şi ne spuneau: „veniţi aici”, idti, în rusă, adică „hai la masă”. Acolo primeam de mâncare orez, griş, pâine, ce aveau şi ele. La urmă ne puneau ceva pachet într-un ziar şi ne spuneau: „să mai veniţi”. Când ne întreba paznicul unde am stat, noi le ziceam că „la muncă”.

O dată am lucrat la o femeie acasă, avea o singură fată de vreo 32 de ani, bărbat nu avea, dar erau oameni mai primitivi cum am fost noi mai demult. Pe-acolo oamenii duceau apa acasă cu umărul, aveau un băţ care era lat pe umăr, cu două toarte, la fiecare puneau o găleată, una în faţă cealaltă în spate. Pe femeia aia o mai ajutam în gospodărie, mai spălam pe jos, fata ei avea serviciul la birou. Ca răsplată ne dădea mâncare, pâine, orez, nişte cartofi, așa o duceam câteva zile, dacă nu cu mâncarea din lagăr muream de foame.

Eu, cea mai mare parte din cei cinci ani, am lucrat la făcut de şlipă, duceam cărămizi, descărcam şi încărcam vagoane. O dată ne-am venit două vagoane de ٲigla, atunci maistrul a zis către noi:

„- Iulia dacă descărcaţi iute vagoanele astea, mergeţi mai repede acasă!”.

„- Vom încerca domn' maistrul!”, i-am răspuns eu. Şi ne-am apucat şi dăi şi

dăi, într-adevăr am terminat până la amiază și ne-a dat drumul acasă. Eu am fost o fire sănătoasă, am putut munci.

În timpul cât noi eram deportați în Rusia, mama noastră era în Austria. Înainte de a ajunge rușii în Vișeu de Sus, a venit într-o seară polițaiul la mama și i-a zis:

„- Să vă faceți bagajul, mergeți la gară și plecați că vin rușii și vă omoară pe toți”. Mama a plecat împreună cu frate-meu Deszö care era neînsurat și sora mea Ana, a împachetat tot ce a putut și s-a pus într-un vagon. Ea a fost dusă cu trenul în Austria la Salzburg, frate-meu Deszö și sora au ajuns în Germania la Augsburg. La mama i-a mers bine acolo, a locuit 13 ani în Salzburg, nu i-au prins rușii. Toți svabii au plecat, au rămas doar românii și ungurii în Vișeu de Sus. Când a venit mama acasă, eu eram măritată, aveam copii, la bătrânețe s-a mutat cu noi în Dumbrăveni, a murit în 1982, la 90 de ani. Mama noastră toată viața a fost o femeie frumoasă, înaltă, distinsă și credincioasă.

Cât am fost în Rusia am încercat să trimit carte poștală acasă, am trimis de câteva ori, dar nu am primit nici un răspuns. Ori nu au trimis gardienii scrisorile, ori le-au aruncat. Când cei bolnavi din lagăr au fost urcați în tren și trimiși în Austria, mama a auzit că a venit un transport, s-a dus iute la un birou să vadă dacă pe lista aia nu-i și numele meu. Funcționarul care era acolo a fost foarte drăguț, a căutat și la urmă i-a zis: „nu, nu este, încercați în Germania”. În Germania locuia sora mea, a luat mama legătura cu ea, m-au căutat și acolo, dar eu nu eram printre bolnavi. Într-un fel s-a bucurat, într-un fel s-a supărat că nu are vești de la mine. Tatăl meu a murit când aveam eu cinci ani, în 1931. Totuși mama a scris o scrisoare către mine din lagărul în care era:

„Dragă Iulia, te rog să-mi scrii unde ești și dacă ești sănătoasă”. Acea scrisoare a venit din Austria, eu i-am răspuns și atunci mama a stat liniștită.

În luna noiembrie 1949, a venit în sfârșit vestea că vom pleca acasă. Asta a fost o minune mare! Într-o seară a venit unul din militari, unul care avea gură mare și era obraznic, și ne-a zis:

„- Peste două săptămâni plecați acasă, faceți ordine, curățați totul”.

Am spălat paturile, am curățit camerele, curtea, bucătăria, totul a fost curat când am plecat noi. În cele zece zile cât ne-au mai ținut în Rusia, ne-au dus la Opera din Stalino, așa ceva nu am mai văzut. S-au pus în scenă inclusiv valurile, era o frumusețe mare ce am văzut noi. În noaptea dinaintea plecării, nu am închis un ochi de bucurie și de emoție că plec acasă. Dimineața când am plecat din lagăr ne-au dus cu camioanele până la gară. Pe tren, cântam și plângeam de fericire că mergem acasă. Asta chiar era o fericire mare, când am plâns, când am cântat de bucurie. La un moment dat s-a oprit trenul într-o pădure, au deschis ușile și noi am mers după cetină de brad. Unii bărbați au avut secure și au tăiat crengi de brad, pe care le-au pus pe vagoane, le-au împodobit. În noiembrie 1949, la mijlocul lunii am ajuns la Sighet (povestea zâmbind fericită Mongier Iulia –n.a. D. R.).

La Sighetu Marmăției am dormit o noapte, românii ne-au dat bine de mâncare, după aia ne-au dat foile de drum să putem merge fiecare de unde suntem. Bani

nu ne-au dat, dar ne-au spus: „cu foile astea puteți merge acasă la voi”. La fiecare gară s-a mai dat jos un om sau o femeie. Eu am coborât la Dumbrăveni, de acolo am mers la sora mea din Copșa Mare.

În 1950 m-am căsătorit cu Mongier Johann (1928-1994), ne-am cunoscut în lagăr, el era tâmplar de meserie. Soțul meu era un om vesel din fire și poate cel mai bun tâmplar din Dumbrăveni. Am avut trei copii, în 1950 s-a născut Johann, după patru ani s-a născut Gerhardt, el a murit la doar 22 de ani, iar în 1955 s-a născut Marianne. Cât timp au fost copiii mici am fost casnică, i-am crescut și i-am educat. Mai târziu m-am angajat la Cooperativa Meșteșugărească din Dumbrăveni, unde am lucrat 15 ani.

*

La finalul interviului din 2015, doamna Iulia Mogier îmi spunea: „Eu am lucrat foarte greu, am avut noroc că am fost sănătoasă. Până în prezent sunt bine, nu mă doare inima, tensiunea este bună, circulația la fel, doar aud un pic mai rău. Le doresc tinerilor de azi să aibă sănătatea și anii mei, dar nu și suferințele pe care le-am avut noi!”. Pe tinerii de azi îi sfătuiește să muncească, să fie politicoși și harnici.

Iulia Mongier (în mijloc), în tinerețe

Bloos Lisbeth, Dan Ramf și Iulia Mongier

PĂRINTELE DR. VASILE LUCACIU IN MEMORIA FILATELICĂ

Gavril BABICIU*

Abstract: *Father dr. Vasile Lucaciu in the Philatelic Heritage. Romanian philately has long promoted and celebrated great Romanian historic personalities. One of them is dr. Vasile Lucaciu of Șișești, in the memory of whom Romanian philately has issued various postmarks, postcards, and special edition envelopes, most for special commemorative events. In this article, we present several of these philatelic products and the stories behind them.*

Keywords: *Șișești, Vasile Lucaciu, Greek Catholic priest, philatelic heritage, illustrations.*

Duminică, 22 ianuarie 2024, s-au împlinit 172 de ani de la nașterea părintelui dr. Vasile Lucaciu, declarat prin Legea 77/2022, EROU AL NAȚIUNII ROMÂNE.

Activitatea ca militant politic, de-a lungul întregii sale vieți, s-a identificat cu programul Partidului Național Român din Transilvania, stabilit în anul 1881 și susținut de toți militanții lui până la 1918, anul întregirii Țării.

A fost *omul-idee, omul-statuie* a cărui destin, privit în oglindă, este identic pe parcursul celor două „epoci” personale, din timpul vieții și post-mortem.

Marile personalități ale istoriei românilor au intrat în atenția celor ce se ocupă de filatelie, contribuind la promovarea, omagierea și comemorarea lor.

În anul 1949 s-au realizat două ilustrate poștale care înfățișează „Biserica S. Uniri a tuturor Românilor” din Șișești, ctitorită de părintele dr. Vasile Lucaciu, înconjurată de o imensă procesiune creștinească, iar cea de-a doua ilustrată prezintă casa parohială din Șișești cu un grup de credincioși, în care a trăit timp de 35 de ani părintele Lucaciu¹.

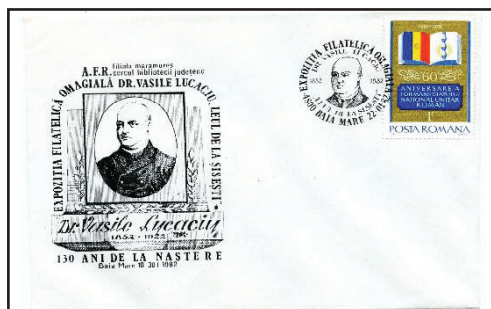

* Colonel în rezervă, Asociația „Renașterea Șișeșteană”; e-mail: gavrillbabiciu@gmail.com.

¹ Aurel S. Feștilă, *Comuna Șișești oglindită în filatelia română*, în „Șișești Vatră Străbună”, volumul I, editat de Biblioteca Județeană „Petre Dulfu”, Baia Mare, 2003, pp. 119-120.

În anul 1982, cu ocazia jubileului de 130 de ani de la nașterea lui Vasile Lucaciu, filiala județeană Maramureș a Asociației Filateliștilor din România, cu sprijinul Bibliotecii Județene „Petre Dulfu” a editat într-un tiraj redus, un set de trei plicuri ilustrate (denumite „întreguri poștale”) pe care sunt reproduse: pe primul, portretul lui Vasile Lucaciu, pe al doilea, placa memorială fixată pe casa din Șișești, iar pe al treilea este un fragment din cuvântarea lui Octavian Goga rostită la ceremonia de înmormântare a prietenului său Lucaciu, cu următorul text fixat într-un cadru artistic: „Ca și Petru Maior, Samuil Micu și Gheorghe Șincai, părinții redeșteptării noastre, tânărul vlăstar de la Baia Mare (...) avea ca supremă dogmă libertatea (...) care i-a dat arsenalul de gândire, scutul de apărare și ținta de luptă”². Pe toate plicurile este aplicată în tuș negru o ștampilă jubiliară cu chipul clar și distins al acestui neînfricat fiu al neamului nostru.

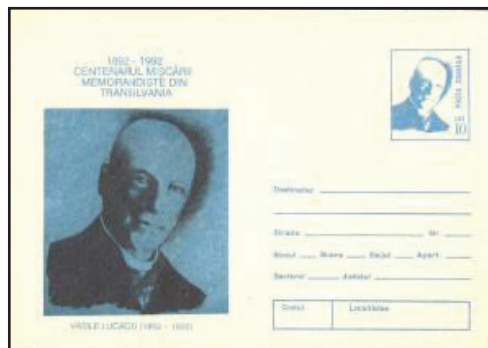
Aceste produse filatelice au fost prezentate la expoziția omagială „Dr. Vasile Lucaciu - Leul de la Șișești”, organizată la Baia Mare în perioada 18-30 ianuarie 1982. De subliniat este faptul că pentru placa memorială s-au realizat două plicuri, primul cu imaginea plăcii vechi, pe care s-a aplicat ștampila Oficiului Poștal Șișești, iar cel de-al doilea cu placa memorială înlocuitoare, ce se găsește fixată, în prezent, pe peretele exterior al Casei memoriale „Vasile Lucaciu” din Șișești, în partea dreaptă a ușii de la intrare.

² Ibidem.

PĂRINTELE DR. VASILE LUCACIU IN MEMORIA FILATELICĂ

Sărbătorirea, la 1992, a centenarului mișcării memorandiste din Transilvania a oferit prilejul realizării unui întreg poștal dedicat exclusiv lui Vasile Lucaciu.

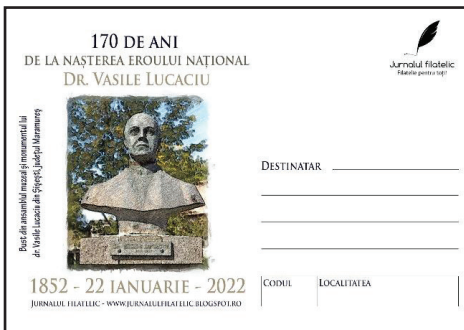
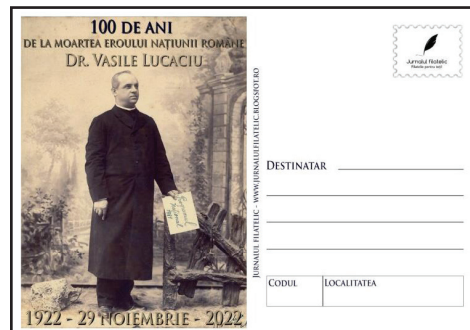

În anul 2022, cu ocazia comemorării unui secol de la moartea „Eroului Națiunii Române”, Vasile Lucaciu, Primăria Comunei Șişeşti, împreună cu Asociația „Renașterea Șişeșteană”, au făcut demersuri pe lângă forurile competente, pentru ca, pe plan filatelic, să fie marcat acest eveniment.

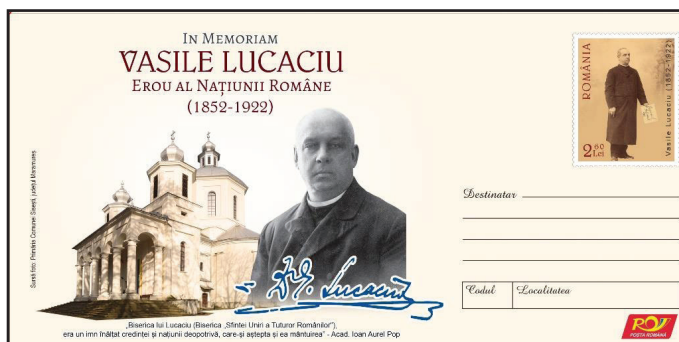
Cu sprijinul Federației Filatelice Române, prin intermediul doamnei Julieta Pașcanu, redactor-șef la revista „Filatelia”, au fost realizate două ștampile poștale ocazionale (grafica fiind semnată de studentul Samuel Pascariu din Botoșani), una pentru Oficiul Poștal nr. 1 din Baia Mare și alta pentru Ghișeul Poștal din Șişești.

Aceste ștampile omagiale s-au aplicat pe patru machete de plicuri, două realizate de studentul Luca Babiciu din Baia Mare și două de ing. Alexandru Pop din Baia Mare.

Data de 29 noiembrie 1922, menționată pe aceste lucrări filatelice au darul de a scoate în evidență faptul că la această dată Parlamentul României s-a adunat în plen (ambele Camere) și a omagiat activitatea marelui tribun al națiunii române, urmare a decesului acestuia în ziua anterioară. Prin decret regal, ziua de sâmbătă, 1 decembrie 1922, data înmormântării marelui tribun, a fost declarată zi de doliu național.

O plăcută surpriză ne-a fost rezervată de sollicitudinea de care a dat dovadă doamna Luminița Toncu, director Promovare la Romfilatelia Română, prin realizarea unui întreg poștal, deosebit de frumos și complet. Bineînțeles că fotografiile au fost puse la dispoziția Romfilateliei Române de către Asociația „Renașterea Șişeşteană” prin intermediul Primăriei Șişești.

Glorie eternă ”Leului de la Șişești”, Vasile Lucaciu!

ARTA MEMORIEI. CONSIDERAȚII DESPRE LEON ALEX (1907-1944)

Diana IANCU *

Abstract: The Art of Memory. Considerations about Leon Alex. *This paper presents aspects from the life and activity of the artist Leon Alex (Sándor Löwinger, 1907-1944). His creations, many of which can be found in the Criș Country Museum – Oradea Museum Complex collections, testify to a totalitarian regime, during which Jewish people, such as the artist, were dehumanized. Thus, Leon Alex's Expressionist works impact the beholder not only through his masterful brushwork, but mainly through the urgency of the message they convey.*

Keywords: *Leon Alex, Oradea, the art of memory, the Vienna Dictatorship (1940).*

Leon Alex (pe numele real: Sándor Löwinger) s-a născut la 30 mai 1907, la Petroșani. Împreună cu familia, în anul 1916, s-a mutat la Oradea. La vârsta de 10 ani și-a pierdut tatăl. Din cauza dificultăților materiale, nu a putut urma studiile de artă. În 1918 s-a înscris la școala medie de stat, pe care a absolvit-o în 1922. În 1923 s-a angajat ca ucenic de croitor.

Timp de trei ani, începând cu anul 1926, a lucrat ca litograf la compania „Sonnenfeld și Co Grafic” din Oradea, unde a descoperit tainele gravurii. Pentru a-și aprofunda cunoștințele în artă a călătorit la Baia Mare, Cluj, Timișoara, București etc. Peste tot și-a găsit prieteni, muncitori și intelectuali simpatizanți cu mișcarea muncitorească.

În anul 1928 a participat la Colonia de pictură de la Baia Mare.

Leon Alex a fost un artist expresionist. A fost inspirat de viața celor săraci, viziunea sa fiind marcată de imaginile din copilăria petrecută printre mineri, la Petroșani. Pe fondul neajunsurilor personale, a îmbrățișat ideologia comunistă. A publicat grafică militantă în ziare de stânga din România, Ungaria și Germania.

În anul 1932 a desenat „execuția lui Sallai și Fürst”. A publicat pe prima pagină a unui „manifest” de protest la Oradea. Mai târziu, acest manifest a fost publicat la Praga, Pécs, apoi a fost prezentat într-o expoziție antifascistă la Moscova¹. A realizat mai multe ilustrații, printre care se numără și cele pentru volumul de poezii al lui Erich Kästner, intitulat „Merre?”. La vremea aceea, locuia în Oradea. „Atelierul” nu avea mai mult de doi metri lățime și lungime.

În perioada 1930-1932 s-a stabilit la Praga. În presa vremii se menționează următoarele referitor la plecarea în Praga: „Tânărul Leon Alex a fugit la Praga din disperare [...] în urmă cu câteva zile a scris pe o carte poștală: [...] așa e și aici, cu tot respectul, oamenii au mintea la fel de întunecată, ca acasă, iar foamea este

*Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Țării Crișurilor Oradea - Complex Muzeal;
e-mail: iancudiana@yahoo.com.

¹ „Muvelodes”, nr. 2, Cluj, 1958, p. 78.

aceeași și aici, ca și acasă”².

Leon Alex a locuit la Praga aproape un an și jumătate. A devenit ilustratorul revistei „Simplicissimus”³.

Preocupat de evoluția carierei sale artistice a publicat două mape cu câte 10 litografii pe care le-a pus în circulație pentru vânzare, în 1934 și 1936.

Prima expoziție a organizat-o în 1932 la Clubul Ziariștilor din Oradea. Până în toamna anului 1936, când a plecat la Paris, a itinerat mai multe expoziții (la Timișoara, Arad, Cluj-Napoca, Brașov, Baia Mare, Satu Mare). Lucrările din această perioadă sunt marcate de propaganda antifascistă⁴. Despre expoziția de la Cluj (1935), s-a scris în presă următoarele rânduri: „Leon Alex este numele de scenă al acestui tânăr [...] după ce a studiat la Baia-Mare, vine în public cu o maturitate și pricepere surprinzătoare, cu astfel de compoziții și astfel de idei, a cărei pereche nu o vom putea aminti curând. [...] Leon Alex exprimă pe deplin în desenele sale pe omul de astăzi. Privitorul se simte foarte aproape de sine prin această artă născută din experiența artistului, pentru că a avut experiențe asemănătoare. Distorsionată, caricatura este adesea abordată de Leon Alex, reprezintă un amestec de fantezie și realitate. Fiecare dintre lucrări ilustrează realitatea. [...] Expoziția lui la Cluj, este rezultatul artei gândirii și simțirii sale, vieții sale tinere și problemelor sale”⁵. În anul 1936 artistul a avut o expoziție la Arad, unde a impresionat prin simțul formei, desenul liniilor, efectul luminii și al umbrei etc. Epicul, liricul și satiricul s-au întâlnit într-o singură persoană: Leon Alex⁶. În același an a expus în Lugoj, la Clubul evreiesc. La Timișoara a expus la Clubul Lloyd. Printre cele mai bune piese ale colecției se numără „Pesimism”, creată dintr-o sursă pură de abstractizare și lumea individuală, convingătoare a artistului⁷.

În vara anului 1936, cu ajutorul camarazilor săi, a strâns niște bani din mapele litografiate și a plecat la Paris. A fost luat de Tihanyi, un pictor și grafician maghiar, sub aripa sa protectoare. A studiat la Academia Ranson. I-a cunoscut pe sculptorul Aristide Maillol și pe pictorul Marc Chagall. Aristide Maillol i-a remarcat perseverența și l-a numit asistent corector. Marc Chagall i-a apreciat talentul nativ pentru desen, îndelung perfecționat și capacitatea de a ilustra o gamă de stări sufletești atât de variată⁸. La Paris a trecut de la grafică la pictură.

În anul 1937, cu prilejul împlinirii vârstei de 50 ani a artistului Marc Chagall, Leon Alex a publicat în ziarul „Brassói Lapok” următoarele considerații: „Pictura expresionistă este cea mai excelentă trăsătură, cea mai caracteristică a picturii. În fiecare an, este necesar să ne amintim de Chagall, pe care Parisul, Europa și

² „Brassói Lapok”, nr. 279, Brașov, 17 decembrie 1934, p. 6.

³ *Idem*, nr. 49, 18 martie 1935, p. 6.

⁴ Monica Enache, Alexandru Florian, Valentina Iancu, *Artiști evrei din România modernă, destine marcate de antisemitism și Holocaust*, București, Editura Noi Media Print, 2012, pp. 78-79.

⁵ „Ellénzek”, nr. 270, Cluj, 23 noiembrie 1935, p. 4.

⁶ „Bukaresti Lapok”, nr. 2, București, 5 ianuarie 1936, p. 13.

⁷ „Temesvari Hirlap”, nr. 68, Timișoara, 22 martie 1936, p. 10.

⁸ Maria Zintz, *Artiștii plastici din Nordul Transilvaniei, victime ale Holocaustului*, Oradea, Editura Arca, 2007, pp. 114-115.

întreaga lume îl recunosc”⁹.

Concentrându-se pe gânduri și trăiri, creația lui Leon Alex din această perioadă abordează teme existențiale, cum ar fi tema cuplului de îndrăgostiți.

În 1939 a fost expulzat din Franța. I s-a oferit un post de profesor în America de Sud sau Suedia. Nu a acceptat și s-a întors la Oradea. Împărtășește publicului impresiile din timpul șederii la Paris, prin articolul semnat de Dénes Sándor. Acesta consemnează: „Cât despre pictura franceză, spune Leon Alex, nu este o artă națională închisă, ci întâlnirea tuturor artelor lumii, care au fost contopite într-una singură de spiritul francez”. Despre parizieni, Leon Alex afirma că „viața pariziană este plină de bucurie. Oamenii sunt prietenoși, nu sunt superficiali. Parizienii sunt optimiști și nu cred în război, nu le provoacă teamă”¹⁰.

Reîntors în țară, artistul dezvăluie schimbările din arta sa: „culorile sunt puternice și apropiate unele de altele echilibrează și calmează în efectele sale de luptă. Compoziția liniară și siguranța sincopei sunt ceea ce a adus cu el de la Paris”¹¹.

Despre lucrările lui Leon Alex s-a consemnat următoarele: „Leon Alex aparent nu este stimulat să picteze fenomene naturale, peisaje sau figuri, se concentrează pe imaginile și sentimentele cotidiene. Îl inspiră societatea și orașul mai degrabă decât natura. Tânărul grafician părăsește studioul (unde lucra în condiții mizere) și toată lumea modernă stă acolo, pe stradă, în oraș în confuzia lui dureroasă. Multe dintre desenele lui prezintă anxietățile dificile ale omului din perioada respectivă: amețea solicitantului în labirintul birocrăției; șomerul ghemuit în fața portarului fabricii, extazul flămândului, în a cărui privire străpungând mulțimea străzii strălucește imaginea pâinii. Leon Alex în desenele sale ilustrează neliniștea ideologică și viziunea socială caută formele cele mai potrivite. Leon Alex găsește forme de artă demne de problemele sale”¹².

Pe fondul Dictatului de la Viena din anul 1940, nordul Transilvaniei a fost încorporat Ungariei horthyste. După 1940, prevederile legilor antisemite adoptate în Ungaria s-au răsfrânt și asupra evreilor din Transilvania de Nord. În anul 1942, Leon Alex a fost deportat într-un lagăr de muncă. Se afla de ani de zile pe lista neagră a poliției secrete maghiare, pentru desenarea copertii manifestului (împotriva uciderii lui Sallai și Fürst)¹³.

În anul 1943 s-a îmbolnăvit de tifos, nu a beneficiat de îngrijiri medicale. A reușit să fugă din lagăr și s-a înrolat în armata sovietică. Ultimele vești despre artist datează din 8 martie 1944¹⁴, la Ostroh, Ucraina, unde se pare că a participat la o luptă cu forțele naziste, căreia nu i-a supraviețuit.

Leon Alex a fost un mare desenator depășind granițele provincialismului. Cunoscând arta europeană, a creat desene în creion, cărbune, tuș ori gravuri, în stilul marcat de expresionism, prin care a răzbătut puternic mesajul uman.

⁹ „Brassói Lapok”, nr. 141, Brașov, 18 iulie 1937, p. 15.

¹⁰ *Idem*, nr. 190, Brașov, 20 august 1939, p. 10.

¹¹ *Idem*, nr. 223, Brașov, 28 septembrie 1939, p. 6.

¹² *Idem*, nr. 9, 1974, p. 6.

¹³ „Utunk”, Cluj, 1955, p. 4.

¹⁴ *Ibidem*, p. 80.

Ascensiunea la putere a lui Hitler i-a marcat de asemenea tematica, a dominat spiritualitatea lucrărilor¹⁵.

Referitor la activitatea artistului dinaintea izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, Maria Zintz consemnează următoarele: „Leon Alex spera încă, făcea planuri să se reîntoarcă la Paris, să-și continue activitatea artistică, dar este vorba de anul 1939, de începutul sfârșitului. [...] Firește, desenează, pictează, fără să mai fie posibilă nici o expoziție personală. [...] Din păcate, multe dintre lucrările acestui artist, ce crea din cea mai profundă necesitate, au fost distruse. Imagini ale foamei, ale prigoanei, ale războiului, cărora le-a dat expresie în viziuni ale catastrofelor, ale morții, ale înfrângerilor, imagini cu îndrăgostiți, atâtea imagini au pierit în acea vreme care a transpus în realitate viziunea cumplită a lucrărilor lui Leon Alex”¹⁶.

Creația lui Leon Alex are o tematică politică precisă, consacrată clasei muncitoare. Inspirat din situația de clasă și din lupta proletariatului, semnează lucrări pe care le publică în albume sau în paginile presei progresiste¹⁷.

Leon Alex a dorit să exprime prin creația sa stări, sentimente, situații, chiar dintre cele mai extreme, ce includ frica, opresiunea, suprimarea fizică. A realizat mai ales compoziții, dar a creat într-o mai mică măsură și peisaje, inspirate mai ales de orașul Oradea¹⁸. Empatiza cu cei săraci, afirma: „în momentul când reușesc să trăiesc, să mă transpun și să transmit tragedia celor săraci, lucrarea mea este gata”¹⁹.

În memoria artistului Leon Alex s-a organizat, în anul 1957, la Cluj-Napoca, o expoziție comemorativă. A fost programată și la Oradea o expoziție. În 1958, Simon Magda, supraviețuitoare a Holocaustului consemnează: „Leon Alex a murit a doua oară - de data aceasta în propriul său oraș, Nagyvárad”, când deși lăzile cu lucrările lui au ajuns de la Cluj la Oradea, nu a fost instalată expoziția, pe motiv că nu era un spațiu expozițional²⁰.

În colaborare cu câteva licee din Oradea, în cadrul Muzeului Orașului Oradea, se desfășoară proiectul „Arta Memoriei”. O primă activitate a avut loc în 27 ianuarie 2022, cu prilejul Zilei Internaționale de Comemorare a Victimelor Holocaustului. Voci în calea uitării au fost Ioan Ciorba, Diana Iancu și doamna profesoară Livia Ghiurcuța, alături de elevii clasei a VIII-a de la Liceul Teoretic „Aurel Lazăr”. Elevilor li s-a prezentat semnificația zilei și aspecte referitoare la comunitatea evreiască din Oradea în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, când aceasta a fost cuprinsă de răul absolut: măsuri antisemite, ghetoizarea și deportarea în lagărele naziste.

¹⁵ „Minimum”, nr. 263, Tel Aviv, 2009, p. 58.

¹⁶ Maria Zintz, *op. cit.*, p. 148.

¹⁷ „Revista Muzeelor”, nr. 4, București, 1981, p. 46.

¹⁸ Maria Zintz, *op. cit.*, p. 110.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ „Utunk”, nr. 14, Cluj, 1958, p. 2.

Tragedia comunității evreiești din perioada respectivă a fost ilustrată prin expunerea lucrării „Cizma fascistă”, realizată de artistul Leon Alex. Lucrarea reprezintă o imagine puternică a persecuției evreilor în timpul regimului nazist. Cizmele cu zvastică simbolizează amenințarea și opresiunea, în timp ce familia de evrei din centrul compoziției ilustrează vulnerabilitatea și teama. Albul din centrul compoziției care pune în evidență personajele poate reprezenta speranța și rezistența evreilor în fața opresiunii naziste. Autorul se remarcă prin caracterul vizionar. Graficianul ilustrează o lume de coșmar, antievreiască, cu aproape un deceniu înaintea Holocaustului.

Obiectivul întâlnirii cu elevii Liceului Teoretic „Aurel Lazăr” a fost acela de a crea empatie cu victimele Holocaustului, de a cunoaște evenimentele desfășurate la Oradea în anul 1944 și de a valoriza patrimoniul muzeului.

În anul 2023, patrimoniul Muzeului Țării Crișurilor Oradea - Complex Muzeal s-a îmbogățit cu trei lucrări de artă donate instituției muzeale de către domnul John M. Andrews. Gestul domnului John M. Andrews, cetățean al Marii Britanii și iubitor al orașului Oradea, ne onorează și în același timp ne angajează la datoria civică de a păstra vie memoria victimelor Holocaustului. Lucrările donate sunt creații ale pictorilor Ernő Grünbaum, Leon Alex și Jenő Elefánt. Ernő Grünbaum s-a născut la Oradea în anul 1908. A fost deportat în anul 1944. A murit în anul 1945 în lagărul de la Mauthausen. Jenő Elefánt s-a născut într-o familie evreiască orădeană. A făcut parte, alături de Ernő Grünbaum și Leon Alex, din grupul pictorilor expresioniști orădeni. Și destinul lor a fost comun. Din cauza faptului că au fost evrei au fost deportați în lagărele naziste, alături de ceilalți evrei orădeni și bihoreni, în perioada mai-iunie 1944, când răul absolut a cuprins orașul Oradea. Prin donația sa, domnul John M. Andrews (OBE), decorat în 2003 cu însemnele Ordinului Imperiului Britanic în grad de Ofițer, de către Regina Elisabeta a II-a, pentru munca sa caritabilă, și-a exprimat afecțiunea și respectul față de orașul Oradea. Domnia sa a dorit ca lucrările acestor artiști, care s-au născut și au activat în Oradea, să rămână în patrimoniul orașului și să fie vizibile publicului. Donația a fost mijlocită de reprezentanții Asociației „Tikvah”, doamna Teszler Mariana-Emilia președinte al Asociației „Tikvah”) și domnul Teszler Robert (membru fondator al Asociației „Tikvah”), cărora le adresăm recunoștința și mulțumirea noastră. Binecunoscută publicului orădean prin proiectele sale, printre care amintim Memorialul „Eva Heyman” din parcul Nicolae Bălcescu, înălțat în memoria tuturor copiilor evrei deportați din Oradea și Bihor, activitatea Asociației „Tikvah” poate fi consultată pe site-ul <https://www.tikvah.ro/ro/>.

La secția Muzeul Orașului Oradea din cadrul Muzeului Țării Crișurilor Oradea - Complex Muzeal, în luna aprilie 2024, a fost deschisă expoziția dedicată artistului Leon Alex.

Printre lucrările expuse amintim următoarele:

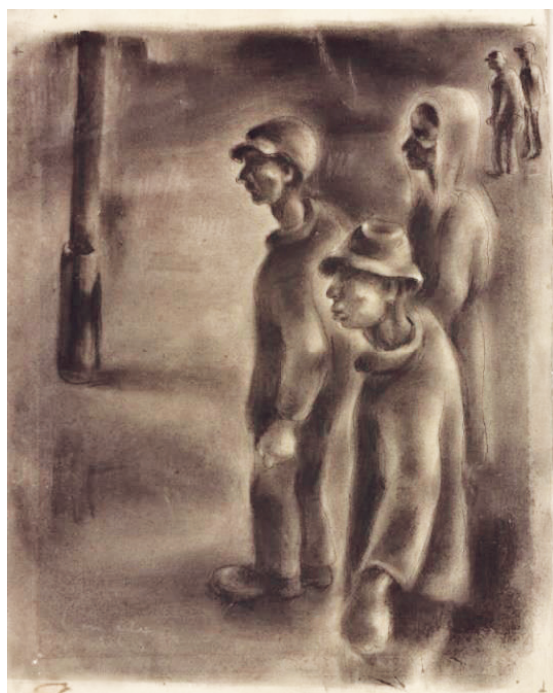
Leon Alex (1907-1944), *Autoportret*, creion pe hârtie.
Colecția Muzeul Țării Crișurilor Oradea - Complex Muzeal

Leon Alex (1907-1944), *Peisaj*, cărbune pe hârtie.
Colecția Muzeul Țării Crișurilor Oradea - Complex Muzeal

Leon Alex (1907-1944), *Cizma fascistă*, cărbune pe hârtie.
Colecția Muzeul Țării Crișurilor Oradea - Complex Muzeal

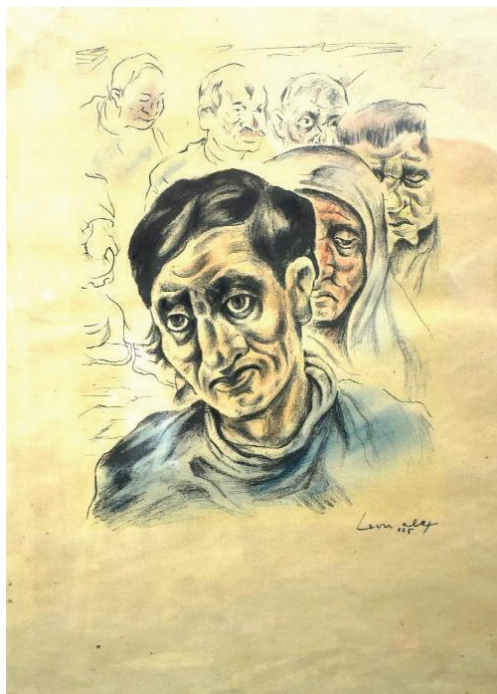
Leon Alex (1907-1944), *Muncitori*, cărbune pe hârtie.
Colecția Muzeul Țării Crișurilor Oradea - Complex Muzeal

Leon Alex (1907-1944), *Vii și morți*, litografie.
Colecția Muzeul Țării Crișurilor Oradea-Complex Muzeal

Leon Alex (1907-1944), *Flămândul* (1935), cărbune pe hârtie.
Colecția Muzeul Țării Crișurilor Oradea-Complex Muzeal

Leon Alex (1907-1944), *Portrete*, tuș și aquarelă.
Colecția Muzeul Țării Crișurilor Oradea-Complex Muzeal

Leon Alex (1907-1944), *Compoziție*, cărbune pe hârtie.
Colecția Muzeul Țării Crișurilor Oradea-Complex Muzeal

PATRIMONIU

RAFINAMENTUL ȘI ELEGANȚA MEȘTEȘUGULUI. DIN COLECȚIILE BĂIMĂRENE ALE BRESLELOR LĂCĂTUȘILOR, TÂMPLARILOR ȘI FIERARILOR

Sorana MIȘCA*

Abstract: *The Refinement and Elegance of Craftsmanship. From the Collections of the Guilds of Locksmiths, Carpenters, and Blacksmiths. The documentary attestation of the Locksmiths' guild in Baia Mare dates back to the end of the 15th century (1488-1489), when they provided work for the Archbishop of Esztergom-Budapest, Hippolyt Este (1487-1497). The fame and skill of Baia Mare's craftsmen compelled Hippolyt, who was known for his fine and luxurious tastes, to commission the Baia Mare locksmiths for silver and gilded harnesses, silver saddles, and also gilded silver. Such eccentricities required a lot of skill and refinement, and the Baia Mare Locksmiths' guild had a wide range of commissions in addition to the regular locks, keys, and locking systems. This article focuses on several pieces related to the work of locksmiths as they appear in the Baia Mare City Museum collections, such as seals that bear the locksmiths' mark, guild chests, and door locks, among others.*

Keywords: *guild chests, Baia Mare, locksmiths, carpenters, blacksmiths, door locks.*

Organizarea meșterilor în bresle pentru perioada Evului Mediu din Baia Mare este, se pare, destul de bine documentată. Atestarea documentară a meșterilor lăcătuși este datată la sfârșitul secolului al XV-lea (1488-1489), când aceștia ar fi prestat lucrări pentru Arhiepiscopul de Esztergom-Budapesta, Hippolyt Este (1487-1497). Faima și priceperea meșterilor băimăreni a făcut ca acest Hippolyt, cunoscut pentru gusturile sale fine și luxoase să comande în anii 1488 și 1489 meșterilor lăcătuși băimăreni hamuri argintate și aurite pentru cal, zăbale din argint, dar și din argint aurit¹. Astfel de excentricități erau lucrări deosebite, care necesitau pricepere și rafinament din partea meșterilor, iar lăcătușii pe lângă lacăte, chei și sisteme de închidere aveau o paletă largă de comenzi și lucrări. Spre exemplu, în Baia Sprie un meșter lăcătuș pe nume Lévai Ferentz Tsinálta în 1826 și 1828 confecționează două sigilii de bresle, sigilii care necesitau o deosebită pricepere și finețe în realizare². Din anul 1572 breasla lăcătușilor băimăreni are un statut de organizare și funcționare, aprobat de magistratul orașului. Pentru a fi meșter într-o breaslă trebuiau îndeplinite anumite criterii, printre cele mai importante fiind cea de a fi cetățean al orașului respectiv. Condițiile și etapele pentru primirea distincției de meșter nu erau ușoare, astfel că în 1720 avem doar

* Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș;
e-mail: soranamisca@gmail.com.

¹ Lajos Szádeczky, *Nagybánya régi iparáról és czéheiről*, în „Századok”, 1889, pp. 675, 688.

² Sorana Mișca, *Sigilii din colecția veche a muzeului băimărean*, în „Studii și comunicări științifice”, II, Baia Mare, 2023, pp.107-113.

șase meșteri lăcătuși, iar în 1820, șapte meșteri în Baia Mare³. Cunoaștem numele unuia dintre meșterii lăcătuși și anume, Regeny Iosef, care și-a consemnat munca depusă pentru sistemul de închidere al lăzii breslei curelarilor și șelarilor, atestată în 1840. Acesta a scris un text în limba maghiară, în interiorul lăzii de breaslă, lăsând astfel mărturia muncii sale de lăcătuș.

În colecția muzeală băimăreană se află mai multe piese care au legătură cu activitatea meșterilor lăcătuși. În ordinea importanței, merită menționate în primul rând trei tipare de sigilii care au marca lăcătușilor: sigiliul breslei tâmplarilor și lăcătușilor din Baia Mare – 1807, apoi sigiliul breslelor tâmplarilor, lăcătușilor, sticlarilor, armurierilor, dogarilor din Baia Mare – 1807 și al treilea sigiliu este sigiliul breslelor unite a tâmplarilor, lăcătușilor și dogarilor (sau tinichigiilor), armurierilor și morarilor din Baia Mare – 1861⁴.

Unul dintre simbolurile reprezentative este lada de breaslă a tâmplarilor și lăcătușilor, pe care o regăsim printre obiectele din colecția de Ev Mediu și Premodernă⁵ a muzeului. Lada este din lemn furniruit, de culoare maro deschis spre gălbui, ornamentată prin intarsie. Partea din față, cât și cea din spate prezintă trei registre pătrate, în care este reprezentată câte o cunună de lauri rotundă. În interiorul registrului stâng, în centrul cununii de lauri sunt reprezentate simbolurile breslei tâmplarilor: compasul, colțarul și rindeaua, iar în registrul drept, simbolurile breslei lăcătușilor: două chei încrucișate întretăiate de un ciocan. Lateral lada are două mânere din fier pentru a servi la transport. Capacul masiv este ornamentat pe margine cu linii paralele maro deschise și închise la culoare, iar pe suprafața curbată cu câte trei linii mai lungi maro deschis și închis, pe fiecare latură. În partea superioară a capacului avem sistemul de închidere a lăzii. Din primul sistem s-a păstrat doar orificiul pentru cheie. După ce se deschidea primul sistem, printr-un capac culisant, se ajungea la cel de-al doilea sistem de deschidere situat în capac. Acest sistem de broască din fier se păstrează independent, nu mai este prins pe locul destinat, mai precis în partea inferioară capacului. În interiorul lăzii avem trei sertare mici dispuse pe orizontal în lungimea lăzii, iar pe laterale avem parțial păstrat un sistem din fier, de deschidere și de ridicare al capacului, acesta probabil era legat prin niște tije metalice de cel de-al doilea sistem de deschidere al lăzii. Dimensiunile lăzii sunt: lungimea de 63 cm, lățimea de 41 cm și înălțimea de 58 cm. Lada este susținută de patru picioare sferice. Această ladă a fost donată de un anume Iosif Molnar, donație care apare menționată în registrele de inventar rescrise în 1924. Luând în calcul faptul că moda tehnicii intarsiei în lemn este răspândită în centrele germane la sfârșitul

³ Vasile Căpîlnean, Ioan Sabău, Coloman Oszóczki, Adalbert Balogh, Vasile Schrek, *Îndrumător în Arhivele Statului Județul Maramureș*, București, 1974, p. 142.

⁴ Sorana Mișca, *Considerații privind sigiliile de breaslă din Baia Mare publicate în anii 1966-1971*, în „Marmatia”, 19, Baia Mare, 2022, pp. 76-78, Pl. V și VI; Mircea Zdroba, *Sigilii ale breslelor din Baia Mare păstrate în colecțiile Muzeului Județean Maramureș*, în „Marmatia”, 2, Baia Mare, 1971, pp. 124-126, Fig. 5, 6 și 7.

⁵ Număr de inventar IF 19, colecția de Ev Mediu și Premodernă a Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Baia Mare, Maramureș.

secolului al XVI-lea, dar și metoda de închidere a lăzii cu capacul culisant și două sisteme de închidere, datarea lăzii s-ar putea încadra în finalul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea.

O altă piesă deosebită este lada breslei curelarilor și șelarilor⁶, datată 1840, an inscripționat pe partea din față a lăzii. Lemnul are o culoare maro de nuanță roșcată, iar capacul prezintă laturi curbate, partea superioară a acestuia fiind culisantă, ascunde un sertar în interior, sertar care nu era prevăzut cu vreun sistem de închidere cu cheie. Partea din față a lăzii păstrează urma sistemului de închidere cu cheie și forma acestuia trilobată în partea superioară, iar în cea inferioară asemănătoare unei ancore. Pe această parte din față a lăzii avem reprezentate în câteun registru de forma unui scut, în stânga un compas, iar în dreapta un pătrat cu linii trasate diagonal, cu o căciuliță rotunjită, fiind un desen schițat de șa pentru cal, simbolizând breasla curelarilor și a șelarilor. Analogie pentru simbolul acestei bresle este modelul unui tipar al breslei curelarilor din Arad, datat 1817, care are același simbol reprezentat de șa, dar mai are adăugate curelele de la căpăstru⁷. Pe lateralele lăzii avem două mânere simple din fier ce serveau la transportul lăzii. În partea din spate se pot observa doar balamalele ce îmbină capacul cu lada. Lada se sprijină pe patru picioare pătrate. În interior are trei sertare mici dispuse orizontal, în lungimea lăzii.

Un element interesant constă într-un text scris în limba maghiară pe una din muchiile interioare ale capacului de către meșterul lăcătuș Regeny Iosef, care a consemnat faptul că el a prelucrat elementele din metal a lăzii: mânere, balamalele și sistemul de închidere cu cheie, din păcate acesta din urmă lipsește. Conform registrului de inventar din 1924, lada este atribuită corect breslei curelarilor și șelarilor și a fost donată de Iosif Tothfaluși. Este menționat faptul că, în interiorul lăzii erau păstrate „cartea de compturi”, adică registrul breslei curelarilor din anii 1798 și 1841, trei procese verbale ale breslei din anii 1797, 1844 și 1859 și carnete de călătorie aparținând breslei, acte care la momentul respectiv făceau parte din colecția muzeală⁸.

Priceperea meșterilor lăcătuși este dovedită de trei piese deosebite prin rafinamentul și forma artistică a realizării, dar și pentru tehnica precisă necesară funcționalității lor. Aceste piese sunt trei zaruri de uși și porți care în perioada Evului Mediu ar fi servit unor clădiri impunătoare, unul fiind de la una dintre porțile orașului Baia Mare.

⁶ Număr de inventar IF 25, colecția de Ev Mediu și Premodernă a Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Baia Mare, Maramureș. În registrul actual de inventar, cât și în Viorel Rusu, Lucia Pop, Ioan Botiș, *Baia Mare oraș liber regal. Vestigii și mărturii istorice medievale*, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Seria „Colecții Muzeale” IV, Baia Mare, Editura Eurotip, 2013, Pl. XLVIII și p. 99, această piesă este denumită greșit ca lada de breaslă a lăcătușilor.

⁷ Augustin Mureșan, *Sigilii de bresle din vestul și nord-vestul României (secolele XVI-XIX)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2006, p. 162, Fig. 15.

⁸ Aceste acte sunt păstrate acum în cadrul colecțiilor Serviciului Județean Maramureș al Arhivelor Naționale.

Primul zar este o piesă de dimensiuni mari, conceput pentru a închide o ușă masivă de lemn. A fost realizat din fier prin forjare, turnare, incizare și nituire, având corp dreptunghiular și decorat cu ornamente vegetale, cu frunze și vrejuri în relief. Acest obiect de feronerie medievală, ne demonstrează prin broderia sa în metal, rafinamentul și talentul deosebit cu care a fost realizat. Zarul păstrează cheia originală, lipsindu-i însă mânerul, iar broasca celei de-a doua chei se observă doar pe spate. Dimensiunile acestei piese sunt lungimea de 32 cm, lățimea de 17 cm, iar grosimea variază în funcție de ornamente între 3 cm și 4,5 cm. Greutatea acestuia este de 2,548 kg. Se pot observa și cele trei tije ale sistemului de închidere⁹. Încadrarea cronologică a acestui tip de zar ar fi începând cu finalul secolului al XVI-lea și secolul al XVII-lea, având în vedere faptul că acest tip de zar era utilizat în teritoriile germane din secolul al XVI-lea¹⁰.

Al doilea zar este tot o piesă de dimensiuni considerabile, cu siguranță, ea a fost utilizată pentru a închide poarta unei clădiri impozante. A fost realizat prin aceleași tehnici de prelucrare a fierului, ca și zarul anterior descris, mai precis, prin forjare, turnare, incizare și nituire. Are un corp dreptunghiular continuat de o parte trilobată. Toată suprafața acestuia este ornamentată prin incizii cu vrejuri și motive vegetale. De o parte și de alta a părții dreptunghiulare observăm modele vegetale care completează estetic, dar sunt utile și sistemului de prindere. Zarul mai păstrează cheia originală, mânerul nu s-au păstrat, iar cea de-a doua broască de cheie este ascunsă de un element decorativ sub formă de cupolă, observându-se doar pe spate. Dimensiunile zarului sunt de 40 cm lungime, cu sistemul de tije are în total 46 cm lungime, 10 cm lățime pentru partea dreptunghiulară și 18 cm lățime pentru partea trilobată și între 4 și 10 cm grosime în funcție de decoruri. Cântărește 5,600 kg¹¹. Se păstrează și sistemul de închidere cu patru tije, încadrarea cronologică este la finalul secolului al XVI-lea și secolul al XVII-lea.

Cel de-al treilea zar este o piesă deosebită prin decorul complex pe care îl are. Acesta a ajuns în colecția muzeală adus din arhiva orașului Baia Mare. În registrul de inventar din 1924 apare menționat un zăvor vechi de la poarta orașului, dar nu avem număr de inventar de atunci¹². Datorită decorului, am presupus că acest zar trebuie să fie cel de la una dintre porțile orașului, având o reprezentare mitologică

⁹ Zarul de ușă are numărul de inventar IF 169, aparține colecției de Ev Mediu și Premodernă a Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Baia Mare, Maramureș. Starea de conservare este bună, având numărul vechi de inventar 470, consemnat pe fișa analitică de evidență nr. 1117 realizată de muzeograf Viorica Ursu, în 16 iunie 1977. Acest obiect apare menționat în *Bresle transilvănene istorie și simbol. Catalog de expoziție*, Alba Iulia, Editura ALTIP, 2017, p. 40; Viorel Rusu, Lucia Pop, Ioan Botiș, *op.cit.*, p. 19, Pl. XLIV.

¹⁰ George Price, *A Treatise on Fire and Thief – proof Deposititories and Locks and Keys*, London: Simpkin, Marshall, and Co. Stationers' Hall Court, 1856, pp. 194-196.

¹¹ Acest zar de ușă are numărul de inventar IF 170, aparține colecției de Ev Mediu și Premodernă a Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Baia Mare, Maramureș. Starea de conservare este bună, având numărul vechi de inventar 471, consemnat pe fișa analitică de evidență nr. 1118 realizată de muzeograf Viorica Ursu, în 16 iunie 1977. Trimiteri bibliografice: *Ibidem* - nota 8.

¹² Este inventariat cu număr de inventar IF 171, în colecția de Ev Mediu și Premodernă a Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Baia Mare, Maramureș.

a unei creaturi care suflă vânt. În mitologia greacă sunt patru zei ai vântului, numiți anemoi, care indică cele patru direcții cardinale: Boreas, Notus, Zephyr și Eurys¹³. Porțile principale ale orașului sunt îndreptate și ele spre cele patru puncte cardinale, astfel putem presupune că acesta este zarul de la una dintre porțile orașului. Având și locul găurii cheii ascuns sub cupola ornamentală, acest zar se deschidea doar dintr-o parte, astfel este logic să fi fost zar de poartă de oraș, cu acces doar din interior. Piesa este din fier prelucrată prin forjare, turnare, incizare și nituire. Corpul este dreptunghiular continuat de o parte trilobată. Cântărește 3,600 kg. Dimensiunile zarului sunt de 32 cm lungime, 10 cm lățime pentru partea dreptunghiulară și 18 cm lățime pentru partea trilobată, iar grosimea este de 5,5 cm. Tijele sistemului de închidere sunt păstrate în interiorul zarului. Are și șapte perle rotunde din fier cu rol decorativ.

Meseria complexă de lăcătuș își începe istoria cu 4000 de ani a. Chr. în Mesopotamia, unde a fost descoperit cel mai vechi sistem de închidere a ușii, dar din lemn, pentru începuturile acestei meserii. De-a lungul a mii de ani, formele de zaruri, chei și lacăte abundă în diversitatea formelor, a tehnicii și a performanței. Bibliografia scrisă pe această temă este vastă, iar subiectul extrem de interesant pentru cei pasionați. Cu privire la câteva analogii pentru zarurile din colecția muzeului putem spune că au fost făurite după o tehnică perfecționată de germani începând din secolul al XVI-lea, extinsă mai apoi în centrele de meșteșuguri ale epocii¹⁴.

¹³ <https://www.theoi.com/Titan/Anemoi.html>, vizualizat în 02. 05.2024.

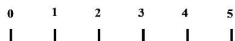
¹⁴ Analogii pentru astfel de zaruri: <https://museelescqdestournelles.fr/en/oeuvres/wardrobe-lock-with-plant-decoration>, accesare în 07.05.2024; Ulf Weissenberger, *Antique Locks and Keys Their History, Uses and Mechanisms*, Artisans Ideas, 2023 – analogii la p. 122; Vincent J. M. Eras, *Locks and Keys Throughout the Ages*, Artisan Ideas, Assa Abloy, 2019, pp. 90-104.

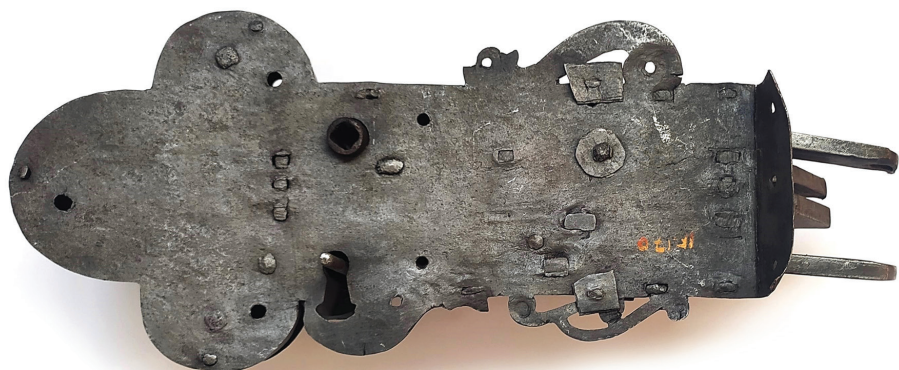
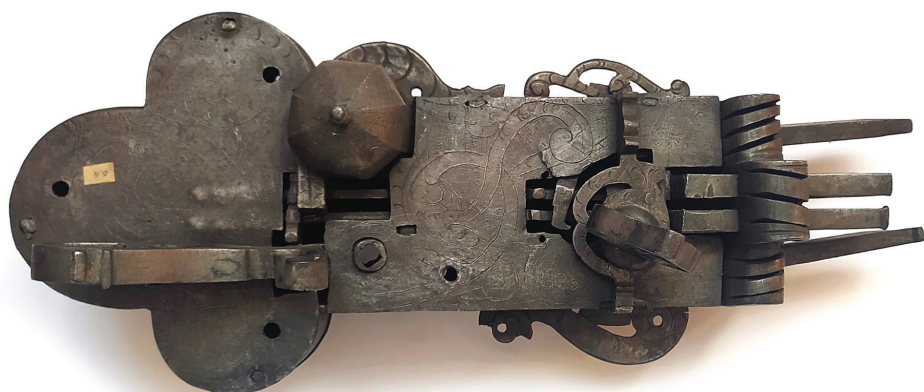
Lada de breaslă a tâmplarilor și lăcătușilor

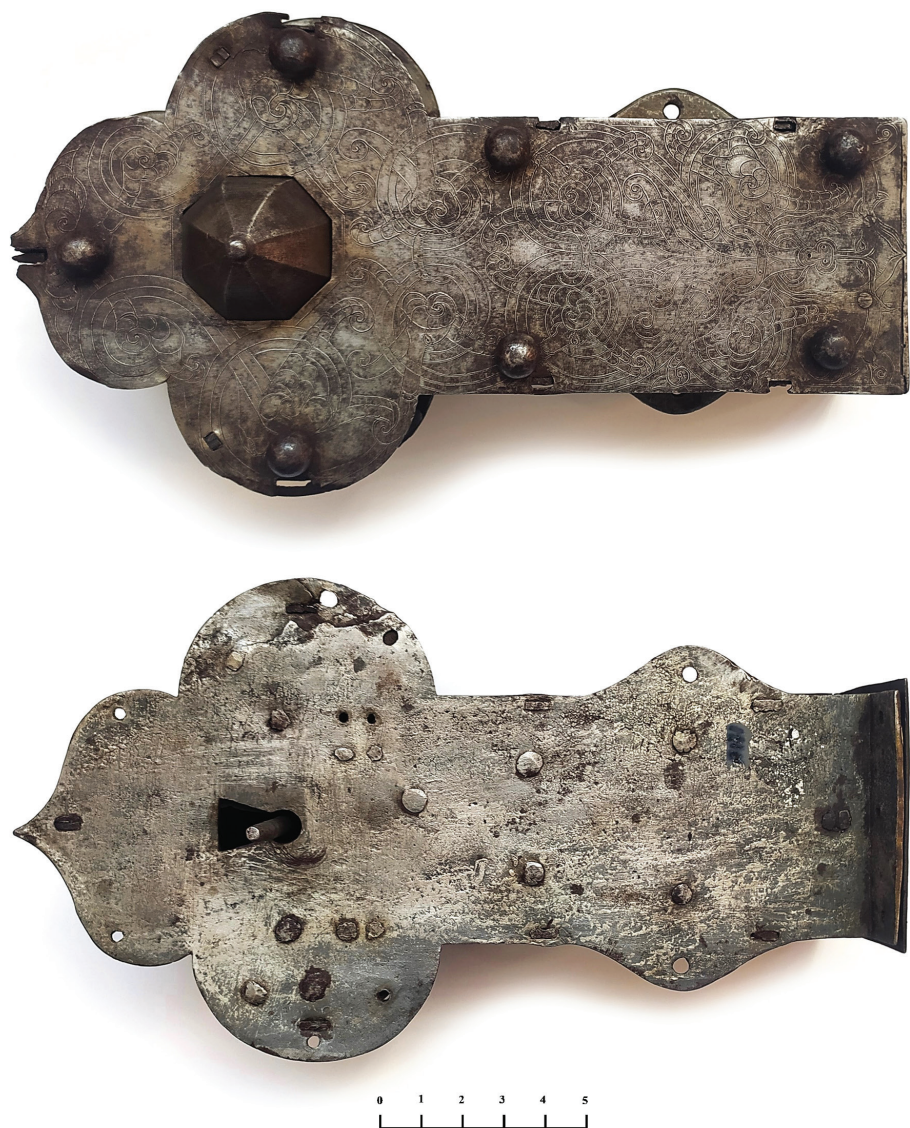
Lada de breaslă a curelarilor și șelarilor

Zar de poartă - număr de inventar IF 169

Zar de poartă - număr de inventar IF 170

Zar de poartă - număr de inventar IF 171

Detaliu cu personajul mitologic Anemol care ornamează zarul de poartă
cu numărul de inventar IF 171

COLECȚII MEMORIALE ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI BĂIMĂREAN

Lucia POP*

Abstract: Memorial Collections in the Patrimony of the County Museum of History and Archaeology Maramureș. *The memorial collections in the patrimony of the County Museum of History and Archaeology Maramureș started to crystalize between 1965-1970. These documentary and family collections, related to the most important personalities from the Maramureș region, have been formed through acquisitions and donations. The most substantial documentary funds have developed around prominent, nationally well-known figures, among whom we mention the great politician George Pop de Băsești (1952-1919). The documents (in copy) and three-dimensional objects are almost entirely displayed in George Pop de Băsești's memorial house, which is located in the Băsești village. Other memorial collections have taken shape in more recent times, and they relate to personalities who played important roles in the local historical development, particularly in that of Baia Mare.*

Keywords: *memorial collections, personalities, Băsești, Baia Mare.*

Colecțiile cu caracter memorial din patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș își au începuturile în perioada anilor 1965-1970. În contextul unei politici de valorizare a specificului național, politică demarată de regimul comunist cu ceva timp înaintea perioadei mai sus amintite, au fost planuite la nivel național activități ample dedicate împlinirii a 50 de ani de la Unirea Transilvaniei cu România (1 Decembrie 1918 - 1 Decembrie 1968). La nivel județean, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă (1962-1971), principalul responsabil cu organizarea manifestărilor închinare semicentenarului Unirii, a cooptat toate instituțiile cultural-științifice și de artă printre care și muzeele. Planul vast și ambițios cuprindea printre altele „organizarea de complexe muzeale la Șișești și la Băsești”¹.

Pe cale de consecință, Muzeul Județean Maramureș a demarat un amplu program de cercetare pentru recuperarea de mărturii destinate viitoarelor așezăminte memoriale care aveau să aducă un prinos de recunoștință făuritorilor României Mari. Astfel, prin achiziții și donații a crescut numeric patrimoniul aflat în administrarea instituției, context în care au fost conturate fondurile documentare și familiale aparținătoare celor mai reprezentative personalități din

^{1*} Muzeograf, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș; e-mail: lucipop50@yahoo.com.

¹ Viorel Rusu, *Memoria documentelor. Înființarea Muzeului memorial „Vasile Lucaciu” din Șișești*, în Marius Câmpenu (coord.) „Studii și comunicări științifice II, Lucrările Sesiunii anuale a Muzeului Județean de istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare, 5-7 octombrie 2022”, Baia Mare, Editura Eurotip, 2023, pp. 159-160.

această regiune, respectiv Vasile Lucaciu și George Pop de Băsești. În principal, acestea fonduri cuprind documente (corespondență, fotografii, cărți și publicații), piese de mobilier care au aparținut familiilor acestora și diferite obiecte de folosință personală, recuperate și achiziționate, aproape în totalitate, de la descendenți sau de la persoane care, într-un fel sau altul, au avut o legătură cu ei sau cu familiile lor.

Un merit primordial în această direcție îi revine colegului meu Blaga Mihoc, muzeograf, doctor în istorie, care a cercetat, a adunat mărturii documentare și le-a valorificat prin expunere și publicare. Ceea ce s-a întâmplat în acei ani (1965-1970), o veritabilă „ofensivă culturală”, este astăzi un important segment de istorie locală recentă și un fragment semnificativ din evoluția muzeului băimărean, care are în spate 120 de ani de activitate (Muzeul orășenesc Baia Mare a fost deschis publicului la 19 iunie 1904). Trebuie să menționăm faptul că o bună parte din cele peste 500 de piese care formează colecțiile memoriale de azi nu au fost valorificate editorial până acum, excepție făcând Fondul memorial „Vasile Lucaciu”².

Colecția memorială „George Pop de Băsești”

Constituirea colecției a început în perioada amintită deja, respectiv între anii 1965 și 1870. Printre primele mărturii ale vieții și activității lui George Pop de Băsești au fost documente, respectiv corespondență și acte aparținând mai multor generații ale nobilei familii Pop de Băsești. Astfel, în anul 1968 au fost achiziționate scrisorile adresate de George Pop lui Alimpiu Barboloviciu și, desigur, scrisorile de răspuns ale distinsului protopop al Silvaniei, corespondență derulată în perioada 1881-1890³. În anul 1974 a fost înregistrată donația făcută de Leanca Victor din Câmpina, alcătuită din 22 documente de familie. Acestea au fost predate spre păstrare donatorului de către Pretor Sorescu. Un an mai târziu, a fost donat tabloul (U/P) reprezentându-l pe George Pop de Băsești, autor, pictorul clujean Mircea Vremir (1932-1991). În aceeași perioadă, piese de mobilier au fost recuperate din Someș Odorhei, unde au fost duse de către Maria Pop de Băsești, căsătorită cu Pretor Sorescu și nepoata Elenei Pop Hossu Longin, fiica lui George Pop. Mărturiile memoriale amintite până acum au ajuns în patrimoniul muzeului datorită strădaniilor domnului Blaga Mihoc, muzeograf la Baia Mare, în perioada 1968-1977, care a desfășurat o intensă muncă de cercetare și de recuperare ale acestor mărturii. Evoluția în timp a acestei colecții a fost dezvoltată cu piese mai puține, comparativ cu fondul memorial Vasile Lucaciu care a beneficiat de bunăvoința nepotului marelui luptător. Trebuie totuși să menționăm faptul că alte muzee, alte instituții de cercetare precum și Academia Română păstrează și

² A se vedea: Viorel Rusu, Lucia Pop, *Patrimoniu și excelență. Preot dr. Vasile Lucaciu în colecțiile muzeului băimărean*, în Claudiu Porumbăceanu (coord.) „Dr. Vasile Lucaciu Pro sancta unione omnium romanorum”, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, Editura Mega, 2022, pp. 44-54.

³ Alimpiu Barboloviciu (1834-1914), protopop greco-catolic și vicar foraneu al Silvaniei, a fost un colaborator apropiat al lui George Pop de Băsești dar și un bun prieten, după cum reiese din corespondența lor. În calitate de președinte al Despărțământului ASTRA din Silvania, ulterior din Sălaj, a organizat două adunări generale la Șimleu (1878, 1908). A fost, de asemenea, președinte al Reuniunii Învățătorilor Români din Sălaj, precum și membru al Reuniunii Femeilor Sălăjene. A desfășurat și o intensă activitate publicistică.

valorifică un bogat material documentar privitor la viața și activitatea lui George Pop de Băsești și a fiicei sale Elena Pop Hossu Longin.

Revenind la colecțiile noastre, o importantă achiziție a fost tabloul intitulat generic *Triptic Național*, opera pictorului Octavian Smighelschi (1866-1912), tablou cu o puternică rezonanță istorică, având în vedere compoziția sa tematică, dar și cu apreciable valențe memoriale, impuse de apartenența lui unuia dintre cei mai cunoscuți lideri politici români la cumpănă de veacuri, George Pop de Băsești (1835-1919). Momentul realizării acestui tablou are la rândul său semnificații istorice. În contextul desfășurării, pe tot parcursul anului 1906, a unor ample manifestări prilejuite de împlinirea a 1800 de ani de la cucerirea Daciei de către romani, manifestări desfășurate sub egida *Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român* (ASTRA sibiană), a fost organizat un concurs de artă plastică, lucrările urmând a fi premiate. Printre operele participante și expuse se afla și acest tablou al lui Octavian Smighelschi. În timpul expunerii lucrărilor participante, tabloul, căruia i s-a decernat premiul II, a fost achiziționat de George Pop de Băsești. Cu siguranță, a fost sensibilizat de conținutul tematic, de mesajul istoric dar și de frumusețea picturii. George Pop de Băsești a așezat la loc de cinste frumoasa lucrare în deja binecunoscuta și primitoarea reședință a sa din Băsești. Distinșii oaspeți, care s-au perindat de-a lungul anilor pe acele frumoase meleaguri ale Codrului, primiți și găzduiți de George Pop și de fiica sa Elena (Pop Hossu-Longin, 1862-1940), erau cu toții impresionați de istoria condensată, redată pe pânză dar și de măreția tabloului. Tabloul a fost achiziționat în anul 1978, de la același Leanca Victor din Câmpina, fiind valorificat prin expunere chiar în acel an în expoziția „Centenarul Războiului pentru Independență a României, 1877-1878”, după acest eveniment tabloul și-a reluat locul de odinioară în vechea reședință de la Băsești, azi muzeu memorial⁴.

În ceea ce privește edificiul, cu aspectul unui conac caracteristic acelei perioade, are o poveste impresionantă. Informații despre ridicarea casei ne sunt oferite de scrisorile care se constituie azi în corespondența dintre George Pop și Alimpiu Barboloviciu, amintită deja. Prin intermediul acestora aflăm informații privind construirea somptuoasei reședințe din Băsești, în perioada anilor 1880-1890. În anul 1919, după moartea lui George Pop (23 februarie), fiica sa Elena împreună cu soțul ei Francisc Hossu-Login s-au mutat în casa părintească unde Elena a și locuit până în anul 1940, când s-a stins din viață. În anul 1948 casa a fost naționalizată. Timp îndelungat a servit ca sediu C. A. P. și magazie de cereale. Autoritățile comuniste au încercat chiar demolarea casei, mai mult decât atât s-a dorit chiar schimbarea numelui comunei pentru a șterge memoria omului politic transilvănean, dar oamenii s-au împotrivit. Prin intervenția lui Dumitru Pop, marele folclorist, originar din Băsești, s-a reușit salvarea casei și transformarea ei în Muzeu Etnografic al Zonei Codru.

⁴ Viorel Rusu, Lucia Pop, *George Pop de Băsești (1835-1919)*, în „Povestea lor - Istoria noastră. Personalități băimărene înainte și după 1900. Patrimoniu memorial băimărean”, Baia Mare, Editura Eurotip, 2019, pp. 17-18.

Între anii 1970 și 1976 s-au executat lucrări de reabilitare, organizarea noului muzeu făcându-se în etape. Menționăm faptul că imobilul era administrat în acea vreme de Muzeul Județean Maramureș. În anul 1976, după îndelungate insistențe (director Valeriu Achim), casa a fost deschisă publicului, ca Muzeu Etnografic al Zonei Codru. Următoarele intervenții, în exteriorul și în interiorul casei, au fost făcute în perioada 1987-1989. În acest context, a fost gândit un plan tematic pe firul istoriei naționale, a realizării Marii Uniri. Se cunoaște contribuția importantă a lui George Pop la mișcarea națională, la formarea statului național unitar român, această realitate a stat la baza noului plan tematic de amenajare a muzeului memorial din Băsești (responsabil muzeograf Lucia Pop). În marea încăpere, în care odinioară George Pop își întâmpina oaspeții, a fost organizată o expoziție documentar-istorică, în care au fost reliefate momente importante din istoria românilor, evoluția luptei pentru unitate națională culminând cu rolul covârșitor al „bătrânului nației” la Marea Unire din 1 Decembrie 1918. În alte trei încăperi au fost amenajate interioare de epocă, punând în valoare obiecte care au aparținut familiei sau erau contemporane acestora. La același nivel, într-o altă încăpere, precum și în spațiul generos de la subsol, au fost amenajate expoziții de etnografie pentru Zona Codru (muzeograful Sabin Sajnelic și Janeta Ciocan). În această formă a fost redeschisă pentru public Casa memorială „George Pop de Băsești” la sfârșitul anului 1989. Localitatea era condusă, la vremea respectivă, de către primarul Mihai Pop, un om destoinic, conștient de importanța muzeului memorial pentru evoluția comunității locale. Pe parcurs, lipsa fondurilor necesare a determinat degradarea casei, Muzeul Județean Maramureș reușind cu greu să o mențină pe linia de plutire. În această formă, cu mari probleme de administrare a clădirii monument istoric și cu o expoziție foto-documentară vizibil depășită s-a prezentat muzeul până în anii Centenarului Marii Uniri (2018).

Casa memorială „George Pop de Băsești”, aflată în administrarea Primăriei și a Consiliului Local Băsești, așadar în subordinea Consiliului Județean Maramureș, a beneficiat, după o îndelungată insistență, de finanțare guvernamentală (Comitetul Interministerial Centenar în 2018, primind o finanțare de peste 2,6 milioane lei), pentru consolidare și reabilitare, ca monument istoric de importanță națională. Proiectul, de o mare complexitate având în vedere problemele grave legate de starea de sănătate a edificiului, a fost demarat la începutul anului 2019. Firma Borodi Construct SRL Budești, firmă autorizată în domeniul restaurării monumentelor istorice, câștigătoare a licitației, prin echipa alocată la acest punct de lucru, de la muncitori la ingineri, au manifestat profesionalism, pricepere și seriozitate, astfel încât repede s-a conturat acel sentiment de liniște și mulțumire că totul va fi bine. În virtutea funcțiilor sale specifice, de a ocroti și valoriza patrimoniul cultural, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, a fost implicat în acest amplu proiect care, în final a redat Băseștiului, Codrului, Maramureșului, și, de ce nu, României, un muzeu memorial de referință națională, pe măsura excepționalei personalități a lui George Pop de Băsești (1835-1919). Un rol important în această nouă devenire a muzeului din Băsești l-a avut domnul dr. Ioan Călăuz, primarul localității care, având alături pe membrii Consiliului

Local, a susținut energic nevoia restaurării edificiului. Acest obiectiv fiind atins, domnul primar are în continuare planuri mărețe pentru acest colț de țară atât de încărcat de istorie românească.

Ca o încununare a proiectelor pe care Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș le-a derulat sub genericul „Centenarul Marii Uniri”, în ambianța nouă a Casei memoriale „George Pop de Băsești”, recent restaurată și reintrată în circuitul cultural și turistic, s-a desfășurat un eveniment unic în istoria muzeului, dar și a localității Băsești. Vineri, 6 noiembrie 2020, președintele României a înmănat Medalia aniversară „Centenarul Marii Uniri” Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, reprezentat de manager dr. Viorel Rusu. Iată textul consemnat în brevetul distincției:

„Președintele României,

Dorind a răsplăti meritele Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș Baia Mare, în semn de apreciere pentru efortul depus în vederea păstrării identității naționale și a răspândirii valorilor culturale românești, pentru dăruirea cu care s-a implicat în organizarea de evenimente dedicate Centenarului Marii Uniri, conferă Medalia Aniversară «Centenarul Marii Uniri»”.

Acesta este textul Decretului nr. 210 din 25 martie 2020, semnat de președintele României, Domnul Klaus-Werner Iohannis.

Colecția „Gavril și Nicolae Barbul”

Un grupaj mai restrâns de mărturii memoriale este dezvoltat în jurul distinsei familii Barbul din Mocira. În anii 1980, au fost achiziționate (Viorica Ursu, muzeograf, șefa Secției de Istorie, la acea vreme, a intermediat această achiziție) de la un descendent al familiei (inginer Nicolae Barbul, Baia Mare), mai multe fotografii de epocă. Printre acestea se află, spre exemplu, fotografia ce reprezintă pe Gavril Barbul (1848-1921) cu soția Maria, care era una dintre surorile preotului dr. Vasile Lucaciu. Cele mai multe îl au, în prim-plan, pe Nicolae Barbul (1879-1946), inginer agronom, om politic, născut în localitatea Pomi, județul Satu Mare. *Gavril Barbul (tatăl lui Gavril și Nicolae)*, în anul 1880, a împrumutat bani de la Banca „Astra” și a cumpărat moșia de 1.000 ha din satul *Mocira*, județul *Maramureș*. Stabilită la *Mocira*, familia a participat efectiv și a sprijinit financiar lupta pentru afirmarea politică și națională a românilor din Transilvania. Nicolae Barbul, în perioada 1900-1913, a fost în Statele Unite ale Americii, unde a înființat primul ziar românesc *Românul* (1905), împreună cu fratele său Gavril și cu vărul său Epaminonda Lucaciu. Revenit la Mocira, a intrat în vâltoarea acțiunilor românești care au precedat Marea Unire. În calitate de delegat al Cercului electoral Baia Mare a participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Tot atunci (2 decembrie), a fost ales membru în Marele Sfat Național Român, având calitatea de comisar cu probleme de alimentație și agricultură pentru Transilvania⁵.

⁵ Ioan I. Șerban (coord.), *Dicționarul personalităților Unirii. Trimișii românilor transilvăneni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Alba Iulia, Muzeul Național al Unirii, 2003, p. 233.

O piesă importantă din această colecție este o masă de birou. Aceasta are valențe istorice dar este interesantă și traiectoria piesei respective. În anul 1980, după cum am spus anterior, a început să se contureze un mic fond documentar având ca obiect mai mulți membri ai distinsei familii Barbul din Mocira. Inginerul agronom Nicolae Barbul, amintit deja, ne-a furnizat informația conform căreia, în localitatea Seini, la o familie cu care aveau un oarecare grad de rudenie, s-ar afla o masă de birou care, cu multă vreme în urmă, împreună cu alte piese de mobilier, construiau un plăcut ambient interior în frumoasa casă din Mocira, reședință a familiei Barbul. În contextul mișcării memorandiste (1892-1895), pe acel birou s-au făcut unele însemnări legate de redactarea istoricului Memorandum. Gavril Barbul (tatăl), mare proprietar, de asemenea amintit în text, a fost unul dintre membrii delegației de peste 300 de români, care a plecat la Viena cu documentul. Prin urmare, este lesne de înțeles faptul că această casă din Mocira a fost, în această zonă, un punct de întâlnire a memorandiștilor așa cum, de altfel, au mai fost reședința din Băsești și casa parohială din Șișești. Desigur, am mers la Seini, la adresa respectivă, dar am fost oarecum dezamăgiți când am văzut mormanul mare de lemne, respectiv de fragmente componente ale biroului care, dată fiind situația, au fost aduse în saci la sediul muzeului. Șansa noastră a fost faptul că aveam toate fragmentele dar și faptul că aveam angajat la muzeu un meșter tâmplar, adevărat maestru în meseria sa (meșterul tâmplar Sucs Iosif), care a reconstituit masa de birou aceasta, din mormanul de lemne, transformându-se într-o piesă de excepție valorificată astăzi în muzeul memorial George Pop de Băsești.

Colecția „Alexiu Pocol”

Alexiu Pocol (1871-1935), personalitate locală extrem de mediatizată și uneori controversată, mai ales în calitatea sa de mare proprietar de mine a fost, ca formație profesională, învățător. Concomitent cu exercitarea acestei profesii, prin căsătorie dobândind o importantă avere, s-a ocupat de extracția minieră, la început ca arendaș iar mai târziu ca proprietar al minelor de aur de pe Valea Borcutului. A desfășurat o intensă activitate politică, socială și culturală susținând, deseori financiar, diferite manifestări organizate în oraș sau în împrejurimi. Ca membru al Partidului Național Român a colaborat activ cu liderii mișcării naționale românești, participând în calitate de delegat al Cercului electoral Baia Mare la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

În anii 1919-1920 a fost ales de două ori senator pe listele P.N.R în Parlamentul României. Ulterior, a fost primar al orașului Baia Mare (1927-1928)⁶.

Somptuoasa sa reședință de pe Valea Borcutului a avut oaspeți de seamă, care au fost impresionați de calitățile de gazdă primitoare ale lui Alexiu Pocol. Dintre cei care i-au trecut pragul, amintim personalități culturale și politice ale vremii, precum binecunoscutul epigramist și magistrat Cincinat Pavelescu (1905,

⁶ Viorel Rusu, Lucia Pop, *Alexiu Pocol (1872-1935)*, în „Povestea lor - Istoria noastră. Personalități băimărene înainte și după 1900. Patrimoniu memorial băimărean”, Baia Mare, Editura Eurotip, 2019, pp. 35-40.

1910), prințul Leon Ghica, contele François de Roussy și contele Claude de Fountenelle, consuli ai Franței la București, marele istoric Nicolae Iorga (1906), diplomatul Take Ionescu (1906, 1921-1922), generalul Moșoiu (1922), scriitorul Duiliu Zamfirescu⁷.

Colecția cuprinde fotografii care îl reprezintă pe controversatul om de afaceri în incinta minelor sale de pe Valea Borcutului și două tablouri (un portret și o reprezentare naivă a sa, călare, în curtea castelului de pe Valea Borcutului). Deosebite sunt cele trei veșminte, dintre care una este o splendidă rochie din mătase naturală, de culoare crem, ornamentată cu dantelă fină și foarte frumoasă, rochie cusută manual. Aceste veșminte au aparținut soției lui Alexiu Pocol, Maria. Colecția este completată de câteva piese de mobilier care au aparținut familiei.

Colecția „Teofil Dragoș”

Dr. Teofil Dragoș (1874-1934), avocat, om politic, născut în Hideaga (jud. Maramureș), a fost o personalitate cunoscută și puternic mediatizată la nivelul comitatului Sătmár. Membru al Partidului Național Român și al *Astrei*, a desfășurat o intensă activitate politică, culturală și economică. A fost președinte al Institutului de Credit și Economii *Aurora* din Baia Mare. A înființat și a condus ca președinte, Consiliul Național Român din Baia Mare (12 noiembrie 1918). În calitate de delegat al Cercului electoral Baia Mare a participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Tot atunci (2 decembrie), a fost ales membru în Marele Sfat Național Român al Transilvaniei. A avut diferite funcții politice, precum prefect al județului și deputat în Parlamentul României. Colecția, mai modestă, cuprinde o masă de birou, recuperată din imediata apropiere a imobilului în care a locuit și în care a funcționat biroul de avocat (azi, sediul Muzeului Județean de Artă „Centrul Artistic Baia Mare”), documente și afișe ale Primăriei cu activități în organizarea cărora a avut responsabilități, precum și acțiuni ale Institutului de Credit și Economii *Aurora* din Baia Mare⁸.

Colecția „Schönherr Gyula”

Remarcabil om de știință, istoric, membru corespondent al Academiei de Științe Ungare, originar din orașul Baia Mare, Schönherr Gyula (1864-1908), face parte din galeria personalităților baimărene care, prin complexitatea activității desfășurate, la cumpănă de veacuri, au contribuit la dezvoltarea, modernizarea societății în general și a comunității locale, în special. După o tentativă de carieră clericală, Schönherr Gyula revine la vechile sale pasiuni, respectiv istoria și arheologia, începând seria scrierilor științifice recunoscute ca atare în mediul academic. De timpuriu a militat pentru înființarea și organizarea muzeelor, fiind primul care a lansat ideea unui muzeu al comitatului Sătmár, așa

⁷ Tökölyi Robert, *Alexiu Pocol. Viața și activitatea (1872-1935)*, Biblioteca Județeană „Petre Dulfu” Baia Mare, 2012, pp.155-160.

⁸ Viorel Rusu, Lucia Pop, *Teofil Dragoș (1874-1934)*, în „Povestea lor - Istoria noastră. Personalități baimărene înainte și după 1900. Patrimoniu memorial baimărean”, Baia Mare, Editura Eurotip, 2019, pp. 41-46.

cum aflăm din paginile ziarului local „Nagybánya és Vidéke” (1885). Insistențele sale în problematica înființării și apoi a descentralizării muzeelor au dat foarte curând roade și în orașul Baia Mare, în anul 1904, la 19 iunie, deschizându-se pentru public *Muzeul orășenesc Baia Mare*. Dr. Schönherr Gyula este autorul a numeroase studii și articole, având ca obiect istoria orașului Baia Mare. În anul 1896 a primit din partea conducerii orașului sarcina de a scrie monografia orașului Baia Mare. Conform contractului încheiat cu primăria, această lucrare trebuia să fie gata în anul 1900. Manuscrise, un bogat material documentar, planșe, hărți, surse bibliografice etc., structurate în 19 dosare, sunt astăzi oferite spre cercetare doritorilor⁹.

El a considerat că materialul documentar adunat, până în acel moment, nu era suficient pentru o lucrare monumentală, cum se dorea să fie, astfel încât a continuat documentarea, dar nu a mai avut timp să finalizeze monografia. Timp de aproape 10 ani a adunat un material documentar și imagistic impresionant, material care se păstrează în fondul care-i poartă numele. Cele 19 volume (mape), astăzi prelucrate arhivistic, cuprinzând manuscrise, schițe, desene, fotografii, reproduceri, însemnări constituie o sursă documentară extrem de valoroasă pentru istoria medievală a orașului Baia Mare, sursă aflată în momentul de față la dispoziția cercetătorilor¹⁰.

Colecția „Aurel Coza”

Profesorul Aurel Coza (1892-1978) a fost unul dintre acei oameni valoroși care prin activitatea profesională, consecvența și conștiinciozitatea lor au contribuit la transformările complexe ale societății românești de după Unirea din 1918. Eminent profesor, membru în Comisia Monumentelor Istorice, jurnalist și redactor de ziar a avut importante implicații în istoria învățământului secundar românesc, dar și în istoria primului liceu românesc din Baia Mare, făcând parte din prima generație de profesori din anul școlar 1919-1920. Numele Aurel Coza se regăsește pe Lista custozilor și directorilor Muzeului orășenesc Baia Mare, ulterior Muzeul Județean Maramureș. La insistențele Inspectoratului muzeelor din Transilvania care solicita „angajarea unei persoane cu calificare superioară în științele istoriei și a limbii române, Primăria orașului Baia Mare îl designează (desemnează, n.n.) pe postul de custode pe Aurel Coza, prestigiosul profesor de istorie de la Liceul Gheorghe Șincai”. În această calitate, cu multă conștiinciozitate și pasiune, Aurel Coza a reorganizat muzeul în anul 1924 și i-a deschis porțile publicului. S-a ocupat de îmbogățirea colecțiilor, ordonându-le, inventariindu-le în limba română, conform noilor cerințe¹¹.

Am avut cîntecul și onoarea de a-l cunoaște pe domnul profesor Coza în anul

⁹ Morvay, Győző, *Dr. Schönherr Gyula*, traducere și note Csoma György, Baia Mare, 2002, p.20.

¹⁰ Viorel Rusu, Lucia Pop, *Dr. Schönherr Gyula (1854-1908)* în „Povestea lor - Istoria noastră. Personalități băimărene înainte și după 1900. Patrimoniu memorial băimărean”, Baia Mare, Editura Eurotip, 2019, pp. 30-32.

¹¹ Viorel Rusu, Lucia Pop, *Profesor dr. Aurel Coza (1892-1978)* în „Povestea lor - Istoria noastră. Personalități băimărene înainte și după 1900. Patrimoniu memorial băimărean”, Baia Mare, Editura Eurotip, 2019, pp. 49-50.

1977, la Șișești, la Muzeul memorial „Vasile Lucaciu”, și de a-l asculta vorbind despre părintele Lucaciu. L-am cunoscut și pe fiul său, medicul Aurel Coza din Baia Mare, prin anii 1980-1985. Dânsul mi-a vorbit despre manuscrisele tatălui său, pe care a încercat în repetate rânduri să le publice dar fără success. Nu știam, atunci, că abia peste mai bine de 20 de ani îi voi îndeplini dorința prin publicarea celui mai important dintre manuscrise. În primăvara anului 2006, instituția muzeală băimăreană (Secția Istorie) a fost beneficiara unei consistente donații din partea nepoatei profesorului, doamna Maria Agata Coza.

Colecția de documente cuprinde, în principal, studii, în manuscris și dactilografiate, ciorne ale cuvântărilor susținute cu ocazia zilei de 1 decembrie în diferite localități, corespondență de familie, fotografii. Printre manuscrise, cele mai multe cu conținut istoric, dactilografiate, care constituie cea mai mare parte a fondului donat, se numără și o lucrare al cărei conținut se referă la evenimentele care au precedat unirea Transilvaniei cu România. Este vorba despre momentul istoric al citirii *Declarației de autodeterminare a națiunii române* în Parlamentul de la Budapesta, de către Alexandru Vaida-Voevod, în ziua de 5/18 octombrie 1918. Student fiind, Aurel Coza a asistat la prezentarea acelei declarații politice, de exprimare a independenței națiunii române și a dorinței acesteia de secesiune față de Ungaria. Interesant este că, în anul redactării aceluia studiu, respectiv 1968, profesorul Aurel Coza era singurul martor în viață din România care fusese prezent la acel moment istoric¹².

Odată cu donația doamnei Maria Agata Coza, au revenit în colecțiile muzeului patru fotografii, în care vedem ruinele Cetății Chioarului dinaintea anului 1900. Imaginile sunt foarte frumoase și au o valoare documentară apreciabilă, având în vedere faptul că sunt singurele și cele mai vechi fotografii ale acestui obiectiv istoric important..

Memoria Colectivă

Un grupaj distinct din ansamblul patrimoniului memorial este format de colecțiile materiale care au ca obiect memoria colectivă. Spre exemplu, cele câteva zeci de documente manuscris cu versuri funebre pentru soldații căzuți în Primul Război Mondial, din zona Lăpușului, sau colecția de obiecte, fotografii și acte personale care au aparținut celor 29 de martiri de la Moisei, la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial (masacrul a fost comis de jandarmii horthyști în ziua de 14 octombrie 1944). Aceste două colecții, cu valențe majore aferente memoriei colective, doar le semnalăm, acum, ca existente în patrimoniul muzeului, deoarece vor face obiectul unor prezentări mai largi, având prioritate cea de a doua colecție memorială. Aceasta este valorificată, în întregime, în Casa memorială „Martirii de la Moisei”, muzeu deschis publicului vizitator în anul 1982, în prezent administrat de Primăria Moisei, muzeul băimărean având responsabilități patrimoniale și logistice.

¹² A se vedea: Lucia Pop, *Aurel Coza evenimente istorice trăite în octombrie 1918 (restituiți)* în „Marmatia. Istorie”, nr. 9/2, pp. 141-150.

Casa Memorială „George Pop de Băsești”

Masa de birou, parte din istoria mișcării memorandiste

Expoziția documentar-istorică din sala de primire a casei memoriale

Masa care a aparținut
familiei George Pop de Băsești

Medalia aniversară „Centenarul
Marii Uniri”

Nicolae Barbul
(1879-1946)

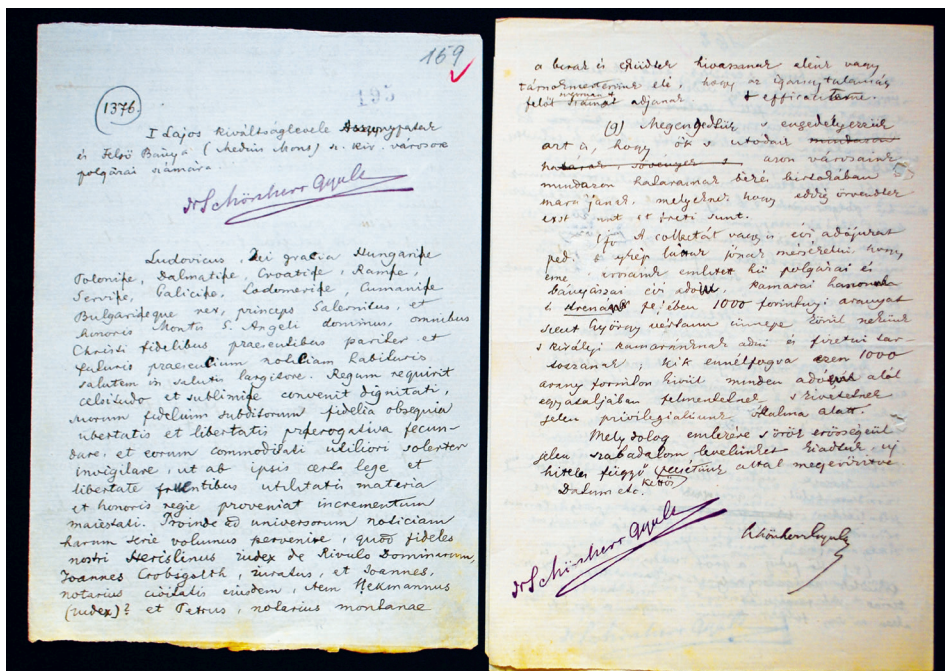
Gavril Barbul cu soția Maria
(sora părintelui Vasile Lucaciu)

Alexiu Pocol (1871-1935)

Alexiu Pocol călare în fața reședinței sale de pe
Valea Borcutului. În plan secundar, fiul său Inocențiu
(tablou cu autor necunoscut)

Studii în manuscris despre evenimente din secolul XIV
din istoria oraşului Baia Mare, autor dr. Schönherr Gyula

Profesor dr. Aurel Coza (1898-1978)

Aurel Coza, cu soția la Șișești (1972)

Tipar:

EUROTIP

Baia Mare, str. Dacia nr. 4
tel/fax: 0262 211 118
eurotipbm@yahoo.com
www.eurotip.ro

